

Històries del poble silenciós

Sitges, durant la Guerra Civil

Jordi Milà i Franco

Fragments d'Història

Històries del poble silenciós

Sitges, durant la Guerra Civil

A la Clara, l'Elsa i la Consu, pel temps robat

A Joan Milà Gabernet, in memoriam

...I mai s'ha vist un poble tan silenciós
(Peadar O'Donnell, Sitges, juliol 1936)

Foto coberta:

nens refugiats de la “Casa-escuela Pueblo de Cuba”.
(fotografia original: FAL)

Copyright del text:

Jordi Milà i Franco

Edició:

Ajuntament de Sitges

Disseny i maquetació:

Lluís Garcia Ribes

Impressió:

Ediciones Gráficas Rey

1a edició:

novembre 2016

2a edició:

abril 2018

Dipòsit legal: B 8095-2018

ISBN 978-84-89948-60-0

És rigorosament prohibida sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, sota les sancions establertes per la llei, la reproducció parcial o total d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

Paraules del batlle	13
Pròleg	14
Prefaci	18
Luis Quintanilla, art i compromís	23
Aquells nois valents de Sitges	45
Manuel Grossi Mier, cap militar del POUM	67
Visions estrangeres de la guerra, de Sitges estant	75
Margareth Zimbal, “Pütz”, l’àngel roig	97
Dos anarquistes italians ben diferents, a Sitges	109
L’obscur afer dels cementiris clandestins	119
L’altre “Cau” de Sitges, <i>el bar S.O.S.</i>, o les aventures sitgetanes del misteriós Jack Bilbo	133
L’acolliment infantil a Sitges durant la Guerra Civil	159
Les cartes dels nens, un testimoni amb ulls d’infant	203

Paraules del batlle

L'estiu de 1934, la revista D'ací d'allà –un dels magazins que millor va recollir la modernitat a la Catalunya dels anys 30– dedicava un ampli reportatge a Sitges, amb un títol evocador: Sitges (Somni). En plena efervescència cultural, social i política dels anys de la República –i en la millor herència del pensament noucentista difós per la Mancomunitat–, el reportatge ressaltava la condició de Sitges com un lloc inspirador, una emergent destinació turística de qualitat i generadora d'iniciatives culturals, que portava prop de cinquanta anys com una referència de les arts. Dos anys després, el somni es va començar a trencar i la vila, com la resta del país, va viure tres anys de patiments, angoixes i drames generats per un conflicte de conseqüències desastroses des de tots els punts de vista.

La vida a Sitges durant el període de 1936 a 1939 –a diferència d'altres zones del país– va ser relativament tranquil·la. La nostra vila no va ser un escenari de foc i trinxeres –fins i tot, va acollir oficials que venien a descansar de la intensitat dels despatxos o del front. Però la guerra va causar por, persecucions i mort. A Sitges i entre els sitgetans que van anar al front o a l'exili. I, a més, va ser la porta a un túnel llarg i fosc que duraria prop de 40 anys, on les persones, el país i els seus símbols i aspiracions serien objecte de persecució.

Jordi Milà ha realitzat un interessant i rigorós exercici per descriure com es va viure la Guerra Civil a Sitges. Com ell subratlla, aquest llibre no és pròpiament la Història de la Guerra Civil a la vila, però sí que és un seguit d'històries que, en conjunt i fins i tot per separat, ens permeten apropar-nos a la realitat del que es va viure aquells tres anys i posar en context un dels episodis més tristos des del punt de vista humà, però més apassionants des de l'òptica d'un historiador. El treball que teniu a les mans contribueix d'una manera decidida a reforçar el corpus de la història local contemporània. Ho fa aportant nova llum als treballs ja publicats anteriorment, però al mateix temps, ho fa també oferint una visió global, que permet dibuixar amb més precisió el que es va viure a Sitges en aquells fatídics anys. Els 80 anys de l'inici de la Guerra Civil que hem commemorat enguany constitueixen una bona oportunitat per fer un pas endavant per apropar-nos –amb el rigor necessari– a la veritat.

Miquel Forns

Batlle de Sitges, *novembre de 2016*

Pròleg

Aquesta és la meva primera vegada. Mai no he fet un pròleg abans. I com en totes les primeres vegades, la sensació de no saber si ho estic fent bé o malament se'm tira al damunt i m'atrapa. Miro la pantalla de l'ordinador. Escric mitja frase. L'esborro. Torno a començar. I així una bona estona. No sóc bon escriptor —els qui van tenir la paciència de llegir-se *La democràcia fugaç*, ja ho deuen saber. El primer pensament que em va venir al cap quan en Jordi Milà em va proposar escriure'l, va ser si jo era la persona més indicada. Però no m'hi vaig poder negar, era més el que m'empenyia endavant que no pas enrere. Acabava de llegir una primera versió del llibre que tenen a les mans i estava força il·lusionat. Costa de veure llibres que tractin la Guerra Civil a Sitges i quan en veus un, l'agafes, te l'emportes a casa, t'asseus en un lloc còmode, poses el mòbil en silenci i comences a devorar pàgines.

Ja han passat disset anys des que el Grup d'Estudis Sitgetans, de la mà de Ventura Sella, edità el dietari de la Joaquina Caballol i Moreu. Era el primer llibre que es publicava sobre la Guerra Civil a Sitges i d'aleshores ençà, han estat diversos els estudis que han vist la llum, però cap d'aquets amb l'objectiu de ser *la història de Sitges, durant la guerra civil espanyola*. Com ja ens avisa en Jordi Milà a la seva introducció, aquesta tampoc és la seva intenció, per bé que serà una referència obligada per a qui algun dia s'hi atreveixi. Moltes de les aportacions que fa són inèdites i totalment necessàries per entendre el clima bèl·lic que es vivia a la nostra vila. I ho fa a través de nou històries diferents, tot i que relacionades entre si. Aquest mosaic format per uns quants retrats i episodis donen una imatge del millor i el pitjor que pot succeir en una guerra, des de la solidaritat internacional i l'ajuda als refugiats, fins a la violència al front i els crims a la rereguarda. En aquest llibre es redescobreixen personatges de pel·lícula, biografies que a mesura que vas llegint és

impossible no imaginar-te-les a la gran pantalla. Luís Quintanilla o Jack Bilbo en són un bon exemple. Personatges que es mouen entre la ficció i la realitat, que creen interessadament una atmosfera fantàsica i heroica al seu voltant: el mític Jack Bilbo i el bar S.O.S., la seva suposada relació amb Al Capone i la seva faceta artística. O el pintor Luís Quintanilla, que tant ens pot aparèixer a l'assalt de la caserna de la Muntanya de Madrid, com fent dibuixos contra la guerra des de La Caseta del pintor sitgetà Joaquim Sunyer, passant pel setge de l'Alcázar de Toledo. També hi apareixen les trajectòries de dos italians ben diferents que acaben a Sitges, la de l'anarquista Bruno Castaldi i la del misteriós Pietro P. Vagliasindi; la vida de l'asturià Manuel Grossi, qui fou un dels líders de la revolució d'Astúries de 1934, dirigent del POUM que es casaria més endavant amb la sitgetana Teresa Guillot, i que ens serveix també com a testimoni del tràgic final dels milicians del POUM de Sitges que van morir al front d'Aragó, final no molt diferent del que tindrà la miliciana Maragareth Zimbal. A aquest repertori de biografies i episodis se'ls sumen els escrits que van deixar tota una sèrie de personatges de renom internacional, que van des de la filòsofa francesa Simone Weil fins a l'escriptor irlandès Peadar O'Donnell, del qual en Jordi Milà ha recuperat un dels textos més interessants dels que descriuen la vida a Sitges durant la guerra: *An Irishman in Spain*. Amb totes aquestes històries, l'autor teixeix una narració fluida, que dialoga constantment entre el que estava passant al municipi i el que succeïa en un àmbit més general, de manera que aquesta monografia és un excel·lent llibre de divulgació històrica, ple de recerca i de troballes fascinants.

D'altra banda, és impossible que la lectura del capítol final, dedicat a les colònies infantils, als nens i nenes provinents del front de Madrid i del País Basc i que es refugiaren a la nostra vila, no suggereixi

una reflexió al voltant d'un tema tan candent i actual com és el de la crisi dels refugiats de guerra a la Unió Europea. Evidentment, els contextos històrics, els actors i les causes són ben diferents, però el drama humà continua sent el mateix. Les imatges que veiem dia rere dia a través dels mitjans de comunicació, les riuades de persones fugint del conflicte siríà cercant en pèssimes condicions acolliment a la UE, evocuen la memòria dels refugiats de guerra republicans quan creuaven la frontera amb França i eren confinats en camps d'internament sota condicions infrahumanes. A finals de febrer de 1939, les autoritats franceses havien xifrat aproximadament en 440.000 el nombre de refugiats republicans que havien entrat a França. Si a aquesta xifra li sumem els prop de 20.000 que havien sortit d'Espanya amb anterioritat i els 10.000 que ho farien al març de 1939 des de la zona centre-sud republicana, tenim una suma d'aproximadament 470.000 refugiats i refugiades a la cerca d'asil polític més enllà de la frontera. Al setembre de 2015, els ministres de la UE acordaren -sense consens- un mecanisme d'emergència per reubicar 120.000 refugiats, un compromís que se sumava a l'acollida de 40.000 persones anunciada mesos abans. Ha passat un any des d'aleshores, i a data de 20 de setembre de 2016, la Comissió Europea confirmava que dels 160.000 promesos, només s'havien reubicat 5.233 sol·licitants d'asil. Entremig, és clar, també s'ha de mencionar un dels pactes més deshonorosos i immorals que hagi signat mai la UE, el que acordà amb Turquia a finals de març, un estat autoritari en plena involució política, perquè aturés el flux de refugiats a les seves fronteres. De vegades aprenem molt poc de la nostra història i és difícil que les vivències dels infants refugiats de guerra que descriu aquí en Jordi Milà, el seu periple per fugir del conflicte i el drama humà que suposà, no ens hi faci pensar.

Avui en dia és fàcil distingir dues tendències en la historiografia de la Guerra Civil a Catalunya –tot i que en podríem afegir-ne més segons el focus del debat. En acabar el conflicte, per una banda, s'imposà a sang i foc el relat dels vencedors: la del *Alzamiento Nacional*, la *Cruzada* i la *Guerra de Liberación*. Però, per l'altra, entre els vençuts, ben aviat van començar les discussions i les diferències sobre les causes de la derrota. Ningú volia responsabilitzar-se'n i tots s'acusaven els uns als altres. En aquest caldo de cultiu es cuinarien les “llegendes negres” i els “mites” que no es podrien investigar fins diverses dècades després, a mesura que s'anessin obrint arxius. La revisió que han fet de la figura del president Juan Negrín historiadors com Ricardo Miralles o Enrique Moradiellos, o el titànic esforç d'Ángel Viñas en la seva trilogia sobre la Guerra Civil, en són un exemple. A Catalunya hi ha hagut també una revisió profunda dels Fets de Maig de 1937, l'enfrontament armat que va tenir lloc entre les mateixes forces antifeixistes, la coneguda “guerra civil dins la guerra civil”. Les causes d'aquest enfrontament van molt lligades al moviment revolucionari que es va desencadenar després que els militars fossin derrotats en el seu intent de cop d'Estat el 18 de juliol de 1936. Per una banda, part de la historiografia sosté que, amb la victòria de l'antifeixisme, a Catalunya es va establir un doble poder: un poder revolucionari (representat pel Comitè Central de Milícies Antifeixistes) i un poder institucional (la Generalitat). Aquesta tesi va propiciar una lectura dels esdeveniments des de l'òptica d'un enfrontament continu entre la CNT i el POUM per una banda, i l'ERC i el PSUC per l'altra. Aquesta fricció acabaria esclatant en un conflicte obert al maig de 1937. La CNT i el POUM perdrien la batalla i amb la seva derrota, la revolució hauria fracassat. És la consumació d'un procés d'involució política que té per objectiu

posar fi a la revolució, un procés en el qual la ingerència soviètica cada vegada hi té més pes. Dins d'aquest corrent historiogràfic hi trobem solvents historiadors com Pelai Pagès, Ferran Aisa, Chris Ealham, etc. En canvi, hi ha també reconeguts historiadors que qüestionen aquesta interpretació. Per a ells no hi va haver un doble poder, en tot cas va haver-hi un repartiment de funcions entre Generalitat i el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (amb certes extralimitacions per part del segon) i una proliferació de nuclis de decisió en l'àmbit municipal impossibles de coordinar o de centralitzar. Tampoc hi hauria una revolució i una contrarevolució, sinó una competència entre projectes revolucionaris (mentre el PSUC proposava una revolució "frontpopulista", el POUM proposava una revolució de la classe treballadora). I el camí cap els Fets de Maig va estar sembrat per una "crisi d'execució" dels decrets que emanaven de la Generalitat, els quals no es complien; la necessitat de controlar l'ordre públic després de la violència desencadenada l'estiu de 1936 que encara cuejava a determinats llocs de Catalunya (com a la Fatarella o a Bellver de Cerdanya); i la voluntat de centralitzar i unificar el comandament militar per enfrontar-se a l'exèrcit franquista. En aquesta línia interpretativa hi trobem historiadors com José Luis Martín Ramos, Ferran Gallego, Francesc Bonamusa, etc. Enmig de tot això, per si no fos poc, hi trobem també la discussió sobre quin va ser el paper real o figurat de la URSS i les intencions d'Stalin. Explico això perquè en Jordi Milà, a través d'aquest llibre, s'apropa més a les tesis del primer grup d'historiadors. Com es veurà al llarg de les pàgines següents, no sense fonament, l'autor dotarà la CNT i al POUM del rol de revolucionaris i descriurà els Fets de Maig com una autèntica contrarevolució seguida d'una forta repressió cap a militants antifeixistes. Aquesta perspectiva és força

explícita en capítols com el que tracta els milicians "poumistes" assassinats a Leciñena l'octubre de 1936 o el que tracta l'arribada del jutge Bertran de Quintana per investigar l'afer dels cementiris clandestins l'agost de 1937; però es llegeix entre línies també a la resta de capítols.

D'altra banda, ja en la seva introducció, l'autor toca un tema clau i que actualment està en boca de tothom: la memòria i l'oblit. Una cosa són les recerques que s'han fet dins l'acadèmia i l'altra són els discursos públics, com s'han generat, en què es posa l'èmfasi, què es deixa de banda i quina reacció comporten. I per això és important analitzar quines han estat les polítiques de memòria fins al dia d'avui, com es gestiona el passat i quin significat se li dona des de l'esfera pública. Enguany es compleixen els 80 anys de l'inici de la Guerra Civil espanyola i moltes ciutats i pobles de Catalunya ho han commemorat —d'altres no. Tanmateix, és interessant veure, encara que sigui de forma un tant superficial, com han evolucionat aquestes commemoracions i quin significat se li ha donat a l'efemèride de "1936" en democràcia. L'any 1986, en el 50è aniversari de la guerra, el govern espanyol emetia una declaració institucional en la qual es deia «[...] el Gobierno quiere honrar y enaltecer la memoria de todos los que, en todo tiempo, contribuyeron con su esfuerzo, y muchos de ellos con su vida, a la defensa de la libertad y de la democracia en España. Y recuerda además con respeto a quienes desde posiciones distintas a las de la España democrática, lucharon por una sociedad diferente, a la que también muchos sacrificaron su propia existencia». Aquest era el relat de l'equiparació i de l'equidistància que impregnaria en bona mesura el discurs públic sobre la guerra, tant a Espanya com a Catalunya. Un relat còmode per a les institucions, un discurs que pretenia evitar el conflicte passant pel damunt que hi va haver uns que es van sacrificar per defensar la

República i uns altres que es van aixecar en contra d'ella per implantar un Estat feixista. Tant era l'antifeixisme com el feixisme, la democràcia com la dictadura, cinquanta anys després de l'inici de la guerra, es posava tot dins el mateix sac i tot es podia commemorar. Deu anys després, al 1996, durant el 60è aniversari, és indicatiu que ni el cap d'Estat ni el president del govern assistissin a la recepció oficial que se'ls hi havia organitzat als brigadistes internacionals. Tampoc hi assistia el flamant president del Congrés, Federico Trillo, en contra de recuperar «hechos siempre tristes de la vida española». En el 70è aniversari, al 2006, la situació ja és diferent. L'aniversari es troba emmarcat en un canvi de paradigma en el qual el relat impulsat pel moviment associatiu "per a la recuperació de la memòria històrica" ja s'ha fet un lloc a les institucions. És un relat en contra de la impunitat del Franquisme, que pretén rescabalar les seves víctimes, moltes d'elles encara desaparegudes i que trenca completament amb el discurs de l'equidistància i l'equiparació forjat durant la Transició i bona part del període democràtic. De fet, l'any 2006 és declarat "Any de la Memòria Històrica" i la Comissió Permanent de l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa realitzava una ferma condemna del Franquisme (malgrat les resistències de la dreta espanyola) i instava el govern a reparar els damnificats per les violacions de drets entre 1939 i 1975. Malauradament, en aquest sentit, de poc serviria que a l'any següent s'aprovés la polèmica "Llei de la Memòria Històrica" al Congrés dels Diputats. A Catalunya s'aprovaria també la Llei del Memorial Democràtic, però la crisi econòmica i el canvi de govern de finals de 2010, s'encarregarien de buidar-lo de contingut. Des de finals dels anys noranta són moltes les iniciatives públiques que s'han dut a terme, unes amb més èxit que d'altres, per donar resposta a les reivindicacions plantejades

per un moviment social que ha trencat amb els silencis eixordadors heretats de la dictadura. Tot i així, encara a dia d'avui ens trobem en una situació anòmla i amb casos flagrants, com la contínua oposició i bloqueig per part de l'Estat espanyol que la jutge argentina Maria Servini procedeixi amb la seva investigació sobre els crims del Franquisme. Continuen havent-hi molts buits i silencis al voltant de la guerra i la dictadura, també en l'àmbit local, però per sort, hi ha gent disposada a investigar i a trencar-se les banyes per trobar respostes i generar nous interrogants sobre el nostre passat. El Sitges de la guerra se'ns reapareix amb força en aquest llibre, i a través de les seves pàgines en Jordi Milà ha recuperat moltes d'aquestes històries oblidades, moltes d'aquestes històries silenciades i massa vegades relegades en el temps. Vuitanta anys després de l'inici de la guerra, ja era hora que sortissin a la llum.

Ricard Conesa Sánchez

Octubre de 2016

PREFACI

El que teniu a les mans no és, ni de bon tros, una història de la Guerra Civil a Sitges. Ni ho és, ni té pretensió de ser-ho. Més modestament es tracta d'un conjunt de nou capítols que giren al voltant de la Guerra Civil i que tenen connexió d'una o altra manera amb Sitges. No formen, malgrat tenir algunes connexions entre elles, una unitat narrativa, de manera que poden ser llegides de manera separada. Alguns dels personatges que hi apareixen tampoc tenen gaire a veure, a priori, amb Sitges, però el seu pas per la vila en aquells dies fou en algun aspecte remarcable.

Són nou històries com poden haver-hi moltes altres. De fet, tots hem sentit mil i un relats sobre aquell període trasbalsador de la nostra història recent. Totes les famílies guarden records més o menys clars i personals sobre aquest període. Són records i experiències que en moltes ocasions romanen arraconades en l'amarga profunditat de la memòria. Un dels objectius, doncs, del present treball és treure-les del silenci, no només per una qüestió sentimental, sinó sobretot, per una qüestió de justícia. I aquesta tasca resulta urgent, cal no perdre ni un moment. O són recuperades amb diligència ara, o un cop gairebé desapareguda la generació que veié el conflicte de primera mà, i la que en va patir les conseqüències en carn pròpia, perdrem la possibilitat de preservar la memòria d'allò que fins ara no s'ha pogut o volgut recuperar. I en aquest punt es fa necessari recordar que cal preservar per conèixer, conèixer per respectar, i respectar per evitar repetir errors.

La primera observació que cal fer és una evidència, totes les històries són d'un dels bàndols implicats en aquella guerra. L'explicació és precisament la motivació del present treball; el posar llum sobre aspectes i persones poc o gens coneguts, i que si

són poc o gens coneguts no és pas per casualitat. El terrible silenci, la por, la vergonya, o el simple desconeixement, i fins i tot una certa desentesa, que han planat sobre alguns dels aspectes tractats, són alguns dels elements arrossegats des d'una postguerra que són de difícil anàlisi. El temps permeté recordar un dels bàndols, però de l'altra part segueix quedant un record desdibuixat que, si ningú no alça la veu, s'apagarà lànguidament. Com s'està apagant dia a dia la memòria de tants i tants voluntaris que no feren altre cosa que defensar la legalitat vigent uns, i proclamar la necessitat d'un món nou uns altres. No sempre amb mètodes legals, i sovint amb excessos innecessaris, és una evidència. Però cal tenir ben present que del silenci neix la desmemòria i de la desmemòria, la injustícia.

Són ja moltes les iniciatives que han tractat aquesta qüestió en altres àmbits territorials, i la realitat és incontestable; tothom que ha investigat aquest període ha arribat a la mateixa conclusió; tant bon punt grates, surten a la llum infinitat d'històries colpidores, fortes, sagnants, però també sorprenents i tendres, que estan destinades a morir en l'oblit si no són recollides d'immediat.

Sitges, fidel a allò que ja feia temps s'havia convertit, esdevé, un cop superats els tristos trasbalsos en clau local de l'estiu del 36, un punt de tranquil·litat, de repòs, fet que juntament amb la seva proximitat a Barcelona i la seva relativa distància amb el front estabilitzat a l'Aragó li conferien unes condicions perfectes per poder descansar alguns; reflexionar uns altres, i tots plegats recuperar-se dels dies i les vivències al front. A Sitges, doncs, continuen acostant-se personatges il·lustres en l'àmbit nacional i també internacional, que posteriorment, o des de Sitges mateix, escriuran la seva visió del conflicte i la seva reflexió de la cruenta guerra, en la qual, a vegades, inclouen la visió que tenen de la vila i la

difícil situació que s'hi viu.

Malgrat, però, les penúries materials, els bombardejos, les violències primerenques –que caldria no entendre d'una manera simplista, però que cal admetre que marcaren l'esdevenir local de la guerra-, Sitges, com el litoral proper, és vist durant bona part de la guerra com un lloc relativament tranquil de la rereguarda, on poder recuperar-se i oblidar, per un temps, la crueltat de la guerra. Refugis per a desplaçats, residències d'oficials, vingudes d'estrangers, així com infraestructures de rereguarda; l'hospital de sang instal·lat a l'Hotel Terramar Palace, la caserna d'instrucció situada a l'antic autòdrom i les diverses colònies i residències escolars per a nens refugiats, així ho deixen entendre. Però aquell lloc aparentment tranquil i allunyat del front no fou un espai on no passà res. Ben al contrari. El dia a dia de la guerra generà infinitat de situacions i circumstàncies colpidores de les que tot just ara comencem a tenir coneixement.

I si és ara que tot just comencem a tenir notícia és perquè el tractament d'aquest període a Sitges continua sent una tasca pendent. Mentre els períodes anterior i posterior a la guerra han estat tractats amb detall,¹ el període pròpiament de la Guerra Civil no ha estat estudiat amb la mateixa profunditat, de manera que a vegades ha estat despatxat de manera lleugera.

Les principals aportacions bibliogràfiques existents per importants, que ho són i molt, no deixen de ser uns dietaris escrits per unes persones molt determinades, i amb una afiliació explícitament concreta. Joaquima Caballol no amaga en el seu diari la seva posició davant el conflicte, i Bonaventura

Julià, home d'ordre, no oblidem, seria secretari en el primer ajuntament franquista. De fet, això tampoc ens hauria d'estranyar perquè es tracta, en ambdós casos, de dietaris personals, mai pensats per ser publicats i que expressen, i aquí rau el seu valor, la visió lliure d'unes persones molt determinades davant un greu conflicte i les situacions generades al dia a dia.²

Les tres conferències publicades el 1999 pel Grup d'Estudis Sitgetans són una bona aproximació, però per concises han de ser enteses precisament com això, una aproximació.³

A l'espera de treballs venidors, són també interessants les aportacions fetes per en Ramon Planes a les seves *Memòries*, testimoni de primera mà de molts d'aquells moments; les de Sandra Martínez sobre els sitgetans a la Lleua del biberó, i d'altres aportacions més concretes com les fetes per l'Àngels Parés, la síntesi de la guerra a Sitges d'en Ricard Conesa al quart volum de la "Història de Sitges" dins aquesta mateixa col·lecció,⁴ o les recollides en diferents treballs col·lectius emparats per l'Institut d'Estudis Penedesencs.⁵

² CABALLOL i MOREAU, Joaquima. *La Guerra de 1936-1939 a Sitges (un dietari personal)*. Grup d'Estudis Sitgetans. 1999; JULIÀ i MASÓ, Bonaventura. *Diari de Guerra i Postguerra. Sitges 1936-1942*. Grup d'Estudis Sitgetans. 2002

³ JOU, SIERRA, TEIXIDÓ. *La guerra civil a Sitges. Tres conferències*. Grup d'Estudis Sitgetans. 2001.

⁴ PLANES i IZABAL, Ramon. *Memòries*. Grup d'Estudis Sitgetans. 1987; MARTÍNEZ i SUÀREZ, Sandra. *Converses amb "biberons" de Sitges*. Ajuntament de Sitges. 2006; PARÉS i CORRETGER, Àngels. "Les defenses militars i els bombardeigs a Sitges durant la guerra civil (1936-1939)" I i II, a Butlletí del G.E.S. núms.138 i 139, 2011; CONESA i SÁNCHEZ, Ricard. "La II República i la Guerra Civil", dins *Història de Sitges IV. Època Contemporània (I) 1800-1939*. Ajuntament de Sitges. 2013.

⁵ ARNABAT i MATA, Ramon. (coordinador) *Tots els noms. Victimes de la Guerra Civil al Penedès*. IEP 2010; ARNABAT,

¹ CONESA i SÁNCHEZ, Ricard. *La democràcia fugaç. Sitges durant la Segona República (1931-1936)*. Ajuntament de Sitges. 2011; SIERRA i FARRERAS, Roland. *Sitges, Gener 1939/Juliol 1941*. Consell Comarcal del Garraf. 1993

Amb tot, cal admetre que recentment aquest panorama ha sofert un canvi substancial. La lectura de la tesi doctoral de l'historiador Marc Santasusana amb el títol *Pere Curtiada (1898-1968): de la UGT i la Unió Socialista de Catalunya a Estat Català*, i la seva publicació amb el títol *De la fàbrica a la revolta*, ha canviat el panorama.⁶ La tesi, que representa el primer treball científic i profundament documentat sobre aquest període i altres de la història local, aporta valuoses informacions en relació a l'història de l'obrerisme a Sitges i sobre els dies de la guerra. El poc coneixement d'aquell període té entre d'altres motius la confusió i la dificultat encara existent per accedir a determinada documentació, però sobretot la desaparició i dispersió de documentació municipal i de les organitzacions implicades, que fan que tot plegat les aportacions bibliogràfiques recents, com aquesta mateixa, siguin sovint només un punt de partida per a noves investigacions. Alimentat tot plegat, a més, per la intuïció que han d'existir més dietaris i documentació en mans privades que aportarien informació o altres visions a la temàtica, i que tant de bo vegin algun dia la llum.

Es fa, doncs, cada dia més necessari un estudi integral d'aquest període a Sitges que ajudi a superar determinades concrecions que per sintètiques són deformes. I caldria a més fer-ho recuperant la memòria no només de les poques persones que queden en condicions d'oferir-les, sinó també cercant quin fou el destí de les persones que fugiren en aquell període, quina la relació que

segur seguien mantenint amb Sitges, i quin el seu lloc un cop tornats a una vila, on sovint visqueren com uns perdedors.⁷

El treball, cal admetre-ho, és també fruit d'un moment i sobretot hereu d'un esperit de recuperació de la memòria començat ja fa temps per alguns pioners, seguit per un estol de joves historiadors, i emparat per una Llei de la Memòria Històrica, tan important com mancada de recursos. Les aportacions que en els darrers anys s'han fet, fruit de recerques amb noves amplituds de visions, pel descobriment de vells papers o simplement per la reedició d'antics treballs de difícil consulta, estan canviant el panorama bibliogràfic sobre la guerra i els anys immediatament posteriors relacionats amb Sitges. Fruit d'això són les novetats editorials dels darrers anys en aquesta matèria, com per exemple l'aparició dels llibres *Cartas de Grossi*, *El Xalet de Puigcerdà*, o les reedicions dels textos de Borkenau o Buckley. Exemples tots ells ben diferents conceptualment però que comparteixen el fet de recuperar fets oblidats de la memòria per intentar apropar-nos a la complexitat d'un moment crucial per al país.

El llibre que teniu a les mans i que pren per títol una referència sobre Sitges del periodista i polític irlandès Peadar O'Donnell, és construït a partir de referències i testimonis escrits que des de o sobre

Ramon i ÍÑIGUEZ, David. (coordinadors) *El Penedès sota les bombes. Crònica d'un setge aeri 1937-1939*. Cossetània Edicions, 2012. ARNABAT i MATA, Ramon. (director) *La Repressió Franquista al Garraf*. Cossetània Edicions. 2013.

⁶ SANTASUSANA i CORZAN, Marc. *De la fàbrica a la Revolta*. Edicions del 1979. 2015

⁷ Un cas il·lustratiu d'això és el d'en Jordi Robert i Ferret (Tirano). Membre d'ERC i agent republicà que, després de passar pels camps d'Argelers i pels batallons de treballadors republicans a França, fou empresonat en intentar entrar l'any 1947 a Espanya amb armes. Tornat a Sitges a mitjans dels anys 50, es trobà en certa mida descol·locat en una vila on (segons el testimoni de David Jou) patí una mena de buit. Una recent donació a l'Arxiu Històric de Sitges de la seva documentació personal ha tret a la llum part de la seva aventura.

Sitges, es feren en aquell període de guerra, moltes poc o gens conegudes.

A les pàgines que us esperen hi trobareu una galeria de personatges vinculats d'una o altra manera amb Sitges. Alguns coneguts, com Ernest Hemingway, Henry Buckley, Simone Weil, Antoine de Saint Exupéry, Josep Maria Bertran de Quintana o Jack Bilbo; d'altres escassament coneguts com Franz Borkenau, Luis Quintanilla, Manuel Grossi, Rosa Pastora Leclerc; però també d'altres absolutament desconeguts, com Margareth Zimbal, Michael Collinet, Pedear O'Donnell, Robert Donald Darling, Pietro Paolo Vagliasindi, Maria Luisa Álvaro... Personatges secundaris però alhora propers, molts d'ells sortits del silenci i que lluny d'esdevenir el centre d'atenció quan es parla del conflicte, donen més exactament una visió de la realitat.

Voldria abans d'acabar aquesta introducció reconèixer que sóc conscient que el llibre té mancances per les quals us prego disculpes. Organitzacions obreres, persones i aspectes no tractats, per inexistència d'informació o per insuficiència de l'autor. I sobretot per una ingent quantitat d'històries personals que resten encara en silenci, esperant que algun dia vegin la llum.

El treball és fruit també de la interacció de moltes persones a les quals cal agrair expressament la seva col·laboració, sense les quals res del que teniu a les mans hagués arribat a ser concretat en un text. Per les valuoses aportacions sobre els personatges i fets cal agrair la col·laboració d'Esther López Sobrado, Ernesto Burgos, Germinal Grossi, Nial Binns, Nuria Gregori, Paul Quintanilla, Mari Carmen Rejas, Guillermo García, David Jou, Francesc Borderia i Alicia Llorens. Pel seu inestimable suport

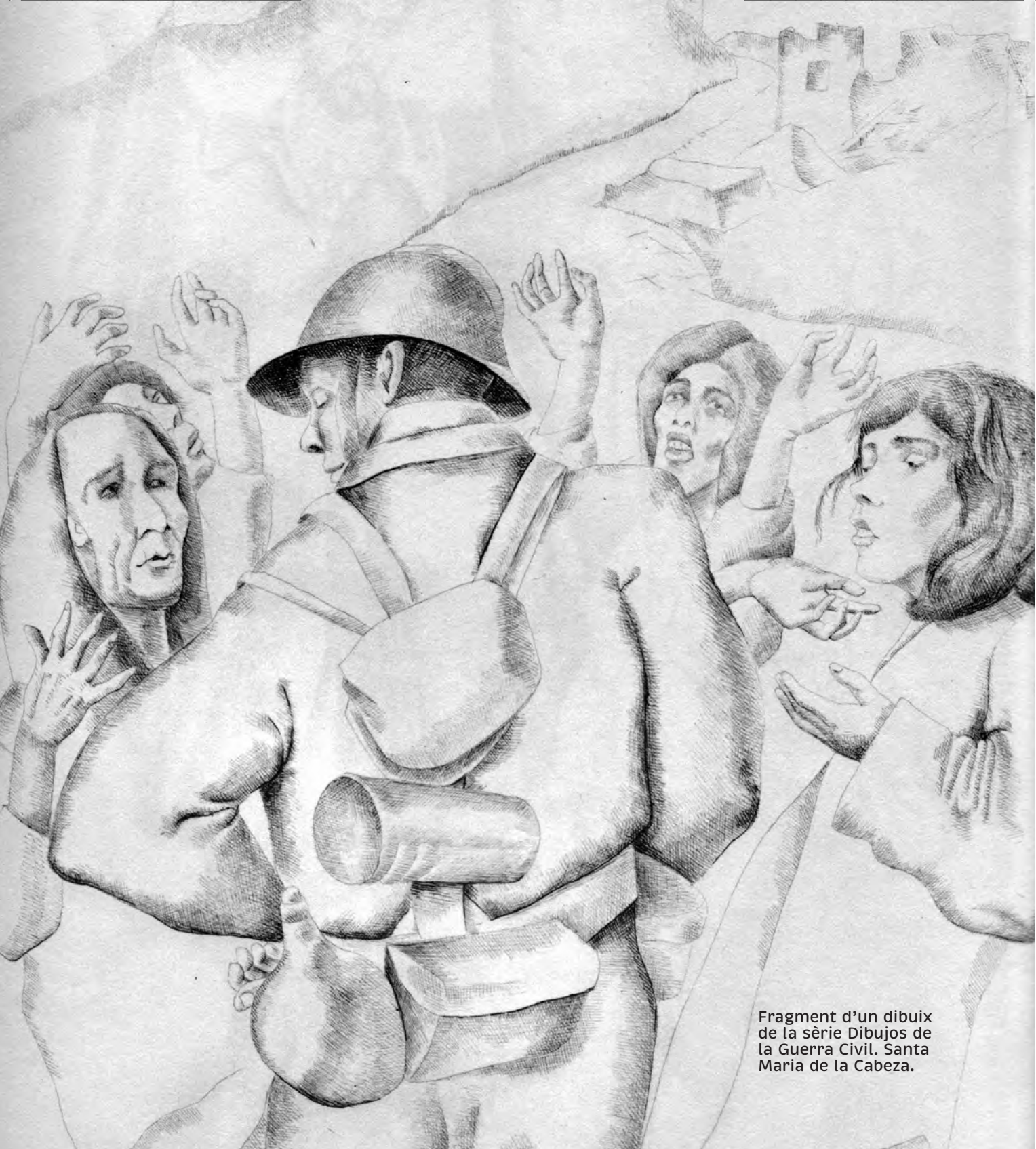
a Marc Santasusana i Xavier Miret. Per les seves suggestives indicacions a Ricard Conesa i Roland Sierra. I a Júlia Vendrell, Trini Gilbert, Luis Ribes, i la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Sitges per la seva col·laboració en tot moment.

Cal agrair també les institucions que han col·laborat, especialment en la part gràfica del treball; la Biblioteca Nacional de España, la Fundación Anselmo Lorenzo, l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, l'Arxiu Històric de Sitges, el Museu d'Història de Catalunya, i la Filmoteca Española.

I, finalment, dedico expressament aquest treball a la memòria d'aquelles persones que han tingut sobre seu la miserable condemna del silenci. Una aberració monstruosa contra la qual alguna gent intenta treballar pacientment, de manera discreta. És a ells, i només a ells a qui pertany aquest misteriós objecte de desig que constitueix la memòria. Tan insultat i menyspreat que esgarrafa entendre com un procés democràtic s'hi assenta justament damunt.

Jordi Milà i Franco

Novembre de 2016

Fragment d'un dibuix
de la sèrie Dibujos de
la Guerra Civil. Santa
Maria de la Cabeza.

Luis Quintanilla, art i compromís

És qüestió admesa que la gran victòria del Franquisme no fou la militar, o almenys no únicament la militar, sinó sobretot la pàtina d'oblit i silenci que imprimí, i que en bona mida, i conseqüència d'aquesta, encara plana sobre tot allò que d'alguna manera caminés en sentit contrari al de la concepció del món –i de la vida– guanyadora del conflicte.

Dura conseqüència, doncs, del resultat de la contesa bèl·lica fou un silenci que propicià un oblit, i de retruc una mena d'autocensura, fins que va convertir-se paradoxalment en una vergonya, moltes vegades imposada, i algun cop a més incomprendiblement autoimposada.

Una de les moltes versions d'aquest silenci quedà reflectit en el món de l'art, en què oblit i desmemòria cauen amb pes sobre artistes que havien pres una posició a favor de la legalitat republicana, per arribar en alguns casos a intentar esborrar la seva obra i fer oblidar la seva vida. Alguns finalment amb el temps en surten victoriosos –cas de Picasso–, d'altres no.

Luis Quintanilla és un artista representant del compromís més actiu i combatent amb la República i alhora la seva obra n'és una de les víctimes. Amb la guerra bona part de la obra que fins aquell moment tenia a Espanya fou destruïda, i quant a la resta de la seva producció, així com la seva mateixa vida, restà en permanent oblit, en un pla molt llunyà del que era mereixedor. I el que és pitjor, allunyat de la seva terra.

Quintanilla és un personatge polièdric, una persona amb múltiples facetes que constitueix un complex exemple de personatge vital del segle XX.

Relacionat amb la intel·lectualitat espanyola més destacada dels anys vint i trenta, i amb els polítics, corresponsals estrangers i grans artistes del moment, la seva vida és plena de girs i situacions estranyes de les que Quintanilla sortí com pogué. Una vida que ell mateix, amb una barreja de tristesa i melangia no dubtà a definir com una “cabriola”.

-Mi vida ha sido una pura cabriola (...) Ha discurrido por donde las cosas han querido. No he sido más que un pintor y, sin embargo, de mi obra ya no queda nada. Todo se ha destruido. Han muerto, incluso, los que la conocieron. Quizás el único recuerdo que quede de mí sea el de un inquieto agitador. Me he interesado, sin duda, como español, por los sucesos de mi época y los he vivido con la entrega de los años mozos. Pero siempre me he considerado un pintor. ¡Y ya ves en qué queda un pintor al llegar al final de la cabriola!¹

La intensitat de la seva vida de joventut en què fou testimoni de primera fila dels principals fets ocorreguts a l'Europa del primer terç del segle XX, contrasta amb la sensació d'exili interior a que es veié abocat durant bona part de la seva maduresa. Quintanilla viurà aquells anys desorientat, descol·locat en part per la falta de suport internacional cap a la democràcia a Espanya. Només a la mort del dictador, tornà a una

¹ En retornar a Espanya el 1976, el seu nebot Joaquín Fernández Quintanilla l'acompanyà per molts dels escenaris de la seva joventut. Les seves converses es recolliren en un llibre; QUINTANILLA, J.F. *Al final de cabriola. Conversaciones con el pintor Luis Quintanilla*. Ed. Gran Vía, Burgos, 2005 (text, p.12).

Espanya que li costa reconèixer i on era un perfecte desconegut. Unes poques iniciatives intentaran revifar la seva memòria, però la seva mort el 1978 truncarà l'objectiu.

Només darrerament, arran de l'arribada a Espanya dels frescos que li encarregà la República per l'Exposició Internacional de Nova York de 1939, i que van restar perduts més de 50 anys, s'ha començat una tasca de recuperació de la seva persona i obra que tenen a Sitges un dels seus episodis en el marc de la Guerra Civil.

La bellesa i expressivitat de l'obra de Quintanilla resta encara amagada pel gran públic. Només la tasca d'unes poques persones, entre elles i per sobre de les altres, la d'Esther López Sobrado, ajudada entre altres pel treball de recuperació del fill del pintor, Paul Quintanilla, han permès restituir parcialment el seu nom. Es fa necessari, però, un coneixement més ampli de la seva figura i un reconeixement més extens la seva obra.

Luis Quintanilla tingué cura de deixar escrites unes memòries, en què recollí detalladament la seva existència fins al 1940, i que contenen unes molt interessants reflexions sobre la guerra. És gràcies a aquestes que podem recuperar la part més poc coneguda de la seva existència, i de la seva curta però intensa estada a Sitges.²

Quintanilla, testimoni d'un món boig

Luis Quintanilla Isasi neix el 1893 a Santander en el si d'una família benestant vinculada amb el comerç amb l'ultramar i amb la banca. Des de jove mostra

condicions per les arts plàstiques i es desmarca del destí que la seva família preveia per a ell. Luis serà en molts sentits l'ovella negra de la família.

Educatur sota un liberalisme que li donà un visió del món ben diferent de la que es tenia en el seu Santander natal, i alhora ansiós per conèixer món, el jove Luis s'embarca cap a l'Argentina i Anglaterra buscant noves sensacions. Estudia Nàutica amb la intenció de conèixer mons nous i exòtics i poder compaginar-ho amb la pintura, el seu vertader objectiu. Aviat s'adonarà que això difícilment seria possible.

La vitalitat i la casualitat situen Luis en els escenaris dels principals esdeveniments succeïts a Europa durant la primera meitat del segle XX. De petit és testimoni des del balcó d'uns familiars a Madrid de l'atemptat de l'anarquista Mateo Morral contra Alfons XIII. El 1912, amb només 18 anys, viatja a París i es submergeix en la vida bohèmia de la ciutat. Viu a Montmartre, on coneix artistes com Degas, Modigliani, Chagall, Vlaminck, Rodin. Es relaciona amb Zuloaga i sobretot amb Juan Gris, de qui pren contacte amb el cubisme. Amb ells descobreix un món nou, lluny del conservadorisme que l'havia rodejat.

Durant aquesta etapa de la seva vida, Luis viu d'una certa picaresca. Es guanya la vida com pot, arribant a fer de boxejador, compaginant-ho sempre amb la pintura. Viu sota la protecció d'una prostituta, Totó La Blonde, que el protegeix i l'ajuda en moments difícils, persuadint-lo per seguir en el camí de l'art. París era en aquell temps, segons ell, *un alegre paraíso*. Amb artistes com Hugué, Picasso o Gris es fa habitual de les nits parisenesques.

Desplaçat a Alemanya, és captivat per l'Expressionisme, però alhora també veu néixer el conflicte que acabarà en la Primera Guerra Mundial. Per culpa d'això torna a Espanya, però al seu Santander natal, on no s'entén el cubisme ni res que tingués a veure amb les noves expressions artístiques, ja no hi

² QUINTANILLA, Luis. *Pasatiempo. La vida de un pintor*. Edició de Castro, A Coruña, 2002. Escrites als anys 50, i amb un alt valor il·lustratiu del temps que descriu, Quintanilla no va veure mai editades aquestes memòries.

cap el seu esperit modern.

Al mateix Santander comença a freqüentar les tertúlies dels intel·lectuals, i ja a Madrid, per iniciativa dels seus amics, assisteix a diferents tertúlies de caire socialista, on farà amistat amb gent com Luis Araquistáin, Julio Álvarez del Vayo, Juan Negrín o Juan de la Encina, que acabaran sent els seus millors amics.

Recorre Espanya fent il·lustracions per a una col·lecció d'art popular, i té experiències en el món cinematogràfic, va realitzar documentals artístics sobre ciutats espanyoles i va crear decorats per a pel·lícules. En una de les visites buscant l'art popular quedarà fascinat pels frescos romànics de San Isidoro, a León. La captivació serà tan gran que decideix dedicar-se a investigar les tècniques d'aquells fresquistes, en creure que el fresc representa el grau més alt de connexió entre artista i públic, a més de posseir una dimensió social molt alta. En les converses amb el seu nebot afirmà que, *pensaba que el caballete era una pintura burguesa, que podía hacer cualquiera, pero la pintura mural tenía, por su propia naturaleza, un dimensionado y una ambición social muy superiores.*³

El 1920 retorna a París. Allà coneix el que serà el seu gran amic per a tota la vida i una de les persones que més l'influiran, Ernest Hemingway, qui sempre serà "Ernesto" per a ell. Junts es fan assidus a les nits de Montparnasse. Són els anys del bulliciós París d'entreguerres, de la vida alegre, en la qual ell i Hemingway són personatges habituals. De fet, Quintanilla dirà que fou ell qui, parlant-li de la bravura i l'honor dels braus li recomanà a Hemingway la seva primera visita a Pamplona en busca de la seva passió, el perill i l'aventura que l'escriptor sempre buscava.

També coneix en aquest període molts altres artistes internacionals i tota la bohèmia parisenca dels anys vint, i es relaciona amb artistes espanyols com Juan

Telleria, Mateo Hernández i amb el pintor sitgetà Joaquim Sunyer.

Retornat novament a Espanya, emprèn treballs de repujat en cuir, treballa la tècnica del gravat, i segueix estudiant els treballs sobre frescos que tant l'impacten. El 1924 marxa a Itàlia amb una beca de la Junta de Ampliación de Estudios per tal d'estudiar a fons la tècnica dels frescos de la qual acabarà sent el primer representant espanyol.

A Florència, captivat per l'art i la tècnica dels fresquistes clàssics, és testimoni del sorgiment dels Camises Negres, la seva arbitrarietat i la seva intolerància. Tot això generarà en ell un fenomen de reacció que es concreta en un fort compromís polític. Ja a Espanya, influït per l'experiència italiana i la seva conscienciació política, ingressa al PSOE, on ja tenia bons amics.

Comença ara a Espanya la seva obra com a muralista. Treballa entre d'altres per al Duc d'Alba al Palacio de Liria (1927); al consolat espanyol d'Hendaya (1928), on mantindrà una relació propera amb Unamuno; a la Casa del Pueblo de Madrid (1931); al Pabellón de Gobierno de la Ciudad Univestaria (1932); al Hall del Museu de Arte Moderno de Madrid (1934); i en la que havia de ser la culminació del seu art en fresc, el monument a Pablo Iglesias (1934-1936). El 1934 exposa a la Biblioteca Nacional una sèrie de gravats marcats per un punyent realisme social.

A Espanya el seu cercle d'amistats el constitueixen els intel·lectuals enquadrats a l'esquerra parlamentària, gent com Araquistáin, Prieto, Largo Caballero, Negrín, Álvarez del Vayo. Però Quintanilla en aquell Madrid dels anys 30, també es mou entre les personalitats artístiques i literàries del moment. Coneix gairebé tothom, artistes com Emiliano Barral, corresponsals i periodistes estrangers com Hemingway -en les seves estades a Espanya-, Henry Buckley, Jay Allen..., i fins i tot no li falta una trobada amb un militar que el deixa desconcertat, Francisco Franco.

³ Al fina de la Cabriola... p.22

Militància i compromís són les paraules que millor el descriuen en aquells anys. Fruit del seu posicionament polític, i influït per la intolerància que ha vist en el feixisme italià, Luis s'enquadra amb la intel·lectualitat que promou la República. De fet, hi ha una anècdota que ho explica tot. Quintanilla intervingué de la mà de Negrín en l'acte d'hissada de la bandera republicana al Palau Reial de Madrid el 14 d'abril de 1931, amb la intenció, això sí, de contenir les masses que volien linxar els membres de la família reial que encara no havien abandonat Madrid. Aquest episodi que ell mateix relata, apareix relatat també pel seu bon amic i sitgetà d'adopció Henry Buckley, qui també es trobava aquella nit amb ells.⁴

Quintanilla, com molts intel·lectuals del moment, és un gran valedor de la República i la seva obra, per això en els moments convulsos no dubta a actuar com creu convenient en defensa del sistema democràtic. Donada la seva bona relació amb elements de tendència socialista, Quintanilla acull al seu estudi una part dels elements revolucionaris de 1934. Per aquest motiu, serà empresonat el mateix octubre de 1934. A la presó passa vuit mesos, i aprofita un cert tracte de favor per realitzar una sèrie de dibuixos dels seus companys empresonats. Alguns personatges desconeguts, d'altres més coneguts, Wenceslao Carrillo, el seu fill Santiago, Lluís Companys, Ventura Gassol, Zugazagoitia... Dibuixos que posteriorment seran publicats en forma de llibre a *La Carcel por dentro* (1936), un autèntic i excel·lent reportatge gràfic del moment. Les seves amistats es feren ressò de l'estada a la presó de Quintanilla i paral·lelament es munten iniciatives per tal d'aconseguir la seva llibertat. Importants en aquest sentit seran les gestions fetes per gent com Malraux a París, Lady Asquit amb el

govern britànic, però sobretot les de Hemingway i Dos Passos, que amb la intenció de sensibilitzar l'opinió pública exposaran a la galeria Matisse de Nova York els gravats madrilenys que ja havia exposat a la Biblioteca Nacional, on Quintanilla és presentat com un lluitador antifeixista. Gràcies a aquestes gestions, Quintanilla serà excarcerat el maig de 1935.

L'artista-soldat

Quintanilla sempre veié en el feixisme, que ell ja havia conegut a Itàlia, la concreció d'un gran perill per a la democràcia. El seu suport ferm a la causa republicana s'explicita quan, en esclatar la guerra, acut per defensar-la des del primer moment. Com molts intel·lectuals del moment, no dubta fins i tot a agafar les armes si cal. Quintanilla, que es trobava ultimant el monument a Pablo Iglesias, serà destinat per ordre directa del seu amic Largo Caballero, que s'estimava més un civil fidel a la República a un militar de dubtosa fidelitat, per organitzar i dirigir la presa del quarter de la Montaña, bastió on s'havien refugiat una part dels insurgents de Madrid. *Me comisionaron encargarme del Cuartel de la Montaña como jefe de él. ¡Yo jefe del cuartel más importante de Madrid! (...) Quizá ha sido el episodio más extraordinario de mi vida.*⁵

Poc després serà encarregat de coordinar el setge a l'Alcázar de Toledo. Sobre això, i com a testimoni de primera línia tindrà una versió radicalment diferent de la divulgada posteriorment pel Franquisme, i anys després, el 1967, escriurà un llibre que aconseguirà fer emprenyar notablement el règim.⁶ Per aquest motiu, mantindrà una correspondència

⁴ BUCKLEY, Henry. *Vida y muerte de la república española*. Publicat el 1940 en anglès, ha estat un llibre de difícil localització, fins a la seva tardana traducció al castellà, l'any 2004, i al català l'any 2009, a les quals han seguit diferents reedicions.

⁵ *Pasatiempo...*, p.356

⁶ QUINTANILLA, Luis; *Los rehenes del Alcázar de Toledo*, Ruedo Ibérico, 1967. Editat recentment, per primera vegada a Espanya l'any 2015, per Espuela de Plata.

amb Ricardo de la Cierva, aleshores encarregat per Fraga Iribarne de la creació d'una "Sección de Estudios históricos sobre la Guerra de España", amb la finalitat de contraposar les influències que des de l'estranger es feien contra l'obra franquista sobre aquesta qüestió.⁷

A finals de 1936 a Quintanilla se li encarrega la confecció d'un grup d'espionatge que amb base a Biarritz, pogués aportar informació al govern sobre moviments a la frontera francesa. Serà la primera xarxa d'espionatge republicà, coneguda com a "red Quintanilla", i comptarà fins i tot amb la col·laboració del cineasta Luis Buñuel com a intermediari amb l'ambaixada espanyola a París. Però la guerra bruta li arriba a la seva mateixa persona, i se li atribueix un intent d'atac bacteriològic, motiu pel qual Quintanilla serà defenestrat per la historiografia franquista, que en molts casos ha estat repetida absurdament, sense cap mena d'esperit crític. Un episodi que sembla que Luis entomava, per absurd, amb certa perplexitat.

Quintanilla és present al II Congrés d'escriptors antifeixistes de 1937 a València, i aquell mateix estiu arribarà a temptejar, de part de Negrín, el President Companys sobre la hipotètica possibilitat del trasllat del Govern de València a Barcelona.

Decebut per les interferències dels comunistes i les accions traïdores de les nacions estrangeres, Quintanilla decideix tornar a l'art, i defuig finalment tota mena de responsabilitats a la guerra. A la primavera de 1937 rep l'encàrrec del seu amic Negrín,⁸ en aquells moments president del Govern,

de fer uns dibuixos sobre els horrors de la guerra que servissin per fer propaganda internacional del conflicte. Durant dos mesos recorrerà amb total llibertat quasi tot el front recollint apunts. Quintanilla veurà de prop en aquest període les atrocitats de la guerra, la violència, la mort, la desesperació, i les plasmarà en unes notes que finalment elaborarà durant la seva estada a Sitges. Els dibuixos, que pretenien mostrar al món les atrocitats que suportava el poble espanyol, són exposats els darrers dies de 1937 a l'Hotel Ritz de Barcelona, i Luis hi viatja a Nova York, i aconsegueix mostrar-los al MoMA i a la Fundació Rockefeller, que els fa voltar per EUA durant un any i mig. L'any 1939, part del dibuixos són publicats al llibre *All the Brave*, amb textos dels seus amics Ernest Hemingway, Jay Allen i Elliot Paul.

Exili interior i retorn des de les tenebres

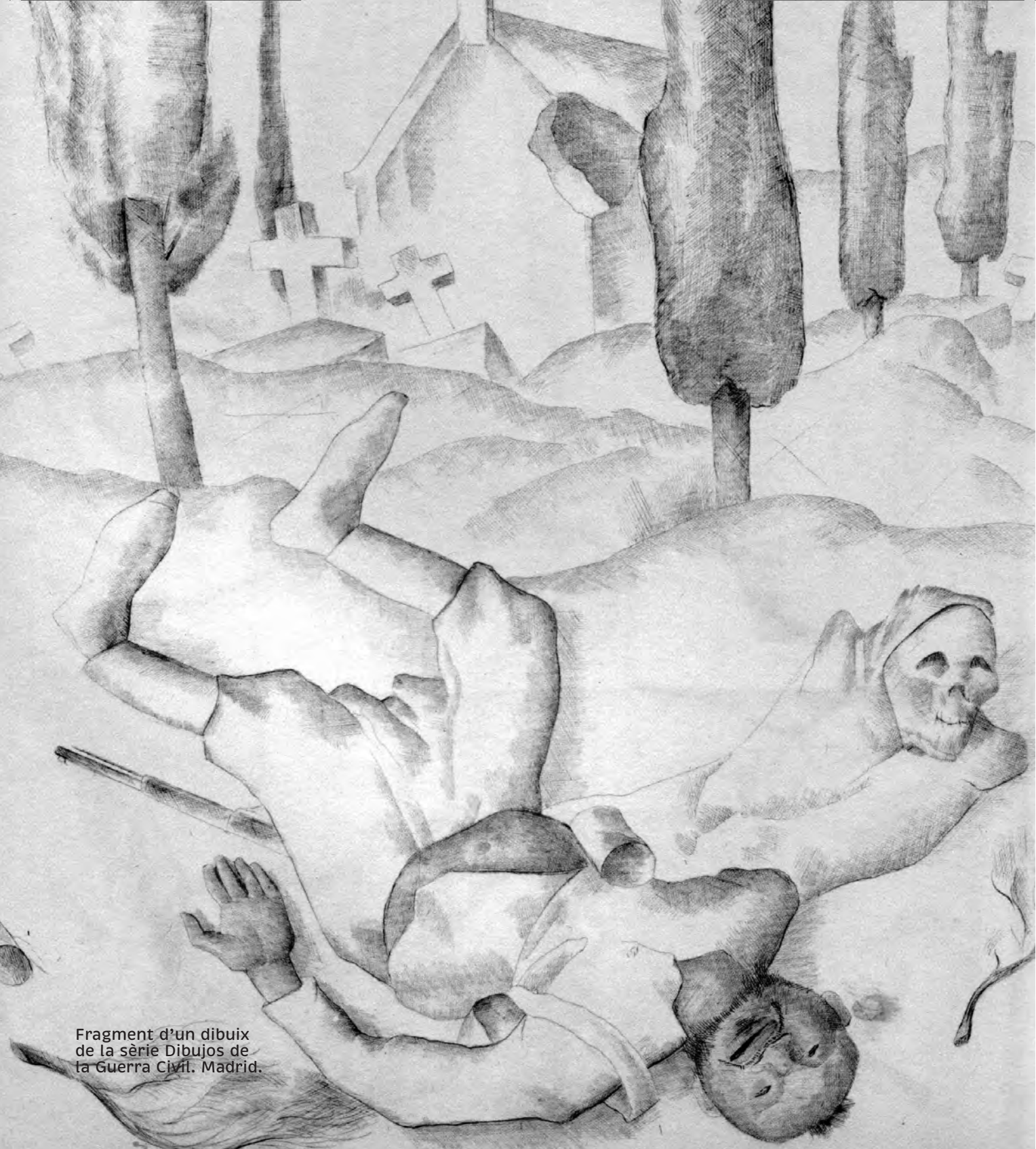
Quintanilla retorna a Espanya l'agost de 1938, on la guerra segueix, però s'hi troba incòmode. Rep l'encàrrec per part del govern de la República de realitzar un treball que representi Espanya en la Fira Internacional, que ha de tenir lloc a Nova York el 1939. Segueix els passos que havia obert l'encàrrec a Picasso que donaria el *Guernica*. Ara serien cinc plafons murals que constituïen una unitat amb el títol genèric d'"*Ama la paz, odia la guerra*". Com a responsable artístic del pavelló, Quintanilla encarregà treballs als seus amics, l'escultor Joan Rebull i el pintor Joaquim Sunyer, als qui facilita la feina a Barcelona i a França.

Però amb la fi de la guerra, el projecte de l'exposició queda anul·lat i les expectatives frustrades amb la definitiva mort de la República. Fins i tot a Luis se

⁷ Ja en el seu llibre Quintanilla fa esment d'un altre llibre de 1963, *El mito de la Cruzada de Franco* d'Herbert Southworth (1908-1999), per molts el més gran historiador anti-franquista. Corresponsal de guerra i historiador molt actiu i combatent contra el franquisme, treballà durament per tal de desmitificar l'obra franquista. Quintanilla l'havia conegut el 1939 a Nova York. Afegeixo aquesta informació perquè Southworth passà bona part del seus darrers anys de vida en estades a Sitges.

⁸ Es creu que fou el mateix Hemingway qui insistí a prop de

Negrín davant l'absurdatat que no s'aprofités un artista com Quintanilla per fer propaganda de la realitat de la guerra.

Fragment d'un dessin
de la série Dibujos de
la Guerra Civil. Madrid.

li reclama l'import que havia percebut per fer els frescos.

I comença ara una nova etapa, a Amèrica, on arribarà a ser un artista reconegut. Els seus amics americans li organitzen el 1940 una exposició amb els frescos. Serà la darrera vegada que es vegin en públic. Després, el silenci.

Per a la intel·lectualitat americana d'aquells anys Quintanilla representa un artista compromès en la lluita antifeixista. I durant el període de la Segona Guerra Mundial Luis és un referent entre les elits culturals per la seva actitud, i actua també com a referent aglutinador d'un cert exili intel·lectual a Nova York.

Quintanilla comença una nova etapa. Es casa amb Janet Speirs, a qui havia conegut a Madrid com a secretaria del cònsol americà. Amb ella tindrà el seu fill, Paul.

Entre 1940 i 1945 és un artista amb èxit. Té bones feines, fins i tot a la indústria cinematogràfica de Hollywood, on treballa com a escenògraf. Realitza frescos a Kansas City, i retrats que li donaran cert renom, com els d'Steinbeck, Artur Miller, Dos Passos, Hemingway, Gary Cooper. I gaudeix de l'amistat amb gent de Hollywood com John Ford, John Wayne.

Però a poc a poc tot va minvant, la feina i els ingressos baixen de manera alarmant. Tampoc hi ajudarà el seu caràcter marcadament contrari al món superficial i banal de la societat americana.

Finalment serà la traïció internacional, que girà l'esquena a la democràcia a Espanya després de la Segona Guerra Mundial, la que submergí Luis en una mena de depressió de la qual mai es recuperarà.

El 1946 publica "Franco's Black Spain", una sèrie de dibuixos que constitueixen una dura crítica als col·laboradors de Franco, que es creu que va fer enfadar i molt l'aparell de la dictadura.

Cap a finals dels anys 40 el seu treball deixa d'interessar a la societat americana. Intenta escriure sense gaire èxit comercial. Fa col·laboracions amb

Elliot Paul, i comença a redactar les seves memòries. Als anys 50, amb l'eclosió de la *beat generation*, molt a prop d'on ell residia al Greenwich Village, apareix un nou art, més informal, que arracona encara més Luis, el desenfoca de l'objectiu del públic americà. Malgrat tot, el 1957 retrata a Puerto Rico Pau Casals, en el que seria un dels seus retrats preferits. El 1958, punt culminant del seu infortuni, abandona la família i es desplaça a París. Vol estar a prop d'Espanya, i viure una nova etapa en una societat, l'europea, que potser vegi amb millors ulls la seva pintura.

Primer gaudeix d'un cert èxit, amb els clients que encara conserva d'Amèrica, però a poc a poc la sort torna a minvar. S'acosten temps difícils. Luis viu de manera austera els rigors de l'artista oblidat per la gent. Malgrat això, i com és habitual entre els artistes sotmesos a les calamitats de la vida, els entesos afirmen que aquesta és una de les millors etapes artístiques de Quintanilla. És una etapa artísticament brillant, amb paisatges melancòlics i molt expressius.

Luis escriu el 1967 *Los Rehenes del Alcázar* i col·labora de manera assídua amb els "*Cuadernos del congreso para la libertad de la cultura*".⁹

Durant els anys 70 té greus dificultats econòmiques; són anys tristos, de necessitat. Luis es resisteix a tornar a Espanya en vida del dictador. La vida per

⁹ El darrer paràgraf de *Los Rehenes del Alcazar*, és tota una declaració del seu posicionament en aquell moment. *Soy uno más entre la ya inmensa mayoría de los españoles que desean se cicatricen del todo las heridas que aún queden de la guerra fratricida. Uno más anhelando que empecemos los españoles a formar un conjunto unido por la libertad, el trabajo y la dignidad, donde el diálogo sea civilizado. Creo que llegó la hora de dejar a los muertos enterrar a sus muertos, y que los demás miren hacia el provenir sin reanudar viejas querellas. Pero considero una obligación, un deber moral que aclaremos nuestra historia para que prevalezca la verdad, y que no admitamos que se pretenda encubrir una infamia con el manto del heroísmo.* QUINTANILLA, Luis. *Los Rehenes del Alcázar*, Ruedo ibérico, 1967, p.232.

a ell és dura i ho pateix en silenci i soledat. Viu en un exili, oblidat, té poques visites. En un atac de depressió, llença al Sena una versió de les memòries que havia redactat, perquè no trobava ningú interessat a publicar-les.

Però, mort Franco, l'exili deixa de tenir sentit, i Luis decideix retornar a Espanya amb la il·lusió de recuperar la seva figura. Torna a Espanya 37 anys després d'haver marxat. En paraules del seu nebot, tornava *solo, triste, cansado, pensativo y viejo*.¹⁰ Ho feia com l'elefant que torna a morir al cementiri del lloc que l'ha vist néixer. Amb una salut ja molt fràgil, no acaba de reconèixer el país, i el país no el reconeix a ell. Luis s'adona tristament que sempre més serà un desarrelat, i confirma en la seva persona la trista realitat de tants exiliats tornats.

Amb el seu nebot recorre els escenaris de la seva joventut, i cerca els espais coneguts i els pocs amics que li queden en vida.

S'inicien algunes iniciatives per recuperar la seva figura, cosa que sembla li feia molta il·lusió. Es treballa en un catàleg i dues exposicions sobre la seva figura, una a Santander que li feia especial il·lusió, i una a Madrid. Finalment ell no ho veurà. Luis morí l'octubre del 1978. Les exposicions es realitzaren al Museo de Bellas Artes de Santander, el novembre del 1978; i a la Dirección General del Patrimonio Artístico, entre febrer i març de 1979.

Figura recuperada. L'aventura dels frescos¹¹

L'any 1990 una notícia torna a col·locar Luis en

¹⁰ *Al final de la Cabriola...* p.3.

¹¹ Sobre el procés de recuperació de la seva figura i sobretot sobre el procés de recuperació dels frescos, és imprescindible el documental de *Los Otros Guernicas*, d'Iñaki Pinedo (2010), en què es relata detalladament l'aventura d'aquestes obres d'art.

el centre de l'actualitat artística. Els frescos que Quintanilla havia pintat per al pavelló espanyol de l'Exposició Internacional de 1939, i que tothom creia destruïts, apareixen en un antic cinema porno-gay a Nova York.

En realitat, mai van deixar d'estar en aquell local que en els anys 40 havia estat seu de diverses associacions antifeixistes. Posteriorment, es convertiria en el Blacker Street Cinema, una sala de cinema d'art i assaig mítica entre la generació del Greenwich Village novaiorquès.¹² Quintanilla sempre va amagar que els frescos no s'havien destruït. Potser volia evitar-ne una destrucció per part d'agents a sou del franquisme, tal com havia passat a Espanya amb la seva obra. Aleshores s'inicien gestions amb la propietat de l'immoble per poder adquirir els quadres, però aquestes resulten infructuoses. Pocs anys més tard, el local canvia de propietari i l'antic propietari desapareix amb els frescos.

L'any 2004 Paul Quintanilla, fill de Luis, fruit d'una tenaç cerca, localitza l'antic propietari del local i els frescos, que té arraconats en un garatge. Es negocia des d'Espanya, ara amb el suport de la Universidad de Cantabria i el Banco de Santander, i finalment el 2006 es tanca el tracte. Després de diverses dificultats en la negociació, els frescos finalment vénen a Espanya l'any 2007, -uns frescos espanyols però que mai havien estat a Espanya. Són restaurats, i actualment exposats al paranímf de la Universidad de Cantabria.

Aquets frescos titulats genèricament "*Ama la paz y odia la guerra*", constitueixen la culminació de l'obra en fresc de Quintanilla. Realitzats en un moment en què la guerra està ja pràcticament perduda, conformen una mena de poema antibel·licista de clara denúncia del dolor, la destrucció i els horrors

¹² El mateix Woody Allen recordava vagament aquells frescos que decoraven els passadissos del cinema. Testimoni al documental *Los Otros Guernicas*.

de la guerra. Traspua una melancolia i una tristor que commouen l'observador. Pretenien ser, en paraules d'Esther López Sobrado, *una lírica simfonía antibelicista que mostrase el dolor y la desolación, sobre todo entre la pobre y desamparada población civil*.¹³

Disposats en forma de políptic de grans dimensions i amb els títols de *Huida, Dolor, Hambre, Destrucción* i *Soldados*, les esgarriants escenes de cases i camps arrasats, dones i nens famolencs, homes ferits i d'altres fugint o morts, aconseguïen transmetre una commovedora sensació de tristor i desolació.

Quintanilla a *La Caseta* d'en Sunyer

Quintanilla havia conegut Joaquim Sunyer al París dels anys vint. D'ell pren l'interès per la tècnica de la gravació, que més endavant treballarà. La relació entre ambdós artistes s'estreny a Madrid arran d'una indisposició del pintor sitgetà, tal com ho explica el mateix Quintanilla,

Sunyer y yo nos conocíamos desde hacía tiempo, pero la gran amistad que nos unió comenzó con ocasión de una enfermedad que cogió en uno de sus viajes a Madrid.

*Se solía alojar en un hotel de la Gran Vía y una de las veces que fui a verle le encontré en la cama. "Estoy baldao", me dijo. Me encuentro mal y aquí me cuidan fatalmente. "Pues vente a mi casa", le contesté. Se trasladó, vino Negrín a verle, mandó enseguida gente para que se ocupase de él y, a partir de entonces, siempre que venía a Madrid vivía en casa. Y siempre que iba yo a Barcelona, lo hacía en la suya de Sitges.*¹⁴

¹³ QUINTANILLA, Luis. *La España Negra de Franco*. Museo Nacional de Arte Reina Sofía, Ediciones La Central. Barcelona. 2009. p.12

¹⁴ *Al final de la cabriola...* p.60

La tardor de 1937 amb les notes que havia pres en els diferents fronts de guerra pels quals es desplaça amb total llibertat, Quintanilla arriba a Sitges i s'instal·la a la casa que tenia Sunyer, que es trobava a França amb la seva família a resguard dels avatars de la guerra. Quintanilla s'hostatja a "La Caseta", com es coneixia la casa-estudi que Sunyer s'havia fet construir a Sitges al carrer de Prat de la Riba, a prop de l'estudi que tenia l'escultor Pere Jou.¹⁵ Quintanilla arriba a Sitges a les darreries de l'estiu de 1937. Sembla que no devia ser la primera vegada que hi passava, però sí que l'estada serà la més llarga que hi farà, fins a gener de 1938. A les seves memòries, en què desgrana la seva vida amb una minuciositat a vegades notable, dedica a Sitges cinc pàgines, que resulten d'un gran interès per la sinceritat i l'evocació de la vida diària que es fa.¹⁶ Sobre la seva entrada a Catalunya i arribada a Sitges comenta,

*Dejé Madrid sin pensar que quizás no volvería a verla, y regresé a Valencia para continuar el recorrido en el frente de Cataluña, que en algunos sectores se dedicaban los soldados a jugar al fútbol, y no me dio ninguna idea de interés artístico o representativo. Llenos varios cuadernos de los apuntes hechos a lápiz, fui para dibujarlos definitivamente a la pluma a la casa de campo que tenía en Sitges mi buen amigo el pintor Sunyer, quien se encontraba en Francia con su mujer y dos hijos.*¹⁷

Per a una persona amb una experiència vital tan moguda, i que havia estat a la primera línia del

¹⁵ Sembla que aquesta casa estava destinada a ser un centre pictòric. A més del seu propietari Joaquim Sunyer, i els mesos que hi residí Quintanilla, posteriorment, amb l'entrada de l'exèrcit franquista, el pintor Pere Pruna s'hi estableix, i també hi pintà.

¹⁶ *Pasatiempo...* p.p.440-445

¹⁷ *Ibid* p.440

front, arribar a un poblet de la rereguarda i veure l'anodina tranquil·litat amb que -sempre segons ell- es vivia, el va amargar. Així en la descripció que fa de Sitges remarca la passivitat i la tranquil·litat en què la fugida dels estiuejants havia sumit la població,

*El amable y pintoresco Sitges a principio de este siglo era sólo un pueblo de pescadores frecuentado por los artistas pintores, pero pronto les siguió la burguesía comercial e industrial de Barcelona y en los años siguientes fue transformando Sitges en la clásica residencia veraniega llena de villas del anodino estilo de sus dueños, sin otra característica que el sentido gregario y todas ellas muy cuidaditas.*¹⁸

Fa, però una evident excepció quan parla de la casa que li feia de refugi, i la descriu d'aquesta manera,

*La de Sunyer, claro está, era completamente distinta, pues sus aficiones burguesas no pasaban de la vida cómoda, la aislaba un jardín donde cultivaban hortalizas y flores, tenía en la parte alta un amplio estudio, y en los otros dos pisos repartidos los dormitorios más dos habitaciones para la comunidad familiar, y el conjunto el encanto de ser una auténtica casa popular catalana, cuya única novedad estaba en haberle añadido el confort de nuestra época; desde ella se veía variedad de arbolado, la extensa playa y el Mediterráneo. En una parte de la planta baja vivía la encargada de cuidarla, Ramona, con su marido y una hija; ella era una aragonesa de remango, fuerte y dispuesta a todo; él, pequeño, nervioso, dedicado a llevar en un carrito tirado por un burro cualquier cosa que le comisionasen.*¹⁹

¹⁸ Ibid p.440

¹⁹ Ibid p.440

I és ara quan Quintanilla es dedica a fer veure la realitat d'un Sitges deixat de banda, segons ell, pels pudents estiuejants i caigut en mans d'uns exaltats insensibles. Quintanilla es reafirma en la idea que venir a Sitges ha estat una bona elecció.

*Al contribuir los anarquistas a dominar la sublevación fascista en las calles de Barcelona, gran cantidad de la burguesía en la ciudad creyó que llegaba su última hora, y se desbandó alocada. Sitges quedó desierto de burgueses e inesperadamente volvió a su sencillo origen de pescadores, menestrales y pequeños comerciantes. El primer día de mi llegada comprendí que no podía haber elegido mejor sitio para mi trabajo, y organicé la santa rutina de mi vida. Dibujaba en absoluta calma desde el principio de la mañana hasta las doce; de doce a una y media me bañaba disponiendo de la playa para mi solo, tomaba el sol suave otoñal, comía, descansaba, trabajaba otro poco y daba un paseo o iba a hablar con la sobrina de los Sunyer, María Dolores y sus amigas.*²⁰

La guerra, i més concretament la violència de l'estiu del 36, generaren entre la població de Sitges pors i suspicàcies cap a tot allò desconegut o que vingués de fora. Cal entendre, doncs, que Quintanilla no s'involucrès en la vida de la població. Viu en certa mida distanciat de Sitges.

Però l'arribada d'un personatge com ell, amb protecció, salconduits i recursos en uns moments tan delicats per tothom, despertà també la curiositat d'una part de la gent de la vila. Molts, segurament ni s'assabentaren, altres preocupacions tenien, però encara n'hi ha qui recorda d'una manera difusa i desdibuixada el personatge misteriós d'en Quintanilla.

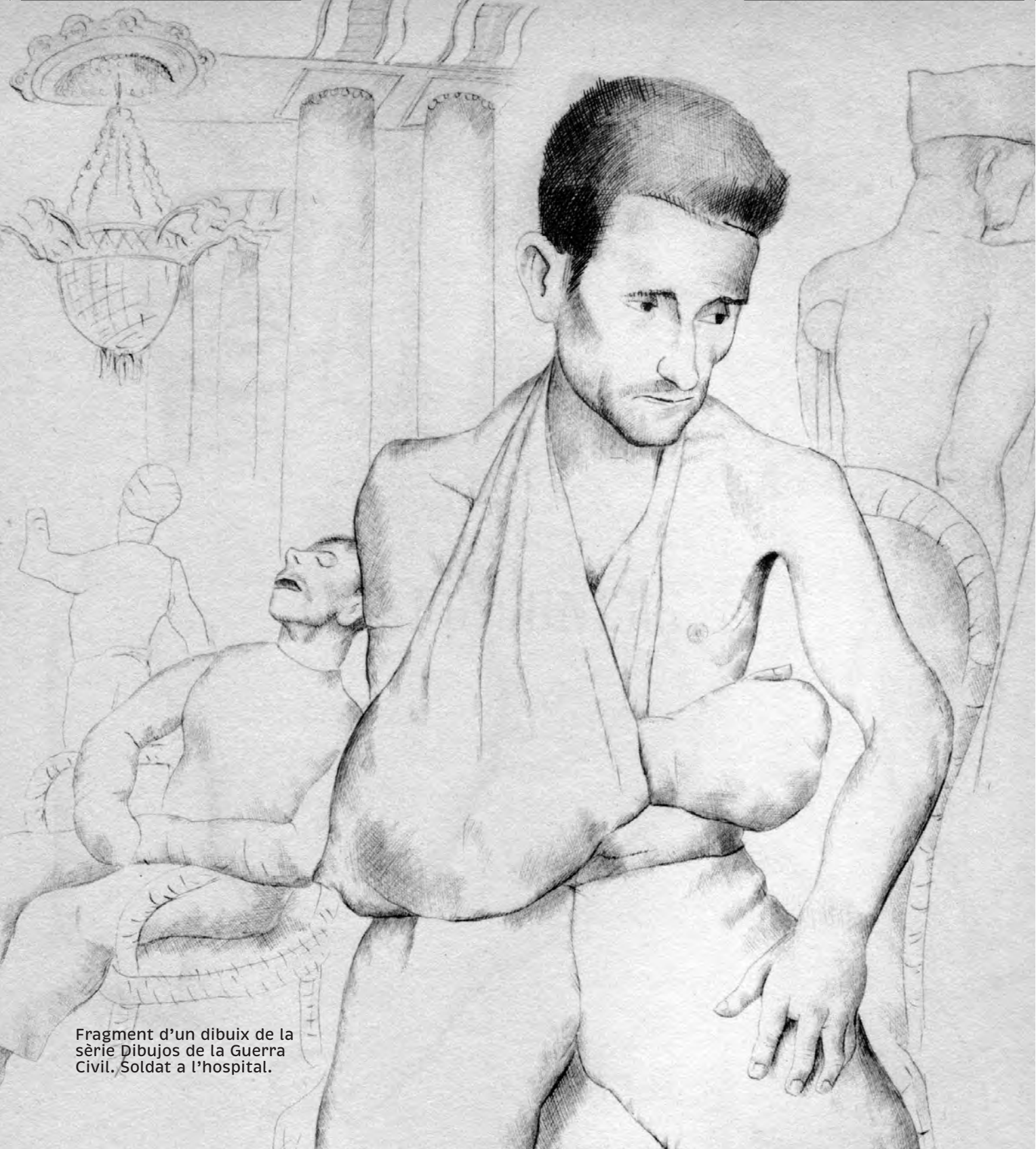
Les suspicàcies arribaren lògicament a qui en aquells

²⁰ Ibid p.440

moments tenia el control local, i aquí Quintanilla es mostra com un valent que planta cara, fins i tot amb un to fatxenda, als poc exemplars revolucionaris que s'interessaran per la seva estada a Sitges.

El tener un automóvil, un soldado conductor y que el control oficial de los carabineros me suministrase la gasolina intrigó al pueblo y avivó la curiosidad. La F.A.I. pugnaba por conservar el mando en la región y un comité de sus miembros locales mandaba en Sitges. Varias veces interrogaron a Ramona para saber quien era yo; pero ella lo único que pudo repetir que un amigo íntimo del dueño de la casa, también pintor, y que durante las comidas leía un libro. El comité estaba molesto porque yo no había ido a declarar mi instalación en Sitges, y un grupo de tres, con el responsable de todos a la cabeza, vino a verme. Les recibí en el estudio, y fui yo quien les acosé a preguntas en lugar de hacerlo ellos. Ya Maria Dolores y sus amigas me dijeron su manera de actuar basada en la indiferencia de las autoridades de Cataluña y de la cobardía del pueblo, sin hacer mayores males que erigirse en policías y darse la importancia de mandar. El más pintoresco resultó el responsable, un tipo abultado con aspecto de cura bien nutrido, extremadamente moreno, y sin venir a cuento les decía a los otros "callaros". Como se obstinaba en hablar por los demás, a él dirigía mis preguntas: de donde les venía el derecho de mando, cual era su capacidad para ejercerlo, qué había realizado y qué se proponía realizar. Atropelladamente, pues no esperaba mi actitud y mis preguntas, contestaba que su partido, el de la F.A.I., lo nombró el responsable, lo cual bastaba para garantizar su capacidad, enseñándome un papel lleno de sellos del comité central de Barcelona, y basado en la justicia libertaria imponía el orden y la administración en Sitges. La conversación

me divertía, prolongándola en tono amistoso para decirle que siendo un perfecto anarquista debía conocer el fundamento de su ideología, según el cual cada individuo está emancipado de toda tutela o control gubernamental, y en lugar de imponer ningún orden o administración, en perfectos anarquistas se paseasen por Sitges con la bandera rojo-negra. No sabiendo por donde salir, replicó: "¿Entonces quien controla el pueblo?". "El Gobierno de la República", le contesté. "Eso era cuando no había fascistas", dijo él. Estuve a punto de reír de su simplicidad y le dije: "Así que por el ataque que nos hace el fascismo tenéis vosotros la autoridad, pues sois iguales". Al responsable le sentaron muy mal estas palabras y quiso dramatizar dando palmadas a su pistola en tono de amenaza; yo corté su perorata agresiva diciendo; "Si vuestros argumentos son la fuerza, no olvidéis lo que os pasó en mayo último en Barcelona, y que mi soldado tiene su tercerola de reglamento y yo mi pistola y una magnífica carabina. ¿Lo oyes, compañero callaros?". El responsable se amansó instantáneamente y los otros dos rieron de lo de "compañero callaros", volviéndose tan buenos chicos que me consultaron sus ideas para mejorar la vida del pueblo, entre ellas la de hacer con sus compañeros de otro pueblo vecino un cambalache dando los de Sitges algunos alimentos por caracoles; como a mi me gustan los caracoles, les dije que son muy nutritivos y bien condimentados es un plato exquisito, animándoles a realizar el cambio. El comité instaló junto a la iglesia principal su depósito de comestibles, y allí llevaron los cestos de los caracoles, pero un amanecer los moluscos gasterópodos salieron de los cestos, subieron las paredes e inundaron la iglesia. La libertad de los caracoles puso en ridículo a los libertarios y se convirtió en la comidilla de Sitges, por lo cual el "compañero callaros"

Fragment d'un dessin de la
série Dibujos de la Guerra
Civil. Soldat a l'hospital.

*y sus secuaces perdieron autoridad, lo que no perdió la mayoría del pueblo fue su poco arrogante sentido pusilánime.*²¹

Durant la seva estada a Sitges, Quintanilla s'entrega totalment a la feina i treballa diàriament en la realització definitiva dels dibuixos que havia pres al front, que acabaran sent més d'un centenar. Treballa de manera intensa, però, amb tot, la seva situació relaxada li resulta estranya, en aquells moments de guerra cruenta.

*Yo trabajaba con la mayor tranquilidad en el silencioso estudio adonde llegaba la brisa marinera y el perfume de un campo de claveles; más de una vez pensé en el violento contraste de dibujar en ese plácido ambiente la tragedia de una guerra, bien es verdad que lo que hacía en el estudio era estilizar y dar forma definitiva a los apuntes tomados directamente de la realidad.*²²

En aquells dies de privacions, les penúries pròpies del moment també li arribaven a ell. En qüestions com l'alimentació s'ha d'adaptar a allò que té al voltant. Així, té lloc una anècdota amb la senyora que cuidava la casa, Ramona. També pel que fa a les qüestions pròpies de dibuixant hi havia penúries, aquestes, però, les aconsegueix resoldre immediatament amb una trucada de telèfon.

Ramona tenía echado el ojo a un gato medio salvaje que venía a menudo a cazar pájaros a nuestro jardín, el gato se convirtió en su obsesión, pensando en un banquete, una mañana no pudo contenerse y subió al estudio rogándome con las manos cruzadas que le diese un tiro, y después me chuparía los dedos saboreando su guiso, pues no íbamos

a estar siempre comiendo pescado, patatas, lentejas. Me enseñó el gato desde la ventana del estudio, por complacerla cogí la carabina y de un balazo en la cabeza lo maté. Nunca he visto una mujer más contenta corriendo a recoger el animal, despellejarlo y prepararlo en adobo. Aquello iba a ser un festín, y Ramona, por solidaridad del momento invitó a varias personas, sentándonos en la mesa nueve comensales. Era la primera vez que conscientemente comía gato, pero como nos correspondió una pequeña tajada a cada uno, casi no supe que gusto tenía, aliviándonos el hambre otra vez las patatas.

*En un descuido tiré la jarra llena de agua sobre el montón de hojas de papel muy bueno comprado en Francia, solo quedarían utilizables media docena de hojas. Lo peor es que escaseaba el papel, incluso para envolver una libra de arroz, y enseguida telefoneé al secretario de Negrín, y éste a Madrid pidiendo el papel de mejor calidad que hubiese en el depósito de la Calcografía Nacional. Días más tarde vino a mi casa una camioneta de carabineros de paso para Barcelona, entregándome el paquete de parte del Gobierno: era nada menos que abundantes pliegos de papel de tinta y otros de imperial Japón inmejorables y en el comercio hubiesen costado una fortuna, en ellos están hechos los dibujos.*²³

Quintanilla restava a Sitges amb una relativa placidesa, dibuixant de manera relaxada, i gaudint -si així es pot dir en uns moments tan delicats- de la vida. La descripció que fa de Sitges i la seva gent destil·la un cert to de displicència. Veu la gent com poc involucrada en els afers de la guerra, com vilatans porucs que no volien saber gaire cosa de

²¹ Ibid p.442

²² Ibid p.442

²³ Ibid p.442-443

la guerra. Fet comprensible, per a qui no té una filiació política remarcada.

En Sitges no sucedía nada, hasta el plácido tiempo era igual un día y otro, perdurando la calma azul del Mediterráneo. Sólo en dos ocasiones aparecieron los aviones enemigos para bombardear un fábrica de cemento vecina de Sitges, sin conseguir tocarla, y la otra intentando también inútilmente destruir con sus bombas el puente de la carretera principal que pasaba rodeando el pueblo. Pero fue lo bastante para delatar la pálida moral de la gente de Sitges y el nerviosismo poco serio del comité con el “compañero callaros” a la cabeza, que pretendía reclamar cañones antiaéreos con el fin de proteger su baluarte de guerra, el almacén donde se divertieron los caracoles.

La vida pública de Quintanilla durant aquells mesos a Sitges no fou molt activa. Potser l'ambient, que ell trobava pusil·lànim, i la certa recança amb la qual mirava la població l'impediren implicar-s'hi.

Només coneguem dos aspectes de la seva vida social a Sitges. El primer és la relació que tingué amb algun dels soldats ingressats aquells dies a l'hospital de sang instal·lat a l'Hotel Terramar Palace. Sembla que Luis visitava regularment alguns dels soldats, s'hi devia sentir a gust entre ells, fins i tot és probable que conegués algun amb anterioritat. Un article de Luis Angles al setmanari *Reus* ens ho ratifica. Segons l'article, Quintanilla, el mateix Angles i un soldat -Isaías Díaz, dibuixant i pintor que arribaria a ser un altre pintor sense gaire reconeixement i fagocitat per la història-, es distreien xerrant per les tardes repassant l'actualitat de la guerra i la política. Fets que Angles -qui mesos després es passaria al bàndol nacional-, recordava en el seu article amb retrets al voltant dels fets de l'Alcázar de Toledo. Angles recordava sobre Luis, *nos hacia acompañar al Hospital en un coche imponente, en cuyas portezuelas*

campeaba el escudo de la República, con la inscripción “Ministerio de Defensa”.²⁴

L'altra part de la seva vida pública durant l'estada a Sitges, té a veure amb les seves amistats sitgetanes. Quintanilla es relaciona a Sitges de manera més intensa amb Maria Dolors Bertran, neboda del pintor Sunyer, i és de suposar representant de la propietat en el moment de la seva arribada a Sitges. La Maria Dolors Bertran no era però, una persona aliena al món de l'art. Com a neboda de Sunyer, havia posat per al pintor en diverses ocasions, i a més, sempre tingué una estreta vinculació amb el món de l'art, com a model també de l'Artur Carbonell, i com a gran amant del teatre, art en el qual excel·lí.²⁵ Per tot això, resulta més que plausible que en les converses que tingueren ells dos tractessin en algun moment de pintura, o de l'art en general.

Fou també el cercle d'amistats de la Maria Dolors Bertran amb el qual Quintanilla tindrà contacte durant la seva estada a Sitges, per xerrar, passejar... Així la Maria Planas, la Carolina Benaprés, en Josep Maria Malagelada, seran el cercle de relacions que Quintanilla tractarà a Sitges.

Amb tot, el que resulta almenys curiós és observar com l'artista Pere Jou, qui vivia a tocar de la casa que ocupava Quintanilla, no tingués cap mena de contacte artístic amb Quintanilla. És constatable que la seva visió del panorama del moment era prou diferent, però resulta xocant, i en certa mida frustrant, que dues personalitats artístiques remarcables convisquessin uns mesos, pràcticament paret per paret, sense coneixement l'un de l'altre i no sorgís cap mena de relació artística o personal.²⁶

²⁴ ANGLES, Luis; “La gesta del Alcázar de Toledo. Una historia que se quiere borrar. El testimonio de Luis Quintanilla, uno de los asaltantes”, a, *Reus Semanario de la ciudad*. 9 de novembre 1957

²⁵ TERRAZA, Santi; “Mª Dolors Bertran. Als ulls de l'artista”, a *La Xermada. Revista Municipal de Cultura Popular*. Núm.9. Ajuntament de Sitges, Tardor 1998.

²⁶ A les seves memòries, David Jou i Andreu comenta

A partir de novembre de 1937 té lloc un esdeveniment que serà molt important per a Quintanilla, el trasllat del Govern de la República de València a Barcelona. D'aquesta manera tindrà a prop els seus amics del govern, els corresponsals i periodistes estrangers, i al seu propi germà, que no deixaran de visitar-lo i li portaran, en les seves vingudes, preuats queviures.

El Gobierno central se trasladó a Barcelona seguido de las múltiples oficinas de su dependencia, entre ellas la de petróleo donde estaba mi hermano, con lo cual mejoró mi dieta alimenticia, la bebida y el tabaco.²⁷ Negrín me visitó, y después empezaron a venir de Barcelona los amigos a pasar los domingos: Zugazagiotia, Ministro de la Gobernación, Álvarez del Vayo, Ministro de Estado, los dos cónsules de los Estados Unidos, periodistas y algunos jefes de las Brigadas Internacionales; cada uno aportaba comestibles y bebidas, resultando muy agradables reuniones en aquellos días de soleado otoño, pudiendo todavía bañarnos en el templado mar y descansar olvidando momentáneamente la guerra.²⁸

Aquesta és l'explicació perquè moltes personalitats de la República en guerra vingueren a distendre's a Sitges, i com aquesta fou coneguda per molts corresponsals estrangers. En aquelles ocasions en què es xerrava i es feia sobretaula tot comentant les novetats de la guerra que aportaven els il·lustres convidats és on apareix una persona per la qual

el seguiment d'aquells dies, i com el seu pare no tingué pràcticament coneixement de qui era el personatge que vivia a la casa dels Sunyer. Si més no, és curiós. JOU i ANDREU, David, *Memòria de navegacions. Records de Sitges i del mar*. Pagès editors, 2013.

²⁷ El seu germà, Pepe Quintanilla, és un personatge misteriós; conegut com un dels primers espies de la República.

²⁸ *Pasatiempo...* 443

Sitges sempre més serà punt de referència.

Encara que a la seva narració sobre aquells dissortats dies Henry Buckley no esmenta Sitges,²⁹ fou en una d'aquestes visites a la casa, on en una tertúlia i arran de la discussió sobre el paper de l'església en la guerra, que Buckley defensava, quan una jove també present, i per sorpresa del mateix Buckley, li seguí el corrent en defensa de l'església. Es tractava de la Maria Planas Izabal, l'amiga de la Maria Dolors Bertran, filla de l'antic alcalde de Sitges Josep Planes i Robert, germana, doncs, d'en Ramon Planes.³⁰ A partir d'aquell dia les passejades conjuntes de les dues parelles pel Passeig de la Ribera foren, a més de freqüents, motiu de les xafarderies locals per algun que altre petó.

El dietari de Joaquima Caballol inclou a l'entrada corresponent al 17 de gener de 1938, que fou comentari públic el fet que dos homes forans es passejaven pel passeig Marítim amb dues noies de Sitges. Es tractava d'en Quintanilla i d'en Henry Buckley; les noies eren la Maria Dolors Bertran i la Maria Planas. Dada que cronològicament no concorda amb la que aporta Quintanilla a les seves memòries. De fet, aquest comentari bé podria ser referent a dies anteriors.

De què devien parlar aquell pintor i aquell periodista anglès amb aquelles noies sitgetanes? Doncs això no ho podrem saber, però el que sí és cert és que pocs mesos després la Maria Planas i l'Henry Buckley es casaven a Barcelona, a la capella del consolat d'Euzkadi, en una cerimònia religiosa –cosa noticable en aquells dies-, gràcies a la intercessió de la cap de l'Oficina de Premsa Estrangera de la República, Constança de la Mora.

Durant aquelles estades a la casa d'en Sunyer a Sitges, Buckley realitzà unes fotografies de Quintanilla que resten actualment al Fons Buckley.³¹ Algunes

²⁹ BUCKLEY, Henry; *Vida i muerte de la república española*. Austral. Madrid, 2004

³⁰ Segons records d'en Ramon Buckley. Entrevistes a *L'Eco de Sitges* 29-11-2009; i *Ràdio Maricel* 14-04-2010.

³¹ Dipositat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. Pot ser visitat a

còpies d'aquestes, junt amb altres originals, foren enviades directament a Quintanilla ja a Nova York, i en l'actualitat són propietat de Paul Quintanilla, fill del pintor. En algunes d'aquestes fotografies s'hi pot copsar certa complicitat entre Bertran i Quintanilla.

El dia que Hemingway va esmorzar a La Caseta d'en Sunyer

Les visites a la plàcida casa que ocupava Quintanilla per part de membres il·lustres del Govern republicà, o, dels periodistes i brigadistes que ell bé coneixia foren freqüents.

Tenim notícia que per la casa passaren personalitats com Juan Negrín, Julián Zugazagoitia, Julio Álvarez del Vayo, José Valdor, el consol americà Claude Bowers, o periodistes com Herbert Matthews, Josephine Herbst o Henry Buckley.

Sovint són aquestes persones les que li aporten notícies de primera mà sobre la situació real al front, a més de fer-li arribar uns preuadíssims queviures. Una d'aquestes visites curioses tingué lloc a primera hora del matí del 24 de desembre de 1937.³²

Muy a primera hora de la mañana de un día de diciembre paró delante de la puerta del jardín un automóvil de dos asientos, y de él salieron por el estilo del circo Herbert Matthews, corresponsal del New York Times, Dembles, corresponsal inglés y Ernesto Hemingway, cada uno de un metro noventa de estatura y en proporción sus cuerpos. Venían de Madrid camino de Barcelona, y

Ernesto quería verme.³³ Afortunadamente teníamos en casa esa mañana comestibles para un buen desayuno, vino blanco y una botella de whisky escocés. Estos repuestos les alivió del cansancio del viaje, y hablando y bebiendo se quedaron hasta más de las doce. La ilusiones de Ernesto por nuestra causa y guerra levantaban el ánimo a cualquier pesimista; no en vano es de rotundo arraigo antitotalitario y siguió al día la defensa de Madrid o la derrota italiana de Guadalajara, que yo le anuncié los preparativos del ataque cuando nos encontramos en Toulouse al venir a España él (...). Los tres escritores con intuición militar, mejor que el enemigo, por el movimiento de algunas de nuestras fuerzas olieron una operación cercana a Cataluña, y deseaban presenciarla. Efectivamente, días después los soldados republicanos tomaron Teruel, avanzando también Ernesto en la ciudad detrás de los dinamiteros.

Al conocer yo el éxito de esa operación, que sembró el pánico en Zaragoza, fui a Barcelona para acompañar varios responsables extranjeros a visitar Teruel, entre ellos estaba Matthews, Jay Allen y el fotógrafo Roberto Capa, quien se dio a conocer internacionalmente con sus fotografías de la guerra de España. En Teruel encontré algunos amigos del Estado Mayor, y al general en jefe, dándonos toda clase de facilidades para realizar los periodistas su información (...) al atardecer fuimos a dormir a Tortosa para regresar al día siguiente

través de la Web de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

³² La datació d'aquesta visita, que Quintanilla no dona, és feta a partir de les dades biogràfiques de Hemingway a; VERNON, Alex; *Hemingway's Second War. Bearing witness to the spanish civil war*. University of Iowa Press. 2011.

³³ Es tracta d'Herbert Matthews, Seftom Dembler (no Dembles com ell diu) i el seu bon amic Hemingway. Tres dels més destacats corresponsals de guerra estrangers que cobrien el conflicte espanyol. Procedien no de Madrid com es diu, sinó de Terol, on havien estat cobrint l'entrada dels republicans a la ciutat, i on es desplaçaven diàriament des de València per cobrir les informacions de la guerra. Sembla que Hemingway volia veure'l per comunicar-li que properament marxaria d'Espanya, i probablement convidar-lo a fer-ho ell mateix, com així va ser.

*a Barcelona. Esos dibujos de Teruel fueron los últimos que ejecuté de la guerra.*³⁴

Efectivament Quintanilla viatja entre el 28 i el 29 de desembre de 1937 des de Barcelona fins a Terol, juntament amb els periodistes Herbert Matthews, Jay Allen, Seftom Demler i Robert Capa, on es retroben amb l'Henry Buckley, de manera que van formar segurament el grup dels més brillants corresponents de guerra.³⁵ Allí són testimonis d'alguns dels cruentos combats, recollits en les fotografies de Robert Capa i en les cròniques dels seus amics corresponents. També les fotografies fetes per Buckley retraten Quintanilla fent els darrers dibuixos de la sèrie sobre la guerra pels carrers de Terol. Fan nit a Tortosa i retornen a Barcelona.

Abans, però, de fer aquesta excursió al front de guerra, Quintanilla havia ultimat els dibuixos que fins aquell moment tenia de la guerra, que no inclouran els darrers fets a Terol. Aquets seran exposats per iniciativa de la revista "Meridià", que tot just preparava la seva sortida al carrer, i amb el beneplàcit del govern català -amb la col·laboració de Joan Merli i Pahissa-, a la rotonda de l'hotel Ritz entre el 25 i el 31 de desembre de 1937.³⁶

Con la tranquilidad de Sitges trabajé intensamente; en tres meses había dibujado 140 motivos diversos de la guerra. (...) Llegó el momento de enseñar mis dibujos en Barcelona y llegaron las dificultades de la sección de propaganda del Gobierno encargada de presentar las exposiciones por manejarla los comunistas con la imposición de su preferencia y distingos. La Generalidad

*de Cataluña tenía la sección análoga dirigida por Merli, gran conocedor de arte, y al ver mis dibujos y enterarse de mis inconvenientes oficiales me dijo que ellos harían la exposición pagando el catálogo y las reproducciones, eligiendo como local el salón del Hotel Ritz, decorado éste con cortinas y plantas. Y distribuyendo los anuncios e invitaciones. La tarde de la inauguración concurrió mucha gente; Ernesto Hemingway y Zugazagoitia actuaron de amistosos comentaristas; el consumo en el bar para el grupo principal de invitados lo pagaba también la Generalidad y vino su Presidente Companys, celebrando una pequeña fiesta. Los juicios sobre la exposición fueron francamente favorables, y animado por Hemingway, Jay Allen, y Mathews decidí ir con ella a Nueva York.*³⁷

Les vicissituds de l'exposició i els comentaris que fa en relació que fos el govern català el que li organitzés l'exposició, no fan, si no, testimoniar les tensions existents el govern de la Generalitat i el de la República, instal·lat a Barcelona.

*Terminada la exposición me llamó Negrín, dijo que no tuvo tiempo de visitarla, y con cierto retintín irónico añadió que no sabía porque me había hecho catalán y hasta el catálogo de mis dibujos está escrito en ese idioma. Tomando su mismo tono le repliqué que tampoco era mi culpa si los comunistas de su gobierno practicaban la dictadura seleccionando en obediencia a su partido a los artistas; quiso saber detalles, pero yo, por evitar habladurías enojosas los evadí.*³⁸

A principis o mitjans de gener de 1938, Quintanilla, esperonat pels seus amics, abandona Sitges camí de

³⁴ Pasatiempo... 443-444

³⁵ Segons altres informacions, aquesta visita a Terol fou feta dies abans de Nadal. Donem, però, credibilitat a la datació feta servir per Alex Vernon.

³⁶ Segons informa *La Vanguardia*, 25 i 30 de desembre de 1937.

³⁷ Pasatiempo... p.445

³⁸ Ibid p.446

Nova York per tal d'exposar els dibuixos sobre la guerra. Passa una setmana a París en companyia de Hemingway, la seva dona Pauline Pfeiffer, Gustav Regler i Robert Capa, i arriba a Nova York allotjant-se a casa dels Allen. L'exposició fou acollida amb expectació pel món cultural novaïorquès.

Durant aquesta estada als Estats Units, Quintanilla és presentat com un membre de la resistència antifeixista allà on va. L'agost de 1938 torna a Barcelona. No tenim constància que a la seva tornada Quintanilla passés per Sitges, perquè únicament comenta el seu allotjament a l'hotel Majèstic de Barcelona, però tampoc seria desencaminat que es presentés a Sitges per veure com es trobaven les seves amistats sitgetanes, de les quals, ben segur, guardava bon record.

Els dibuixos de la guerra

La col·lecció anomenada *Los dibujos de la guerra* que Quintanilla deixà en la seva forma definitiva a Sitges, sobre les notes preses en el front, conformen en el seu conjunt un molt interessant reportatge de guerra. Deixats pel seu fill i hereu Paul Quintanilla en exposició a Santander, actualment una part d'aquets es troben a Madrid, al Museo Nacional de Arte Reina Sofia, on juntament amb altres obres, fetes igualment en temps de guerra, ajuden a contextualitzar el "Guernica" de Picasso.

Tot i l'evident intent propagandístic que hi ha darrera d'aquesta sèrie de dibuixos, aquets tenen un cert to personal i íntim, que fuig d'una teatralitat carregada. Són uns dibuixos sobris, carregats de tristor, amb traç sintètic i sense elements innecessaris. En els quals les figures humanes són molt "humanes", i les escenes amb morts, frapants. Constitueixen voluntàriament un document gràfic, que cal situar a prop del document periodístic. *La Vanguardia* dirà sobre ells,

*Los dibujos de Luis Quintanilla tomados directamente del natural tienen una enorme fuerza dramática. Son dibujos a la pluma de trazo firme y vigoroso, cuadros llenos de vida, y de emoción. Que nos evocan todo el dolor y toda la angustia de esta guerra que han desencadenado sobre nuestro desgraciado país.*³⁹

Quintanilla, per bé que en pren part, és un testimoni de la guerra civil. Un artista que a través de la seva sensibilitat i domini tècnic, recull en forma de testimoni la crueltat d'allò que veu. El crític d'art Sebastià Gasch escrigué sobre la mostra realitzada a l'Hotel Ritz,

Luis Quintanilla, ha renunciat a les proeses tècniques per posar llur art al servei d'una idea.

Quintanilla creu que l'artista no pot ésser de cap manera neutral en un conflicte en el qual es jutja el destí dels valors espirituals de l'home. En conseqüència Quintanilla ha pres partit. I l'ha pres a favor d'una causa justa.

Els seus dibuixos freds i correctes de forma però roents de passió, son una denúncia brutal dels crims comesos pels militars traïdors i pels invasors de la nostra terra.

Els seus dibuixos assoleixen una intensitat trasbalsadora amb el suprem despullat de l'expressió.

*Les línies d'aquets dibuixos, en efecte, tenen una precisió de clínica. Semblen traçades per un bisturi operant en carn viva. Filles d'una agitada sensibilitat, terriblement aflada, aquestes línies, finalment incisives, semblen voler foradar la superfície del paper, guiades no se sap ben bé si per la punta d'una agulla o la punta dels nervis.*⁴⁰

³⁹ "Arte y artistas. Una exposición de dibujos de Luis Quintanilla", a *La Vanguardia*, 30-12-37

⁴⁰ Meridià. Setmanari de literatura, Art i Política. nº1, 14-01-1938

La gran virtut artística, doncs, d'aquests dibuixos de Quintanilla "endreçats" a Sitges, *entre la brisa marinera y el perfume de un campo de claveles*, és el vessant de crònica del sofriment que donen. Esther López dirà d'ells que *revelan la crueldad de la guerra. Sus visiones, son, en muchos casos tan exactas o más que las imagenes fotográficas, que algunos de sus amigos captaron con sus cámaras*.⁴¹

Finalment, caldria afegir que existeix una possibilitat, una hipòtesi remota però alhora plausible, en relació que algun d'aquets dibuixos continguin algun referent local, o fins i tot en els frescos "*Ama la paz, odia la guerra*", perquè es coneixen esbossos de dibuixos fets durant els dies de la seva estada a Sitges (com els d'Herbert Matthews, o de brigadistes internacionals, així com altres amistats personals de Quintanilla), que posteriorment foren incorporats en els seus frescos sobre la guerra.

Bibliografia:

BUKCLEY, Henry; *Vida y muerte de la República española*. Austral, 2004 (en català: Andana, 2009)

D.D.A.A.; *Los frescos de Luis Quintanilla sobre al guerra*. Universidad de Cantabria, 2007

LÓPEZ SOBRADO, Esther; *Luis Quintanilla, testigo de Guerra*. Universidad de Cantabria, 2009

PINEDO, Iñaki; *Los otros Guernicas*. (Documental). 2010

QUINTANILLA, J.F.; *Al final de la Cabriola. Conversaciones con el pintor Luis Quintanilla*. Gran Via. Burgos, 2005

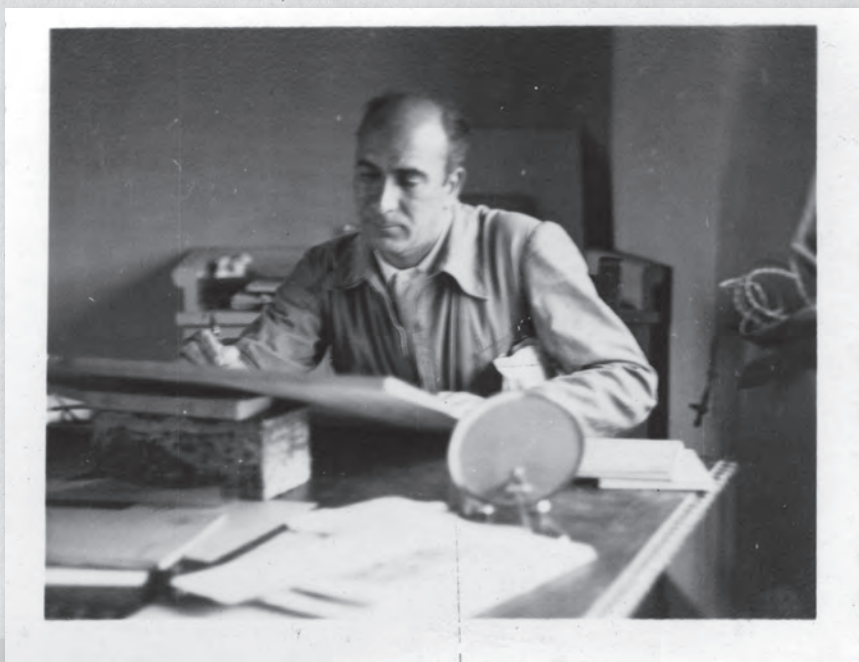
QUINTANILLA, Luis; "*Pasatiempo*" *La vida de un pintor (memorias)*. Edicions do Castro, 2004

QUINTANILLA, Luis; *Los rehenes del Alcázar*. Ruedo ibérico, 1967; i, La Espuela de Plata, 2015

QUINTANILLA, Luis; *La España negra de Franco*. La Central. Barcelona, 2009

QUINTANILLA, Paul; *Waiting at the Shore*. Sussex academic Press, 2013

⁴¹ LÓPEZ SOBRADO, Esther; *Luis Quintanilla testigo de guerra*. Universidad de Cantabria. Santander, 2009. p.9.

Quintanilla dibuixant a
La Caseta d'en Sunyer.
(Foto: ACAP)

Quintanilla gaudint
de la platja a Sitges,
tardor de 1937.
(Foto: Paul Quintanilla)

Quintanilla a l'entrada
de La Caseta d'en Sunyer.
(Foto: Paul Quintanilla)

Maria Dolors Bertran i
Julio Álvarez del Vayo,
ministre d'Estat, a la Torreta,
durant una visita d'aquest a
Quintanilla, tardor 1937.
(Foto: ACAP)

Milicians sitgetans a la serra d'Alcubierre,
octubre 1936. (Foto: Alícia Llorens)

Aquells nois valents de Sitges

Remenant bibliografia sobre la Guerra Civil i parlant amb gent entesa sobre el conflicte en més d'una ocasió qui això escriu s'ha trobat amb alguna referència a l'expressió “*aquells joves valents de Sitges*”.

La curiositat, el fet de voler saber més, m'ha portat fins aquí, amb l'única intenció d'aportar una mica de llum en el pou de foscor que és tot el que envolta la Guerra Civil, i alhora dignificar el record d'uns joves sitgetans, segurament idealistes i amb tota certesa no preparats per a una guerra, que han estat oblidats durant molt de temps. Massa temps.

Aquí un record a la seva memòria.

Un dels episodis més tristos i desconeguts de la primera fase de la Guerra Civil té a veure amb el tràgic final d'uns joves milicians de la secció sitgetana de la Joventut Comunista Ibèrica (JCI), la secció juvenil del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

L'episodi, part inicial del que serà conegut com “la caiguda de Leciñena”, començà a trenc d'alba de l'11 d'octubre de 1936, quan tropes marroquines, després d'haver marxat durant tota la nit, aconseguïen el seu objectiu i ocupen una caseta de manobres de camí que des del lloc més alt de la carretera entre Alcubierre i Leciñena dominava la contrada. Era, de fet, el punt de control de comunicacions entre aquestes dues poblacions. És a dir, entre la primera línia del front -amb les posicions més avançades ocupades per milícies del POUM-, i la rereguarda. La reducció d'aquesta posició aconseguí impossibilitar la fugida dels columnistes de Leciñena, població que amb una

acció envolvent és atacada obertament, i tanmateix impossibilità l'enviament d'ajuda pesada des de la població d'Alcubierre.

Aquella matinada els soldats marroquins troben a la caseta els milicians encarregats de la guàrdia totalment desprevinguts. No deixen ningú en vida, tots són cruelment assassinats. Entre ells, almenys, set joves de Sitges.

D'aquesta tràgica manera acabà la vida d'uns joves que havien somiat amb el marxisme i la llibertat, pels quals ho donaren tot, fins i tot la vida.

Aquets tristos fets, que representen la primera reculada de l'exèrcit de milícies al front d'Aragó i que foren silenciats pel mateix estat major de l'exèrcit republicà per tal de no minar la moral dels milicians, tornaren a la llum l'any 2009 amb la publicació dels escrits del cap militar d'aquella columna, Manuel Grossi, en què es relaten els fets succeïts aquells dies.¹ Resulta, doncs, just i necessari que es coneguïn, per tal, almenys, de recordar i dignificar la memòria d'aquells que fins ara mai no han tingut un ram de flors a la seva memòria.

¹ Aquest text, escrit als anys 70, havia estat guardat durant anys a l'arxiu del IISH (International Institute of Social History) d'Amsterdam. L'editor Salvador Trallero el rescatà i el publicà el 2009; GROSSI, Manuel; *Cartas de Grossi*, Sariñena Editorial, 2009. El que ha significat el punt de partida de la recuperació de la memòria d'aquest important revolucionari asturià i actiu membre del POUM. Altres texts que parlaren prèviament sobre aquests fets són, COLL, Josep, i, PANÉ, Josep; *Josep Rovira, una vida al servei de Catalunya i del Socialisme*, Ariel, Barcelona, 1978; i, ALBA, Víctor; *Història del POUM. Vol II El Marxisme a Catalunya 1919-1939*. Ed. Pòrtic, Barcelona, 1974; però presumiblement ambdós prenen com a punt de partida informacions que, via carta, els proporcionava Grossi.

L'esclat de la guerra i la creació de les milícies antifeixistes a Sitges

L'aixecament militar del 19 de juliol té com a conseqüència immediata un ràpid i sobtat procés de mobilització popular. La forta politització que havia sofert la societat en els anys precedents, la intuïció que el conflicte podia començar en qualsevol moment, l'efervescència revolucionària, l'aparent inacció del govern legítim de la República en el primer moment, així com alguna mesura poc lògica -com la de dissoldre l'exèrcit regular el mateix 19 de juliol-, tot ajuda a entendre com part del jovent de Catalunya es mobilitza i s'enquadra ràpidament en les estructures que més s'adiuen a la seva ideologia. Anarquistes, comunistes, socialistes, rabassaires, nacionalistes, cadascú articula com pot els seus quadres per tal de defensar la República uns, o començar altres allò per lo què s'havien estat preparant, la revolució.

Amb l'acord signat per Lluís Companys el 21 de juliol, es constitueix el Comitè Central de Milícies Antifeixistes per intentar organitzar i coordinar les forces que de manera més o menys espontània sortiren al carrer el 19 de juliol a barrar el pas als militars aixecats. Aquelles milícies, que no eren més que estructures semi-improvisades que res tenien a veure amb un exèrcit convencional i que serien àmpliament criticades pels seus actes, foren, tot i les greus mancances materials i organitzatives i gràcies a la inoperant defensa organitzada, l'única oposició real a tot un exèrcit ben format i experimentat.

Sitges no és una excepció i encara que el concepte revolucionari no és el majoritari entre la població, els elements revolucionaris exerceixen ràpidament el control total de la situació.² Fet que alguns historiadors, Godicheau entre ells, relacionen pre-

² Les narracions ja conegudes fins ara (Caballol, Julià i Curtiada) ja ho comentaven, però les que aquest treball aporta (Bilbo, O'Donnell) il·lustren molt bé aquest procés.

cisament amb la falta d'un suport massiu cap a aquesta ideologia. Per a ells la violència i l'ànsia de control no són més que una resposta a la relativitat del seu suport entre la població.³

Però caldria no menystenir el fet que molta gent estigués compromesa. Les dades de joves al front i gent afiliada a les organitzacions revolucionàries així ho avalarien. A finals d'agost d'aquell 1936 els joves milicians mobilitzats que de Sitges havien anat al front eren almenys 92; 42 del POUM, 26 de la CNT-FAI, i 26 del PSUC.⁴ Xifra que arribaria a ser de 150 en conjunt; 48 del PSUC, 56 de la CNT-FAI, i 51 del POUM, poc abans del sorgiment del nou exèrcit popular.⁵ Només d'aquets, gairebé una trentena moriran.

Pel que fa a les filiacions, no disposem de dades concretes, però sabem, per exemple, que la filiació al POUM a Sitges era una de les més importants de la província.⁶

A Sitges, el mateix 21 de juliol ja és publicat un ban anunciant la creació del Comitè de Defensa de Sitges, i anunciant les primeres mesures de caire revolucionari que havent estat preses pels membres d'aquest nou Comitè serien les normes que regirien a partir d'aquell moment.

Aclarida la situació a la capital, la mobilització del

³ ARÓSTEGUI, J.; GODICHEAU, F.; *Guerra Civil: mito y memoria*. Marcial Pons Historia, 2006. p.163

⁴ *Más de cien luchadores tiene nuestro pueblo en los diversos frentes para someter y hacer desaparecer la mala hierba que queria hacernos volver a la barbarie. Baluard de Sitges* 19-09-1936. Les xifres son extretes d'uns llistats apareguts a *Baluard de Sitges*, 27-08-1936 i 4-9-1936.

⁵ Aquestes segones xifres que en cap cas són absolutes, sinó més aviat orientatives i que cal "agafar amb pinces", han estat extretes de les butlletes de cobrament dels milicians dipositades a l'Arxiu Nacional de Catalunya. No s'hi troben les referents a les milícies d'Estat Català, ni a les d'ERC, per la qual cosa les quantitats encara podrien ser més altes. A més, encara s'haurien d'incloure alguns elements no adscrits al cos de columnes, com els sanitaris (Jack Bilbo n'és un exemple).

⁶ Segons informacions aportades per Marc Santasusana.

jovent polititzat és ràpid, i un cop controlada la població, amb la conseqüent exhibició intimidadora de poder -requisites incloses-, i abraonats pels quadres dirigents, molts joves són immediatament posats a disposició d'allò que es cregui més urgent. Cal dir que fins i tot abans de la sortida de Barcelona de les grans columnes, el 24 de juliol, ja es detecten membres de la CNT de Sitges en les avançades. Són els grups anomenats “*impacients*”, a la zona de Caspe.⁷ Bé podria tractar-se d'un petit grup liderat per l'anarquista italià resident a Sitges Bruno Castaldi, que en tot cas haurien marxat al marge del Comitè local, per iniciativa pròpia, i que va enquadrar-se posteriorment en la columna Ortiz, pertanyent a la CNT.

Panorama polític i el control del POUM

La pràctica desaparició de l'activitat pública dels partits d'esquerra a Sitges arran de les conseqüències dels fets d'octubre de 1934 havia condicionat la política local en el període 1935-36. Així es pot entendre l'alta mobilització dels partits d'esquerra, sota l'empareda d'un Front Popular a les eleccions de febrer del 1936, i que el seu suport s'explicités a les urnes amb una victòria clara però ajustada, en la mateixa mida que a la resta de Catalunya.

Ara, havent guanyat, l'esquerra voldrà ser l'actor principal de la política local i reclamarà noves mesures.

En aquell període previ a l'esclat militar, l'hegemonia

⁷ A l'arribada a Caspe de la segona columna anarquista, liderada per Antonio Ortiz, aquest admetrà que la ciutat ja havia esta presa per grups volants d'impacients i per milícies lleidetanes. Aquells impacients eren militants anarquistes de Sitges i Santa Coloma de Gramanet. MÁRQUEZ, J.M. i GALLARDO, J.J.; *Ortiz General sin Dios ni Amo*. Grupo de Historia José Berruero, 1999. p.112

política del POUM entre la classe treballadora a Sitges era indiscutible. Per bé que aquest pes caldria enquadrar-lo dins la totalitat de la població, cosa que significaria un pes molt més relatiu, es pot afirmar que aquest partit gaudia a Sitges d'una bona organització i d'una militància fidel i entusiasta. Sustentada en la tradició local que ha havia tingut anteriorment el Bloc Obrer i Camperol (BOC).⁸

Era amb tota seguretat l'organització política més activa i més ben organitzada aquell estiu a Sitges.⁹ Encara que no coneixem concretament les dades de filiació, sí que es pot afirmar que el POUM va estar al capdavant del dies revolucionaris a Sitges.¹⁰ Els seus membres són els més actius i quantitativament és el grup més gran en els primers dies de les milícies. Conseqüentment també ho seran quant a baixes. De fet el PSUC no aconseguirà arrabassar-li la plaça de principal partit obrerista local fins que el POUM no sigui il·legalitzat.

A més del local ocupat durant els dies de la febre ocupadora -can Ginestà, al Passeig de la Ribera número 16-, el POUM recuperarà l'òrgan d'expressió propi *Front*, imprès a la incautada impremta de l'*Eco de Sitges*. Un setmanari que esdevé clau per conèixer aquells dies, atès que s'ha conservat la col·lecció íntegra, i perquè testimonia a la perfecció l'exaltació revolucionària inicial i el ràpid trànsit cap a la marginació i l'encerclament al POUM, que culminarà amb la seva il·legalització arran dels fets

⁸ El BOC havia estat un dels partits importants en les reivindicacions obreres i havia gaudit a Sitges d'una força especialment considerable a la primera dels anys 30.

⁹ Sobre aquesta qüestió i sobre les formacions polítiques en el període de guerra a Sitges son imprescindibles SANTASUSANA (2015) i CONESA (2011).

¹⁰ Andy Durgan a, *Comunismo, Revolucion y movimiento obrero en Cataluña 1920-1936. Los orígenes del POUM*. Laertes, Barcelona, 2015, aporta la dada que el 1935 el POUM sitgetà tenia 35 afiliats oficials, mentre que l'any 1934 es constaten 75. La baixada de nombre d'afiliats, que no de seguidors, es conseqüència de la repressió que seguí als fets d'octubre de 1934.

de maig de 1937. L'organització disposava també d'una secció juvenil, les JCI (Joventuts Comunistes Ibèriques), una activa secció femenina -la primera organització política local femenina-, un comitè local del Socor Roig, i fins i tot uns Pioners del POUM.

La força d'aquella organització a Sitges no neix, però, durant els dies de la guerra. El partit, nascut el setembre de 1935 de la unificació de dues organitzacions; la Izquierda Comunista de España (ICE) del vendrellenc Andreu Nin, i el Bloc Obrer i Camperol (BOC) del lleidatà Joaquim Maurín, gaudia a Sitges de certa rellevància gràcies al pes que ja tenia anteriorment el BOC. De fet, *Front* ja s'havia publicat durant 1934 com a òrgan d'expressió del BOC.¹¹ La seva forta implantació a Sitges, on tenia el control de bona part de la classe obrera local, era deguda al seu pes entre els obrers del calçat, sobretot entre el jovent, on exercia la direcció sindical. Andreu Nin arribaria a dir el 1932 que el BOC de Sitges era l'única base proletària del BOC. L'historiador Marc Santasusana ho deixa ben clar,

*Fou, però, l'excepcionalment forta presència del BOC el que faria del POUM un actor clau a nivell local des de la seva fundació, quan segons les seves pròpies dades era la secció local amb més militants de la província de Barcelona després de les de la capital i Sabadell, però el seu punt més àlgid d'influència en la política local es produí sobretot arran de l'inici de la Guerra Civil i del procés revolucionari.*¹²

¹¹ Foren 6 números entre juliol i setembre de 1934. La publicació fou suspesa a rel dels fets d'octubre de 1934. En ells s'evidencia molt clarament la crispació en l'ambient polític local.

¹² SANTASUSANA, Marc; *Pere Curtiada i Ferrer (1898-1968): de la UGT i la Unió Socialista de Catalunya a Estat Català*. Tesi Doctoral, 2013. Vol II. p.27

Amb l'aixecament militar del 19 de juliol, el jovent del POUM, a través de la seva organització juvenil, les JCI, es posen a disposició del constituït Comitè de Defensa de Sitges, i alhora aquest del Comitè de Milícies Antifeixistes. Controlada la població, acorden enrolar-se en l'expedició que, comandada pel capità Bayo, i amb el suport de la Generalitat de Catalunya i del mateix Comitè de Milícies Antifeixistes, tenia per objectiu recuperar el control de les illes, alliberant-la dels facciosos. La mobilització és alta, molt jovent de Sitges marxa amb la il·lusió i l'estímul de lluitar directament contra el feixisme. Bona part d'aquells joves tenien entre 20 i 25 anys. Alguns eren nascuts fora de Sitges, arribats en les diferents onades immigratòries. Molts d'ells eren obrers del sector del calçat, i altres estaven sense feina.

El POUM presumirà d'haver reclutat a la seva gent amb escreix, fins i tot més de la que li pertocava, sense haver tingut cap problema, a diferència d'altres organitzacions polítiques que sembla patiren per tal de cobrir el percentatge de milicians que havien de posar a disposició del Comitè de Milícies Antifeixistes.

Contràriament, anys més tard, la Causa General recolliria una informació ben diferent,¹³

Por los partidos de la FAI, POUM, Esquerra y Estat Català se formaron grupos de voluntarios, mas como estos no eran lo suficiente numerosos, fueron designados en concepto de forzosos tres o cuatro individuos por cada partido, habiendo ido todos juntos, primeramente al frente de Mallorca y después de su derrota al de Aragón.

Segons el mateix document els dirigents locals encarregats d'aquelles mobilitzacions foren, en

¹³ La Causa General és el procés iniciat un cop acabada la guerra, per tal de justificar les depuracions de tot ordre que des del mateix 1936 es produïren en el bàndol franquista. Les referents a Sitges es troben a la caixa 1603, expedient 6.

Juan Alsina Cabero (POUM), Jose Fullera Bernard (ERC), Pablo Puig Ramos (PSUC), i l'italià Pablo Vagliasindi (FAI).

Cap a les illes. La trista tornada

No s'ha pogut determinar el nombre exacte de milicians locals enrolats en l'expedició de Bayo per recuperar Mallorca. Caballol parlà de 60, però els testimonis de Jack Bilbo i de Simone Weil parlen de 35 el primer, i de 40 la segona, dades que podem considerar com més pròximes a la realitat.

El 18 d'agost surten de Sitges els milicians voluntaris de les diverses formacions polítiques, tots junts i enquadrats dins la columna número 10, dirigida per Marcel·lí Zapatero.¹⁴ L'intent constitueix, però, un desastre. Errors en la planificació i execució fan que no s'aconsegueixin els objectius i el nombre de pèrdues materials i humanes són elevades. L'expedició ha de retornar havent deixat a Mallorca bona part d'un valuós material i amb una important quantitat de baixes, entre ells també alguns joves sitgetans.

En aquest punt les xifres no són coincidents: Jack Bilbo parlà de 23; *35 milicians de Sitges havien anat, només 12 en van tornar*. Mentre que Simone Weil, Joaquima Caballol i Bonaventura Julià parlen de 9. Sembla, però, que realment en foren 10 els milicians de Sitges que moriren en l'intent de conquerir Mallorca: Jaume Ferret Carreras, Tomás Pellicer Moreno, Erwing Bresler, Antoni Gimeno Portas, Andrés Uclés Duarte, Llorenç Baillo López, Josep Borderia Soler, Enric Buixadera Serra, Antoni Aznar Guillén i Miquel Sánchez Guinovart. Tots ells joves militants del POUM que, a partir d'aquell

moment, seran permanentment recordats com els "ausentes".

El motiu de ser realment 10 i no 9 els milicians caiguts, com algunes fonts diuen, és que Erwing Bresler, en ser alemany, no constà en un principi com a sitgetà, encara que en tots els llistats de milicians apareix sempre com adscrit a la secció local del POUM.

La tornada a Sitges de l'expedició, el 5 de setembre, suposarà un cop molt dur per a la població. Es pot dir que aquest impacte donarà vertaderament el tret de sortida a la guerra a Sitges, perquè significarà un cop molt colpidor de contacte amb la realitat traumàtica, la brutalitat i el dolor d'una guerra. És aleshores que molts s'adonaren que allò no era una aventura, era una cosa molt més seriosa, i que podia no acabar bé.

La crua realitat de la guerra s'escenifica de manera terrorífica a la plaça de l'estació del ferrocarril, i donarà pas a la part més trista de tot el conflicte a Sitges, la violència revengista. Segurament el tret diferencial i tristament representatiu d'aquest període a Sitges.

Les imatges seran esgarrioses. L'alemany resident a Sitges Jack Bilbo,¹⁵ un dels membres de l'expedició que havia anat a Mallorca com a sanitari, ens deixa el seu testimoni,

Escenes esgarrioses es succeïren a la plaça de l'estació del ferrocarril. Els trens tornaven a circular. Les mares cridaven. On és el meu fill? Una dona gran es penjà del meu coll, no deia res. Clavà les seves ungles a la meua pell. Em mirava amb els ulls en blanc. Un amic i jo intentàrem deslliurar-nos d'ella, però era molt difícil. Va morir als meus braços. La seva filla havia mort a Mallorca.

Les dones espanyoles tingueren un compor-

¹⁴ Potser tots no ho feien plenament convençuts; *Cap al migdia es diu que uns seixanta joves del poble han marxat cap a Barcelona per incorporar-se a l'exèrcit roig. Pobres xicots, es diu que no tots hi han anat de bon grat.* CABALLOL..., 18-08-1936.

¹⁵ El seu nom real era Hug Baruch (1907-1967), més conegut com a Jack Bilbo. Veure el capítol dedicat a la seva persona.

tament magnífic. Lluitaren cos a cos amb els homes.

*Una dona jove s'estava al carrer. S'havia casat feia dos mesos. El seu marit havia estat fet presoner pels feixistes. Dues hores més tard l'havien empalat viu. La dona va embogir.*¹⁶

El fragment dóna idea de la terrible situació que patiren mares, companyes i amics, en veure com no tots els que havien marxat, tornaven a casa. I inclou implícitament la terrible consigna que els feixistes aplicaren expressament a l'illa, no fer presoners. El mateix Bilbo augurà, *al final d'aquesta guerra molt pocs presoners sobreviuran. És habitual matar-los davant els altres*. L'esgarriosa escena és corroborada per Caballol en el seu dietari.¹⁷

Si la violència dels primers dies de la guerra a Sitges havia estat, de caire bàsicament iconoclasta, contra l'església i les possessions "sumptuàries", fonamentades en la idea que tant església com burgesia amagaven armes,¹⁸ i recolzada, a més, en la idea que elements civils locals havien realitzat reunions de caire conspiratori,¹⁹ tot canvià sobta-

¹⁶ Malgrat que la referència a la noia caiguda a Mallorca és inexacte, perquè no hi ha constància de cap baixa femenina entre el contingent sitgetà, el text és molt interessant. Bilbo el repetirà en les diferents versions que de les seves memòries publicarà.

¹⁷ CABALLOL..., 05-09-1936.

¹⁸ Fins i tot Caballol dirà, referint-se a la primera setmana de la guerra; *Els revolucionaris sitgetans han cremat imatges, han detingut gent coneguda, s'han apoderat del millors cotxes i han confiscat cases molt bones, malgrat tot, però, s'han comportat amb certa cortesia*. CABALLOL..., 26-08-1936.

¹⁹ Fou freqüent creure que elements sitgetans havien tingut a veure en la conspiració civil. L'historiador Jacint Merino al seu llibre *Los Militares se sublevan en Barcelona*, Ed. Base, Barcelona, 2013, parlant de la trama civil del cop d'estat afirma: *El lunes 13 de julio se realiza otra reunión en la farmacia de Isidoro Font en Sitges, a la cual asisten el comandante López Amor, el capitán Lizcano de la Rosa, Tomás Caylà y algunos elementos carlistas. Allí se plasman dos posturas enfrentadas que se mantuvieron*

dament amb l'arribada dels supervivents de l'expedició a Mallorca.

El dolor, la ràbia i l'angoixa en saber que fills i companys no tornarien d'aquella expedició, i que ni els seus cossos podrien ser sepultats al seu poble, juntament amb la impotència i desesperació de la situació general portà una part dels exaltats locals a buscar la revenja i a voler matar tants feixistes com milicians locals havien caigut a l'illa. De fet, gairebé ho aconseguixen. Sabem que, amb el suport de milicians vinguts de fora de Sitges, almenys set persones foren assassinades en un afany venjatiu.²⁰ Altres morts de dies posteriors també podrien estar relacionades amb aquest macabre objectiu. Tant és, la situació es trobava ja totalment col·lapsada. La por i el terror havien pres els carrers de Sitges.

Aquella violència, fruit de la ràbia i el dolor, feu aflorar un odi profund i constant contra allò que encara que no hagués fet res -i així segurament fou-, hagués donat suport, auspicat o representat la gènesi del l'aixecament militar. I al mateix temps obligà moltes famílies a fugir de Sitges i refugiar-se lluny del seu poble, o a romandre en silenci, covant odi i rancúnies.

Aquest ha estat assenyalat com el tret definidor de la guerra a Sitges. Violència que genera venjança que alhora genera més violència. Una trista i cruel realitat, que amaga, però, una d'anterior que sovint no s'ha tingut en compte. Per molt irracional que

hasta el mismo día del levantamiento. Por una parte los carlistas exigían la inmediata distribución del armamento y, por otra, los oficiales militares argumentaban que eso se realizaría cuando se presentaran, en el momento indicado, en los diferentes cuarteles de la Ciudad. El text, que confirma la veracitat d'aquesta creença, ens aporta a més, i gràcies a l'error en la transmissió de la informació, la notícia probable d'almenys dos sitgetans presents en aquella reunió, Isidor Cartró i Felip Font (elements claus del tradicionalisme local, i curiosament primer i segon alcaldes de Sitges durant el règim franquista).

²⁰ Foren Joaquim Imbruno, Antoni Vinyals, Manel Robert, Ferran Rodríguez, i els encarregats de la fàbrica de Vallcarca, Cassadó i Pastor a més de l'electricista Enric Arnau.

sembli, tota violència porta amagada un substrat d'odi amarat durant anys difícil d'analitzar, relacionat amb factors anteriors molt diversos com, el desarmament del Sometent, la situació laboral a la població, la política local, el paper de la religió a l'educació, a més de qüestions purament personals, de les quals sovint, per desconexença, s'han oblidat historiadors que han repetit i simplificat el fet com una mera revenja localista.

De la mateixa manera que no es pot entendre la Guerra Civil, ni explicar una república aconseguida a desgrat de molts, sense entendre el que significà l'octubre de 1934, tampoc es pot entendre la violència a Sitges d'aquells dies sense entendre el que passava, per exemple, a Vallcarca als anys 30. No hi ha dubte que aquella fou una violència excessiva, injustificable, amb una arrel de difícil comprensió, que representà l'aflorentament d'un odi visceral, lentament covat durant anys, que no responia únicament a qüestions conjunturals sinó sobretot a d'altres molt més complexes. Un odi i una violència que alhora generaran no únicament més odi i violència, sinó altrament un distanciament amb la ciutadania amb poca implicació política, i fins i tot, no cal negar-ho, amb part de la població inicialment partidària d'aquella revolució.

El cert és que el Comitè de Defensa de Sitges es veié clarament sobrepassat pels amics i correligionaris dels milicians tornats de les illes. Els intents d'aturar l'estrall de violència i abusos tingueren un èxit relatiu o un fracàs evident segons es miri, però també és cert que sense l'acció d'alguns dels seus membres, sense els bans, els articles a *Front*²¹ i les accions personals, que haurien significat, cas de fer-se públiques, problemes greus per als membres del

mateix Comitè, les accions de caire virulent haurien estat molt més importants.²²

Sobre la violència iconoclasta que patí Sitges aquells dies caldria fer també un esment i recordar un fet que resulta interessant i sovint passa desapercbut. És freqüent explicar que fou en els primers dies de la revolta quan les quatre campanes de l'església parroquial, així com les dels diferents centres religiosos de la vila, foren desmuntades, per ser destinades, a finals de setembre, a ser foses per la confecció de material bèl·lic, igual que es feu a moltes poblacions. Però cal recordar que van ser només les eclesiàstiques, no les civils. Aquestes continuaren, com continuen avui, marcant el pas del temps, com feien des de feia tant de temps, donat que havien estat traslladades des de l'antiga Torre de les Hores, enrunada el 1868. Aquest fet, irrellevant si es vol, clarifica, però, la voluntat del Comitè en relació que la vida continués, i que fossin només els elements religiosos els que desapareguessin, relativitzant, doncs, la “violència sense sentit” d'aquells dies.

Tornat el contingent local desplaçat a les illes, el POUM, fidel a la seva vessant assistencial, obrí una subscripció popular a favor de les famílies dels caiguts a Mallorca –com després repetirà amb els caiguts a l'Aragó-. S'organitzen també diferents actes recreatius als locals d'esbarjo de la vila; l'Ateneu Proletari (Retiro) i la Casa del Poble (Prado) amb aquesta finalitat.

Finalment, tingué lloc un acte d'homenatge i record a la Casa del Poble. Amb una escenografia creada per a l'ocasió, on es podien llegir els noms dels caiguts a Mallorca, i on hagueren intervencions de caire motivador i elogios cap els caiguts. A

²¹ *Front* en un article titulat *Terror no: Revolució deia el 8-11-1936, Prou, doncs, ja de terror inorganitzat. Prou ja d'actes estúpids que poden caure sobre nosaltres mateixos. Prou de treballar a laombra de la nit i de donàrse-les de viu amb procediments arbitraris. Té d'acabar-se el fanfarronejar de revolucionaris a l'ampar de la situació actual...*

²² Marc Santasusana explica com Pere Curtiada salvà la vida al mossèn i va exposar en l'intent la seva pròpia. També és conegut el cas de l'intent de posar fre a la dèria iconoclasta que milicians forans volien portar a terme a Sitges. D'altra banda, el 23 d'agost el Comitè Local ja emet un ban en resposta als abusos comesos en els registres, reconeixent que no sempre han obeït a ordres sortides d'aquesta Delegació de Defensa.

l'acte intervenen els caps locals del POUM i un dels seus caps militars, Manuel Grossi, de manera que fou probablement la primera visita d'aquest revolucionari asturià a Sitges. Un acte que escenificà tota la parafernàlia político-militar de la qual el POUM feia gala. Una fotografia evidencia la seriositat de l'acte, amb tot el quadre local del POUM exhibint-se, amb els caps al centre i les seccions muntant guàrdia.

Cap al front d'Aragó

Un altre contingent format per uns 20 milicians locals fou mobilitzat a primers d'agost, i sortí cap al front d'Aragó. Després d'allistar-se oficialment a Lleida el 12 d'agost, es van unir a la segona columna del POUM, la coneguda com a Grossi-Arquer. Aquesta columna, juntament amb la Carlos Marx del PSUC i la Columna Durruti de la CNT, pretenien assetjar i entrar a Saragossa per des d'allí tractar de reconquerir el centre i el nord peninsular. A aquest primer contingent, més nombrós que el que anà a Mallorca i pertanyent a les diferents organitzacions obreres i polítiques, se li aniran afegint gradualment alguns dels milicians que havien retornat amb vida de l'expedició a les illes. Evidenciant l'alt grau de compromís d'aquells joves del moment.

Eren, amb tot, milicians que anaven al front sense instrucció i sovint sense cap mena d'armament, amb l'esperança que algú els en facilités, o en el millor dels casos amb alguna arma arrabassada els primers dies de lluita.

El 21 d'agost sortiren 44 nois de Sitges que s'incorporen a la segona columna del POUM. S'afegiran a aquells que des de feia uns dies ja es trobaven a la zona, com l'Abelardo Martínez i l'Ignasi Aparicio, fet que coneixem per les cartes que envien des del front.²³ Una altra carta signada

²³ Publicades a *Baluard de Sitges*, 27-08-1936.

per l'Emilià Díez el 29 d'agost²⁴ ens informa que ell ja havia lluitat a la població de Perdiguera, juntament amb d'altres companys de Sitges, dins la 1a Bandera, 2n Grup de la columna Pancho Villa. A primers de setembre, un grup de 10 milicians de Sitges escrivia una altra carta "Des de Leciñena",²⁵ informaven del seu estat d'ànim, molt excitat per la proximitat de la topada directa amb el feixisme, però sobretot encoratjaven la gent de la rereguarda. Totes aquestes cartes tenen un denominador comú, un to virulent i un fort component doctrinal i de reafirmament ideològic, tant per a ells com per a la gent que treballa a la rereguarda, a qui es demana suport i coratge.

Un altre petit contingent de milicians sitgetans anirà al centre de la Península amb la columna Libertad, formada per voluntaris catalans i comandada pel capità López-Tienda, que lluitaran a la zona universitària i arribaran a formar part del setge del quarter de la Montaña, a Madrid.

Tragèdia a la Sierra de Alcubierre

D'entre aquest grup de nois que van marxar al front d'Aragó, trobem una secció de joves de Sitges, tot ells compromesos militants de la JCI, que són enviats cap a Leciñena. Allí es posaran sota les ordres d'una persona que sense saber-ho tindrà a partir d'aquell moment un lligam especial amb Sitges, el cap militar de la columna, el revolucionari asturià Manuel Grossi Mier.

Segons explica el mateix Grossi,²⁶ després d'haver pres Leciñena i mentre s'estava a l'expectativa del que passava a Perdiguera, la darrera població que impedia el setge de Saragossa, arribaren reforços.

²⁴ Publicada a *Baluard de Sitges*, 04-09-1936.

²⁵ Publicada a *Baluard de Sitges*, 19-09-1936, i a *Front*, 25-10-1936

²⁶ El gros de les informacions sobre aquest episodi són extretes de les *Cartas de Grossi*.

Era el 17 de setembre, i entre aquell contingent hi havia un grup de 14 nois arribats des de Sitges. Entre ells qui serà la seva parella per sempre més, la sitgetana Teresa Guillot i Gustems. Alguns d'aquells milicians eren, com hem vist, supervivents de l'expedició de Bayo a Mallorca.

Al poc temps d'haver arribat a Leciñena, amb la voluntat d'establir a la zona un cert control, un petit grup de milicians és destinat a una posició més endarrerida, al port d'Alcubierre, al punt més alt de la carretera (actual divisió provincial entre Saragossa i Osca), a uns vuit quilòmetres de Leciñena. Des d'allà controlarien el pas de vehicles en direcció a Leciñena, el punt més avançat de les posicions republicanes, del POUM en aquest cas, i des d'on es pretenia atacar la població de Perdiguera.

En aquells dies aquella posició no era pas perillosa, perquè no era més que un punt de control a la rereguarda, amb la corresponent responsabilitat d'haver de controlar el flux de gent i material que arribava al front. Aquells milicians s'instal·len en una rústega caseta de treballadors de camí, destinada al control i rehabilitació de la carretera. La caseta era habitada per un matrimoni gran, l'encarregat del camí i la seva dona. I allí passaran anodinament els darrers dies del mes de setembre i els primers d'octubre.

A la biografia que sobre el líder militar del POUM Josep Rovira escrivien Josep Coll i Josep Pané, ambdós presents aquells dies en aquella zona, la caseta és descrita d'aquesta manera:

*La segona "línia" d'aquell sector descabelladament ampli (...) no era línia, era només un punt. Aquest punt de segona línia doncs, que tenia la minicolumna del POUM, era la caseta de peons de camins al port de la serra de Alcubierre, a uns vuit quilòmetres de Leciñena. A la caseta s'hi allotjava una secció (...) que muntava una guàrdia que feia funcions de control dels vehicles que anaven i venien de Leciñena.*²⁷

²⁷ COLL, Josep, i PANÉ, Josep; Josep Rovira, *una vida al servei*

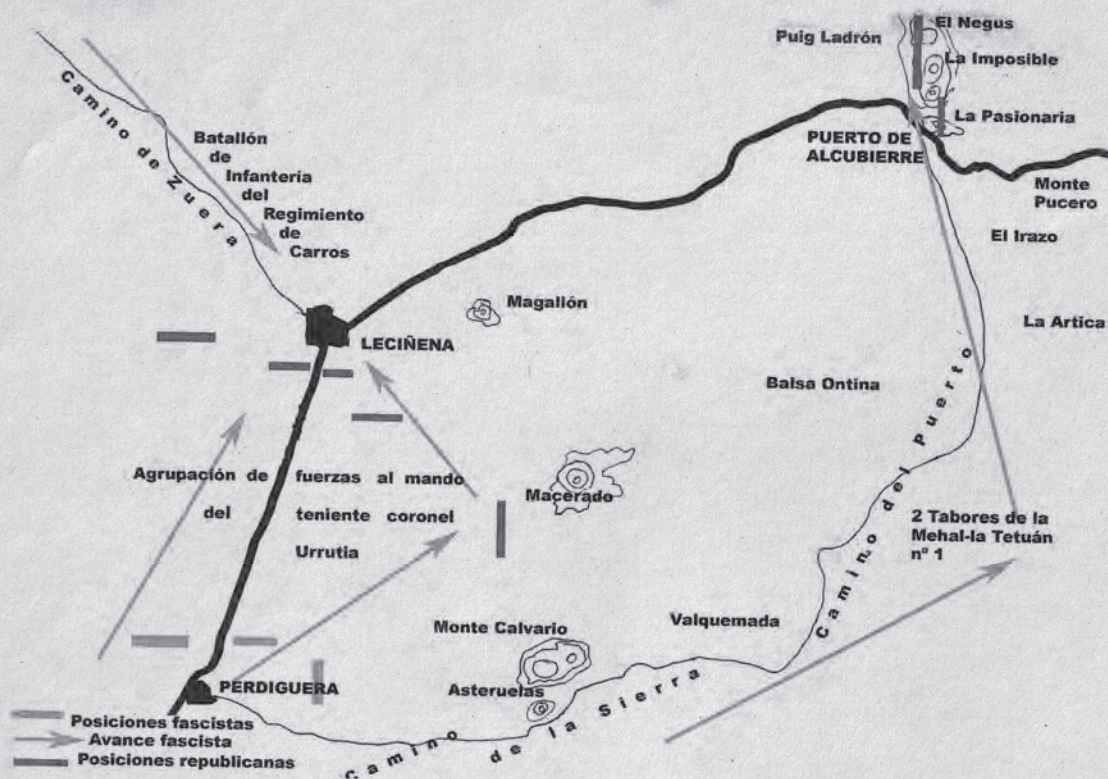
Els dies passen i de manera gradual nous elements del POUM arriben i s'incorporen, per reemplaçar o fer més gran el contingent d'homes a primera línia. Així altres sitgetans són enviats al setge d'Osca, als sectors de Tierz i Montearagón, mentre d'altres seran reubicats al llarg del front.

La columna havia pres durant el mes d'agost les poblacions de Sariñena, Alcubierre i Leciñena, i s'atansava sobre Perdiguera. Cap al 20 d'agost en un moviment nocturn el poble és rodejat i s'intenta atacar-lo per la rereguarda. L'atac, però, constatà el bon armament dels defensors i l'operació acabà sent un desastre, tant per la inexperiència dels milicians i el seu escàs i antiquat armament, com també per la manca de suport de les unitats de la columna Durruti. L'atac és repel·lit pels seus defensors, i els milicians del POUM es veuen forçats a recular fins a Leciñena, on finalment ara molts d'ells rebran les primeres nocions d'instrucció militar. Aquella acció, en la qual ja intervenen milicians sitgetans, causà un alt nombre de baixes en les files poumistes, encara que cap de Sitges. Però per molts d'aquells joves milicians significà realment un autèntic "baptisme de foc".

L'intent d'ocupar Perdiguera esdevé un fracàs rotund, del qual la gent del POUM en responsabilitzarà la manca d'armament i municions, i la falta del col·laboració amb les altres unitats de milícies.²⁸ Des del PSUC comencen a fer-se comentaris negatius sobre els seus suposats companys del POUM. Grossi dirà sobre aquesta acció, feta en contra de la seva voluntat, que els significà *un sambenito que nos caia como una losa de plomo sobre nuestros hombros*. Malgrat el desastre d'aquella acció, la columna del

de Catalunya i del Socialisme. Ariel, Barcelona, 1978, p.123.

²⁸ L'armament de la milícia del POUM consistia en vells màusers de l'any 1896 i unes metralladores de 15 o 20 anys. No disposaven d'armes pesades. D'altra banda la columna Durruti havia d'haver tallat la carretera entre Saragossa i Perdiguera per tal d'evitar els subministres a les posicions faccioses. No ho feu.

Plànol de l'acció sobre
"la caseta" al port
d'Alcubierre, i la presa
de Leciñena.
11-12 d'octubre de 1936.
(Extret del llibre Orwell
en la tierras de Aragón)

Acte d'homenatge als
sitgetans caiguts a les
illes. Sitges, Casa del
Poble (teatre Prado)

POUM seguirà sense rebre l'armament reclamat insistentment. Fet que serà àmpliament criticat per Grossi i titllat de premeditat, i va ser, segons ell, responsable en part del posterior desastre a Leciñena.

Incomprensiblement després de la desfeta de Perdiguera l'Estat Major republicà decideix deixar de banda el setge de Saragossa i centrar-se ara en el d'Osca. Grossi, assabentat que els facciosos s'estan intentant arreplegar a Perdiguera amb gran quantitat de material per atacar la posició de Leciñena, es lamenta que segueixen sense arribar armes ni contingents.

En entendre la perillositat potencial de la situació, Grossi, com a cap militar del punt, convoca una reunió amb els responsables militars dels grups establerts a la zona. Entre ells comenta l'assistència de dos dels nois de Sitges, Feliciano i Agapito, noms que no es troben correctament escrits. Probablement es referís a Emiliano (Díez) i a Aparicio.²⁹

A la reunió, Grossi informa de la gravetat de la situació i davant l'amenaça d'un atac imminent decideix informar personalment a l'Estat Major per tal que prengui una decisió immediata. Grossi es presenta a Sariñena i des d'allí va a Argavieso a una reunió de l'Estat Major, on es reuneix amb els altres responsables militars del POUM, Arquer, Piquer i Rovira.

A la reunió, segons Grossi, el coronel Villalba no donà importància a l'assumpte de la imminència d'un atac per la part de Leciñena. Ningú feu cas dels advertiments donats per Grossi, ni tan sols el cap militar del POUM Josep Rovira. Aquell fet generà la desesperació de Grossi. De fet Rovira acaba manant a Grossi que s'incorporés ell mateix de manera immediata al setge d'Osca, on s'estaven

concentrant gran esforços.

Així, Rovira i Grossi amb part dels seus contingents es desplacen direcció a Osca, i deixen ara a Leciñena només tres centúries de milicians, sota el comandament d'un oficial de l'Estat Major, el tinent Cirac. Sembla que davant d'aquesta circumstància alguns milicians es rebel·len i abandonen les posicions, per tornar a casa.

Tal com havia temut Grossi, des de primers d'octubre les tropes faccioses reforçades àmpliament des de Saragossa comencen a fustigar les milícies situades a Leciñena, i unes setmanes més tard comença l'ofensiva.

La nit del 10 d'octubre, sota una persistent pluja, surten de Perdiguera en marxa nocturna dos tabors de la Mehal·la de Tetuan nº1, amb una secció de sapadors de l'exèrcit i un guia local. Travessen de nit les vauades que voregen Leciñena pel flanc dret; Asteruelas, la Balsa Ontina, el Irazo, Monte Pucero. I a trenc d'alba arriben al Port d'Alcubierre, a la carretera, al punt més alt, on hi havia la caseta dels treballadors de camins. I té lloc la massacre. Grossi ho relata així,

Con tiento y método estratégico llegan a la altura del punto indicado; asaltan la caseta de camineros, hacen prisioneros a los camaradas de Sitges sin que estos hiciesen una gran resistencia porque el asalto ha sido por sorpresa, y aquello ha sido algo terrible en los anales del crimen. Los mataron a cuchilladas. Les cortaron los miembros y después de rociarles con gasolina les prendieron fuego. Igual castigo han recibido los dos ancianos que vivían en la citada caseta.

Así han muerto aquellos heraldos hijos de Sitges, que con tanto amor sabían defender las ideas de la dignidad humana. Todos han sido descuartizados a cuchillo. Eran catorce de los fundadores del BOC, que el gran camarada Juan Alsina había sabido aleccionar (...) ¡que

²⁹ La dades que aporta Grossi, molt importants, són però, en alguns moments discordants amb la realitat. Cosa comprensible perquè Grossi escriví el seu relat als anys 70, havent passat gairebé 40 anys dels fets. I en diversos punts del relat es nota que la memòria li jugà una mala passada.

todos ellos descansen en paz! Estos milicianos eran del POUM, es decir, de ese partido que pese a su valentía en el terreno del combate y a las muchas victorias alcanzadas en reñida batalla contra el enemigo de la libertad, se le ha traicionado al no querer entregarle armas para la lucha cerrada contra el fascismo. (...) Entre los asesinados de Sitges, también estaba Rosell, secretario de la JCI.³⁰

A la biografia que del cap militar del POUM Josep Rovira feren Josep Coll i Josep Pané els fets també són comentats,

La nit era plujosa i fosca. Les tropes d'una unitat de "regulares" creuaren tota la zona de boscúria de Monte Oscuro i arribaren furtivament fins a la carretera entre Alcubierre i Leciñena al davant de la caseta de peons caminers poc abans de clarejar el dia. Després d'abatre d'un tret el milicià que feia la guàrdia, sorprengueren adormida la resta de la secció. No en deixaren ni un amb vida. Ni un sol milicià –gairebé tots ells eren de Sitges- quedà per a poder-ho contar.³¹

Minuts després, com cada matí, un camió provinent d'Alcubierre pujava amb llet per a l'esmorzar i noves municions per als milicians. El vehicle, conduït per un milicià conegut com a "Pancho Villa", és assaltat. El conductor i els seus ajudants són assassinats. Els moros es fan amb les dues metralladores i les catorze caixes de cartutxos de màuser que portaven. Els sapadors s'encarregaran de tallar la carretera per diversos punts, el què impedeix la comunicació terrestre amb la població d'Alcubierre.

La següent víctima sorpresa fou un intendent, a qui anomenaven, "Pancho Villa", que tor-

nava d'Alcubierre amb un camió que anava cada nit a la mateix hora a cercar la llet per al cafè del matí. Tant "Pancho Villa" com els seus dos acompanyants foren abatuts instantàniament per trets del moros, àvids de sang i de botí.³²

El desastre següent és total. El Batallón de Infanteria del Regimiento de Carros número 2, vingut des de Zuera, es llança sobre Leciñena, que és atacada per diversos flancs. Alhora que diverses agrupacions de falangistes i requetès, sota el comandament del general Urrutia, s'internen a la població per rematar el que l'artilleria ha deixat.

Uns quatre mil rebels facciosos participen en l'operació, enfront de poc més de tres-cents milicians que encara resistiran bona part d'aquell dia. Per molts milicians aquella serà la primera vegada que vegin carros de combat, un fet que els impactarà enormement.

Els resistents són massacrats, una tercera part morí allà mateix. Es contaren 104 baixes, incloent-hi els nois de Sitges. Amb la carretera, via natural d'escapatòria, ocupada pels moros, qui pot, escapa camp a través amb l'ajuda d'alguns pagesos de la zona, per arribar a la població d'Alcubierre o a la de Robres, en el millor dels casos.

Alec Wainman, un sanitari britànic destacat aquells dies a l'hospital de Grañen, es desplaça aquella tarda fins a Alcubierre. Arribat ja de nit veu com,

Els refugiats seguien amuntegant-se a la plaça de la vila. Dones i nens amb els peus nus plens de talls demanaven atenció mèdica. I amb aquets refugiats arribaven històries terribles de com l'enemic, incloses les topes africanes, els havien esclafat sense previ avís.³³

³⁰ GROSSI..., p.77

³¹ COLL, i PANÉ..., p.p.123-124.

³² Ibid. p.124

³³ ALTERNÊS, Serge; WAINMAN Alec; *Live Souls*. Ed Comanegra, 2016. p.36. Wainman, membre de la Unitat Mèdica

A Robres, on arriben part dels milicians supervivents, la situació és especialment colpidora. Lluny de rebre una consolació, aquests són escridassats per membres de la columna Carlos Marx del PSUC, en creure'ls responsables de desastre. Aquest fet esdevindrà un dels punts de partida de l'allunyament del POUM amb les altres formacions polítiques.

Les forces comandades per Urrutia aconsegueixen contactar amb l'avançada de les tropes regulars que havien pres el coll i des d'allí pretenen ara prendre Alcubierre. No ho aconseguiran. Les forces republicanes sortides des d'Alcubierre prenen part i frenen l'avançada feixista. D'aquesta manera quedarà definit novament el front a la serra d'Alcubierre. Un front que durant molts mesos restarà totalment estabilitzat i que inclourà la caseta dels manobres de camins ara dins el bàndol facciós. Aquell front, ja estabilitzat, serà reforçat amb l'arribada de nous contingents de milicians. Poc més de dos mesos després, arribaran membres de l'ILP britànic, entre ells Erick Blair, més conegut com a George Orwell, que posteriorment detallarà de manera magistral la duresa de la vida en aquelles trinxeres en el seu conegut llibre *Homenatge a Catalunya*.³⁴ Orwell des de les seves posicions devia veure perfectament l'antiga posició de la caseta, i probablement algú li expliqués el tràgic final d'aquells nois de Sitges.

Grossi, assabentat del desastre, va ràpidament a Alcubierre. Allí es troba Rovira i el responsable

Britànica (BMU) poques setmanes després passaria per Sitges per descansar.

³⁴ Tota aquella zona ha estat dinamitzada culturalment i és coneguda ara com a Ruta Orwell. Un dels personatges que apareix en l'*Homenatge a Catalunya* d'Orwell de manera intensa en aquells dies a les trinxeres és en Benjamin Levinski. Un jueu polonès que feia de capità al grup d'internacionals a que pertany Orwell, qui es refereix a ell en diverses ocasions, sempre de manera molt satisfactòria i afectuosa. Levinski va viure a Sitges en els darrers anys de la seva vida.

Segovia, qui segons ell, havia fugit amb el primer tret. Les seves paraules en aquell moment ho diuen tot; *se derramaban lágrimas de rabia y de pena. De rabia por no haber tenido armas con que defenderse. De pena por el dolor de los camaradas que se habían quedado tendidos en el campo de combate y que no se verían más. (...) murió lo mejor. Es decir, lo mejor de esos que suelen dar la cara a la hora de la verdad en el combate*.³⁵

Els sitgetans morts en aquesta acció foren: Juan Pujadó Rei, Abelard Martínez Almirall, Nicasio o José Mondejar Hurtado, Salvador Rosell Vázquez, Emilià Díez Gonzalez, Francesc Borderia Soler i Joan Freixedes Mestre. Tots ells tenien entre 19 i 22 anys d'edat, excepte Freixedes, que en tenia 29. Emilià Díez i Salvador Rosell eren els líders de la JCI local. I Rosell tenia responsabilitats més enllà de les d'àmbit local. Posteriorment, a primers del 1937, una de les centúries de joves combatents agafarà el nom de Centúria Rosell, en el seu honor. Durant tota l'existència de la publicació *Front*, aquells nois seran reiteradament recordats com els "ausentes". Amb tot, hi ha dos articles que pel seu contingut val la pena comentar.

El primer, titulat *Els que caigueren de Sitges*, publicat a *Front* el 27 de desembre de 1936, escrit per Albert Just, periodista que formava part de la columna de Grossi. En l'article, en el qual es nota l'alt grau de tergiversació que la premsa polititzada tenia, es tracta dels dies en què la columna prengué la població de Leciñena, i la va incorporar al "nou ordre". Malgrat el bons auguris d'aquell dies, els atacs fan perdre la població en mans feixistes i qualifica de valent i gloriosa la retirada dels companys de Leciñena. Just justifica aquella retirada davant la manca de municions, el temps plujós i la superior força militar de l'enemic, acaba amb un *Honor als nostres combatents d'octubre! Que de la vostra memòria, com de la nostra, no s'esborri jamai el nom d'aquests heroics*

³⁵ GROSSI..., p.78

fills de Sitges, que moriren per la Revolució.

L'altra article, escrit per Manuel Grossi, fou publicat a *Front* el 6 de desembre del 36. Amb el títol de *Recordando a lo héroes*, és l'únic article, de fet l'únic document del moment, en què s'explica com van anar els fets. Un text que constitueix en certa mida un arenga ideològica destinada a no fer caure la moral d'aquells que llegien el text coneixedors dels personatges de qui es parlava.

Abans de detallar els fets, Grossi fa una dura crítica a tots aquells que havien parlat sobre la qüestió criticant que no sabessin res de les posicions ni de la realitat sobre el terreny: *con esto de la revolución han salido una sèrie de escritores, que tienen la cara tan especial para hablar del frente, cuando ni cristo les hace salir de la retaguardia*. Critica als periodistes dels que diu que molts, abans del 19 de juliol no feien altra cosa que enganxar cartells de cinema. Els posa com a treballadors de l'aparell, *han hablado muchos de estos periodistas del ataque y perdida de Leciñena pero lo han presentado en tal forma que para justificar la acción de algunos mandos no han sabido hacer otra cosa que decir tonterías, resultando algunas de estas más que repugnantes*.

Fa referència a una crònica (no localitzada) dels fets en la qual el milicians de la caseta són presentats com a dormilegues sense cap mirament en la guàrdia del lloc. Davant d'això Grossi s'enerva i argumenta que això era totalment impossible, perquè feia dies que totes les posicions estaven advertides de la imminència d'un atac feixista. I que repetidament presentaven aquesta situació davant l'Estat Major i reclamaven uns reforços que mai varen ser enviats. I comença el seu relat dels fets. Segons ell, el milicià Mondejar, encarregat de la guàrdia, fou abatut per un tret en donar l'alto a les forces que, en despuntar el dia, s'atansaven sigil·losament a la posició de la caseta de camins. Alertats, els milicians es parapeten dins la caseta i es preparen per rebatre l'atac. Mentre, una secció de soldats marroquins rodeja la caseta i es situen a només uns metres de les

finestres posteriors, instal·lant dues metralladores que impedirien la retirada dels milicians. Els feixistes calen foc a la caseta i comença ara una descripció de la defensa heroica dels milicians, que en un cert to èpic són posats com a defensors de la llibertat. En aquest punt Grossi dóna una mica de volada a la imaginació i posa en boca dels defensors paraules que difícilment en un moment així pogueren ser dites, i els situa com a gran herois. El setge continua; la teulada encesa cau a l'interior, i els milicians cauen sota el sostre en flames mentre els soldats marroquins entren a la casa. Tallen el cap als dos ancians que vivien a la caseta, i es desferma la seva ira sobre els milicians. Deté aquí Grossi el seu relat dels fets, coneixedor del dolor que causaria seguir relatant el que havia esbrinat.

Anys després, en el recull memorialístic que finalment constituïran las *Cartas de Grossi* segueix el relat afegint,

Y aquello ha sido algo terrible en los anales del crimen. Los mataron a cuchilladas. Les cortaron los miembros y después de rociarles con gasolina les prendieron fuego. Igual castigo han recibido los dos ancianos que vivían en la citada caseta.

*Así han muerto aquellos heraldos hijos de Sitges, que con tanto amor sabían defender las ideas de la dignidad humana.*³⁶

Davant d'aquestes esgarriants imatges sorgeixen, però, uns interrogants. Com li va arribar a Grossi una informació tan detallada si ell no en va ser testimoni? I, quants van caure realment?

La primera pregunta és incontestable ara per ara. Però és evident, com hem vist, que la premsa fou utilitzada per escampar veritats a mitges que afavorien el propi bàndol. De fet els textos sobre aquest fet constitueixen més una mena de discurs motivador que no pas una narració dels fets.

³⁶ GROSSI..., p.77

Quant a la segona, la crònica de Grossi, *Recordando a los héroes*, parla de setze milicians locals morts, i certament son setze els que apareixen en una fotografia de grup. Però a les seves *Cartas*, Grossi sempre parla de catorze milicians morts en aquesta acció. Si podem donar per bona la dada coneguda de set sitgetans caiguts, a la que s'hauria d'afegir el matrimoni que ja vivia en aquella contrada. Quins eren els altres? No ho sabem. Probablement fossin altres membres del POUM destinats en aquella mateixa caseta, o bé que feien tasques per la zona i havien dormit allí aquella nit. O potser inclou "Pancho Villa" i els seus ajudants...

Una altra hipòtesi més plausible és que Grossi, en escriure el text, tingués present la xifra de catorze nois de Sitges, atès que aquell era el nombre de milicians que des de Sitges havien arribat el mes anterior a Leciñena, però, alguns, com hem vist, ja havien estat reubicats en altres zones, de manera que en aquella caseta només en restava una part.

Cal afegir que al voltant de tot aquest fet luctuós sobrevola una idea, reconeguda per algun familiar, en relació a que entre aquells nois hi havia algú, o alguns, que coneixien l'atac feixista, i que havien actuat com a delators. Díficil de creure, però plausible.

Finalment, l'única dada contrastable és que foren set els milicians de Sitges que moriren en aquella contrada. Posteriorment, per iniciativa desconeguda, algú probablement vinculat al POUM, feu un fotomuntatge que incloïa la cara de tots ells. Un muntatge que probablement restés amagat durant molt de temps, i davant del qual algú, segur, devia haver plorat.³⁷

El fet fou silenciats per l'Estat Major de l'exèrcit; Grossi dirà que el motiu del silenci era el de no carregar amb les responsabilitats que incumbien

l'Estat Major, en haver estat reiteradament advertits, per ell mateix, de la possibilitat d'un atac.

Les cròniques periodístiques d'aquells dies ignoren els fets, i fins i tot *Front*, que farà repetidament al·lusió al valor dels caiguts a Alcubierre, mai explicarà com van anar realment els fets. Només Grossi farà esment en l'article mencionat parlant, però, parcialment dels fets, i amb elogis en tot moment cap al valor dels caiguts i amb durs atacs cap als que criticaven l'actuació d'aquells joves.

De fet, per il·lustrar la tergiversació de la informació que en aquells moments s'utilitzava, en la línia de l'article esmentat d'Albert Just, podem llegir al *Butlletí del Comitè de Defensa Local* de Vilanova i la Geltrú del 18 d'octubre de 1936 i en referència a aquest atac, s'afirma que s'havia rebutjat l'atac de la tropa mercenària del Marroc, i fins i tot es deia que s'havien fet un miler de presoners. Totalment fals; formava part de la tergiversació d'aquesta operació.

Segons Quima Caballol, la trista notícia arribà a Sitges el 15 d'octubre, portada per Pau Puig Ramos, milicià, en aquest cas del PSUC, que es trobada també al front d'Aragó.

Aquella notícia de la caiguda de Leciñena i l'atac per sorpresa a la posició de control a la rereguarda va córrer ràpidament per tot el front entre uns milicians que, tot i la forta involucració, començaven a adonar-se del que implicava una guerra. *Front* inclou un telegrama dels companys dels caiguts destinats en l'altra columna del POUM, la Joaquim Maurín, "*Camarades Sitges; enterats succeït germans nostres Leciñena, prometem venjar-los fins no deixar feixistes a terres d'Iberia. Avant sota la bandera del POUM*", signaven Pere Planes, Pere Simon i Joan Marin.³⁸ El mateix Grossi també envia una nota de condolença publicada a *Front*.³⁹

La mort d'aquells nois quedà inscrita en l'imaginari

³⁷ Aquesta fotografia és reproduïda al dietari de Bonaventura Julià. p.51

³⁸ *Front*, 25-10-1936.

³⁹ *Front*, 01-11-1936.

dels milicians del POUM, com a símbol de valentia i heroisme, però alhora quedà submergida en la memòria col·lectiva de Sitges. El dia a dia, i sobretot el desenllaç de la guerra, que ningú imaginava tan llarga i trista, els arraconà a un lloc secundari. Aquell fet generà situacions tristes, com la de la família Borderia Soler que en poc més de dos mesos va veure com morien dos dels seus germans: un, a Mallorca, i l'altre, a Alcubierre.⁴⁰

Anys després, el 1947, aquella marxa nocturna feta per les forces feixistes i que acabà amb la conquesta de la caseta dels treballadors de camins, fou relatada per Luis Cano Portal,⁴¹ un brigada general de l'exèrcit franquista que havia pres part en l'acció, a la *Revista del Ejército*. Amb la voluntat de posar-la com exemple del que havien de ser les accions nocturnes, el text explica amb caràcter pretesament divulgatiu com ha de tenir lloc una marxa nocturna, com els soldats no han de saber fins arribar, quin és l'objectiu real; com han de sobreposar-se a les adversitats, i posa en tot moment com exemple l'acció d'Alcubierre. Comenta com sortí a les 20 hores del dia 10, de Perdiguera, i finalitzà a les 7 hores del dia 11, després d'haver pres la posició de la caseta. És a dir amb l'objectiu aconseguit. Un trist relat de guerra, que constata la consigna que havien rebut les tropes; no fer presoners i arrabassar tot el material possible a l'enemic.

Les conseqüències de la tragèdia

⁴⁰ Com recorda un nebot dels finats, Francesc Borderia Soler. Testimoni oral, setembre 2014.

⁴¹ "Acciones de noche". Luis Cano Portal. *Revista del Ejército*. N° 89. 1947. Luis Cano Portal (1907-1981), general de brigada que formà part d'aquesta acció. Fou un militar marcadament ultradretà. Assidu col·laborador d'*El Alcázar*, es mostrà marcadament crític amb l'aperturisme militar de finals dels anys 70.

Grossi, al seu text ho qualifica tot plegat de desastre. En el capítol de responsabilitats acusa directament el general Villalba, Rovira i Piquer de silenciar el desastre, en no admetre la responsabilitat a la qual l'avís d'ell mateix els havia abocat. Però sobretot acusa el general Villalba i la gent del PSUC, per haver avortat deliberadament l'arribada d'armament a aquelles posicions d'Alcubierre-Leciñena, fet que considera cabdal.

A la biografia sobre Josep Rovira, un text força assenyat, llegim:

*El més curiós, el més llastimós hauríem de dir, és haver de constatar -en relació a aquest fet- que certament constituïa la primera reculada de les forces republicanes en el front d'Aragó la conjunció de dues actituds: els milicians de Durruti no feren un sol pas per prestar ajut. I els comunistes de la Carlos Marx cobriren de befes i insults els milicians supervivents del POUM a la seva arribada, derrotats, a Robres.*⁴²

El desastrós atac a Perdiguera i sobretot la posterior pèrdua de Leciñena i de la posició al coll d'Alcubierre suposaran el principi del fustigament al POUM. Les crítiques que reben aquestes accions militars els vénen de tot arreu, però especialment de la gent del PSUC. El que no fa sinó evidenciar la tensió creixent entre les forces d'esquerra al front d'Aragó. Conseqüència de la manca d'armament promès al POUM, no així al PSUC, en els diaris del qual s'arribarà a afirmar que Leciñena és entregada a l'enemic sense oposar cap mena de resistència. Anys després, Dolores Ibarruri, la *Pasionaria*, líder del PCE, dirà que aquella zona d'Aragó era un total desastre. Però és una constatació que ella mai hi va estar, i que les informacions i calúmnies que el PCE va moure, eren les que els comissaris stalinistes, els "tovarichs", feien circular, amb l'evident intenció

⁴² COLL, PANÉ..., p.125

de desacreditar el POUM. El mateix Grossi, molt enfadat per aquest tipus de comentaris i alhora coneixedor de les circumstàncies, no s'estarà de carregar contra els que havien criticat al POUM des de gairebé la seva fundació.⁴³

Aquell fet va aixecar una agra polèmica, atès que els nois del POUM foren titllats de mals militars. Uns nois que, recordem-ho, feia, en els millors del casos, tres mesos que havien agafat les armes. I portarien implícit el germen del boicot al POUM, que culminarà la amb la seva il·legalització i persecució. Grossi en tot moment feu una ferma defensa d'ells.

La seva mort, juntament amb la dels seus companys de Leciñena, els col·loca, de manera involuntària, en part important dels retrets que el comunisme oficial, l'estalinisme, durà a terme contra tot allò que impedís la seva hegemonia en la lluita contra Franco.

Aquesta tensa relació entre el POUM i el PSUC ha estat presentada durant molt de temps com una lluita pel lideratge de l'esquerra. En realitat, de lluita en tingué poc. Més aviat serà l'aniquilació dictada des de Moscou de tota mena de dissidència del comunisme oficial i especialment en contra l'única formació d'esquerres que s'havia posicionat clarament contra la purga stalinista que havien significat els coneguts processos de Moscou. El mateix 18 d'agost, just un mes després de l'aixecament militar, *La Batalla* ja portava un article: "Ante los insultos y las amenazas de los Estalinistas", on referència uns articles molt "rastrers" contra el POUM apareguts a *Alerta*, òrgan del PSUC, i on ja s'intueix el que podia arribar a passar.

Una qüestió, però, resulta elemental per entendre aquella situació i el deteriorament de les relacions entre els partits polítics: l'armament. Segons

Grossi, el POUM tenia en contra a tothom; als comunistes del PSUC, als anarquistes, a ERC, i sobretot als assessors polítics i militars que treballaven ja "*a l'ombra*" dels comunistes. Grossi denunciarà repetidament les desviacions de material militar promès i els acords recurrentment incomplerts pel PSUC, a qui sempre considerarà com uns privilegiats al front, perquè eren els grans beneficiaris de l'arribada d'armament soviètic.

A partir d'aquest punt començarà el debat, ara ja obert, sobre l'estancament de la Revolució. Tema que aglutinarà bona part del debat ideològic a les formacions de caire llibertari, i que es cospa de manera nítida a *Front*, fins a la seva desaparició.

La tragèdia d'Alcubierre i la caiguda de Leciñena suposarà un dels punts de partida de l'infortuni del POUM. Calumniats per insídies indignes moralment i políticament en temps de guerra, i perseguits fins a la declaració del partit com il·legal, els seus membres patiran una doble persecució, primer la del comunisme de caire stalinista i posteriorment la del franquisme.

Revenja, i oblit

Front, en el seu primer número d'aquest període, del 25 d'octubre del 36, dedica un editorial i tot un seguit d'articles als *ausentes*, reproduïx també la carta que aquets havien enviat. Articles tots de caire elogios i reivindicatius dels principis de la revolució. Ara el temor és que es repeteixin les violències venjatives d'un mes enrere, quan en tornar de Mallorca es prenen accions de represàlies. Ara sí que es farà un esforç per controlar-les. Integrants del Comitè de Defensa de Sitges hauran d'impedir la violència revengista, i hauran d'aturar allò que un mes enrere no pogueren o volgueren aturar.⁴⁴

⁴³ "Repudiando la crítica a sueldo", *Front*, 13-12-36

⁴⁴ JULIÀ..., 16-10-36; ...tratando algunos de vengarse dando

Aquesta revenja, però, també fou immediatament utilitzada pel bàndol contrari, segons Julià el mateix Queipo de Llano, assabentat dels fets de Sitges, es proposava visitar Sitges *en averiguación y castigo de los mismos*.⁴⁵

D'altra banda, el diari *La Prensa*, de Santa Cruz de Tenerife, reproduïa el 3 de novembre de 1936, una notícia apareguda al *Daily Telegraph* el 20 d'octubre. S'hi barregen les accions de represàlia dels milicians morts a Mallorca i a l'Aragó, i acaba lamentant la mort de tants rics sitgetans com milicians havien caigut. Sabem, però, que la notícia no és del tot certa, formava part de la manipulació i exageració que cada mitjà de comunicació feia en funció de la seva orientació.⁴⁶

Unos amigos llegados de Barcelona me han dado interesantes detalles de la vida allí y en los alrededores. Uno de ellos me dijo:

-Sitges, pequeño pueblo costero que en esta época del año, en circunstancias normales, ha estado siempre muy animado y concurrido, está ahora sumido en el dolor. Al huir las fuerzas rojas de Mallorca se supo que el diminuto destacamento suministrado por este pueblecito catalán había sufrido siete muertos. "El Cubano", jefe de la organización anarquista de esta parte de Cataluña dio a sus adictos las órdenes siguientes: "Hay en Sitges siete familias pobres, que estan ahora desoladas por su lucha en nuestro favor contra

muerte a otras tantas personas no responsables de ello, pero hubo quien lo impidió revolver en mano..., i el dia 18-10-36 afegeix; la intranquilidad prosigue ante el propósito de algunos de vengar la muerte de milicianos de aquí matando a personas indefensos de la villa, si bien parece que algunos directivos se oponen con energía.

⁴⁵ JULIÀ..., 19-10-1936

⁴⁶ Malgrat això, el *Daily Telegraph* és considerat com un dels mitjans més neutrals. Cal recordar les cròniques que Henry Buckley hi envià durant la guerra, mostra d'una certa neutralitat i d'un pragmatisme del qual d'altres no feien mostra.

el fascismo. Vayan por lo tanto a las casas de siete miembros de la clase capitalista y maten un número igual, de modo que los ricos de Sitges comprendan la justicia del pueblo". Me encontré, por tanto, que el pueblecito lloraba la pérdida de catorce seres queridos en vez de siete.

El lloc a Alcubierre on aquests nois foren cruelment assassinats és a poc més d'uns 150 metres de l'actual carretera entre les poblacions d'Alcubierre i Leciñena, prenent la sortida que en el punt més alt de la carretera porta cap a les posicions de Las Tres Huegas i de San Simón.

Malgrat ser actualment només unes runes no identificades, a diferència de molts altres llocs propers que han estat reconstruïts i dignificats -com tota l'anomenada Ruta Orwell-, es pot visitar el que en queda.⁴⁷

Cal dir que un cop, l'octubre del 36, l'exèrcit nacional prengué aquesta posició ja no l'abandonà en tota la guerra. El front quedà estabilitzat durant pràcticament un any i mig en aquelles posicions, per la qual cosa les restes d'aquella casa varen ser posteriorment posició franquista.

A més, anys després amb l'habilitació de la zona i l'ampliació del camí que porta a poder visitar les posicions de San Simón,⁴⁸ es destruï part de la construcció original, per lo qual el que queda actualment és només un part del que devia ser la casa original.

Les dades de geo-localització són: 41°49'31.38"N ; 0°31'07.67"O

És de creure que les restes d'aquets joves, si existeixen, es troben a la fossa comuna de Leciñena,

⁴⁷ Sembla que inicialment hi havia el projecte de reconstruir i dignificar aquestes restes, però les retallades en les polítiques de Memòria Històrica ho han impedit.

⁴⁸ Posició molt propera, a uns 400 metres al Nord. Actual punt de peregrinació franquista, en commemoració d'una acció militar d'abril del 1937 en la qual moriren soldats falangistes.

o bé, més probablement per la mateixa zona, en alguna fossa encara totalment desconeguda.

D'aquells joves, com de tants altres sitgetans caiguts a Porto Cristo, a la Serra de Cavalls, a l'Ebre, mai se'n tingué notícia, mai se'n sabé realment què havia passat, ni on exactament havien caigut. La indignitat i el silenci que seguí el conflicte impedí el fet de portar un ram de flors al lloc on havien mort. Esmenem-ho.

Bibliografia:

ALBA, Víctor; *Història del POUM Vol II. El Marxisme a Catalunya 1919-1939*. Ed. Pòrtic. 1974

BENITO, Manuel; *Orwell en las tierras de Aragón*. Sariñena Editorial. 2009

CABALLOL, Joaquina; *La Guerra de 1936-1939 a Sitges (un dietari personal)*. Grup d'Estudis Sitgetans, 1999

COLL, Josep, i PANÉ Josep; *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del socialisme*. Ariel, 1978

CONESA, Ricard; *La democràcia fugaç. Sitges durant la Segona República (1931-1936)*. Ajuntament de Sitges, 2011

GROSSI, Manuel; *Cartas de Grossi*. Sariñena Editorial, 2009

JULIÀ, Bonaventura; *Dietari de Guerra i Postguerra. Sitges 1936-1943*. Grup d'Estudis Sitgetans, 2002

SANTASUSANA, Marc; *De la fàbrica a la Revolta*, Edicions del 1979, 2015.

SOLÉ SABATÉ, J.M., VILLARROYA J.(directors); *Breu historia de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions 62, 2005

TOSSTORFF, Reiner; *El POUM en la revolució espanyola*. Ed. Base. Barcelona, 2009

Foto-composició amb
els retrats dels set
nois caiguts a la serra
d'Alcubierre.

Restes de "la caseta"
on tingueren lloc els
fets (Foto: Jordi Milà)

Grup de milicians sitgetans a
"la caseta", al port d'Alcubierre
(Foto: Alícia Llorens)

Fotografia actual de
la mateixa contrada
(Foto: Jordi Milà)

Grossi al front de
Perdiguera, setembre
1936 (Foto: Germinal
Grossi)

Grossi a cavall al front
de Leciñena, octubre
1936 (Foto: Germinal
Grossi)

Fronte de Leciñena en 1936

Manuel Grossi, cap militar del POUM

Manuel Grossi Mier, a qui els que el conegueren anomenaven familiarment Manolé, fou un dels màxims líders de la revolució asturiana d'octubre de 1934, i un dels caps militars del POUM durant la Guerra Civil, que per acció de la casualitat vingué a parar a Sitges. Aquí, troba la que seria la parella de la seva vida, neix un dels seus fills, i hi establí lligams. A cavall entre el front i Sitges és també aquí on cau sobre ell la persecució que, com a dirigent del POUM, patí. Empresonat en diverses ocasions a partir de maig de 1937, posteriorment la seva vida estarà plena de dificultats. Perduda la guerra, l'exili marcarà una vida que mai l'allunyarà de les seves conviccions polítiques.

Grossi fou un home valent, que nasqué i morí miner, que lluità sempre per la unió de la classe treballadora, que no tingué pèls a la llengua i sobre el qual caigué l'adversitat de les circumstàncies que li tocà viure. Sempre tingué afició, i en certa mida necessitat per escriure i deixar nota d'allò que vivia i que s'ensumava, en veure la tergiversació de la qual ja era testimoni, seria desvirtuat amb el pas del temps. Gràcies als seus textos, podem ara reviure una part de la seva vida dedicada a la lluita per la classe obrera i que tenen relació amb Sitges i la seva gent.

"Manolé", el miner revolucionari

Manuel Grossi Mier havia nascut el 18 de juny de 1905 a Oviedo, en el si d'una família humil. En complir tres anys la família es trasllada a Mieres, a la conca minera. En aquell moment

a les explotacions d'Astúries es comptaven més de catorze mil treballadors, i Mieres era el centre d'aquell món industrialitzat que posava fi a segles de vida bàsicament camperola. La població s'havia multiplicat per dos en vint anys i la riuada de gent que hi acudia no parava. En aquell temps, la mina ofería a la gent que hi treballava un salari fix que feia oblidar les penúries del treball, els freqüents accidents i la temuda silicosis. Al mateix temps la zona vivia un floriment de tendències obreristes que reclamaven millores laborals i socials, amb les sempre conflictives vagues de per mig.

La família de Manolé s'instal·la a Mieres, en habitatges antics, poc higiènics i mal ventilats, però en els quals s'oferien uns lloguers relativament assequibles, i on era freqüent rellogar habitacions. Amb el pare treballant a la mina i la mare fent la venda ambulante de peix pels carrers, Manolé passa la infantesa. Aprèn a poc a poc a llegir, escriure i les quatre regles fonamentals, i en complir els dotze anys entra a treballar al pou Mariana. És una *guaje*, un nen obrer. Comença, en feines auxiliars, com la il·luminació del pou, i no trigarà a ser un miner més. És a la mina, com diu Ernesto Burgos,¹ on forja el seu caràcter, en un ambient revolucionari enmig dels conflictes i les vagues que es succeïen contínuament. I lentament Manolé es veu involucrat en les controvèrsies polítiques que es succeeixen.

¹ Ernesto Burgos és un dels reivindicadors de la figura de Manuel Grossi. Ha estudiat la seva figura i prologat els llibres *Cartas de Grossi* i *Cartas a Oscar*, i és també el responsable de la reedició de *La Insurrección de Asturias*.

Ja de jove Grossi s'afilia al Sindicato Minero i assisteix a la controvèrsia sobre l'ingrés dels líders miners en la III Internacional, fet que constituirà l'entrada del comunisme a Astúries, al qual Manolé s'afilia el 1929.

L'any 1932 el BOC (Bloc Obrer i Camperol) de Joaquim Maurín arriba a Mieres amb un grup reduït però molt actiu, que sota el lideratge del mateix Grossi estrena relacions amb el grup de gent que des de Barcelona edita *La Batalla* i distribueix els textos de Maurín.

Per aquells joves militar al BOC, sovint significava més que el treball que els donava de menjar. La seva filiació política els proporcionava sentit i un objectiu a la seva existència. Amb una mitjana d'edat força jove s'escampen lentament i comencen a controlar petites organitzacions culturals, com l'Ateneo Obrero de Mieres.

El 14 de maig de 1934 Grossi acut en nom dels miners del BOC a la reunió preparatòria, celebrada al centre Obrer de l'UGT a Oviedo, del que havia de ser l'Alianza Obrera a Astúries que impulsava Maurín. Allà entra en contacte amb els màxims representants de les altres organitzacions obreres del moment, PSOE, UGT, CNT i Izquierda Comunista. Manolé és nomenat vicepresident del Comitè Regional.

En arribar els fets transcendents d'octubre de 1934 Manolé amb una actitud que evidencia el seu caràcter impulsiu i la seva capacitat de lideratge proclama, el matí del 5 d'octubre, la República Socialista des del balcó de l'Ajuntament de Mieres, convertida ara en l'epicentre del moviment obrer i des d'on s'organitzaren els primers grups que volien estendre la revolució.

En aquells quinze dies Manolé demostra el seu valor i les seves dots organitzatives, i combina la fermesa amb la moderació a la rereguarda. Cosa que li serà fins i tot reconeguda per elements de la dreta que va tenir custodiats als calabossos de l'Ajuntament. Més tard ell mateix serà amagat a casa d'un antic

alcalde de Mieres, amb el consegüent perill que comportava, per tal d'intentar mitigar la venjança que les forces d'ordres estaven imposant. Però al final, fruit de les amenaces i amb el desig de no voler involucrar ningú més, Grossi s'entrega a les autoritats. Preferí no fugir, i protegir així la vida dels seus companys. És conduït a la presó situada als baixos de la Casa del Pueblo de Mieres, on un tribunal militar el condemna a mort.

Allà comença a escriure clandestinament uns textos que un cop enviats a Barcelona i recopilats es convertiren en *La Insurrección de Asturias*,² considerat un text imprescindible en l'estudi d'aquest esdeveniment. A Barcelona els seus companys del BOC i la JCI s'encarreguen de difondre el llibre, que serà un èxit immediat, i acabarà sent una de les fonts més utilitzades pels historiadors que han treballat aquest període.

El febrer de 1936, gràcies a una mobilització popular, s'aconsegueix l'amnistia general, i Grossi, que havia passat per les presons Modelo d'Oviedo i d'El Coto a Gijón, és posat en llibertat. Grossi té clar que el lloc des d'on cal aixecar la lluita per ser més procliu és Barcelona, i allí es dirigeix. A Barcelona viu el consolidament del POUM, a prop dels seus companys del comitè central. Precedit pel prestigi que havia adquirit com a líder revolucionari a Astúries, participarà en mítings polítics per tot Espanya, habitualment tancant els actes gràcies al seu poder de convicció.

Grossi, entre el front i Sitges

L'esclat de la guerra no trobà desprevenguts els quadres polítics de les organitzacions obreres. Ja

² Publicat inicialment per Ediciones La Batalla el 1935, es reedità el 1978 per Ediciones Jucar, i el 2014 ha estat novament editat per la Fundación Andreu Nin d'Astúries. Hi ha també altres edicions en francès (1972), anglès (2000) i en italià (el mateix 1935).

feia dies que s'esperava una acció de rebel·lió com el que va succeir al Marroc, i les forces obreristes estaven previngudes. Grossi amb els seus companys del POUM realitzava des de feia dies guàrdies de control a la seu del partit, per tal d'estar al corrent del que succeïa. La mateixa matinada del 19 de juliol, des del quarter del POUM, surt en companyia dels seus camarades a barrar els peus a les forces militars que baixaven des dels quarters direcció al centre de Barcelona.

Grossi mostra en tot moment determinació i un cert lideratge, cosa que el farà esdevenir un referent entre els seus companys. La seva experiència en la revolució d'octubre i la seva familiarització amb les armes el converteixen en un punt de referència a tenir en compte.

Tan sols dos dies després, un cop aclarida la situació a Barcelona, Grossi ja encapçala el moviment de mobilització del POUM per dirigir-se direcció Saragossa a barrar els peus a les forces insurrectes. Juntament amb en Jordi Arquer, Grossi es converteix en el cap militar de la columna del POUM, que sortirà en tren el 24 de juliol de l'estació de França.

No sabem del cert quan Grossi conegué Sitges, però la primera visita que podem documentar d'ell és de finals de setembre del 36, quan intervé en un acte al Prado (Casa del Poble) en honor dels milicians caiguts a Mallorca, *El Camarada Manuel Grossi donà al mateix local una conferència organitzada pel POUM, que fou presidida pel camarada Sebastià Far en representació dels combatents de la JCI a Mallorca...*³ Poc s'imaginava que poc temps després hauria de tornar a honorar altres caiguts sitgetans.

Les seves visites a Sitges es fan a partir d'aquell moment més freqüents. Probablement alguna cosa tindria a veure en això la figura de la sitgetana Teresa Guillot i Gustems, miliciana del POUM que havia conegut el mes de setembre al front. Durant la resta

de 1936, visita i ve a descansar uns dies de l'estat de tensió que implicava el front. El cap d'any de 1936 el passa a Sitges, i visita Ribes el 27 de desembre per retre homenatge als seus caiguts al front.

Aquell mateix mes de gener, ocupa la casa on estiujava Carles Soldevila, can Coral, i almenys a l'agost del 37 viu en una casa al capdavall de carrer Nou cantonada amb el Passeig de la Ribera.

A partir d'aquí les seves anades i vingudes al front es fan freqüents, i estreny la relació amb la Teresa, una jove modista, filla d'uns cafeters del Prado, i germana del també milicià del POUM, Vicenç Guillot. Ella serà la seva companya fins al final de la seva vida, amb qui tindrà quatre fills.⁴

A més de Sitges i el front durant aquets mesos Grossi es desplaça també per poblacions de la rereguarda per donar xerrades de caire motivador en qualitat de comissari polític de la segona columna del POUM.

Entre el 3 i el 8 de maig de 1937, Barcelona és l'escenari dels anomenats fets de Maig, una sèrie de violents enfrontaments provocats per la resposta de la CNT i del POUM, a les provocacions dels agents stalinistes i del partit comunista, entestats a controlar a qualsevol preu l'exèrcit i la policia republicana a tot Catalunya. Començava la persecució contra els membres del POUM, en la qual centenars dels seus seguidors són detinguts. Poc després Andreu Nin és segrestat i assassinat.

Conseqüentment Grossi és detingut el juny del 37, però al juliol ja tornava a ser a Sitges, on, a l'agost neix el seu primer fill. Al setembre és segellada la casa que havia ocupat, i al desembre torna a ser detingut. Però al cap de ben poc torna a ser per Sitges, es diu que amb un salconduit signat pel jutge Bertran de Quintana.

Durant 1938 Grossi resideix oficialment a Sitges, i apareix en algun document contributiu com a líder

³ *Baluard de Sitges*, 26-09-1936

⁴ Luis, nascut el 1937 al carrer Nou de Sitges; Mercedes, nascuda a Auch el 1939; Katuska, nascuda al centre miner de Decazeville el 1942, i Germinal, nascut a Brignoles el 1949.

de la secció local de la metal·lúrgica, i ubicat ara al carrer de Sant Damià.

Grossi és en tot moment un militant compromès amb el seu ideari polític. Davant la persecució de la qual el POUM és víctima, dirigeix una carta al ministre en que denuncia el tancament de l'emissora de ràdio del partit i la clausura dels seus periòdics. L'11 d'octubre del 1938 s'inicia el judici contra el POUM. Manolé és hospitalitzat pels seus constants problemes pulmonars propis dels miners i que patirà tota la vida. Malgrat això, acaba assistint al judici i veu, amb profunda tristor, com el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció era presidit per un antic company seu, el socialista Juan Pablo García.

Grossi, membre de la revolució, no gaudia del beneplàcit de tothom. Al seu dietari, Caballol comenta com al gener de 1938 es presenten a Sitges una dona amb el seu fill dient que eren la dona i el fill de Manolé. No s'ha pogut esbrinar la veracitat d'aquesta afirmació, però Caballol, en tot moment, comenta amb un evident menysteniment, *hi ha gent a qui agrada complicar-se la vida*.⁵ Ella mateixa titllarà Grossi amb certa ironia com a *vedette de la revolució*. Comentari relacionat amb el fet que entrés i sortís de la vila amb total comoditat, amb la parafernàlia que això implicava.

Hem vist com Grossi no aixecà només crítiques elogioses. L'escriptor austríac Franz Borkenau el visità a Leciñena durant el mes d'agost i aparentment quedà prou satisfet del que va veure. Ara bé, en el llibre que escriurà sobre el conflicte espanyol farà d'ell un retrat no gaire afavoridor, i critica obertament la seva manera de comandar les tropes.⁶ Grossi sempre rebutjà aquelles crítiques. Afirmava que ell l'havia acollit bé al front i s'hi havia mostrat

correctament, a més d'afirmar la falsedat d'alguns dels comentaris que Borkenau fa en el seu llibre.

Mary Low al seu *Cuaderno Rojo de Barcelona* recull una anècdota explicada per Grossi, que serveix per aprofundir en el perfil del personatge. El gener del 1937 Mary Low i el seu company, el cubà Juan Breá, sortien d'Espanya cansats i en certa mida descoratjats del que havien vist. La revolució estava sent liquidada, segons ells, pels partits catalanistes, burgesos i pels comunistes stalinistes. Se senten perseguits i a contracor es veuen obligats a abandonar Espanya. A la frontera de sortida Low és registrada, i alhora és testimoni com a una altra dona d'avançada edat a qui registren li troben un rosari, en veure-ho els milicians se'n riuen i finalment la deixen passar. Low evoca llavors un record, una anècdota que Grossi amb cert to humorístic els havia explicat del front, i que defineix la seva visió sobre l'església:

Me acordé de Grossi y de su historia del párroco de Leciñena.

Grossi, al que habíamos conocido en el frente de Aragón —escritor, capitán y minero— era asturiano y cien por cien obrero. Todo ello le colocaba en las antípodas del trabajador intelectualizado que ha estado en Rusia y todo eso y, a pesar de su éxito como escritor, seguía siendo un trabajador sin trampa ni cartón. Con oírle reír bastaba para darse cuenta del tipo de hombre que era, de una pieza.

Había tomado Leciñena algunos días antes, nos contó por aquel entonces, y todavía no habían podido ponerle la mano encima al párroco.

- ¿Cómo se supone que teníamos que encontrarle —nos preguntaba— si el mismo comité local le mantenía oculto? Bueno, pues descubrimos que al parecer este cura no era mal tipo. Los únicos pecados que parecía haber cometido era que su sobrino se le parecía

⁵ CABALLOL..., p.163

⁶ BORKENAU, Franz; *El reñidero Español*. Ed. Planeta, 2010. Curiosament pocs dies després de la trobada amb Grossi, Borkenau es retiraria a Sitges per descansar.

demasiado y que le gustaba empinar el codo. No obstante, como ya sabéis, la fornicación no constituye un pecado entre nosotros y como no paraba de repetir que no era más que “un trabajador también, un humilde trabajador a las órdenes de Dios” y que, como todos los trabajadores, presentaba sus reivindicaciones, pues —contó finalmente Grossi— permitimos que ese pobre diablo se marchara y disfrutara de unas vacaciones ilimitadas.⁷

Exili i retorn a l'Espanya “democràtica”

Un dels darrers episodis que viu Grossi en la guerra, el colpeix de manera especial. Grossi fou comandant en el destacament fronterer de La Jonquera. Des d'aquella posició és testimoni del pas d'autoritats i forces republicanes desmoralitzades camí d'un futur incert. Aquella visió dels seus camarades que deixaven a contracor el país, amb la derrota als ulls i la pena al cor, l'afectà molt. Grossi només deixà Espanya en veure les tropes franquistes a l'horitzó. Teresa, la seva parella, passarà la frontera a peu, embarassada, i acaba internada en un camp de concentració. Ell, després de passar pel camp de concentració de Bram, aconsegueix feina fent d'allò que sempre havia fet, de miner. Finalment, s'estableix a la població de Brignoles, on Manolé ingressà en una gran companyia minera, i amb el temps aconseguí assentar-se definitivament en una casa que irònicament anomenà “El exilio”. Des d'allà aconseguirà reunir finalment la totalitat de la família dispersada des de la guerra.

No perdrà, però, alguns contactes amb els seus companys del POUM, com amb en Joan Alsina Cabero, un dels líders del POUM sitgetà, i resident en aquells dies a Dijon.⁸ O amb el seu cunyat

Ramon Silla Iborra, amb qui obre un negoci de sabateria.

Després de quaranta-tres anys d'absència, l'estiu de 1978 Grossi visita el seu Mieres natal. A la seva visita, emocionat, retroba vells amics de joventut, i amb la salut ja dolenta decideixen ell i Teresa visitar la família de Sitges. Aquí es posa en mans d'un metge que, segons ell, li encertà la medicació, donat que es recupera de forma satisfactòria. Aquelles visites a Sitges es repetiren els anys següents.

És en alguna d'aquestes visites en la qual tenim constància que visità un antic militant del POUM que des dels anys 70 visqué entre Sitges i Sant Pere de Ribes, Víctor Alba.⁹ La seva relació, anterior a la Guerra Civil, neix a partir dels articles que Pere Pagès (nom vertader de Víctor Alba) dedicà des de les pàgines de *La Batalla* a la Revolució Asturiana i a la seva persona. Amb ell hauria mantingut una correspondència molt interessant.

El seu fill, Germinal, testimonia les visites de Grossi a Alba a casa seva, a Sant Pere de Ribes. Res sabem sobre aquestes converses, però és evident que devien ser molt interessants.

Malgrat no tenir ja un paper de primer ordre, el vell revolucionari mai abandonarà les seves idees i les defensarà, fidel a la seva ideologia dins l'esquerra revolucionaria.

El 1953 Manolé deixa el POUM, degut a la crisi del moviment trotskista a l'exili. Finalment, ingressa al Partido Obrero Socialista Internacionalista (POSI), fundat el 1980 amb part de la vella militància

Joan Alsina, un dels líders en els dies de la revolució a Sitges, s'establí a Dijon, on durant anys regentà una establiment de cuina casolana. Posteriorment tenia la intenció de posar una botiga de sabates, que anomenaria “Maricel”.

⁹ Víctor Alba, pseudònim de Pere Pagès, a qui sembla que van dirigides algunes de les cartes que integren les *Cartes de Grossi*. Periodista, escriptor, redactor en la seva joventut de *La Batalla*, òrgan del POUM, i una de les persones que més va escriure sobre aquesta formació.

⁷ LOW, Mary; *Cuaderno Rojo de Barcelona*. Alikornio, p. 176

⁸ Per testimoni de Germinal Grossi, fill de Manuel, sabem que

poumista i gent de l'òrbita trotskista, on es retroba amb un grapat de vells amics.

L'any 1982, amb el desig que comparèixer a les eleccions i maldat per una delicada salut, Grossi inicia una esgotadora campanya per aquesta formació; dóna mítings per tota la península fins que les forces el fan desistir. El 16 de juny és a la Universitat de Barcelona; el 19 a les Escuelas de San Francisco de Bilbao, i el 20, al Teatro Lavapiés de Madrid, però allò resultava molt dur per ell i per la seva ressentida salut, i abans de concloure la campanya ha de cancel·lar els darrers compromisos a València i Sevilla. Des de Madrid es retira a Barcelona i a Sitges el mateix juliol del 82. Amb les forces recuperades, torna al camí per a involucrar-se en una nova campanya el mes de novembre.

Manuel Grossi Mier morí a Brignoles (França) el 14 de juny de 1989.

Grossi, cronista d'una guerra

Grossi sempre fou una persona de ploma fàcil. Des de 1934 en què clandestinament escriu *La Insurrección de Asturias*, tingué present en tot moment la necessitat de donar a conèixer el que es feia a través de la premsa. Les seves cròniques a *Front* i a altres publicacions així ho denoten. Testimoni alhora que protagonista del fets, apareix permanentment preocupat per mantenir el testimoniatge, i malda pels que constrüen un relat lluny de la realitat, des de la difamació i la infàmia.

El llenguatge de Grossi resulta sempre molt concís, i fuig en tot moment d'adornaments i decoracions literàries. Les seves frases són com sentències meditades i concises. I insisteix en tot moment que ell, en ser actor en els fets que comenta, no inventa res, sempre diu tota la veritat i adverteix que si d'alguna cosa no esta segur prèviament ho avisa. És molt sincer en aquest sentit.

La Insurrección de Asturias és un text rellevant; apareix quan encara les presons són plenes d'obres involucrats i als carrers, l'olor a pólvora i sang encara no s'ha esvaït. Aquest text li donarà renom dins el moviment revolucionari més enllà de la seva Astúries natal. Servirà per construir una mena de mite revolucionari. Una figura de la qual no defugirà.

Durant la primera fase del conflicte, Grossi escriuí una sèrie de textos per a *Front* i d'altres publicacions vinculades al POUM. Són textos molt interessants, alhora que oblidats per la historiografia. S'hi copsa de manera inequívoca la situació conflictiva que es vivia a Catalunya entre els defensors de la revolució total i els que només volien guanyar la guerra. *Front*, sempre molt bel·ligerant, pren part en aquesta qüestió i acusa tots els que no volen la revolució de treballar a favor del feixisme, el que constata la conflictivitat al país.

Sota el títol genèric d'*Apuntes del Movimiento*, els textos de Grossi el mostren com un bon cronista i analista dels fets. Són una sèrie d'articles en que es repassa el que foren les primeres hores del 19 juliol, i com es feren amb el control de la situació a Barcelona.¹⁰ S'hi barreja també comentaris de caire polític amb assumptes interns del partit, i també amb records dels dies revolucionaris a Astúries, i al front d'Aragó.

Són texts que intenten mantenir viva la flama de la revolució en un context en el qual cada dia serà més difícil fer-ho.

Durant els seus anys a l'exili, Grossi no perdrà el contacte amb molts dels seus companys, i seguirà comunicant-s'hi. És el cas del seu bon amic de joventut Oscar García, però també amb d'altres com en Joan Alsina o en Víctor Alba.

¹⁰ Algun d'aquets textos són també publicats en altres publicacions, com és el cas d'*Avançada*, òrgan del POUM de St. Joan de les Abadesses

A primers dels anys 70, havien passat doncs una bona colla d'anys, Grossi redacta uns textos en format de capítols breus, alguns en format de carta, on descriu i analitza els dies de la guerra i dels fets que ell havia viscut en carn pròpia.

Aquest textos passaren una bona colla d'anys a l'IISG d'Amsterdam fins que l'editor aragonès Salvador Trallero els recuperà i l'any 2009 els edità al llibre *Cartas de Grossi*.¹¹ Amb un estudi previ d'Ernesto Burgos i de Pelai Pagés, que tracta la figura d'aquest revolucionari asturià, el llibre sintetitza el punt de vista personal i alhora poc conegut d'aquest personatge durant el dies de la guerra, que té Sitges i alguns dels milicians al seu càrrec com a protagonistes dels tràgics episodis a la serra d'Alcubierre.

Alguns d'aquets materials foren escrits en format de carta i dirigits a Víctor Alba, en aquells moments resident curiosament també a Sitges. Van formar part del relat que poc després Alba recolliria a la seva *Història del POUM*.¹² Un text també imprescindible en parlar d'aquesta formació política.

El text de Grossi, editat per Salvador Trallero i publicat l'any 2009, representà el punt de partida de la recuperació de la seva figura. A partir d'aquí, l'any 2011 es publicà també el llibre *Cartas a Oscar*, basat en la relació epistolar que mantingué amb el seu vell amic de Mieres, Oscar García. A la relació per carta que mantenen repassen l'actualitat del país, i fan uns valuosos comentaris sobre el panorama polític dels anys 70 i 80, amb el repàs de multitud d'anècdotes anteriors, prou interessants. La recuperació de la seva figura ha culminat l'any

2013 amb un homenatge a Mieres, la seva ciutat de referència, on s'hi ha establert un monòlit en record seu, i més recentment, l'any 2014, amb una reedició del seu llibre *La Insurrección de Asturias*, amb col·laboracions d'Ernesto Burgos, Pelai Pagés i del fill de Manolé, Germinal Grossi.

D'aquesta manera, a poc a poc, es recupera, per a la memòria col·lectiva, l'obra d'un miner que lluità per la millora de la classe treballadora.

Bibliografia

ALBA, Víctor; *El Marxisme a Catalunya 1919-1939. Vol.II Història del POUM*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1974

GROSSI, Manuel; *Cartas de Grossi*. Sariñera Editorial, 2009

GROSSI, Manuel; *Cartas a Oscar*. Fundación Andreu Nin de Asturias, 2013

GROSSI, Manuel; *La Insurrección de Asturias*. Fundación Andreu Nin de Asturias, 2014

¹¹ IISG, o IISH (International Institute of Social History), institució dedicada a la recopilació i custòdia de documentació al voltant de la història del treball, els treballadors i les relacions laborals. Allí es custodia, entre d'altres, l'arxiu de CNT espanyola.

¹² ALBA, Víctor; *Història del POUM*. Ed. Pòrtic, Barcelona, 1974.

Simone Weil a la porta de la seu del Comitè de Defensa de Sitges, antic convent de les monges Mercedàries. Setembre 1936.

Simone Weil i la seva mare a Sitges, durant la recuperació de la primera. Setembre 1936.

Retrat de Peadar O'Donnell als anys 30.

Visions estrangeres de la guerra, de Sitges estant

Els anys de la Segona República representen per a Sitges els de la seva definitiva consolidació com a destí turístic i com a lloc de segona residència d'una part de la classe benestant barcelonina. D'aquesta manera Sitges es consolidava dins el selecte grup de glamuroses viles residencials. La construcció d'infraestructures destinades a atraure i donar confort als visitants, com l'Hotel Terramar Palace, el Casino Platja d'Or; la realització de diferents esdeveniments com els torneigs d'escacs, de tennis, els certàmens de bellesa, les activitats a l'autòdrom, o la vinguda de personalitats referents en la vida social i la seva cobertura en publicacions que ja dediquen abundants planes gràfiques a Sitges,¹ fan que la seva imatge com a vila vitalista i amb personalitat pròpia s'escampi arreu. Una imatge que pràcticament no perdrà ni en els pitjors moments de la guerra.

Però l'estiu del 36 amb l'esclat de la Guerra Civil i l'intent de capgirar *l'statu quo*, canviant-ho per un nou ordre social, el panorama es veu fortament alterat. Molts estiuejants abandonaran les seves residències estiuenques perquè es creien més protegits a la ciutat, d'altres fugen directament a l'estranger. Ben al contrari, hi ha també qui decideix restar a Sitges, on, es creu, poden estar més a resguard de les convulsions socials que ataquen la capital, i que inicialment preveïen curtes.

¹ Diverses publicacions gràfiques, com *Crónica*, *Estampa*, *La Lectura Dominical*, o la mateixa *La Vanguardia* dedicaren a Sitges reportatges gràfics en diferents ocasions durant els primers anys 30.

Malgrat l'ambient de guerra que tot ho trenca, Sitges aconseguirà seguir mostrant-se en aquells convulsos dies com una vila on arrecerar-se i on gaudir uns dies d'una certa tranquil·litat. Durant la guerra seran diverses les personalitats que per un o altre motiu passaran per Sitges, per tal de descansar i desconnectar de la realitat del front.

En aquell conflicte, que inicialment tingué molt de casolà, a la rereguarda el diumenge continuava sent un dia de descans, i els qui podien relaxar-se ho seguien fent a la seva manera. Periodistes, corresponsals, militars, polítics, intel·lectuals, artistes, sanitaris, personalitats diverses..., molts són els que decideixen fer una estada en un Sitges que, prop de la ciutat i lluny del front, oferia, durant el primer període de la guerra, una tranquil·litat cobejada, des d'on descansar i alhora testimoniar un procés que aixecava no poca expectació.

Molts d'aquets intel·lectuals, escriptors i periodistes sentien curiositat i certa inclinació per veure des de dins un procés de transformació social com el que s'intentava fer. Una atracció que els feu decantar, en un conflicte que sovint veïen com la lluita entre el bé i el mal, clarament per un dels bàndols.

Sitges, la seva tranquil·litat, i l'oferta que encara conservava, garantia un ambient obert, des d'on poder analitzar tranquil·lament l'estat de la guerra. Molts, la majoria, parlen del front, però n'hi ha que també inclouen en el seva anàlisi la seva visió de la guerra i la revolució des de Sitges. Ho fan amb visions matisadament ben diferents del que succeïa. Mentre que Franz Borkenau i Simone Weil no

amaguen el seu recel davant la situació que veuen a Sitges, altres com Simone Khan, Michael Collinet, o Peadar O'Donnell mostren la seva exaltació davant la situació que veuen. Això sí, amb molts matisos, i fruit d'un bagatge i una perspectiva personal ben diferent.

A més dels esmentats, a Sitges s'hi acosten polítics com, Antonov Ovsenko, Enrique Líster, Manuel Azaña; artistes com Luis Quintanilla; periodistes i cronistes de la guerra com Henry Buckley, Else Homberger. I d'altres que passaren fugaçment per Sitges, com els corresponents H. Matthews, S. Dembler, R. Capa, Gallaguer, Smothers, J. Herbst, el mateix Hemingway; la infermera Priscilla Scott-Ellis; el filòsof William Romaine Paterson, o el poeta W.H. Auden, de qui un altre escriptor, Robert Graves, dirà que, disgustat pel que veia a la guerra, passà els seus dies a Sitges jugant a Ping-Pong a l'hotel.

Franz Borkenau

Després de diversos dies estressants movent-se pel front d'Aragó, l'escriptor austríac Franz Borkenau (Viena 1900-Zúrich 1957) decidí, a mitjans d'agost, descansar uns dies fora de Barcelona, i feu una petita estada de tres dies a Sitges.

Borkenau, escriptor austríac d'ascendència jueva però educat en la fe en el catolicisme, havia fet els seus estudis universitaris a Leipzig. El seu interès el centrà en el marxisme i la psicoanàlisi. Lligat al partit comunista alemany, on arribà a ocupar un lloc al Komintern, l'abandonà al cap de pocs anys decebut tant amb el marxisme com amb el comunisme. Decidí estudiar sociologia i viatjà a Panamà. En tornar, la Guerra Civil havia esclatat a Espanya, fet que el porta a endinsar-se entre les forces republicanes, fins a convertir-se en un dels primers cronistes dels inicis del conflicte. Borkenau entrà a l'Espanya en guerra en dues

ocasions, i en sortir escriví el seu llibre *Spanish Copkit*, un dels primers i més valuosos llibres sobre la Guerra Civil, en què en forma de diari detallat recull el seu pas pel conflicte. Les entrades que escriví des de Sitges són les corresponents a dimarts 18, dimecres 19 i dijous 20 d'agost d'aquell 1936. Borkenau tindrà una visió molt personal de la realitat; el seu testimoni és força crític amb allò que veu. Parla de la crema d'imatges i dels pescadors com anodins testimonis. Critica, en definitiva, el moviment revolucionari en creure'l minoritari i sobretot en mans de gent poc preparada.

Me siento exhausto y tomo unas cortas vacaciones en Sitges, antaño la más elegante de las playas catalanas y ahora un lugar prácticamente abandonado. Sitges, en momentos ordinarios, vive principalmente gracias a los turistas ricos; sus viñedos fueron destruidos por las plagas. Por consiguiente la atmósfera era tensa, de hecho más desagradable de lo había podido observar en cualquier otro pueblo, a pesar de que superficialmente las cosas parecían muy tranquilas. Pocas semanas antes de la guerra civil, la Generalitat había instalado una nueva biblioteca pública en un agradable edificio municipal y ahora el salón de lectura estaba lleno de gente joven y ansiosa, tanto chicos como chicas pertenecientes a las capas menos ricas de la población, los cuales protestaron violentamente contra el disturbio que trajeron al salón las breves preguntas que dirigí a un asistente. Pero esto eran sólo los restos de un pasado más feliz.

Decenas de quintas habían sido expropiadas y permanecían ahora abandonadas. ¿Qué había sucedido a sus propietarios? Se obligó a sus mujeres, según supe cuando estuve de vuelta en Barcelona, a realizar trabajos viles, tales como lavar la ropa de la milicia, procedimiento único, creo, en toda España. Hay que acreditar a los españoles con el hecho

de que raras veces se falta al respeto a las mujeres de los hombres fusilados o en prisión. Aquí era diferente. Yo no me enfrenté a dificultades durante mi estancia pero cuando ya me iba, mi equipaje fue registrado en la estación por una miliciana cuya actitud era claramente hostil, como si quisiera hacer el mayor daño posible a mis cosas. También esta costumbre de registrar los equipajes había sido abandonada en todo el resto de Cataluña, después de pasados los primeros días.

Una tarde, tuvo lugar una quema de objetos religiosos en la playa, lo cual constituyó un triste espectáculo. El comité ordenó a todos que trajesen sus objetos de culto: imágenes, estatuas, devocionarios, reliquias, con el fin de quemarlos todos en público. Allí fueron las mujeres llevando sus objetos personales de devoción, la mayoría con evidente renuencia, más de una lanzando una última y triste mirada de adiós a lo que había sido, quizás, más un objeto de orgullo familiar que de valor religioso, parte de la vida diaria de la familia. Ni el menor indicio denunciaba que alguien, a excepción de los niños, disfrutase del procedimiento. Éstos en cambio, lo veían como una diversión de primera y cortaban las narices a las estatuas antes de arrojarlas a la hoguera, cometiendo toda especie de travesuras. Resultaba revulsivo y, desde luego, muy poco político. Tal acto lograría despertar, más que destruir, la fidelidad del pueblo hacia su fe católica. No creo que todos los comités revolucionarios estén decretando quemas similares, relativas a los objetos personales de culto.

Una noche se oyó claramente un sonido de cañoneo que venía en dirección de Mallorca. Pero los pescadores que estaban en ese momento en la playa se negaron a admitir el haber oído nada, temiendo evidentemente meterse en líos a causa de una palabra descuidada. Así que

no solamente los ricos estaban aterrorizados, sino los pobres también. Y lo peor de todo era que, aparentemente, muy pocas mejoras habían alcanzado a los pobres. Estos pescadores continuaban obligados a servir a sus amos; nada había cambiado en cuanto a los trabajos de pesca. El comité parecía agotarse inventando todo tipo de mezquinas tiranías. Es un caso excepcional, creo, que se debe al hecho de que en un lugar como Sitges la revolución es incapaz de encontrar respaldo entre la mayoría de la población y cae inevitablemente en manos de un grupo de personas de dudosa integridad o habilidad.²

Simone Weil

Un dels elements en què la Guerra Civil fou pionera és en la participació de dones en el conflicte, un fet que fascinà al món durant els primers mesos. I una de les imatges que impactà més i que ha estat repetida en multitud de treballs, fou la de la jove filòsofa parisenca Simone Weil (París 1909-Ashford 1943), lluint granota blava, mocador vermell i negre, i fusell, sota unes ulleres de cul d'ampolla, enquadrada en la unitat internacional de la Columna Durruti.

Simone Weil, una jove filòsofa i professora, molt interessada en les reivindicacions de les classes treballadores, ve a Espanya atreta pel procés revolucionari que s'encetava i amb la intenció de defensar el poble espanyol del feixisme.

Interessada pel que estava succeint i alhora sumament enfadada per la resposta evasiva del govern francès a la demanda d'ajuda de la República, Simone

² BORKENAU, Franz; *El Reñidero Español*. Ed. Planeta, 2010. Publicat inicialment el 1937 com *The Spanish Copkit*, es traduí per Ruedo Ibérico a París el 1971.

decideix intervenir, malgrat les seves conviccions pacifistes. Weil exemplifica la intel·lectualitat i les seves incongruències davant el conflicte espanyol, perquè malgrat odiar profundament la guerra, es veu abocada a prendre-hi part. Decideix que no pot restar a la rereguarda veient-ho com una espectadora, com critica que fan tants intel·lectuals suposadament compromesos, i anuncia als seus pares que viatja a Espanya com a periodista. El conflicte espanyol la marcarà de manera particular, i li genera un punt d'inflexió vital, tot i que només hi participará unes poques setmanes.

El 9 d'agost arriba a Barcelona, ciutat que ja coneixia anteriorment. Per una carta datada l'11 d'agost sembla tenir intenció de conèixer la situació de Sitges i Vilanova i la Geltrú, on diu, sembla que s'han col·lectivitzat les terres -una obsessió per la intel·lectualitat que visità Espanya en aquells dies.³ Dies després, de retorn a Barcelona, mostra per carta als seus pares la intenció de tornar a França. Era una maniobra, en realitat tenia unes intencions ben diferents. Es reuneix amb Julian Gorkin, del comitè executiu del POUM, amb qui compartia amistats, i s'ofereix per buscar Joaquim Maurín -cunyat del seu amic, l'escriptor rus Boris Souvaine-, i en aquells moments desaparegut. Naturalment Gorkin refusà l'ofertament.

Simone aleshores s'uneix a un grup de la CNT i es desplaça a la zona de Pina de Ebro, on arriba el 14 d'agost. Durant la seva breu estada a Pina de Ebro, Simone no perd el temps i aprofita per entrevistar la gent de la contrada i conèixer les condicions de vida i laborals d'aquells pagesos. També els pregunta la seva opinió sobre aspectes com les col·lectivitzacions.

És a Pina de Ebro quan el 16 d'agost escolta Durruti en una al·locució. Aquí s'unirà a un grup d'internacionals de la CNT,⁴ que té per cap Louis

³ No hi ha certesa que arribés a fer aquest desplaçament.

⁴ En aquells moments encara un grup molt reduït, de poc més

Berthomieu, i on farà amistat amb els milicians francesos Ridet i Carpentier, caps també del grup. Simone, malgrat la seva manifesta miopia i la poca destresa amb que remenava l'armament, arribarà a formar part de perilloses incursions a l'altra riba de l'Ebre.

El 19 d'agost, vist l'alt grau de perillositat d'aquelles accions, Simone és enviada per Berthomieu a la cuina. Ella, tota una intel·lectual, filòsofa i professora, però maldestre i inexperimentada en tasques d'intendència, és relegada a la cuina. El grup retorna al campament, i al matí següent té lloc un terrible accident. Havien preparat un foc en un sot a terra per evitar ser vistos per l'enemic. De manera que una paella amb oli bullent quedava situada arran de terra. Simone no la veu i posa tot el peu dins la paella. Pateix greus cremades a la part baixa de la cama esquerra. Carpentier l'ajuda, però té pell adherida al mitjó. És retornada urgentment a Pina i ingressada en un hospital. Donada la mala condició sanitària -l'embenat ni tan sols cobria la totalitat de la ferida-, Simone s'adona que el millor és retornar a Barcelona, i no sense entrebancs aconseguix arribar-hi.

Els pares de Simone havien aconseguit entrar a Espanya buscant-la de manera infructuosa per Barcelona. S'entrevisten amb Gorkin; van a la seu del diari *La Solidaridad Obrera*. Finalment s'assabenten que Simone està ferida i que un moment o altra arribarà a Barcelona. Així que passen dies i nits esperant-la a la seu de la CNT, fins que la veuen arribar. Simone li ensenya la ferida al seu pare el Dr. Bernard Weil, metge de professió.⁵ La ferida estava molt estesa i probablement infectada. Gràcies a les

d'una vintena de membres.

⁵ Desconeixem la filiació política del Dr. Weil, ni la seva impressió sobre el conflicte a Espanya, però el cert és que dies després apareix com a donant -de 10 pessetes- en una de les subscripcions a favor dels familiars dels sitgetans caiguts a Mallorca. Si ho feu de bona gana ja és una altra cosa.

gestions de Jaume Miravittles,⁶ Simone és ingressada al recentment inaugurat Hospital de sang instal·lat a l'Hotel Terramar Palace, a Sitges. Els seus pares l'acompanyen, i s'hi instal·len en una pensió. Segons la biògrafa de Weil, Simone Pétrement, el metge de l'hospital, mostrà una recurrent hostilitat vers Simone, en creure-la poc adequada per la guerra, i decideix instal·lar-la en una petita habitació de la part posterior, mentre les habitacions que donaven al mar eren buides. L'hospital pràcticament tot just s'havia obert, i l'hostilitat podria deure's a la impressió que la guerra no era lloc per aquella jove intel·lectual francesa. El cert és que veient com era atesa la seva filla, inicialment el Dr. Weil no digué res, però en constatar que Simone no millorava i seguia patint febres, reclamà al metge encarregat poder examinar la ferida de la seva filla conjuntament. El metge espanyol no s'hi presentà a la cita i el pares de Simone determinen treure-la de l'hospital.

El líder socialista francès Michael Collinet, a qui Simone ja coneixia, i la seva parella Simone Khan, que es trobaven instal·lats en aquells dies també a Sitges, i que la visitaven diàriament, posen a disposició de la família Weil el seu vehicle. Sota demanda del Dr. Weil, ell mateix i Michael Collinet treuen definitivament Simone de l'hospital i se l'emporten a la pensió on s'hostatjaven. Sembla que un metge sortí per tractar d'impedir-ho. Collinet el titllarà de metge reaccionari.

A la pensió, Simone rep els tractaments del seu pare. Segons Pétrement, d'haver restat a l'hospital l'empitjorament de la ferida hauria fet, fins i tot, necessària l'amputació de la cama.

És durant els dies que Simone es recupera a la pensió -primers de setembre-, que s'assabenta del desastre de l'expedició a Mallorca i dels fets que tingueren

lloc a Sitges, amb l'assassinat segons ella, de nou suposats feixistes, per venjar els nou nois de Sitges morts en l'acció. Aquest fet la fa entrar en còlera.

Dies després, Simone rep a Sitges la visita dels seus col·legues del front, Ridel i Carpentier. Aquets li expliquen coses que havien succeït després de la seva evacuació del front. Són ells els qui li expliquen la història del jove falangista de 15 anys de qui parlarà al seu text.

Aquets dos fets sumats l'afecten profundament. Tant és així que la seva posició a favor de la causa republicana es veu matisada per la seva postura davant una violència que creu innecessària.

Quant millora, i gràcies al vehicle de Collinet, Weil es desplaça a Barcelona, on visita diferents fàbriques, i mostra interès per quins eren els canvis de caire col·lectivitzador que s'havien fet. Segons Collinet, Simone es mostrava ja molt afectada per la violència a la rereguarda que havia vist a Sitges, i en aquells moments ja era molt pessimista respecte el futur de la revolució a Espanya.

El pares i el amics que la visiten feren esforços per convèncer-la que estaria millor atesa a França. Amb l'ajuda del mateix Gorkin, que els proporciona vehicle i salconduits, Simone i la seva família abandonen Sitges el 22 de setembre, i el 25 surten d'Espanya.

Paradoxalment l'accident que Simone patí la salvà d'una mort força probable, perquè el grup al qual es trobava adscrita formà part, el mes d'octubre, de l'acció de Perdiguera, en la qual la unitat internacional patí un important càstig, amb gran quantitat de baixes, entre aquestes, totes les dones que formaven part del grup.

Weil abandonà Espanya a contracor, i un cop recuperada tingué durant un temps la idea de retornar a Espanya. Finalment, la pressió de la família ho impedí. Això sí, seguí col·laborant en diverses iniciatives per ajudar les forces republicanes,

⁶ Miravittles, en aquells moments, era el representant d'ERC al Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Poc després serà nomenat director del Comissariat de Propaganda de la Generalitat.

i no va perdre l'oportunitat d'atacar els estalinistes i defensar els anarquistes.

En el breu diari que Weil escriví durant les seves setmanes a Espanya s'aprecia l'evolució anímica que patí, des de les il·lusions revolucionàries inicials, al qüestionament de la seva participació en el conflicte, fins arribar, durant la seva estada a Sitges, a fer durs comentaris sobre l'afusellament i la repressió que es duïen a terme a la rereguarda republicana.⁷

El seu text més conegut sobre Espanya és la carta que escriví a George Bernanos, després de llegir el llibre d'aquest autor *Los grandes cementerios bajo la luna*. Al text, Weil li expressa a Bernanos simpatia i una total sintonia amb les seves reflexions, tot i les grans diferències ideològiques que els separaven. Ell, monàrquic, catòlic i conservador, denunciava les atrocitats comeses pels que eren suposadament del seu bàndol; ella farà el mateix però des de l'altre bàndol, buscant analogies entre el comportament dels falangistes i italians a Mallorca, i els anarquistes i republicans a Barcelona. El paral·lelisme, però, resulta enganyós; Bernanos escrivia des de la perspectiva d'un testimoni directe o molt proper als fets, mentre que bona part d'allò que denuncia Weil correspon a històries que ella coneix de segona mà. A més, cal matisar que aquesta carta és de 1938, uns dos anys després que els fets es succeïssin.

En aquesta carta a Bernanos s'entreveuen les complexes relacions que Weil va mantenir amb el cristianisme. Tot i que pertanyia a una família d'origen jueu, va tenir diverses experiències místiques que culminaren en una mena de conversió en una església d'Asís. Simone Weil es manteni, però, sempre al marge de l'església i de tota institució religiosa.

(...)

El juny de 1936, jo era a París. A mi

no m'agrada la guerra; però el que sempre m'ha horroritzat més de la guerra, és la situació dels que es troben a la rereguarda. Quan vaig comprendre que tot i els meus esforços, no podia deixar de participar moralment en aquesta guerra, és a dir, de desitjar cada dia, a qualsevol hora, la victòria dels uns, la desfeta dels altres, em deia que París era per a mi la rereguarda, i vaig agafar el tren cap a Barcelona amb al·l intenció d'allistar-me. Era al principi d'agost del 1936.

Un accident va fer-me abreujar per força la meva estada a Espanya. Vaig ser alguns dies a Barcelona; després, en plena campanya aragonesa, a la riba de l'Ebre, a una quinzena de quilòmetres de Saragossa, al mateix indret on fa poc les tropes de Yagüe van creuar l'Ebre; posteriorment, al palau de Sitges transformat en hospital; després, un altre cop a Barcelona, tot això aproximadament en dos mesos. Vaig abandonar Espanya a contracor i amb la intenció de tornar-hi. Més endavant, va ser per pròpia voluntat que no ho vaig fer. No sentia cap necessitat interior de participar en una guerra que ja no era, com m'havia semblat al principi, una guerra de camperols afamats contra propietaris terratinents i contra un clergat còmplice d'aquests últims, sinó una guerra entre Rússia, Alemanya i Itàlia.

He reconegut aquesta olor de guerra civil, de sang i de terror que desprèn el vostre llibre, l'havia respirada. No he vist ni sentit res, cal dir-ho, que arribi al punt de la ignomínia d'algunes de les històries que vós expliqueu, els assassinats de vells camperols, les joventuts feixistes fent córrer els vells a bastonades. Tanmateix, amb el que havia sentit n'hi havia prou. Vaig estar a punt d'assistir a l'execució d'un sacerdot, durant els minuts d'espera, em preguntava si només miraria o faria que m'afusellessin tractant

⁷ WEIL, Simone; *Écrits historiques et politiques*. Éditions Gallimard, 1960.

d'intervenir, encara no sé el que hauria fet si un feliç atzar no hagués impedit l'execució.

Quantes històries podria escriure... Però seria massa llarg; i per a què serviria? Amb una n'hi haurà prou. Jo era a Sitges quan els milicians de l'expedició de Mallorca van tornar vençuts. Havien estat delmats. D'uns quaranta nois que havien marxat de Sitges, nou van morir. No es va saber fins que van tornar els trenta-un restants. La nit següent, es van fer nou expedicions de càstig; van matar nou feixistes, diguem-los així, en aquesta petita població on, al juliol no havia passat res... Entre aquests nou, el forner d'uns trenta anys, que havia comés el crim, van dir-me, de pertànyer a la milícia del "sometent"; el seu vell pare, que no tenia cap altre fill ni cap altre suport, va tornar-se boig. Una altra història més: a Aragó, un grupet internacional, de vint-i-dos milicians de diferents països va agafar, després d'una lleugera escaramussa, un noi de quinze anys que lluitava com a falangista. Tan bon punt va ser detingut, tremolant per haver vist matar, al seu costat, els seus camarades, va dir que l'havien allistat per força. El van escorcollar i van trobar-li una medalla de la Mare de Déu i un carnet de falangista; el van enviar a Durruti, cap de la columna, i aquest, després d'haver-li exposat durant una hora les meravelles de l'ideal anarquista, li va donar a triar entre morir o allistar-se immediatament a les rengles dels que l'havien fet presoner, en contra dels seus camarades de la vetlla. Durruti va donar al noi vint-i-quatre hores de reflexió; al cap de vint-i-quatre hores, el noi va dir que no i va ser afusellat. Durruti era, tanmateix, en certs aspectes, un home admirable. Sempre m'ha pesat a la consciència la mort d'aquest petit heroi, tot i que no la vaig conèixer fins més tard. I encara més: en un poble que els rojos i els nacionals havien ocupat, perdut,

recuperat i tornat a perdre no sé quantes vegades, els milicians rojos, havent-lo recobrat definitivament, van trobar als cellers un grupet d'éssers esverats, terroritzats i afamats, entre els quals hi havia tres o quatre homes joves. Van raonar així: si aquets joves han restat i esperat als feixistes en comptes de venir amb nosaltres la darrera vegada que ens vam retirar, és que són feixistes. Els van afusellar, doncs, immediatament; després van donar de menjar als altres i es van considerar molt humans. Una última història, aquesta de la reraguarda: dos anarquistes em van explicar una vegada com, amb uns camarades, havien agafat dos sacerdots, van matar-ne un allà mateix, en presència de l'altre, d'un tret de revòlver, després li van dir a l'altre que podia anar-s'en. Quan va ser a vint passes, el van abatre. Qui m'explicava la història va quedar sorprès de no veure'm riure.

A Barcelona, mataven per mitjà d'expedicions de càstig, uns cinquanta homes cada nit. Proporcionalment era molt menys que a Mallorca, perquè a Barcelona és una ciutat de gairebé un milió d'habitants; d'altra banda, durant tres dies, havia tingut lloc una batalla de carrers assassina. Però les xifres no són potser l'essencial en un tema com aquest. El que és essencial és l'actitud davant l'assassinat. No he vist mai, ni entre els espanyols, ni tampoc entre els francesos que han arribat per combatre, o per passejar-se —aquets últims, molt sovint, intel·lectuals pàl·lids i inofensius—, jo no he vist mai ningú expressar, ni en la intimitat, repulsió, disgust o tan sols desaprovació davant de sang vesada inútilment. Vós parleu de la por. Sí, la por ha participat en aquestes matances, però on jo era, no li vaig veure el paper que vós li atribuïu. Homes aparentment coratjosos —he constatat amb els meus propis ulls el coratge d'almenys un d'aquests homes— enmig

d'un àpat molt amistós, explicaven amb un somriure fraternal quants sacerdots o "feixistes" —terme molt ampli— havien matat. Tinc la sensació que, un cop les autoritats temporals i espirituals han establert que una categoria d'homes queda al marge d'aquells la vida dels quals es considera que té valor, no hi ha res més natural per a l'home que matar. Quan se sap que és possible matar sense arriscar-se al càstig ni al blasme, es mata; o almenys s'envolta els que maten de somriures estimulants, si per atzar se sent, al principi, una mica de fàstic, se'l calla i se'l reprimeix de seguida per por de semblar mancat de virilitat. Per a això cal un aprenentatge, una embriaguesa a la qual és impossible resistir-se sense una força d'esperit que he de creure excepcional, perquè no l'he trobada enlloc. En contrapartida, he trobat francesos pacífics, que fins ara no menyspreava, als quals no se'ls hauria acudit mai d'anar ells mateixos a matar, però que es submergien en aquesta atmosfera impregnada de sang amb un visible plaer. D'ara endavant, ja no els podré seguir estimant.

Una atmosfera com aquesta esborra de seguida l'objectiu mateix de la lluita. Perquè l'objectiu només es pot formular reconduint-lo cap al bé públic. Cap al bé dels homes —i els homes no tenen cap valor. En un país on els pobres són majoritàriament camperols, el benestar dels camperols ha de ser un objectiu primordial per a qualsevol organització d'extrema esquerra, i aquesta guerra va ser, potser, abans de res, al principi, una guerra a favor i en contra de la repartició de les terres. Doncs bé, aquets camperols pobres i magnífics d'Aragó, tan dignes enfront de les humiliacions, no eren objecte d'atenció ni tan sols per als milicians. Sense insolències, sense injúries, sense brutalitat —almenys jo no vaig veure res semblant, i sé que el robatori

i la violació, en les columnes anarquistes, podien conduir a la pena de mort— un abisme separava els homes armats de la població desarmada, un abisme semblant, de fet, al que separa els pobres dels rics. Això es notava en l'actitud sempre una mica humil, submissa, temorenca dels uns, i en el deseiximent, la desimboltura, la condescendència dels altres.
(...)

S. Weil⁸

Aquest text de Weil ha estat durant molts anys baluard del pacifisme. Se n'han servit historiadors i filòsofs per documentar la violència sense raó del bàndol llibertari i el posicionament moralment íntegre d'aquesta filòsofa davant la crueltat del conflicte.

El text, que certament té un alt valor per la denúncia que fa de la violència, cal matisar-lo en algun punt. Sobre el fet de Sitges, la traducció ha estat maldestre i ha semblat deixar entendre que només feia falta ser membre del Sometent per ser assassinat a l'Espanya en guerra.⁹ Quan realment, la realitat local ho manava tot i la qüestió del Sometent, més concretament la del seu desarmament anys enrere, continuava portant cua, i era un tema no menor que seguia enfrontant a la gent. Així aquell assassinat caldria matisar-lo i situar-lo més en una lluita pel control local, i amb retrets passats pel control del Sometent, que en qüestions purament ideològiques.

Quant al noi falangista de 15 anys fet presoner i després afusellat per ordre de Durruti: sembla que aquest fet no és cert, almenys no de la manera que ho explica Weil, qui ja no era a Pina de Ebro

⁸ WEIL, Simone; *Escrits sobre la guerra*. Edicions Bromera. Alzira, 1997, p.p. 53-59. L'original és a WEIL, Simone; *Écrits historiques et politiques*, Éditions Gallimard, 1960, p. 220

⁹ Existeixen traduccions errònies d'aquest fragment en què es diu que el pecat del personatge fou no haver estat membre del Sometent. La diferència és substancial.

quan va succeir el fet. Segons les investigacions dels historiadors francesos Myrtille Gonzalvo i Vincent Roulet –coneguts com els “gimenòlegs”–, el jove falangista no fou afusellat per ordre de Durruti. El jove –que es deia Ángel Caro Andrés– era a la presó de Pina de Ebro quan arribà al poble un grup de milicians socialistes i anarquistes que fugien del proper poble de Tauste, pres feia poc pels franquistes. A la matinada del 15 d'agost de 1936, els milicians assaltaren la presó i mataren el jove falangista, sense que Durruti en sabés res, ni donés cap ordre. Una mort estúpida i innecessària però de la qual Durruti sembla no era responsable.

Weil, doncs, va construir un text basat en informacions que li arribaven, cosa comprensible. Però des d'aleshores aquestes històries han estat utilitzades i repetides de manera recurrent per molts historiadors per exemplificar d'una part la violència sense sentit, la qual, encara que violència (i per tant totalment rebutjable) no deixava de tenir cert sentit dins la trista lògica de la guerra, o d'altra, per carregar contra la biografia d'un home que certament no era un angelet de la caritat, però a qui almenys aquest fet sembla que no se li pot imputar.

Simone Weil representà, a més, una de les imatges més icòniques de la Guerra Civil. La seva imatge d'intel·lectual amb ulleres vestida amb granota, amb els emblemes de la CNT i fusell a l'espatlla és una de les imatges més repetides de la Guerra Civil. De fet, existeixen tres fotografies diferents de Simone en aquesta actitud. Repetidament s'ha dit que les tres imatges estaven fetes a Barcelona. Però ara sabem que si bé dues certament semblen estar fetes a la rambla barcelonina, una tercera és feta a Sitges, a mitjans del mes de setembre, a la porta de la seu del Comitè de Defensa local, l'antic convent de les Mercedàries, gairebé davant l'estació de ferrocarril.

A més de la protagonista, que sembla estar-hi feliç, hi apareix un cotxe, que amb gairebé total seguretat és el d'en Michael Collinet, i un grup de sitgetans

que, encuriosits, miren aquella noia que tant s'apartava de la imatge que fins aquells moments es tenia dels milicians lluitadors.

Simone Khan

L'atracció que el procés revolucionari havia generat, sobretot entre les elits intel·lectuals franceses, portà a Espanya un bon nombre de personatges buscant la realitat que creien els arribava tergiversada. El mateix estiu del 36, amb el conflicte ja començat, arriben a Sitges un quants estrangers amb la intenció de veure i viure de prop el procés revolucionari que s'està duent a terme. Entre ells arriba la parella formada per en Michael Collinet i la Simone Kahn. Ell, líder d'una facció del Partit Socialista francès, Izquierda Revolucionaria. Ella, la seva parella, no era una persona qualsevol, nascuda com a Simone Kahn, havia estat casada amb André Bretón, el creador del moviment surrealista, per això és probable que conegués Sitges per la difusió que des de l'Amic de les Arts s'havia fet d'aquell nou art, o que estigués interessada a conèixer-lo.

No existeix gaire informació dels seus dies a Sitges. Però la seva estada deixà petjada a través de dos articles al *Baluard de Sitges*, en els quals es descriu la situació a la fàbrica Fradera de Vallcarca.

Publicats el 19 i el 26 de setembre, el primer es titula “La Fàbrica de Cemento Fradera bajo el control de los obreros”. S'hi descriu la fàbrica tècnicament, la situació física, la capacitat de la maquinària i finalment les instal·lacions dels obrers. En el segon, titulat “La cementera Fradera bajo en control de los obreros”, es descriu el nou funcionament econòmic, la manera com a partir d'aquell moment pensaven organitzar-se, i els projectes que tenen per a les noves instal·lacions previstes.

Sembla com si ambdós articles fossin redactats per una altra publicació perquè, sobretot al primer dels

articles, descriu obvietats per a la gent de Sitges. Probablement foren escrits inicialment per ser publicats en una altra publicació, potser a França, on sabem que Khan publicà articles que tractaven la seva visió del conflicte espanyol.

La seva figura fou confosa amb la d'un diputat anglès, per la qual cosa aquesta visita no figura documentada en cap recull. Apareix també com a donant -5 pessetes- en la subscripció a favor dels familiars dels sitgetans caiguts a les illes.

Michael Collinet

Parella de l'anterior Simone Kahn, líder de la facció Izquierda Revolucionaria del Partit Socialista francès, havia estat ja a Sitges el 1932.

El Baluard de Sitges recollia la seva visita, *Ha passat uns dies entre nosaltres el conegut militant revolucionari francès Collinet, junt amb la seva companya, Sitges els ha produït una bona impressió des del punt de vista del desenvolupament industrial.*¹⁰ Aquell mateix número inclou un article signat per Collinet fet expressament per la publicació, titulat "Al pasar las fronteras...". En ell s'hi compara el Sitges que veu amb el que havia conegut l'any 1932, i naturalment segons ell la millora és contundent, es mostra en tot moment complaent amb la situació que veu. Collinet degué escriure també des de Sitges articles per ser publicats a França, on aquell estiu-tardor apareixen diversos articles explicant la seva visió del conflicte.

Igualment que la seva parella, col·laborà en la subscripció a favor dels familiars del caiguts a Mallorca.

Durant els seus dies a Sitges, ell i la seva parella Simone Khan visitaran diàriament Simone Weil

ingressada aquells dies a l'hospital de Terramar. Ahora que faran també companyia a la seva família i gestions per a la seva sortida d'Espanya, fins a posar el seu vehicle a disposició de la família Weil, també hostatjada a Sitges.

Mary Low

Encara que la Mary Low no consta que mai visités Sitges, sí que en el seu text recull una anècdota que, encara que no és a l'altura d'altres, ajuda a fer-se una idea del que foren aquells dies.

Low, juntament amb el seu company, el cubà Juan Breá, recollí els seus escrits a *Barcelona Red's Noteboock*, de 1937, traduït només el 2001 com a *Cuaderno Rojo de Barcelona*.¹¹ Hi repassen els dies que visqueren a la Catalunya revolucionària; expliquen com era la vida a la Barcelona efervescent d'aquells dies i com finalment es veuen obligats a fugir en veure que la revolució no triomfa i com els comunistes stalinistes van apropiant-se del terreny, fent fora segons ells els autèntics revolucionaris, els que havien atiat el foc i parat la revolta del 19 de juliol. Parlant dels dies de les ocupacions comenta com,

La mayoría de los fascistas habían abandonado masivamente sus casas y posesiones, aunque no les hubieran matado, y encontrábamos sus pertenencias tal como ellos las habían dejado. Un domingo fuimos en coche hasta San Gervasio y registramos todas las villas una por una.

Recuerdo una en particular, que estaba al fondo de un jardín frondoso y escarpado, cuyas fuentes seguían manando y cayendo como

¹⁰ *El Baluard de Sitges*, 19-07-1936.

¹¹ En realitat aquest *Cuaderno Rojo de Barcelona*, Alikornio ediciones, Barcelona, 2001, és només la traducció dels capítols escrits per Mary Low.

una cascada sobre un laberinto de helechos. Había setos de tejos cuidadosamente podados, con estatuas de faunos de bronce desnudos que les hacían señas a otras terrazas, cada uno con su lago y sus flores de loto sostenidas sobre anchas hojas verdes, y morosos pececillos escarlata. Del borde marmóreo del último lago surgían unas escalinatas que ascendían hasta una terraza con balaustrada y, un poco más arriba, alcanzaban la casa envuelta en la Gloria Matutina.

Todas las puertas estaban cerradas a cal y canto, de modo que los propietarios debían de haber huido a causa de la revolución, dejándolo todo atrás, intacto. Uno de nuestros milicianos rompió el cristal de una de las puertas y entramos en ella.

Era un palacete, con un amplio vestíbulo cuadrado, y las paredes, cubiertas de tapices, ascendían hasta un techo en forma de bóveda por donde revoloteaban ángeles de trasero rosado, y el resto de los pisos formaba galerías de barandillas doradas. Todo estaba en perfecto orden, pero flotaba un olor enrarecido a polvo y a polillas muertas, y el único mobiliario que parecían haberse llevado los propietarios en su fuga eran los cuadros de las paredes. Habían cortado las telas de los bastidores y se los debían de haber llevado enrollados, los macizos marcos de delicada ebanistería nos contemplaban en todas las habitaciones como bocas vacías.

No pudimos quedarnos con gran cosa, dado que la mansión se iba a utilizar tal cual estaba como sanatorio. Encontramos unos abanicos de encaje y labores de pasamanería, y un gramófono con discos de intérpretes de guitarra y cantaores andaluces. Alguien le sacó unas notas a un piano de dulce timbre. Fui a una de las habitaciones y me tumbé en una cama con dosel con cortinajes de damasco y terciopelo que caían elegantemente hasta el suelo, y pensé en nuestros milicianos

durmiendo ahí, apurando toda la comida que les servirían en la fina vajilla, bajo las arañas de cristal del comedor, y saboreé de antemano su placer.

Una alemana que estaba con nosotros, y a quien la revolución había traído a la ciudad procedente de Sitges -paraíso de alemanes- donde habían transcurrido los veranos de su exilio, corrió, súbitamente excitada, a mostrarnos una polvorienta fotografía.

-Mirad -dijo -ese debe ser el propietario y, si lo es, le conozco. Ya me ha dado la sensación de que había algo familiar en la fachada del edificio cuando hemos llegado, pero no conseguía situarla. Ahora ya lo sé. Este hombre solía venir a una villa de Sitges a pasar los fines de semana. Le recuerdo como un mequetrefe presuntuoso. Un día estábamos en la playa y se cercó a hablar con nosotros y a enseñarnos fotos de esta casa y de media docena más como ésta. Dijo que eran todas suyas.

-Pues no debía de faltarle el dinero...

-¡Oh, no, tenían coches y todo lo que tú quieras!

Varios coches para una sola familia, y una casa para cada uno en el mismo distrito.

-Pues entonces me hubiera gustado que dejara más chucherías de ésas al huir.

- No hay peligro. Tenían un cáliz en el que había bebido un antiguo rey de España, y lo guardaban en una vitrina. ¡Qué tontería!, ¿no? Debe ser lo que guardaban en esa hornacina de la sala, supongo. Y los cuadros. Dijo que tenían cosas de muchísimo valor, y también se los han llevado.

-Pues si se llevaron tantas baratijas debían de tener todo tipo de facilidades para fugarse. Probablemente se marcharon a través de algún consulado latinoamericano. Esta gente se tiene que estar haciendo de oro. (...)¹²

¹² Cuaderno Rojo..., p.p. 99-101

Respecte a la noia alemanya de la qual Low parla en el text, només podria tractar-se de la Margareth Zimbal o de la periodista alemanya Else Homberger, les úniques noies alemanyes que apareixen a Sitges entre els afiliats al POUM en els dies del conflicte. Atès que de la primera en parlarà més àmpliament al llibre, i que ho fa d'una manera explícita i molt afectiva, tot faria pensar que es tracta de l'Else. Amb tot, la intuïció i la descripció velada que fa d'aquesta noia, ens fa pensar més en la Margareth Zimbal, "Pütz".

Priscilla Scott-Ellis

Ben diferent és el testimoni que deixa Priscilla Scott-Ellis en el seu *Diario de la guerra de España*.¹³ Priscilla, coneguda com a *Pip*, era una infermera anglesa relacionada amb la família reial espanyola. Recorregué els fronts actuant com a infermera en diferents hospitals, sempre dins el bàndol feixista, del qual es mostra una fervent defensora. Acompanyant l'avançada de l'exercit franquista, arribarà a Sitges només dos dies després de la seva entrada a la població, el 22 de gener de 1939. Pip és destinada amb un nou equip a l'Hospital instal·lat a l'Hotel Terramar Palace.

Pip detalla els quatre dies que va estar a l'hospital instal·lat a l'Hotel Terramar, sense gairebé pacients i sempre a punt per poder entrar a Barcelona, el seu objectiu real, tan bon punt els hi fos permès. En el text, en el qual descriu un sorprenent hotel buit, gairebé per ella sola, sorprèn per la fredor, i algun moment fins i tot el menyspreu amb la qual parla del ferits desnonats per la medicina, que acabaran morint irremeiablement.

Martes 24 de enero. *Esta noche estoy en*

mi nuevo equipo [el de Parachi] en un enorme hotel, en Sitges, que parece haber sido la zona de moda en Barcelona para irse a bañar, ya que tiene una playa de unos dos kilómetros de longitud, dominada por hermosas casas con jardines. Nuestro hotel también se encuentra en la explanada, dominando el mar. Debe haber sido muy lujoso. El pabellón se encuentra en el salón de baile, que es lo bastante grande para alojar cómodamente 50 camas y tiene enormes arañas de cristal. Tenemos muchas alcobas. Las otras tres enfermeras duermen juntas en una grande, mientras yo tengo otra bastante espaciosa para mí sola, con armarios, y espejos y un baño privado. Tenemos agua corriente y luz eléctrica, el equipo aparece amistoso, pero cuán aterrado es llegar sola a vivir con ellos.

Cuando llegué aquí tan solo había un paciente, un herido inoperable de estómago, un rojo que supongo morirá esta noche. Pero justo cuando estábamos a punto de irnos a dormir llegó una ambulancia. No sé cuantos pacientes traía, ya que me obligué a retirarme porque estaba muy cansada, sin uniforme y con un desagradable dolor de estómago. Espero que no sean muchos, si no me sentiré muy culpable mañana.

Miércoles 25 de enero. *Este lugar es realmente divino, con el sol brillando y el mar con ese aspecto tan bonito. Sobre las nueve apareció el teniente coronel y nos dijo que hoy podríamos ser trasladados a alguna aldea, pero que en cualquier caso no deberíamos dejar entrar a personas que no estuvieran heridas hasta que nos lo hiciera saber. Media hora más tarde llegaron dos camiones diciendo que habían sido enviados para nuestro traslado. Como todavía no tenían ninguna orden, les dijimos que esperaran. Lo que estuvieron haciendo todo el día. Nuestro único paciente*

¹³ SCOTT-ELLIS, Priscilla; *Diario de la guerra de España*. Plaza & Janes, 1996.

murió esta mañana, por lo que tenemos un enorme y encantador hospital vacío. De vez en cuando nos llegaban algunas sábanas limpias, la doblábamos y las poníamos a parte. Esta fue la única actividad durante todo el día. A intervalos grupos de aviones volaban por encima de nosotros a poca altura. A la hora de comer un ayudante del teniente coronel llegó con las noticias de que nuestras tropas estaban en las afueras de Barcelona, i que este equipo, casi con toda seguridad, será enviado allí mañana (...)

Jueves 26 de enero. *Las noticias eran que al Marroquí, nuestro Cuerpo del ejército, se le ha ordenado no entrar en Barcelona hasta que los demás no la alcancen, por lo que tendremos que ir a un pueblo cercano. (...) Todos estamos muy desanimados ya que nos hubiera gustado ir allí hoy mismo. Desayunamos a las 9.30 cuando estábamos terminando llegaron tres heridos. Los tres bastante mal. El que tenía la herida en el estómago no se podía operar y murió poco antes del almuerzo. El de la cabeza sí, pero está desahuciado y morirá en pocos días, el del pecho probablemente morirá esta noche, pues tampoco se puede operar.*¹⁴

Antoine de Saint-Exupéry

L'any 1953 l'editorial francesa Gallimard publicava un recull de textos escrits per l'aviador, periodista i escriptor francès Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944), l'autor del cèlebre *El Petit Princep*. El llibret era un recull d'apunts periodístics, pensaments i breus reflexions molt íntimes, que Saint-Exupéry havia recopilat en una llibreta

durant els seus anys de pilot arreu del món. Mai foren pensats per a ser publicats, sinó que no eren més que un conjunt de situacions, sentiments i pensaments per a propers treballs.

El llibre, en la seva quarta part, fa una estranya referència a un "idiota de Sitges", de qui no diu res més. Ni esmenta la seva identitat, ni el fet que el porta a fer aquesta enigmàtica referència.

Qui devia ser aquest personatge?, i, per què el tractava d'idiota?

La resposta a aquestes preguntes, encara que parcialment, es troba en els dies de la Guerra Civil i en una fugaç visita que Saint-Exupéry feu a Sitges treballant com a reporter de guerra.

Efectivament pocs mesos després de patir l'accident al desert del Sàhara, que l'inspirarà el seu cèlebre llibre *El Petit Princep*, i al poc d'esclatar la guerra a Espanya, Saint Exupéry rep una oferta per cobrir el conflicte espanyol com a reporter pel diari francès *l'Intransigeant*.

Saint-Exupéry arriba a Barcelona a l'agost, i a la ciutat copsa l'ambient; es mou pel front de Lleida, i després torna a Barcelona on s'ajunta amb una colla de milicians als quals insisteix a acompanyar per viure amb ells el dia a dia de la guerra.¹⁵ És en una d'aquestes jornades en la qual visita Sitges amb un encàrrec molt clar, intentar salvar la vida d'una persona en risc.

Les cròniques de Saint Exupéry sobre la guerra d'Espanya es publiquen a *l'Intransigeant* els dies 12,13,14,16 i 19 d'agost de 1936. Conformen una sèrie d'articles titulats globalment "Espagne Ensanglantée" (Espanya ensangonada); en ells hi descriu les seves vivències al front.

La crònica del 19 d'agost, es titula "Aquí es fusila com es tala... I els homes ja no es respecten els uns al altres". Dins el text hi ha un epígraf titulat "Un home en perill": *Consultem les nostres llistes. Ens han marcat,*

¹⁴ Ibid p.p. 201-212.

¹⁵ Va ser testimoni també d'uns afusellaments a les Costes de Garraf.

a Sitges, un home en perill de ser assassinat. Estem ja a casa seva. Entrem amb tota naturalitat. Al pis indicat un jove prim ens rep.
- Sembla ser que està vostè en perill. Anem a portar-vos a Barcelona i us embarcarem al Duquesne.
El jove reflexiona durant una bona estona:
- Això és cosa de la meva germana...
- Què?
- La meva germana viu a Barcelona. No paga mai la pensió del nen, i jo sóc qui...
- Això a nosaltres no ens importa...
Està vostè en perill, sí o no?
- No ho sé... La meva germana....
- Vol vostè fugir o no?
- Jo no ho sé, de veritat, què creuen vostès? La meva germana és a Barcelona...
Aquest continua enmig de la revolució amb el seu petit drama familiar. Es quedarà aquí per desafiar aquesta germana misteriosa.
- Com vostè vulgui...
I l'hem deixat.

Efectivament, l'home al qual vénen a recollir per de ser evacuat, i del qual no dóna cap mena d'informació més, refusà ser evacuat. D'aquí que Saint-Exupéry el recordi sempre més com "l'idiota de Sitges". Amb aquesta figura imaginativa Saint-Exupéry assenyalava l'absurditat inconscient que es vivia en els dies del conflicte, barrejat amb un assumpte familiar.

William Romaine Paterson

Escriptor i filòsof escocès (1871-1942), conegut també amb el pseudònim de "Benjamin Swift". Havia vingut a Sitges per escriure amb tranquil·litat, però fascinat per la resposta a l'aixecament militar, serà el darrer turista en abandonar Sitges l'agost del 36.

Citat per Jack Bilbo en el seu text, s'hostatjava a

l'Hotel Subur des d'on mantenia correspondència amb multitud de personalitats del seu cercle. Aquelles cartes avui dia són a la Universitat de Glasgow, a la col·lecció de documents que l'autor deixà en aquella institució.

Durant la seva estada, Paterson es mou per Barcelona, en concret fou visitant assidu de la Biblioteca de Catalunya. I a Barcelona capta l'ambient que es va carregant.

Durant la seva estada a Sitges, entre octubre de 1935 i juliol del 1936, va donar forma al que serà *The Passions of Life, being the search for an ideal*, publicat el 1938.¹⁶ En la seva introducció conté una referència velada a Sitges, i a la visió que tenia en aquells moments de la situació, i com veu que degenerarà en guerra.

Durant aquell mesos Paterson gaudí de Sitges. Habitual al S.O.S Bar, es feu retratar pel pintor Guillem de Bergnes. Serà el darrer estiu de la seva vida estranger en abandonar Sitges, de la mà del mateix Bilbo, qui l'acompanya a França amb un vehicle. Mantindrà, però, una relació epistolar amb gent de Sitges que l'informava del conflicte.

Peadar O'Donnell

Peadar O'Donnell (1893-1986) fou un periodista i líder republicà irlandès. Mestre de formació, fou un gran activista en pro de la mobilització de la classe treballadora, i des de jove estigué lligat a l'IRA (Irish Republican Army). Durant la Guerra Civil Irlandesa es posicionà activament del costat republicà, i va ser empresonat en diverses ocasions pel govern de l'Estat Lliure. La seva visió sobre la situació irlandesa, així com sobre la misèria que veia a la seva regió natal, les plasmà en novel·les que

¹⁶ PATERSON, W.R.; *The Passions of Life, being the search for an ideal*. Williams and Norgate Ltd. London, 1938.

tingueren cert èxit.

Sempre involucrat en qüestions socials, s'havia interessat per les lluites agràries, especialment a Espanya, on es trobava quan esclatà l'aixecament militar, sobre el qual va escriure. Va col·laborar també en la formació de grups de voluntaris irlandesos, com la columna Connolly.

La seva activitat política així com la ferma actitud que el caracteritzava la va mantenir fins al final de la seva vida, i es va involucrar en gran quantitat de campanyes pacifistes i pel desarmament nuclear, així com en mobilitzacions per millorar les condicions de vida a l'oest d'Irlanda.

L'estiu de 1936, Peadar O'Donnell es trobava a Sitges de vacances, amb la intenció d'investigar i escriure un llibre sobre la qüestió agrària sota la República, tema que l'interessava molt. Des de Sitges O'Donnell és testimoni dels fets d'aquells dies i des d'aquí reflexiona i pren notes sobre allò que veu. Notes que acabaran formant part d'articles, com *What I saw in Spain*,¹⁷ en què parla de l'aixecament militar, dels seus preparatius i la seva experiència des de Sitges, i critica el posicionament del govern irlandès. A *An Irishman in Spain*,¹⁸ que ja presenta com l'anticipi d'un llibre que es proposava escriure sobre el conflicte espanyol, tracta de manera crítica i molt personal les seves impressions sobre l'esclat de la guerra, de Sitges estant.

El llibre que preparava es publicà el 1937 titulat *Salud! An Irishman in Spain*. Un llibre molt poc conegut, fins i tot pels mateixos estudiosos de la guerra. Recull les seves experiències i els seus desplaçaments a les zones de conflicte, i hi dona la seva visió de la guerra: desgrana des d'aspectes contextuals fins a la seva experiència per la Barcelona i el Madrid en guerra amb els seus contactes amb personalitats republicanes. El llibre

fou ben considerat per la crítica i tingué un cert èxit en cercles irlandesos propers a la República, de la qual fou un reclam d'ajut.

Curiosament en el llibre, i contràriament als articles esmentats, O'Donnell no esmenta el nom de Sitges, tan sols parla d'una petita vila de pescadors a prop de Barcelona. Sembla com si volgués deixar a la vila en un anonimat que li evités conseqüències.

El testimoni de Peadar O'Donnell sobre l'inici de la guerra a Sitges és un text absolutament excepcional, que ha passat desapercebut -potser per no haver estat mai traduït. El seu testimoni, que concretarem en la forma de l'article *An Irishman in Spain*, de desembre de 1936, és un text de notable importància, perquè esdevé una autèntica troballa que ens endinsa en la visió d'un revolucionari catòlic irlandès, que intenta veure amb ulls comprensius la situació a Espanya, però qui, per la seva espiritualitat catòlica, no concep la violència contra l'església.

El text és interessant per molts motius: d'entrada, és un dels pocs existents, que es posiciona en clau local a favor dels fets revolucionaris, encara que es fortament crític amb la violència de caire iconoclasta. En certa mesura complementa altres textos més contraris als fets revolucionaris. De fet, la seva reflexió és molt més àmplia, extensa i profunda que les anteriors.

L'article, escrit el mateix 1936 com a versió no definitiva de la part inicial del que finalment serà *Salud! An Irishman in Spain*, ens mostra un revolucionari irlandès totalment favorable al nou ordre que s'aixeca com a contestació a la rebel·lió militar, però que veu incomprendible l'acció contra l'església. Aquest fet gairebé li suposa una crisi existencial, en no entendre-la.¹⁹ El text conté comentaris sobre l'església, l'exaltació popular, les requisites i les seves conseqüències sobre la vida, i sobretot la frustració final que li suposà ser testimoni

¹⁷ Publicat a *Ireland Today*, setembre de 1936.

¹⁸ Publicat a la revista *Nineteenth century and after*, n.120, desembre 1936.

¹⁹ Un conflicte semblant, amb la distància que es vulgui, al que temps després també patirà el britànic i catòlic Henry Buckley.

de la virulència contra l'església, amb la colpidora descripció de la destrucció d'elements eclesiàstics, innecessària i contraproduent segons ell, amb una reflexió final molt personal.

Un text que, per la seva importància i originalitat, val la pena reproduir íntegrament.

An Irishman in Spain

Per Peadar O'Donnell²⁰

Jo em trobava a Sitges, a unes trenta milles de Barcelona, quan els oficials de l'exèrcit es van aixecar contra el Govern del Front Popular. Vaig conèixer de primera mà com la notícia va arribar a la vila. No semblava haver-hi res d'anòmal en marxa quan cap a les nou del matí travessava la platja per fer una tranquil·la volta en xalana per la badia. Tot just en tornava quan altres membres del meu grup de vacances caminaven per la vorera camí de l'església, i tampoc aleshores vaig sentir ni una paraula de tot allò. No hi havia res que semblés anormal en la congregació; l'església era plena fins a la porta. Els catòlics espanyols no respecten l'entrada de l'església com ho fem a Irlanda. Per ells és un espai de sociabilitat, i parlen tan lliurement com farien en un cafè. Els nens estan molt ocupats. Són enviats corrents a petonejar a la tieta Isabel aquí o a saludar l'oncle Francesc allà, i han de fer-li la cort a l'àvia responent-li les preguntes, mentre els orgullosos pares somriuen i peten la xerrada amb els seus veïns. Tot això, em van dir, té el seu ressò en els passadissos de la història, perquè hi va haver un temps en què la gent

comprava i venia les seves mercaderies dins de la catedral. Déu és, a Espanya, una mena d'amic que no exigeix cap gran cerimònia, excepte en dies de festa.

Vaig trobar-me amb un escocès al moll de sota l'església; l'havia conegut a Barcelona, on teníem amics en comú.²¹ Em va dir que s'havia assabentat que a Barcelona hi havia alguns problemes. Aquest rumor normalment no hagués significat res a Espanya, però jo havia estat a Barcelona el divendres anterior reunit amb gent que m'havia dit que des del dimarts anterior s'havien establert sentinelles a la ciutat durant la nit, de manera que un aixecament feixista no agafés a la gent desprevinguda. En el camí de tornada a l'hotel em vaig sentir atret cap a una multitud de persones de peu sota un altaveu, i les primeres notícies de l'aixecament en arribar a les meves orelles eren prou sorprenents:

Tots aquells que puguin donar transfusions de sang per a ferits es presentin als següents llocs ...

Les farmàcies han d'obrir immediatament, i el personal ha d'estar previngut per a rebre ferits ...

Totes les finestres han de ser obertes. Les finestres tancades seran tirotejades.

I mai s'ha vist un poble tan silenciós. La tensió feia baixar el volum de les converses, de manera que grups de gent només buscaven complicitats entre els seus amb la mirada. Vaig buscar a un italià -era un refugiat del seu propi país- al qual havia arribat a conèixer bastant bé, i per qui l'aixecament no hauria estat tant una sorpresa, ja que havia estat amb mi a Barcelona el divendres anterior.²² Quan

²⁰ Traducció de Júlia Vendrell.

²¹ Amb tota seguretat es tracta de William Romaine Patterson.

²² Molt probablement es refereix a l'italià Bruno Castaldi.

finalment el vaig localitzar estava enmig d'un grup de refugiats als qui l'aixecament havia posat especialment en perill. L'Itàlia estava segur que un govern feixista a Espanya el deportaria a Itàlia i estava fet una fúria, especialment amb les persones que amenaçaven amb fer-li això a ell; i maleïa la seva sort que l'aixecament no l'hagués trobat a Barcelona. Molts treballadors de Barcelona farien camí cap la frontera francesa de manera conjunta, es lamentava.

Mentre parlàvem, un munt de rumors s'arremolinaven al nostre voltant, venien de les fonts desconegudes que les ments febrils atreuen. L'exèrcit s'havia revoltat. La flota estava bombardejant Barcelona. La legió estrangera havia desembarcat. El Govern havia traït el poble, el Govern estava assabentat de la imminent insurrecció, i els combats eren simplement la resistència d'alguns oficials a ser detinguts. Els sindicats havien cridat a la gent a aixecar-se i ajudar el Govern a dominar els oficials de l'exèrcit revoltats. Els treballadors ja s'havien fet amb Barcelona.

Hi havia també uns altres refugiats, pels quals el primer impuls va ser escapar. Parlant del seu problema digueren que tot el que necessitaven per aconseguir travessar la frontera era paciència i una mica d'audàcia. Tot el que havien de fer era esquivar l'arrest aquí, en aquest poble, i fora encara hi havia un món sencer per recórrer. A més, oi que s'havien establert sentinelles nocturns a Barcelona en previsió d'un aixecament?

Evidentment la lluita continuava a Barcelona. Quin era l'estat d'ànim del nostre poble? I el dels pobles del voltant? No es mobilitzarien aviat les rodalies per donar suport al Govern?

Ens desplaçàrem al centre de la vila, els carrers al voltant del cafè dels pescadors

eren plens. No hi havia dubte de quin cantó estava la simpatia popular: ferotgement al costat del Govern. Les mirades dels homes no deixaven de desviar-se cap a l'església que s'alça sobre una eminència rocosa. Ahir, bellament emplaçada comandava sobre una vista privilegiada; avui senzillament comandava. Aquells qui prenguessin l'església, tindrien una posició avantatjosa. I no gaire lluny, darrere l'església, es trobaven les casernes de la policia local. Tot d'una, una veu d'home esclatà des d'una finestra. M'estranyà molt que en una situació com aquella, el portaveu a través de qui l'emoció exaltada va trobar veu, no se sentís cridat a fer un resum de la situació. Fou com si el confús parloteig entre els grups arribés a una convicció i simplement tries una veu per donar una ordre: "Que tots els homes amb armes de foc vagin a casa, les agafin i tornin aquí". Els homes es van afanyar atropelladament. Els que no tenien on anar simplement van victorejar. Els que s'havien anticipat a aquest ordre sostenien en alt les armes fins ara portades discretament. Veus clares de dones se sentien entre la confusió.

I ara l'armament del poble entrava en escena; i quin armament! Velles pistoles d'espiga, bulldogs assassins, esplèndides escopetes, espases i rifles nous de trinca. Un grup de treballadors va arribar en un cotxe -homes de peu a l'estrep sostenien les seves armes en alt, els joves cavalcaven sobre el capó. Aquesta primera entrada va aconseguir una ovació general. Era més que un grup d'homes: era una idea, i allò va omplir la meua ànima d'alegria. Sempre és emocionant veure com pobles àmpliament separats es comporten de maneres exactament similars en les mateixes circumstàncies; i en la nostra lluita a Irlanda, també haviem cavalcant alegrement en els autos "prestats". Grups de gent rient van sortir

corrents en totes les direccions: “Prenguem els automòbils als rics”. Si la classe mitja ho sabés, haurien d’estar contents que la sort en aquell moment era tenir cotxes a perdre, gràcies als cotxes probablement molts salvarien les seves vides. Una nova classe dominant que de sobte es fa confusament amb el poder ha d’assegurar-se que ha arribat. Millor prendre cotxes que vides! Tot l’assumpte tenia l’estranya familiaritat d’un somni.

Quin caos! El poble es va convertir en una confusió de botzines de cotxe i de frenades en sec. Punys que s’aixecaven en l’aire en un “salut” eixordador. La passió del poble, alliberat de la seva foscor, esclatava en un clam joiós. El robatori de cotxes es va convertir en una competició. Els propietaris que havien escapat de la primera batuda tractaven desesperadament de protegir els seus autos. Era una bogeria. Frustrar el robatori d’un cotxe podia costar-li a un home, ja d’abans considerat un oponent, la vida. Vaig veure una tragèdia evitada per un pèl. Una dona va aconseguir fer creure als saquejadors que el seu home no estava assabentat que ells tinguessin autoritat per requisar l’automòbil i, encara més, que havia estat ella mateixa qui l’havia amagat. Els va dir on era, i es va quedar molt quieta a la porta fins que la reixa es va tancar darrere d’ells. Em vaig preguntar quin era el rerefons, era evident que no era un cotxe el que estava en joc, sinó escapar. Era la primera vegada que veia el problema d’Itàlia fora d’aquella terra.

A aquestes alçades, pràcticament no hi havia cap mena d’ordre. Cada grup que pogués pensar en una casa per requisar, ja fossin armes o bé automòbils, se n’hi anava i la saquejava, i els grups se succeïen els uns als altres per les cases que ja havien estat visitades. Els pescadors s’havien aixecat com la resta, i com antics guerrers vetllaven les

xarxes i les veles descansant les seves escopetes contra els seus vaixells mentre treballaven en els aparells de pesca. Les dones cridaven fent un soroll propi del diable, queixant-se per tot arreu, portant aliments als homes que no tenien res a fer sinó anar a casa i menjar, però les dones juguen d’aquesta manera, com els homes ho fan a ser soldats, tot i quan de joc n’hi ha ben poc.

Com que les batudes havien estat un assumpte general, quan ja no hi va haver més cotxes per aprofitar, la gent va tornar a reunir-se de manera natural. La campanya dels cotxes havia estat una completa victòria. Però pel que es referia a les armes, la situació no era tan clara. Els rumors ho evidenciaven. En algun lloc hi havia amagatalls secrets d’armes que havien escapat a la recerca. Potser en alguna capella, potser al convent. En aquesta casa, o en aquella. I aquí i allà hi havia algú prou entusiasmada per enfilarse damunt un cotxe i dir la seva en veu alta. La multitud veia com les seves sospites es proclamaven damunt un cotxe o altre. I la gent va donar per fet que els que parlaven també podrien respondre a les preguntes. Era cert això que es deia? I allò? Els moros havien desembarcat realment? Hi havia realment una batalla a les afores de la ciutat? I tota l’estona se sentia el xiscle dels frens.

I ara els cotxes decrepits van començar a arribar, i ho van fer entre ovacions que els seus ostentosos homòlegs ja no podien evocar. I el riure es va escampar, i quan els homes riuen busquen descarregar la tensió. La gent recordà que tenien cames que necessitaven descansar, de manera que es van desviar cap als cafès. Però aquells que havien parlat es van quedar enrere i van seguir parlant entre ells, aleshores es van asseure en una sala amb papers impresos i segells i es van convertir en el govern del poble.

De retorn al nostre hotel hi havia, naturalment, una bona dosi d'inquietud. Alguns membres del nostre grup, que tenien la marxa programada, estaven preocupats per si això significava que no hi hauria cap tren. I el nostre hostaler estava descol·locat: era l'home més col·lapsat que es pogués veure. Fins i tot l'hi havia desaparegut la veu, només parlava en veu baixa quan se'l deixava. Un oblida, enmig de tot l'enrenou, que alguns homes s'encongeixen entre el terror de la seva ferotge alegria.

Al principi vaig pensar que podria ser el trasbals per el turisme el que el tenia en aquest estat. El 1922 vaig veure una dona plorant, aparentment per la mort d'un jove en un enfrontament polític, ensenyar un telegrama de cancel·lació d'una reserva, la veritable causa del seu dolor. El 1916 un majorista de peix es lamentava de l'aixecament a Dublín, i després va explicar que probablement endarreriria el seu carregament de cargols de mar. Però això era diferent. Era terror, terror real, i en un home jove, també.

La intel·ligència humana és un assumpte feble. Qualsevol toc d'esglai és fatal per a ella. La ment humana està gairebé tan desprotegida com una espelma nua, i els homes són els més lamentables de tots els animals espantats. La por entra a través de portes inesperades. Un pot dir que no té por d'això, ni d'allò, però de sobte et trobes cara a cara amb alguna cosa —força menys terrible— i realment t'espantes. Pots ser encara capaç de dir amb tota sinceritat que no tens por a morir, i saber que no és ni un posat intel·lectual, ni la histèria. I no obstant això... Nous governants que sorgeixen violentament... Noves idees...

I les multituds recorden. Quan una vella tirania cau —i per a algunes persones tota autoritat ha de ser tirania— velles ferides es tornen a obrir. En qualsevol interrupció de

l'avenç revolucionari la història local s'ensorra amb el cop de la memòria del poble i allibera records plens d'odi. Perquè en els llogarets catòlics hi ha el murmurí d'un registre mundial, frenat pel fuet, mai del tot silenciàt, i fàcilment descobert. Vaig veure el món descobrir antigues ferides, vaig veure les noves idees que haurien d'il·luminar un nou demà enfosquir-se amb el verí de vells conflictes.

Els sacerdots fan coses rares en els països catòlics, en una ciutat de províncies a Irlanda un missioner i quatre sacerdots van irrompre en un garatge on uns joves republicans donaven una conferència i varen endur-se emmanillats a tres d'ells fins a l'església on l'ofici estava en marxa, i allà, a la vista de la congregació els van passejar pel passadís lateral amb tanta arrogància com el conqueridor romà fent desfilar captius i, no content amb això, el missioner va presumir des de l'altar que ell havia destrossat aquest grup republicà en particular a la parròquia. És aquest tipus de bogeries que esperonen als vilatans a murmurar que el sacerdot ha de marxar. A més, ell seria el més capaç de donar el seu testimoni després. A mitjanit pensava que l'església no corria perill aquella primera nit, però la seva seguretat depenia del poder d'aquells que mantenen els núvols allunyats d'una causa; els homes amb fe no tenen la mateixa raó per defensar-la. El matí següent em vaig acostar a la finestra. L'església encara hi era.

El propietari va anunciar que el personal de l'hotel havia marxat i els clients havien de valer-se per si mateixos. Em vaig fer amb el nostre cambrer per esbrinar si havia arribat alguna notícia. Em va dir que els líders sindicals, els líders comunistes i altres havien fet una crida demanant a la gent que s'aixequés en suport del Govern. Així, l'aïllament que es manifesta en el ferment de

les vagues i les crítiques al Govern va ser salvat per la ràdio. Els homes dels nostres pobles enviarien la columna més gran que podien armar cap a Saragossa. Ell estaria amb els de la columna, ja que ell tenia la sort de tenir un rifle...

Uns homes joves amb pistoles i revòlvers van entrar al nostre hotel i li van dir al propietari a quants homes hauria d'alimentar diàriament. També van saber per ell el nombre d'habitacions que eren desocupades, i se li va dir que probablement se li demanaria per ocupar-les cada nit. Si algú vingués, ja fos per menjar o per el llit, portaria una ordre del consell del poble. El propietari era l'oficiositat en persona. Al migdia un camió ple d'homes d'un altre poble vingué a l'hotel per dinar. Estaven plens de notícies. Barcelona era un camp de batalla. Tota la rodalia estava llesta per traslladar-se a Barcelona a una crida. Però, és clar, havien de posar ordre en els seus propis pobles primer. Sí, havien estat lluitant en algunes de les poblacions. Ningú podia recórrer el camí sense un permís. A tot arreu d'aquí a Barcelona el poble s'havia aixecat en suport del Govern.

La meua dona és un esperit poc comú en cas de dificultats, les encara amb un somriure. Estava llesta per anar amb mi a Barcelona per veure el que calia veure i viatjar en un camió amb obrers armats. Em vaig dirigir cap a la sala dels treballadors per obtenir un permís. I llavors va arribar el desastre al nostre pla per a aquell dia. El passeig estava pràcticament buit, i no hi havia la mateixa orquestració de sirenes al carrer. Moltes persones estaven dretes sense deixar de mirar fixament cap a l'església. Però allí no passava res que es pogués veure. De sobte la gran gernació de persones a la ribera i al passeig marítim davant el cafè dels pescadors va quedar a la vista entre els arbres. Vam arribar a la multitud i vaig preguntar

ansiosament. Però no hi havia necessitat de resposta, en aquell moment uns homes van sortir de la porta de l'església arrossegant mobles darrere seu. El saqueig de l'església havia començat. Ni una paraula entre la multitud. Ni un rumor. Ni un moviment. Surava un aire d'irrealitat en tot allò. Llum del dia. Silenci. Els vaixells de pesca. Una multitud de persones treballadores i normals.

La meua dona em va estirar del braç. Ens vam apartar de la multitud. Per un moment ella es va sentir aixafada. Havia estat tan alegrement, i de tot cor, en solidaritat amb la revolta del poble, i ara això l'hi havia fet marxar tota l'alegria. Ella no mirava. No viatjaria amb persones que fossin capaces de fer això. La vaig deixar a la porta de l'hotel i vaig tornar. Sense dificultats em vaig obrir pas entre la multitud silenciosa i vaig creuar la ribera davant d'un dels vaixells. Assegut sobre una caixa, un pescador de mitjana edat apedaçava una xarxa, fent una pausa de tant en tant per contemplar l'escena enfront d'ell. Casulles sacerdotals volaven per l'aire. La custòdia es va estavellar contra una llosa. Vaig lamentar aleshores que s'hagués parlat en contra de la crema, el foc hauria estat millor que això. Certament no més de vint persones feien aquella feina, i dos d'ells eren de fora, els havia conegut la nit anterior. Imatges volaven pels aires, i se sentien esclafits de riure. San Patrici va aconseguir una ovació, la seva imatge havia aterrat perfectament entre alguns encenalls. Els confessionaris van ser llançats a la platja. Tot i amb això ningú no es va moure.

Uns pocs nens es van aventurar a prop de les restes, un nen d'uns deu anys va recollir un vestit. Era un senyal, els nens del llogaret escombraren la platja i es vestiren amb qualsevol peça de vestir que podien recollir. Un d'ells aixecà la custòdia i començà a caminar en processó. Les riallades recorrien

la multitud. El poble reunit començà a moure's de nou al llarg de la ribera i del passeig marítim. Vaig veure que la meua dona havia tornat. Caminàrem al llarg del passeig. Una xalana estava embarrancada a la platja i la vam empènyer cap a mar. Els nens estaven encenent una foguera. Vaig remar badia endins. Em vaig alegrar d'haver vist el que havia vist i estava ansiós per examinar-me a mi mateix en relació al que havia vist, perquè no podria dir quina és la meua posició en qüestions religioses si m'aturo a examinar-les, pocs homes podrien. De vegades dic que sóc un catòlic de la mateixa manera que Tone²³ era protestant, no ho puc negar, però, a part de les meves conviccions generals, no és una condició que m'identifiqui. Però el que és tendre en les persones em desperta tendresa. He compartit la religió a illes on la vida és austera i dura, i la he vist sobreviure en la deixalla que sura al voltant dels bordells en els països industrials; i crec que sempre ajudaria a defensar un home davant de qualsevol interferència amb la seva creença religiosa i davant de qualsevol imposició religiosa. I ara sabia, més enllà de tota ombra de dubte, que si jo estigués en el comitè del poble hauria insistit en enfrontar-nos, si calia, als nostres propis amics per evitar una escena com aquella.

La meua dona i jo ho vam parlar. Recordàrem fets succeïts al nostre país. El 1922 a Irlanda, els sacerdots havien fet una burla més gran que la dels nens a la platja, i era impensable que un poble catòlic s'apartés i observés com un grapat d'homes desarmats saquejava la seva església a menys que alguna cosa els hagués separat de la vida d'aquesta. Què li hauria d'haver passat al primer sacerdot que va tancar la porta de la capella

contra un dels nostres morts a Irlanda el 1922? Estava la gent de Roscommon en el seu dret quan van bloquejar l'església contra del bisbe quan ell castigà el Pare O'Flanagan per ser al bàndol republicà?

I allà, en una xalana en una badia a la Mediterrània fèrem el nostre camí entre núvols que sabia que portarien confusions indicibles entre el poble irlandès. I en silenci vam remar cap a la platja. I vaig anar cap a la sala a buscar el permís per agafar el camí cap a Barcelona.

Peadar O'Donnell tornà a Sitges mesos després, cap a la tardor del mateix 1936, per veure l'evolució de la situació. Només ressenyà la tranquil·litat en la qual ho trobà tot.

Bibliografia:

BORKENAU, Franz; *El reñidero Español*. Ed. Planeta, 2010

LOW, Mary; *Cuaderno rojo de Barcelona*. Alikornio ediciones, 2010.

PATERSON, William Romaine; *The Passions of Life, being the search for a ideal*. Williams & Norgate Ltd., 1938

PÉTREMEMENT, Simone; *Vida de Simone Weil*. Ed. Trotta, 1997, original de 1973

SCOTT-ELLIS, Priscilla; *Diario de la guerra de España*. Ed. Plaza & Janes, 1996.

WEIL, Simone; *Escrits sobre la guerra*. Edicions Bromera, 1997

²³ Fa referència a Theobald Wolfe Tone (1763-1798), patriota irlandès considerat com un pare del republicanisme a Irlanda, líder de la Society of the United Irishmen.

Una inauguración

la Generalidad y del Ayuntamiento, P. Fabregas y Vicent
ral del Instituto de Ciencias Económicas de Cataluña

• En el frente de Aragón

Durruti, acompañado de la periodista de Ascaso, recorriendo el
frente de Aragón

MUERTE DE UN HEROE

Madrid. - Las presidencias, oficial y familiar, del entierro del heroico comandante Tisori

El heroico comandante Tisori, muerto en el sector del Tajo

En Madrid

Un aspecto de la sala del Monumental Cinema, durante la conferencia dada por el secretario del
Partido Comunista español, José Díaz Buesas

• Entierro de una enfermera

El entierro de la enfermera del P.O.U.M. Margarita Zimbal, muerta
en el frente de Huesca, fue una imponente manifestación de duelo. - El
fotógrafo, al ser suceso del comité local

Retrat de Margareth
Zimbal, per Walter
Reuter (Foto BNE)

Enterrament de la
"Pütz" a La Vanguardia,
25 d'octubre 1936.

Margareth Zimbal, “PÜTZ”, l'àngel roig

Un dels molts aspectes en què la Guerra Civil significà una profunda transformació fou en el paper de la dona en el conflicte. El seu paper, i sobretot la imatge que d'ella es tenia, experimentarà un canvi radical. L'antiga imatge de bona dona, sotmesa, dedicada a la llar i la família, donarà pas, gràcies a l'efervescència revolucionària de les primeres setmanes, a la imatge d'una miliciana combativa, vestida amb granota blava i amb fusell a l'esquena. Una imatge trencadora i que es farà recurrent en la iconografia plàstica de la guerra.

Malgrat no ser, ni de bon tros, majoritària, aquella imatge de miliciana activa, bel·ligerant i forta, esdevindrà ràpidament símbol d'una mobilització contra el feixisme que causarà admiració i captivarà l'opinió pública. Ràpidament es convertí, aquell estiu de 1936, en símbol de la mobilització del poble espanyol contra el feixisme. Bona part de la retòrica revolucionària d'aquells dies s'assentarà en el valor i el coratge de la resistència popular que aquelles joves personificaven perfectament.

Analistes de la guerra conclouen, però, que aquella imatge no fou tan abundant,¹ i que tenia com a objectiu immediat afavorir més la mobilització masculina que no pas la de les dones. És a dir, abraonar els homes posant-los en l'entredit de veure com les seves companyes prenen la iniciativa. La imatge, encara que nova i original, tampoc agradà la totalitat de les dones ni molts homes, atès que implicava un trencament de les relacions de gènere

difícil de pair per molts homes, per més avançats que es creguessin. Va resultar poc més que un recurs per a la mobilització de la població, evidenciat quan poc després les mateixes organitzacions polítiques, canviaran d'actitud, i limitaran la resistència femenina a la rereguarda.

Malgrat aquestes reticències i la relativitat de la seva existència, el que és innegable és que la imatge existí, i que les dones en aquells dies trencaran allò establert.

Són molts els exemples, entre els més recurrents; Lina Odena, Mika Etchebehere, Marina Ginestà o la mateixa Simone Weil. Però n'hi ha un de poc conegut i vinculat a Sitges. Es tracta d'una jove alemanya de curta però intensa vida, Margareth Zimbal, que exemplifica aquest nou perfil de combatent sorgit per primera vegada a la Guerra Civil espanyola. El seu cas, una jove, emancipada, compromesa políticament, adscrita a les noves milícies, que tot i la seva joventut pren decisions en concordança amb la seva opció vital, i a més en aquest cas estrangera, esdevé exemple d'una nova concepció de dona lliure.

Certament, Zimbal no va tenir relleu intel·lectual ni calat polític entre els seus companys, però tingué alguna cosa més important, la seva actitud, el caràcter que demostrà i la força que transmetia la feren molt estimada pels seus companys. El seu atreviment i valentia a l'hora d'afrontar les circumstàncies de la vida i l'empenta que els qui la conegueren afirmaven que tenia, converteixen Margareth Zimbal, o “Putz” com era coneguda, en un exemple per a l'ideal socialista. Amb un caràcter

¹ NASH, Mary; Rojas. *Las mujeres republicanas en la guerra civil*. Taurus, 2006

vitalista, actiu, emprenedor i coratjós, d'ella només parlaren elogiosament els que, com Otilia Castellví, la van conèixer.²

La seva relació potser casual amb Sitges, i l'estimació que li mostraren els seus companys de la secció local del POUM, dóna fe de la implicació de molts estrangers en les agrupacions de caire llibertari a poblacions fora de Barcelona. Sembla, a més, que a Sitges la seva prematura mort fou molt sentida per uns, i totalment ignorada per uns altres. Moltes seccions femenines d'agrupacions llibertàries sentiren profundament la seva mort, i n'alabaren la seva fugaç, però intensa existència.

Gràcies als textos del fotoperiodista Walter Reuter, de Mary Low, d'Otilia Castellví i del mateix Jack Bilbo, ens és possible construir, encara que de manera esparxa, un esbós biogràfic de la vida d'aquesta jove alemanya molt estimada a Sitges i que morí massa jove.

La “Pütz” fuig del nazisme

Margareth Zimbal havia nascut a Breslau a la Baixa Silèsia (actualment Polònia) el 1916. Va créixer en un ambient culte, on tot girava al voltant de l'art. El seu pare, Hans Zimbal, pintor i professor de l'escola d'art de Breslau, havia estat reconegut com a artista. Però per triomfar definitivament en aquella Alemanya li mancava l'últim pas, i el va fer. Hans s'afilià a l'NSDAP³ i intentà impregnar la vida de la seva família d'aquella ideologia. Fet

² Otilia Castellví (1917-2001), militant del POUM, bona amiga de Margareth, escriví un elogiós article a la seva mort publicat a *La Batalla* (23-10-36) i reproduït a *Front* (25-10-36). I li dedicà unes pàgines al seu relat d'aquells dies, *De les txeques de Barcelona a l'Alemanya Nazi*.

³ Partir Nacional Socialista dels Treballadors Alemanys, més conegut com a partit Nazi.

remarcable, doncs la família tenia origen jueu. Val a dir que aquesta afiliació li permeté fer-se un nom i pujar en l'escalafó artístic, fins aconseguir ser un reconegut professor d'universitat.

Margareth, que durant la seva adolescència destacà per ser una noia alta, rossa i espectacularment bella, ingressarà a les Bund Deutscher Mädel (Lliga de Noies Alemanyes), la secció femenina de les joventuts hitlerianes. Probablement arrossegada per l'ambient familiar, prendrà part en activitats juvenils pròpies d'aquestes organitzacions, com ara les activitats a l'aire lliure i l'excursionisme. I arribarà a ser la cap d'un petit grup de noies.

El fotògraf Walter Reuter, considerat com un dels pares del fotoperiodisme modern,⁴ explicà com la va conèixer l'estiu de 1932, i com, gràcies a ell i a d'altres companys aconseguixen que Margareth canviï de pensament:

(...) en uno de mis viajes, muy lejos de Berlín, había una ciudad y en ella se encontraba un carro esperándome, el automóvil pertenecía a la revista y con él podía trasladarme a los lugares indicados para trabajar. En una ocasión – volvía de hacer unas tomas por los alrededores de aquella ciudad, en la carretera Berlín-, había una muchacha nazi de aproximadamente 16 años y ella cojeaba un poco, entonces le dije al chofer: “párate hombre”, nos detuvimos y la chica subió al carro, de inmediato nos presentamos, se llamaba Margarita; comenzamos a platicar de poesía, de teatro y cuando llegamos a su destino al bajar del carro me dijo: “Walter te invito a cenar...” Un día la invitamos a

⁴ Walter Reuter (Berlín 1906- Mèxic 2005), fou un dels més brillants fotoperiodistes del segle XX. El 1932 feia de reporter per a l'*Arbeiter Illustrierte Zeitung*, un diari gràfic obertament antifeixista i procomunista.

Berlín, yo tenía unos conocidos comunistas pues tenía contacto con ellos, nunca fui afiliado pero mantenía buenas relaciones; busqué al grupo de amigos comunistas, los más jóvenes y guapos, rubios y simpáticos y pasamos la velada cantando, en una convivencia muy agradable, parecía que ella –siendo nazi- había caído en una trampa, pero lo importante era la fraternidad.⁵

Margareth, qui sap si una adolescent influenciable, es veu captivada immediatament pels seus nous amics. De la nit al dia abandona aquell ideari adquirir per influència familiar, i comença a relacionar-se amb ambients liberals i comunistes. La seva presa de consciència antitotalitària és total i marcadament ràpida. Fet que a més suposarà el trencament familiar. Margareth ja no se sent a gust amb la família, no li agrada el que veu, i amb només 17 anys abandonarà la llar familiar.

Una altra versió del trencament afirma que Margareth i el seu grup de noies havien convidat Walter Reuter a una de les seves excursions. Setmanes més tard Reuter veié en un cinema a Friburg un noticiari en què es comentava que se l'estava buscant com a “seductor de joventes”, probablement denunciat per algun familiar de les noies. Fos com fos, els esdeveniments es posaven molt difícils.

A Walter Reuter, qui ja s'havia significat com un bel·ligerant denunciant de la situació política, aquest fet li comportà sentir-se perseguit a cada moment, no podia dormir més de dues nits al mateix lloc per por de ser trobat pels joves nazis que l'amenacen constantment.

A la primavera de 1933 ell i la seva companya d'origen jueu Carlota Sulamith Silava⁶ no suporten

més la situació i decideixen abandonar Alemanya. Així li ho fan saber a Margareth a través d'un telegrama. Margareth respon urgentment que l'esperin, vol marxar amb ells. *Le envié un telegrama antes de marcharme: “Adios Margarita, nos vamos”- De inmediato recibí una respuesta por la misma vía: “voy con vosotros”.⁷*

Tots tres, Walter Reuter, la seva companya Carlota Sulamith i Margareth Zimbal abandonen Alemanya el 13 de març. Travessen Europa fent autoestop i sense dur documentació, excepte Zimbal. De Berlín van a Frankfurt, travessen Suïssa, França i arriben a una Espanya on la República intenta portar a terme lleis liberalitzadores i iniciatives que ells veuen amb bons ulls. Arriben a Madrid el primer de maig de 1933.

Ja a Espanya tots tres es buscaran la vida pel sud de la península. Sobreviuen dormint al ras a parcs i tocant la guitarra i cantant per carrers i cafès.

Durant un temps viuran de l'hospitalitat del fotògraf alemany Otto Pless i del tipògraf Mariano Rawicz, tots dos vinculats al partit comunista. Rawicz descriurà aquells tres personatges,

Un día se presenta en nuestro departamento un pintoresco trío solicitando por algún tiempo nuestra hospitalidad. Es trío mixto. El hombre de unos 26 años es “ario 100 %”, rubio, melenudo, con ojos azul claro, y facciones muy agradables. Lleva una Leica. Su compañera, de análoga edad, es muy morena, más bien fea y de acusado aspecto semita. Les acompaña una hermosa y

⁵ ESCRIVÀ, Cristina; *Los ojos de Walter Reuter*, l'Eixam Edicions, 2012. p.p. 10-11

⁶ Carlota Sulamith Silava (El Cairo 1910- Mèxic 1954), havia

estat la secretària de Hans Littel, advocat de treballadors i opositors al partit Nazi. Littel perseguia Nazis gràcies a la col·laboració entre d'altres de Reuter, i arribà a fer seure Hitler davant els tribunals. Anys després, Hitler l'envià al camp de concentració de Dachau, on fou torturat. Es suïcidà l'any 1938.

⁷ Extret d'una entrevista “Relato hablado de Walter Reuter. Impresiones de la nostalgia”. *Los universitarios, nueva época*. México, Universidad Nacional Autónoma, 2002 p. p. 24-27.

gigantesca muchacha rubia de unos 17 años y el número 43 de pie. Los tres visten blusas azul marino, un pantalón corto el hombre y faldas cortas la mujeres. Sus pies desnudos calzan sandalias. Llevan mochilas y guitarras. Es el atuendo riguroso de los “Wandervogel”, una organización juvenil anarquista, disuelta y perseguida por lo nazis. Walter Reuter es un famoso reportero gráfico alemán, su fiel y combativa compañera es el cerebro del trío; y Grete (Margareth) apodada “Putz”, una especie de emule de ambos. Hija de un pintor nazi de Breslau, huyó del contaminado hogar paterno y decidió acompañar a sus mentores espirituales al exilio. Los tres salieron de Alemania por la “frontera verde”, sin pasaportes, y llegaron a España “a dedo” y a pie, ganándose por el camino el sustento con hermosos “cantos medievales” alemanes a tres voces, y guitarra, el único género musical que aceptan, interpretada ante auditorios de campesinos franceses y españoles.”⁸

Mitjançant els contactes d’Otto Pless, Walter comença a treballar per a publicacions i revistes gràfiques, on fa col·laboracions com a fotògraf, fins que aconsegueix col·locar fotografies a publicacions com *Luz*. Fins i tot el 27 novembre de 1933 la mateixa revista publica dues fotografies de Sulamith i Zimbal viatjant per Espanya, amb el peu: “*Chicas descansando en un parque de Madrid*”.

Per aquells temps, el 1934, arribats a Màlaga neix un fill de Walter i Carlota. Desconeixem el motiu, potser l’arribada del nadó tindria a veure, però Margareth Zimbal decideix abandonar els seus amics i juntament amb un amic alemany emprendre un viatge a Mallorca, on des dels primers anys 30 ja hi ha establerta una bona comunitat alemanya

atretra pel bon temps, els bells paisatges i uns preus interessants.

Malgrat, no poder-ho afirmar, és probable que durant la seva estada a Mallorca la parella conegués Jack Bilbo i col·laboressin al bar que aquest regentava a Cala Ratjada, el Wikiki. El fet és que l’estiu del 1936 Margareth i la seva parella, el també alemany Erwing Bresler, col·laboraven amb Bilbo, en aquesta ocasió entretenint la clientela amb les seves cançons al seu local a Sitges, el S.O.S. Bar, i fent dibuixos i caricatures dels clients.

No sabem el grau d’integració de Margareth a la vila, però els seus amics del POUM i el mateix Bilbo sempre parlaran molt bé d’ella.

Miliciana a tots els fronts

En declarar-se la guerra, tothom es mobilitza, i la parella Zimbal Bresler acut ja els primers dies a la seu del POUM per tal d’allistar-se en les milícies que en aquell moment tot just s’estan organitzant. Amb els nois del POUM de Sitges prendran part de l’expedició que pretenia esclafar l’aixecament militar a les Illes. Viatgen a Mallorca, i allí Margareth serà testimoni de la desfeta que suposà l’intent de desembarcar a la platja de Portocristo. És testimoni de com cauen els seus companys i del desastre que suposà tot allò, i s’exclama per la poca cobertura que tingueren els abraonats milicians, i en veure com foren deixats sense efectius de suport quan es decidí anar a una altra contrada de l’illa. El desastre fou ampli, i Zimbal veu caure el seu company Erwing Bresler. Ella, però, sempre defugirà parlar d’aquest tema, per tal de no desanimar la resta dels seus companys.

El seu caràcter el demostra després, quan fa donació dels diners que li pertanyien rebre al seu company -110 pessetes-, a la subscripció a favor dels familiars dels sitgetans caiguts a Mallorca. Margareth serà la primera donant en l’àmbit particular de la llista.

⁸ RAWICZ, Mariano; *Confesiones de papel*. Valencia. IVAM, p.p. 193-194

A la seva tornada de les illes tothom destacarà d'ella el fet que no es mostrés gaire abatuda per la pèrdua dels amics. Zimbal es mourà per la Barcelona d'aquells dies sotmesa a l'efervescència revolucionària, i lluny de compungir-se es torna a mobilitzar només dos dies després d'haver arribat de Mallorca.

De forma casual durant aquells dies coneix Mary Low, qui parlarà d'ella al seu *Cuaderno rojo de Barcelona*.⁹ Low fa una acurada descripció de la Putz a l'hotel Falcón, la nit de la tornada de les illes. Parla de com se l'il·luminen els ulls parlant dels seus amics caiguts a Mallorca.

Recuerdo la primera vez que la vi. Hacía mucho tiempo, la noche en que regresaron los hombres sin lograr la toma de Mallorca. Era la primera derrota, y recuerdo que el local estaba sumido en un gran silencio, la gente merodeaba por allí afligida, susurrando. Putz había perdido a su compañero, un joven alemán al que habían destrozado en Porto Cristo. Subió las escaleras lentamente con un peso mayor que el del fusil que le encorbaba la espalda.

La rodeamos mientras nos contaba en un escueto español, con acento cantarín, la toma de Porto Cristo. Cómo habían dejado tan pocos hombres de guardia mientras ellos saltaban a los barcos para atacar a los del otro bando. Cómo los fascistas se habían abatido sobre ellos y habían masacrado a los defensores. Sí —dijo ella—, ha muerto. —Peinó hacia atrás un mechón de pelo que se le había escapado del moño. —Bueno, pues me tengo que ir a otro frente en cuanto pueda, eso es todo.

En aquel momento no había espacio para alojar a los hombres procedentes de Mallorca,

en el local tuvieron que dormir en unos colchones que se improvisaron sobre el suelo. Por la mañana fui a la habitación donde ella había dormido con otras chicas.

Estaba tumbada en el suelo, majestuosamente joven y desnuda, con su pelo rubio desparramado en ondas sobre las almohadas. Me enseñó un cuadernillo en el que había anotado sus impresiones a lo largo de los dos años que había estado pateándose España con su amigo.

-Tocaba la guitarra- me dijo- y cantábamos. De eso vivíamos. No teníamos otra forma de ganarnos la vida. Nos marchamos de casa porque nuestros padres eran fascistas y querían que nosotros también lo fuéramos. Dormíamos debajo de los árboles. Era divertido.

Estaba muy bronceada.

En el cuaderno había algunas fotos de alemanes gordos con los que se había encontrado por ahí, cuando dormía a la intemperie, con acné en la cara e impresionantes cogotes. En la parte inferior de la foto, ella había garabateado: "Cuatro veces arios". Algunas veces hablaban con ella, y les sorprendía mucho saber que había alemanes cantando por las calles. Una mujer se ofreció a pagarle el pasaje de vuelta a Alemania, a través del consulado, si regresaba a casa y se comportaba como una buena chica. Putz tenía diecinueve años. Su padre era profesor de la Universidad de Düsseldorf. Miró a la señora con una dulzura impasible y le dijo:

-Soy judía.

La señora le dio una moneda de diez céntimos y prosiguió su camino a toda prisa.¹⁰

El compromís de Margareth era total, sense embuts. La mateixa Low comenta com en veure una columna desfilant per les Rambles ho deixa tot i

⁹ LOW, Mary; *Cuaderno Rojo de Barcelona*. Alikornio Edicions. Barcelona, 2001. p.p. 112-114

¹⁰ Ibid. p.112

torna amb les milícies cap al front d'Aragó, malgrat els intents de Low perquè Margareth no estigués a primera línia de foc.

Intenté persuadir con todas mis fuerzas a Margaret Zimbal ("Putz") de que fuera al frente en una ambulancia y no con los milicianos, se la veía tan joven y tan bella para morir... Pero se rió, sentada a horcajadas en una silla, enfundada en un mono de pana y con un pañuelo rojo anudado en torno al cuello.

-Bueno, pues, ¿qué te parece?- le pregunté cuando se me hubieron agotado los argumentos.

Soltó una carcajada y me pellizcó la nariz.

-Pues me parece que hablas mucho –me respondió.¹¹

Margareth marxà al front, però l'alegria dura poc. La cruesa de la realitat s'imposà davant seu. Malgrat això, la personalitat i presència d'aquella jove alemanya no devia passar per alt. En aquell curt període, té temps de començar una altra relació, amb Walter Schwartz, un dirigent polític del POUM, alemany com ella i membre de l'esquerra internacional.¹²

Dos días después de volver de Mallorca, Putz se marchó al frente de Aragón junto con otros cuatro chicos españoles. Todos llevaban fardos a la espalda, y se marcharon cantando. No llevaban más de seis horas en el frente cuando a los chicos los abatieron de dos en dos a su lado, y ella se quedó sola. Después nos escribió

unas cuantas veces desde la montaña, donde exploraba arrastrándose por las noches en las colinas oscuras, en los límites de la tierra de nadie, sin saber donde podían estar los puestos avanzados del enemigo. Luego volvió a Barcelona, donde estuvo un tiempo realizando una labor política y trabajando para la Agencia Internacional.

Entonces pensamos que ya era nuestra. Estaba subyugada por un alemán con la nariz aplastada y las manos peludas que había protagonizado grandes hazañas en el frente. No era mujer de estar mucho tiempo sin un hombre. Sin embargo, le reprochaba que él estuviera vivo y su amigo muerto, le tomaba el pelo, le hacía desplantes y le dejaba solo en los cafés con un gesto de indiferencia en sus hombros anchos y bellos. Él no iba a permitirle que volviera a la milicia. Acostumbraba a llevar trajes de pana negra y una vieja boina, y su rostro parecía tranquilo y sereno, como si no le hubiera pasado nada, como si acabara de salir de la escuela. Era lista y trabajaba con ahínco.¹³

Semblava que Margareth s'havia assentat en treballs a la rereguarda, quan el seu impetuós caràcter torna a sortir a la llum.

Un día, estábamos con ella en un café cuando llamaron a su antigua compañía, "Bandera Puig", para que regresara al frente. Oímos un clamor de trompetas. Putz se mecía en su silla, chupando una pajita, y su rostro sereno era completamente inescrutable. Les vimos aparecer en formación a lo largo de la calle, levantando el polvo y con la bandera roja ondeando. Pasaron junto a nosotros.

De pronto, Putz pegó un salto, arrastró su silla y salió corriendo tras de ellos, por toda la

¹¹ Ibid. p.112

¹² Walter Schwartz (1907-Estocolm 1982) membre de la KPO (Partit Comunista d'Alemanya-Opositor) de la facció Brandleriana. Arribà a Barcelona el 1932 fugint també dels nazis; refugiat a Espanya es converteix en destacat membre del POUM.

¹³ LOW..., p.p. 114-115

calle, gritando:

*-Esperadme, esperadme, ¡yo también voy! ¡Yo también voy!*¹⁴

El tràgic final de l'àngel roig

La poumista Otilia Castellví recollí els records de la seva agitada vida al llibre, *De les txeques de Barcelona a l'Alemanya nazi*. Hi fa una descripció força aclaridora del caràcter de la Margareth.

D'entre els alemanys antifeixistes ens vam fer íntimament amics d'un tal Walter. Li teníem reservada una habitació per als pocs dies que venia del front. En una d'aquestes curtes estades a Barcelona, ens portà una noia alemanya que em produí una impressió tan gran com mai cap altra noia no m'ha produït. Es deia Margarida Zimbal, i tenia vint-i-tres anys. Era alta i ben proporcionada, amb els cabells recollits al clatell, de color ros clar i tan sedosos que feien la constant impressió d'una aurèola a l'entorn del seu cap, que emmarcava un rostre perfecte i d'una dolçor extraordinària. El que més seduïa d'ella era la seva intel·ligència, i sobretot la seva naturalitat i senzillesa. El seu físic, les seves maneres, la seva cultura refinada..., tot era tan delicat i perfecte que, fins i tot sense poder gairebé parlar-li (com ocorria amb els que no sabíem l'alemany), ens sentíem tot seguit atrets per la va selecta personalitat. Tanta bellesa i tantes qualitats estaven destinades a grans fatalitats. Era filla única d'un metge berlinès nazi, i com que ella era antifeixista conseqüent, deixà les comoditats de la seva família i del seu país i, juntament amb un company socialista com ella, emigrà a Anglaterra. Ell era músic i

*ella dibuixava molt bé; sobretot en l'estil de caricatures. Amb això es guanyava la vida, una mica bohèmia. En esclatar el moviment a la nostra península, van venir a lluitar contra el franquistes. En el desembarcament de Mallorca ell morí quan lluitaven tots dos de costat. D'aleshores ençà ella no estimà més la seva vida. Els companys la van fer venir a Barcelona i fou així que arribà a casa nostra. Tots li pregaven que es quedés a la ciutat, però ella sempre amb el seu dolç somriure, s'hi negava. Jo procurava, més que ningú, persuadir-la perquè es quedés a viure amb mi, no tant sols perquè les seves qualitats em meravellaven, sinó perquè comprenia que en Walter n'estava enamorat. No va ser possible, volia anar al front i al cap de pocs dies sortí cap a l'Aragó amb en Walter.*¹⁵

Malauradament la guerra continua, i s'emporta per davant il·lusions i persones. El relat de Low continua descrivint el seu tràgic final.

No volvimos a verla viva. Estaba a las afuera de Huesca, inclinada sobre el pecho de un miliciano al que habían derribado, escuchándoles el corazón, cuando un tirador certero la abatió. La bala le entró por la espalda y ella cayó fulminada. El robusto alemán la llevó de vuelta a Barcelona en un camión. Depositaron su cuerpo con gran pompa en un teatro que pertenecía al partido, se cubrieron todas las paredes desde el techo hasta el suelo, con telas rojas y la hoz y el martillo, enormes y blancos, resaltaban, triunfantes. El suelo de la tarima estaba cubierto de coronas de flores rojas y la gente no paraba de desfilar ante el féretro con las gorras de milicianos bamboleándoles

¹⁴ Ibid. p.115

¹⁵ CASTELLVÍ, Otilia; *De les txeques de Barcelona a l'Alemanya nazi*. Quaderns Crema, 2003, p.42.

en las manos. Nosotras, con nuestros mejores uniformes azules almidonados para los desfiles en la ciudad, formamos una guardia de mujeres y nos mantuvimos firmes, en relevos, durante veinticuatro horas. La habían cubierto con un velo que parecía rosa bajo el resplandor rojo. Tenía muy buen aspecto y un rictus un tanto extraño en el cuello, pero era la misma.

*Todo el mundo mandó delegaciones al funeral y lo utilizó como plataforma política para manifestos de mujeres.*¹⁶

Castellví també ho recorda,

*Unes setmanes més tard aquest tornà sol. Només veure'l entrar vaig comprendre el que havia passat, ho duia escrit al rostre. Ens vam abraçar desesperats plorant aquella pèrdua. Sabíem que ella volia morir i això havia de consolar-nos, però tot el seu valor personal, i la seva bellesa, ens semblaven massa extraordinaris perquè es pogués acabar amb un sol tret. La seva mort deixà atuits tots els que lluitaven prop d'ella, i sembla que ningú no va gosar enterrar un cos tan magnífic. Per aquest motiu, amb tots el miraments, con si realment sols fos ferida, la portaren a Barcelona. La van tenir dos dies al local del partit voltada d'una enorme quantitat de flors. Centenars de persones desfilaren per veure-la. Tothom plorava, però ella, dintre el taüt, continuava amb el seu etern i enigmàtic somriure...*¹⁷

Zimbal cau ferida mortalment el 21 d'octubre al front d'Osca, abatuda per una bala. Unes cròniques afirmen que amb el fusell a la mà; altres, que tractant de salvar un company ferit. Tant és, el cas

¹⁶ LOW..., p.p. 115-116

¹⁷ CASTELLVÍ..., p.43

és que ningú mai dubtà del seu valor i coratge. Tenia dinou anys.

La notícia de la seva mort es difosa a Sitges a través de la crònica que en feu *La Batalla* el 23 d'octubre i que reproduceix dies després *Front*. Margareth hi és descrita com una dona valenta, i es reconeix que fou “*el prototipo de mujer revolucionaria*” era “*femenina pero fuerte, valiente, heroica, luchando hasta vencer o morir*”.

En el seu llibre autobiogràfic de 1937, Jack Bilbo parla dels malaurats dies de la guerra a Sitges. En un moment determinat decideix aturar el relat dels fets i dedicar de manera explícita unes paraules a un dels seus empleats, caigut a Mallorca. Per bé que no en dóna el nom real sabem que es tracta de l'Erwing Bresler, el company de la Margareth, a qui ell anomena *Bibbel*, probablement un renom,

*Era un noi de 22 anys que tocava la guitarra al local, de nom Bibbel, que va morir a Mallorca. Era un noi ros, amb els ulls blaus, encantador i de bon caràcter. Un noi que no va parlar mai malament de ningú. Havia arribat com a vagabund i treballava al bar. Un noi excepcional.*¹⁸

Recorda Bilbo com una nit, abans que tot esclatés, eren al bar asseguts, amb el bar ja tancat, i el noi li va oferir un recital privat cantant cançons només per a ell. Bilbo s'emociona en recorda-ho. De la seva xicota, de qui tampoc menciona explícitament el nom però que sabem que és la Margareth Zimbal, diu que va anar a lluitar a Mallorca, i en va tornar, havent perdut el seu company, sense llàgrimes, sense una gota d'acritud. A tothom que li preguntava com havia anat, ella deia concisament, força bé.

No li diria a ningú que ell havia caigut. Ella no volia desanimar els seus companys. Ella va

¹⁸ BILBO, Jack; *I can't escape adventure*. 1937 p.p. 212-213

*ser tan heroica com ell, qui va donar la vida per la llibertat dels espanyols tot i ser alemany. Dos mesos després la noia fou morta –rifle en mà- al front de Saragossa.*¹⁹

Aquestes paraules de Bilbo deixen entreveure certa tendresa i estima cap a aquella parella, ambdós alemanys com ell, i ambdós igualment caiguts al front lluitant per la llibertat que creien per tots a els treballadors del món. Bilbo dirà, *sempre em sembla que son les millors persones les que ens deixen.*

La mort de la Pütz colpejà la gent del POUM que la va conèixer. Especialment les seccions femenines, que l’hi havien agafat estima pel valor i iniciativa demostrats al front, i per simbolitzar aquella nova dona que deixava enrere tota mena de prejudicis sexistes a la guerra.

L’1 de novembre *Front* inclou una carta d’acomiadament dirigida a Puz, signada per la secció femenina del POUM de Sitges, en què es recorda el seu primer contacte, i se n’elogien les seves virtuts, per acabar amb un contundent: No cal plorar-la.

El seu enterrament fou la demostració del gran aprecí que s’havia guanyat, així com una posada en escena de tota la parafernàlia que el POUM era capaç de mobilitzar per fer una acte de reconeixement alhora que reivindicatiu i alentidor cara als companys. Un grup de la secció femenina del POUM sitgetà, junt amb les seccions d’altres poblacions, vetllarà el cadàver de la jove alemanya, a la seu barcelonina del partit. El seguici fou acompanyat per les màximes autoritats del partit i gran quantitat de representants de seccions femenines d’arreu. Un dels llocs destacats del seguici l’ocuparà la seva amiga Else Homberger, l’altra alemanya de la secció sitgetana del POUM.

La premsa feu ampli ressò del seu enterrament. En parlaren *La Vanguardia*,²⁰ *La Solidaritat Obrera*, *La Veu de Catalunya*, i naturalment les publicacions pròpies del POUM, *Front* i *La Batalla* que el 29 d’octubre publicà un article signat per Lázaro Hernández en nom dels seus companys de la Bandera Puig, titulat “La Puz ha muerto”:

Difícil describir la emoción que me embarga el cumplir el encargo de mis compañeros al hacer unos rasgos dedicados a nuestra compañera Margarita Zimbal “Puz”, caída en el combate librado el día 21.

Quien no recuerda su valentía sin par en la toma de Estrecho Quinto, donde en la primer línea de fuego fue siempre uno de los elementos que más se distinguieron en los combates allí librados.

Increíble parece que haya desaparecido, sin embargo tenemos que aceptar la realidad.

Habiendo granjeado, junto con su compañero Walter todas nuestras simpatías; ella nos servía de guía en los momentos más difíciles, prueba de ello es que cayó mortalmente herida cuando fieles a ella la seguíamos por un sendero que para ella fue el de la muerte, nuestros solícitos auxilios resultaron estériles, nada más pudimos recoger su postrer suspiro, momentos después expiraba en nuestros brazos, junto a su cadáver amontonamos nuestros puños jurando venganza.

Justo homenaje merecía la compañera “Puz”, y lo recibió primero el día 6 de octubre. Paseó por Barcelona junto con nosotros, la bandera que fue tomada a los facciosos en Monte Aragón. Y el segundo lo ha recibido ahora que las masas le han tributado el póstumo, acompañando el cadáver a su última morada. Por nuestra parte juramos vengarla junto

¹⁹ Ibid. p.213

²⁰ Els dies 23, 24 i 25 d’octubre. En aquest darrer número s’inclou una fotografia de l’enterrament.

con los demás compañeros anónimos que han ofrecido su vida en pos a la revolución, aunque para ello fuera necesario sacrificar la nuestra.

Margareth Zimbal fou enterrada al cementiri de Montjuïc el 24 d'octubre de 1936.

A Sitges el seu record quedà ràpidament esborrat. Als que la conegueren de prop els esperaven dies molt durs lluitant..., o fugint. A tothom el dia a dia de la guerra, i les dificultats quotidianes feien oblidar ràpidament el trasbals de la jornada anterior; res resultava remarcable. Qualsevol dia podia esdevenir més important que l'anterior i el desenvolupament dels fets propis d'una guerra, com l'arribada pocs dies després del primer contingent de nens evacuats de Madrid per ser allotjats, faria oblidar amb cruel rapidesa el que havia succeït fins aquell moment.

La seva figura fou enaltida per un sector, el del POUM, que hi veia encarnar totes les virtuts que necessitaven per lluitar. La poètica i un cert romanticisme que la seva vida destil·lava aconseguí traspasar les seves circumstàncies personals. I el seu record, i el de les seves gestes ajudaren a engrandir una llegenda popular sobre el valor, la resistència i l'esperança del poble en lluita contra el feixisme.

Bibliografia:

BILBO, Jack; *I can't escape adventure*. Creset, 1937

CASTELLVÍ, Otilia; *De la txeques de Barcelona a l'Alemanya Nazi*. Quaderns Crema, 2003.

ESCRIVÀ, Cristina; *Los ojos de Walter Reuter*. L'Eixam edicions. Valencia, 2012

LOW, Mary; *Cuaderno Rojo de Barcelona*. Alikornio Ediciones, Barcelona, 2001

NASH, Mary; *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Taurus Historia, 2006.

Margareth Zimbal retratada
per Walter Reuter a un parc
de Madrid, novembre 1933.
(Foto: revista *Luz*)

Retrat de Pietro
Paolo Vagliasindi.

Dos anarquistes italians ben diferents, a Sitges

Des de la proclamació de la Segona República Espanya s'havia convertit en lloc de refugi per a molts antifeixistes estrangers. Lliurepensadors i anarquistes, sobretot alemanys i italians, però també francesos i belgues, que fugien d'uns països on explicitar les seves idees significava estar en perill permanent, veuen Espanya com un lloc de resguard on viure i poder dur a terme les seves activitats.

Paral·lelament hem vist com Sitges s'havia convertit des de feia temps en un lloc ideal per passar desapercbut i gaudir d'una vida tranquil·la. En aquell espai, i durant un temps abans de l'esclat de la Guerra coincidiren dos personatges italians ben diferents i als quals alhora el destí ajuntà i marcà. Ambdós arribaren a tenir certa responsabilitat dins les columnes anarquistes, encara que hi arribaren amb un bagatge i per motius ben diferents. Però també ambdós en un moment o altre trepitjaren la presó, de la qual també aconseguiran sortir.

L'un, un tenaç activista anarquista amb sòlids fonaments ideològics; l'altre, un antic feixista de l'alta societat italiana reconvertit en milícia anarquista, i que sembla, arrossegà el primer en el seu infortuni.

Bruno Castaldi, el sabater anarquista

L'italià Bruno Castaldi representa el compromís per una causa política, i alhora la repressió aplicada dins els bàndol republicà a qui no es sotmetés als desigs de Moscou. Represaliat injustament com a element contrarevolucionari fou empresonat per

acusacions falses, o almenys incorrectes.

Castaldi té el perfil d'un anarquista lluitador, d'un tenaç militant a qui les adversitats de la vida no feren més que estimular. Havia nascut el 30 de gener de 1897 a Florència. La seva vida va anar lligada sempre a la lluita anarquista. Intervé en la Primera Guerra Mundial però es revolta i abandona el front, el que el fa ser declarat pròfug. Condemnat a deu anys de presó per amotinament i a dos més per desertor, torna a Milà el 1919, després de beneficiar-se d'una amnistia. Allí es mostra com un actiu antifeixista, militant de l'USI (Unione Sindicale Italiana), dirigeix campanyes contra el moviment feixista en alça, i fins i tot és ferit en un dels molts xocs amb grups violents.

Al juliol de 1921 torna a ser sentenciat per possessió d'arma de foc i marxa a Bèlgica d'on serà expulsat pel fet de declarar-se anarquista. També serà declarat indesitjable per França i Luxemburg. Sembla, a més, que en aquest període entra en contacte amb el teòric anarquista Errico Malatesta, i apareix connectat amb els activistes anarquistes Raffaele Schiavina i Federico Giordano Ustari.

El 1929 s'estableix a Menorca, primer a Ciutadella, on treballa en una fàbrica de barrets de palla, i posteriorment a Fornells on es dedica a la producció de *zapatillas de alta fantasia*, i on arribarà a tenir certa presència en la vida pública en la seva condició de reconegut industrial.¹

¹ Segons *La Voz de Menorca*, de 26-2-1932, *La manufactura de zapatillas del señor Castaldi tiene ya conquistado el mercado español donde los establecimientos de mayor fama se honran en*

Aquesta condició d'industrial, però, no l'allunya de la seva visió de la realitat social, i almenys en dues ocasions escriu sobre la seva perspectiva del món en *El Porvenir Obrero*. Uns textos que són declaradament en contra de la guerra i l'església el primer, i d'un de caire més profund i intel·lectual el segon.²

Castaldi acollirà a la seva fàbrica diferents anarquistes italians exiliats com ell -és el cas d'Ernesto Gregori, a qui dona treball-, el que reafirma la idea que sempre fou coherent amb el seu ideari.

Des de 1930 és novament buscat per les autoritats italianes. Enceta aleshores una relació d'odi contra Mussolini, a qui denuncia el 1932 en un article a *La Voz de Menorca* per impedir la sortida d'Itàlia de la seva mare, en negar-li el passaport al·legant que el seu fill era "el secretari de Malatesta". En el text mostra la seva enèrgica repulsa a la política de Mussolini. Finalment aconsegueix portar la seva mare a l'illa i reunir-se amb la seva família.

El 1933 es trasllada a Madrid, on al març obre un fàbrica de calçat. Temps després, en fer fallida aquesta, es trasllada amb la seva dona Carmina i els seus fills Spartaco i Giordano a Sitges, on obre un nou taller, el 1935. Sitges, amb la seva ja establerta indústria del calçat li oferirà millors oportunitats, i aquí reprèn la fabricació de calçat. A Sitges, establert al carrer de les Parellades número 35, naixerà la seva filla Aurora, i es relacionarà amb un altre italià resident també a la població i com ell exiliat de la seva Itàlia natal, encara que per motius ben diferents, Pietro Paolo Vagliasindi, amb qui l'unirà l'odi cap a Mussolini.

A l'octubre de 1935, residint a Sitges, la policia

proveerse de la selecta producción de escarpines, cuyo sistema de cosido se halla patentado, poseyendo actualmente una cartera repleta de pedidos.

² *El Porvenir Obrero*, 13 de febrer i 12 de març de 1932. En aquests texts Castaldi deixa ben clar quina és la seva filosofia a la vida, i raona el perquè es declara com a anarquista.

emet un informe sobre ell dient que té un gran retrat del polític socialista antifeixista Matteotti,³ i alhora que és amic de l'ex garibaldista Pietro Paolo Vagliasindi, "antic partidari d'Annunzio".

Al juliol de 1936 Bruno, que sempre estigué atent a les qüestions polítiques, ja veia imminent l'esclat del conflicte, i així li ho comenta a l'activista irlandès Peadar O'Donnell, que es trobava en aquells dies a Sitges.⁴ Desplaçat a Barcelona, veu moviments inquietants que li generen cert nerviosisme, en estar convençut que cas de triomfar el feixisme i ser retornat a Itàlia, la seva vida perillaria.

Però la guerra esclata i Bruno es militaritza immediatament. Desconeixem si sol o en companyia d'altres persones, però dos dies després de l'esclat de la Guerra ja apareixen milicians italians de Sitges a la zona de Caspe, abans fins i tot de l'arribada de les columnes sortides de Barcelona. Són els grups popularment coneguts com a *impacients*, gent conscient de la importància d'aturar des del primer moment l'aixecament militar, i que es dirigeixen ràpidament per carretera cap a l'Aragó. La seva sort serà diversa; molts d'ells es veuran embolicats en emboscades. Amb l'arribada, dies després, de les grans columnes de milicians sortides de Barcelona, Bruno s'incorpora a la Columna Ortiz de la CNT, on arribarà a ser comissari polític de la centúria Luz y Vida.

El darrers dies de 1936 al capdavant de la seva centúria, Bruno Castaldi tornaria a Sitges per tal de descansar uns dies. S'instal·len tots plegats a l'Hotel Subur. El setmanari *Front* ho recull amb una crònica dels actes realitzats en el seu honor. Com l'acte de benvinguda a la Casa del Pueblo (teatre Prado), amb la intervenció de l'escriptor Eduardo Zamacois, en

³ Giacomo Matteotti (1885-1924), advocat i polític socialista italià, gran lluitador contra el feixisme. Fou assassinat per feixistes després d'haver estat segrestat.

⁴ Veure text dedicat a Peadar O'Donnell en aquest mateix treball.

aquells moments redactor de guerra de la CNT.⁵ També de la mà d'un dels seus milicians tenim un petit testimoni d'aquella estada. Manolo Comas Cabistañ, un jove milicià que formava part de la centúria Luz y Vida recollí els records d'aquells dies,

Esto ocurría al amanecer de primeros del 37. Así llegamos a las tres de la tarde a Sitges. Y lo primero que hicimos fue ir a la barbería. Para Sitges, fue un gran acontecimiento nuestra llegada. Todos nos acogían con muy buena voluntad. Resulta que el italiano Bruno Castaldi vivía allí, que tenía una fábrica de calzado, zapatos de piel de alta calidad, de modo que, con poco dinero, nos calzamos todos. Las mujeres nos miraban con mucha estima. Había una señora soltera de unos cuarenta años dueña de un estanco de los mejores de Sitges, que estaba perdida por mí. Fuimos a bailar a Vilanova de Geltrú y no sabíamos ni el uno ni el otro, éramos el hazmerreír.

Organizaron un festival tipo charla, haciendo mención al alto espíritu de lucha y tesón que habíamos ejercido a forma de homenaje. Lo organizó el Comité del pueblo, con invitados. Estaba Salvador de Madariaga, Eduardo Zamacois y otros que no recuerdo, porque la mente no la tenía muy clara. Resulta que algunos tenían que hablar, pero sólo pudieron dar las gracias, y despedirnos cantando canciones vascas que, a pesar de que íbamos cargados, nos salieron bastante bien, y fuimos muy aplaudidos; incluso nos hicieron repetir algunas canciones. Era un teatro grande, y había un lleno completo. También nos hicieron otro homenaje en el Hotel Mirar, con un banquete. En este hotel no lo frecuentaban más que ex-ministros, como Lerroux, Cambó y otros. Decían que allí inventaron el estraperlo.

De regreso, pasamos tres días en el pueblo, que también lo pasamos muy bien. Vinimos un gallego un navarro y yo; formamos un trio de cantores que acoplábamos muy bien. Por donde íbamos, la gente nos incitaba que cantásemos y nos ovacionaban mucho.

Así que pasamos unas vacaciones la mar de bien. Antes de ir de vacaciones, recibimos el primer pago que nos hicieron, y nos dieron mil pesetas y pico. Yo nunca había tenido mil pesetas en el bolsillo hasta entonces, y me encontraba rico.⁶

L'estada d'aquest grup s'allarga des del 27 de desembre de 1936, fins al 20 de gener de 1937.

Segons Caballol, contradient el testimoni del mateix Cabistañ, *abans de marxar fan una carnavalada. Ningú no els fa cas.*⁷

Poc després de la seva tornada al front Bruno és ferit, i torna a Sitges per recuperar-se. Des d'aquí tindrà noves responsabilitats, ara en les funcions d'abastiments de la columna.

Com a conseqüència dels fets de maig de 1937 i la conseqüent depuració, Castaldi és detingut el 30 de juliol, per ordre del jutge Bertràn de Quintana, per de les denúncies derivades de les investigacions en relació al cas dels cementiris clandestins a Sitges.

Segons informà *La Vanguardia* Bruno serà empresonat per haver robat a casa de burgesos durant els primers dies de la revolució i per passar informació a la Itàlia feixista.⁸

I és precisament en aquesta segona acusació en la qual veiem l'error voluntari o involuntari de les acusacions. Es fa molt difícil creure que Bruno -un anarquista de profundes i consolidades conviccions-, entrés en aquest joc d'informar a

⁵ Front, 3 de gener de 1937.

⁶ Autobiografia de Manolo Comas Cabistañ, a: *mcomas.blogs-pot.com.es*, entrada 27 de desembre de 2007.

⁷ CABALLOL..., 19-01-1937.

⁸ *La Vanguardia*, 03-08-1937

la Itàlia feixista. Però les investigacions que havia emprès el jutge Bertran de Quintana certament portaven a un Italià que havia col·laborat amb les autoritats italianes i els seus serveis secrets a Barcelona. Un italià establert a Sitges, i en aquells moments enrolat en les columnes anarquistes, malauradament no es tractava de Bruno, sinó d'en Pietro Paolo Vagliasindi, una errada que resultà fatal per a la seva persona.

Pietro Paolo Vagliasindi, un jugador a dues bandes

Pietro Paolo Vagliasindi és sense cap mena de dubte un personatge misteriós, ambigu, un jugador a dues bandes, que més que un militant sembla un oportunista. En el que resulta difícil desxifrar què hi ha de real i què de fictici.

El grup d'estudiosos de la Guerra Civil anomenat els gimenòlegs, han trobat diferents informes policials que han permès fer un esbós biogràfic d'aquest curiós personatge.⁹

Nascut el 21 de setembre de 1889 a Bergam, Pietro Paolo seguint la tradició familiar -el seu pare era general de divisió de l'exèrcit-, ingressa en la carrera militar. Promogut a oficial durant el servei militar el 1911, pren part en la Primera Guerra Mundial. L'any 1920 acompanya el poeta Grabriel d'Annunzio en l'ocupació del territori del Fiume, qüestió en la qual es va comprometre molt.¹⁰

⁹ Els gimenòlegs són un grup d'investigadors sobre la Guerra Civil. Han publicat diversos treballs entre ells *Del amor, la guerra y la revolución*, d'Antoine Gimenez. Llibre complimentat amb un altre volum, *En busca de los Hijos de la Noche*, en el qual s'ofereixen informacions poc conegudes fins al moment. Una de les grans virtuts d'aquest treball és l'assimilació de la figura de l'anarquista de la columna Durruti, l'italià Pablo, amb la persona de Pietro Paolo Vagliasindi.

¹⁰ Fruit de les condicions de la Primera Guerra Mundial, alguns italians consideraven que tenien dret d'ocupació sobre el terri-

Vagliasindi acaba convertint-se en un aviador amb certa rellevància. S'instal·la a Milà, on s'assenta amb una vida plenament resolta. Manté una bona relació amb la família reial italiana i amb la jerarquia feixista, tenint relacions directes amb Mussolini. Però sembla que no va estar en absolut d'acord amb l'assassinat el 1924 de l'advocat Matteotti, secretari general del Partit Socialista Italià. Per aquest motiu, es veu abocat a abandonar Itàlia, i marxa com a pioner a l'Àfrica Oriental.

Després de diverses intervencions a l'Aràbia occidental, Vagliasindi efectua, a partir de juliol de 1924, missions d'informació a França, on freqüenta els grups feixistes dissidents, així com els casinos i les sales de jocs. El 1925 es troba a Monte-Carlo, i més tard a París, on a través d'un comissari de policia, l'ambaixador d'Itàlia li encarrega un missió política; sondejar les intencions del dissident Carlo Bazzi.

Convertit en l'enemic personal de Mussolini des de 1925, aquell mateix any és promogut per a tinent coronel de l'exèrcit, i alhora se li obre una investigació disciplinaria, cosa que el fa enfadar molt. Per això des de 1927, a Brussel·les, comença a aïllar-se dels medis feixistes, entrant en relacions amb el cònsol italià que es posa de la seva part.

El 1927 és expulsat de França per espionatge militar. Els diaris francesos informaran del tema afirmant que era una persona ambigua, considerat com a antifeixista però que alhora havia rebut diners de l'ambaixada italiana com a pagament per diversos serveis.

A Itàlia la seva situació es segueix degradant, el 1928 és objecte de cerca en ser considerat element subversiu. I el 1929 sent coronel és degradat a soldat d'infanteria per indisciplina i novament es veu obligat a abandonar Itàlia a causa de les

tori del Fiume (actual Rijeka, Croàcia). I un petit grup de militar exaltats pel poeta Gabriel d'Annunzio ocupen el territori, i creen la República del Carnaro. La iniciativa serà assimilada pel feixisme, que la farà seva.

divergències amb Mussolini, refugiant-se ara a Bèlgica. Culmina doncs una mala relació personal entre ell i Mussolini, a qui sempre veurà com el responsable de la seva situació personal.

Vagliasindi planteja a finals de 1929 una campanya a la premsa belga contra Mussolini, que no tindrà gaire èxit.

El 1931 França accepta acollir-lo novament, i es dedica ara a la seva passió, l'aviació. Promou, com a pilot, una associació d'aviadors italians antifeixistes.

Per raons desconegudes marxa a Espanya, i, des d'almenys abril del 1933 s'allotja en una pensió a Barcelona, amb una vida retirada i misteriosa. S'interessa per qüestions lligades amb l'aviació, i a partir de 1934 el trobem a Sitges, on viu a expenses d'una contesa belga. Sembla que vivia desfogadament, en disposar d'una col·lecció de segells que venia a filatèlics interessats. El 21 d'agost de 1934 li escriu una carta a Emilio Faldella, viceconsol italià a Barcelona i un dels responsables de l'OVRA (polícia secreta feixista), li planteja accions en les quals creu pot ser útil al seu país.

La guerra d'Abissínia, el 1935, li ofereix l'oportunitat de demanar la seva reincorporació a l'exèrcit italià, i Vagliasindi començà a actuar des d'Espanya per posar-se a les ordres del rei. Tota manera sempre seguí considerant aquella guerra com una estúpidesa ruïnosa, i en la seva correspondència continuà tractant a Mussolini com un assassí i un lladre.

La seva oferta per enrolar-se en la guerra africana li és desestimada.

D'aquest període és la seva relació amb Bruno Castaldi a Sitges, amb qui sembla que coincideix en la seva veneració per Mateotti i l'odi cap a Mussolini.

A Sitges se'l recorda passejant pels carrers amb una gavadina de cuir, pròpia dels aviadors que cridava l'atenció. Distanciat de la vila, vivia lluny del centre i es movia en bicicleta.

Segons el dietari de Bonaventura Julià, Vagliasindi

era; *un personatge misteriós que vivia sol en una casa que havia fet construir a la platja, entre la riera i les coves*.¹¹ Efectivament, Vagliasindi demanà a les autoritats locals permís d'obres en diverses ocasions per poder fer més gran i adequar una caseta a la zona de les coves.¹²

La documentació a Sitges d'ell el nomena freqüentment com Pablo Ballensini, se'ns dubte una confusió. Però no és l'única. Bonaventura Julià l'anomena com a xofer de Durruti, cosa que no hem pogut esbrinar, però que es conforma, vista la seva biografia, molt improbable.

Sembla doncs evident que en tot aquest temps Vagliasindi jugava diverses cartes al mateix temps. Mentre oferia informació de caràcter militar i polític als serveis italians, freqüentava al mateix temps cercles antifeixistes, i de feixistes dissidents. En entrar en contacte amb aquets semblà que s'hi uneix. I durant un temps sembla que practica un doble joc de cara a l'estat italià. La seva estada a Espanya, encara que decisió personal, sembla respondre a un intent d'acostar-se a cercles antifeixistes instal·lats a Espanya, on es refugia.

Amb l'aixecament militar, Vagliasindi és detingut a Sitges i interrogat per membres del Comitè local. Després de consultar la seva documentació i correspondència, conclouen que no poden acusar-lo de res i és deixat en llibertat. Amb tot, l'anarquista italià Camilo Berneri sempre estigué convençut que Vagliasindi era un espia.

Vagliasindi viu la paradoxa de l'aixecament. Ell, un home de l'alta societat italiana, i amb connexions amb la Itàlia feixista, se'n veu aïllat, i per despit, o per un qüestió d'honor, veu com la revolta feixista

¹¹ JULIÀ ..., nota 172

¹² Els permisos d'obra corresponen a febrer de 1934 i a febrer de 1935. Aquella caseta, modificada, es convertiria amb els anys en el nucli constructiu de la Discoteca Atlàntida.

li reobre el camí militar, ara paradoxalment dins unes milícies antifeixistes necessitades de gent amb coneixements militars.

Vagliasindi, que sembla que inicialment no tenia intenció de participar en l'aixecament contra els sublevats, s'enrolà en les milícies antifeixistes, on veu com els seus coneixements militars el poden ajudar a fer carrera com a tècnic militar dins la Columna Durruti, que per necessitat acceptava a les seves files gent de "dubtosa reputació".

Mentre expressa un cert ressentiment respecte a la seva pàtria, que no havia volgut saber res d'ell, considerava alhora haver trobat ara l'ocasió de realitzar el seu ofici d'armes.

El cert és que ningú dubta que si l'aixecament hagués trobat Vagliasindi a Saragossa, per posar un cas, aquest s'hauria enrolat com a militar entre els feixistes. El cas és que sembla que els anarquistes prefereixen aprofitar els coneixements militars que pogués tenir, i alhora ell veu la possibilitat de reprendre una carrera que sempre havia pretès.

Hi ha també un aspecte que sembla impactà fortament Vagliasindi: l'entusiasme i la joia amb què veia que els milicians anarquistes anaven a la lluita.

En aquest sentit la conclusió de l'anàlisi dels anarquistes sobre la seva figura és ben clara; ...*varios elementos conducen a las siguientes conclusiones: Vagliasindi es un nacionalista-monárquico megalómano sediento de gloria militar, y un aventurero al que le gusta el papel de don Juan.*¹³

Igual de concloent és l'informe que el cap del Comitè de Defensa de Sitges en aquells moments, Pedro Bellver, dirigí a l'anarquista italià Camillo Berneri, en què qualifica Vagliasindi de camarada; *Vagliasindi es un nacionalista-monárquico; no es un antifascista, sinó un fascista disidente en lucha personal con Mussolini.*

El mes d'agost el trobem a la zona de Barbastre; al setembre és a Siètamo. Torna a Sitges, i el 27 de setembre se'n torna al front, al sector de Caspe, al costat del seu compatriota Bruno Castaldi. Des d'aquell moment Vagliasindi és ja considerat, ara sí, com un perillós antifeixista.

Ja en el front i enrolat en la columna Durruti, Pietro Paolo Vagliasindi es convertirà en cap tècnic militar del Grup Internacional. Un grup encarregat d'accions concretes i molt perilloses, que travessa les línies enemigues per servir de punta de llança i permetre l'avenç de les milícies. Vagliasindi serà conegut durant aquest període com a Pablo, o coronel Pablo. I un cop Louis Barthomieu, cap d'aquest grup, sigui abatut a la batalla de Perdiguera -a l'octubre de 1936-, Pablo se'n farà càrrec de dirigir-lo.¹⁴

Abans, però, de fer-se càrrec del grup, Vagliasindi fa una estada a Barcelona per descansar. Segons uns informes policials aprofita la seva estada a Barcelona per entrevistar-se amb algun representant de Mussolini. L'informe que es redactà recull la situació de Vagliasindi en aquell dies d'octubre. Segons això Vagliasindi declarà:

haberse visto obligado a pasar a las filas revolucionarias; no habría querido, porque prefería rehacer su vida en Italia. Vagliasindi, declara que la culpa de esta situación es de la Autoridades Italianas, que no han querido saber nada de él; a pesar de numerosas cartas y telegramas. (...) Vagliasindi dice que se salvó por los pelos de ser fusilado, al haberle encontrado en su casa retratos de Mussolini, d'Annunzio, Starace y otras personalidades del Régimen.

Vaglasindi hará verdaderamente una rápida carrera en el frente, siendo un comandante

¹³ *Hijos de la noche...*, p. 335

¹⁴ Aquest és el mateix grup del qual, uns mesos abans, havia format part Simone Weil.

hábil y valeroso. Siempre es requerido y buscado ante cualquier situación peligrosa. Declara tener simpatía por los combatientes rojos porque son valientes y están animados de un espíritu elevado.

*(...) Volviendo a la “cuestión personal”, ha declarado, con cierta amargura; que “ellos nunca me han tenido en cuenta: Yo no podía quedarme eternamente viviendo como un cura y dejarme matar como un idiota. Actualmente habría podido servir de algo y les sería útil. Pero ahora es demasiado tarde, porque no puedo traicionar a esta gente”.*¹⁵

Al mes de novembre, unit ja definidament al Grup Internacional de la columna Durruti, Vagliasindi es desplaça a Madrid i en un revelador comunicat al cònsol italià a Espanya reafirma la seva estranya situació dins la guerra:

*Me he ofrecido a vosotros como una prostituta, no me habéis querido; habría ido a Italia como simple soldado, no me habéis aceptado; me he ofrecido a hacer de espía para mi país; no habéis querido. Ahora soy de nuevo el coronel Vagliasindi y me batiré a la cabeza de mis soldados.*¹⁶

A causa de la mort de Durruti al front de Madrid i la conseqüent crisi a les files anarquistes amb el pas del comandament de la columna a Luis Ruano, Vagliasindi retorna a l'Aragó, i entra a formar part del nou comitè de guerra de la columna. Però poc temps després, pels fets de maig a Barcelona s'enceta la persecució contra membres del POUM i de la CNT. Vagliasindi en serà un dels investigats pel jutge Bertran de Quintana en relació als seus dies a Sitges, i acaba sent detingut.

Sembla que en la seva detenció també hi tingué

alguna cosa a veure el fet d'haver-se negat a manar destacaments contra els legionaris italians integrats al bàndol franquista.

Presó per a tots dos

Conseqüència de les investigacions del jutge Bertran de Quintana, els dos italians, Castaldi i Vagliasindi, son empresonats a la presó del Castell de Montjuïc. A la publicació *Il Risveglio anarchico* de Ginebra, aparegué un article en defensa de la integritat i rectitud de Bruno Castaldi. Encara que l'article no anava signat és molt probable que fos obra de l'escriptor anarquista Guiseppe Ruozzi.

Bruno romandrà detingut des d'agost del 1937 fins a la mateixa vigília de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, en què pot escapar en el darrer moment, i aconseguir passar a França.

Bruno eludeix els camps de concentració i aconsegueix instal·lar-se al nord de França. Però amb l'ocupació alemanya marxa a Tunísia amb la seva família. Allà lluitarà contra el nazisme com a voluntari de l'armada anglesa. El seu fill, Spartaco, també allistat com a voluntari, i que ja l'havia acompanyat al front a Espanya, serà pres pels alemanys i afusellat el gener de 1943. Bruno morí a Florència el febrer de 1962.

Vagliasindi passà per les presons Modelo de Barcelona, la del Castell de Montjuïc, i la de Segorbe a València. El gener de 1939 aconsegueix entrar a França. Però resulta curiós, alhora que clarificador del seu caràcter marcadament “ambigu”, veure com Vagliasindi un cop passada la frontera amb França decideix tornar a Espanya. No sabem què pretenia retornant a una Espanya que previsiblement l'havia de perseguir; ben segur hauria d'estar de no tenir problemes, però el cert és que l'abril de 1939 fou detingut i empresonat a Girona.

Posat a disposició de la Jefatura Superior del

¹⁵ *Hijos de la noche...*, p. 337

¹⁶ *Ibid.* p.336

Servicio Nacional de Seguridad y Orden Público de Madrid el març de 1940, és condemnat a cadena perpètua per un consell de guerra a Barcelona, pena commutada per la de vint anys de presó.

A finals d'aquell any 1940, Vagliasindi intenta comunicar-se amb els seus amics a Itàlia, i és presentada davant Mussolini una sol·licitud d'ajuda per a ell com a antic feixista. En aquest sentit foren realitzades diferents gestions, però sembla que el Duce no en va voler saber res.

Pietro Paolo Vagliasindi moriria a Itàlia el 1961.

Sembla que la detenció de Castaldi té a veure amb la de Vagliasindi, perquè segons les investigacions, es buscava un italià instal·lat a Sitges i enrolat en columnes anarquistes com a responsable d'haver tingut tractes durant temps amb els serveis d'informació italians i haver-los tramès informació sobre les bateries de defensa a la costa. A la denúncia, però, també s'inclouen els actes d'apropiació de béns privats que tingueren lloc els primers dies de la guerra, i en els quals probablement Bruno sí tingué alguna cosa a veure.¹⁷

BILBIOGRAFIA

CATTINI, Giovanni; *El gran complot. Qui va traïr Macià? La trama italiana*. Ara Llibres, 2009.

GIMENÓLOGOS, Los; *En busca de los hijos de la noche. Notas sobre los Recuerdos de la guerra de España de Antoine Gimenez*. Pepitas de Calabaza, 2009.

¹⁷ Com informa *La Vanguardia*, 3-8-1937.

Vista de la Punta. Sitges, 15-11-1936.
(Foto: Alec Wainman, membre de la Unitat
Mèdica Britànica, BMU)

Spanish anti-Fascists

Líders locals durant
els dies de la Revolució
(Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

Josep Maria Bertran de Quintana
al balcó del Palau de la Generalitat,
el 6 d'octubre de 1934.

L'obscur afer dels cementiris clandestins

La repressió iniciada a partir dels fets de maig de 1937 contra tot allò que encara fes olor de revolució, contra les patrulles i els comitès de l'estiu del 36, i contra els elements discordants amb l'hegemonia comunista que –amb la col·laboració soviètica– s'anava imposant, tenen a Sitges un dels seus escenaris. Un episodi que ens apareix barrejat amb un altre, el conegut com l'afer dels “cementiris clandestins”, pel qual s'intentaren depurar responsabilitats sobre la violència dels primers mesos de la Guerra Civil a la rereguarda.¹

La relació entre aquets dos fets és molt estreta. De fet, poden considerar-se dos expressions del mateix, l'intent de reorganitzar la guerra a partir de la desestabilització de la facció llibertària. Barrejat, això sí, amb el digne propòsit d'esclariment dels fets dels primers mesos de la guerra.

Diferents historiadors han remarcat la importància de l'afer dels cementiris clandestins per diferents motius. Però sobretot pel que significà de lluita contra l'arbitrarietat dels primers dies. La lluita legal d'una República contra la il·legalitat d'ella mateixa. La lluita contra els excessos, les incautacions, violències i morts dels primers dies –cosa inaudita en l'altre bàndol– i que conferia dignitat i autoritat moral als seus impulsors. Alhora representa també l'intent d'aniquilació dels poders que, sorgits de la revolta de juliol del 36, havien suplantat els dirigents

anterior, havien plantat cara als militars aixecats i s'havien resistit al reordenament municipalista de la tardor-hivern del 36.

Aquella investigació sobre la violència dels primers dies, inicialment molt intensa i ambiciosa, derivà, segons uns, en una mena de venjança contra els que havien donat la cara per la revolució. I si bé segur que alguns dels empresonats eren culpables dels excessos, la realitat és que, gràcies a les denúncies, i a la dificultat d'esclarir nítidament culpabilitats, a Sitges foren detinguts tots els representats del Comitè local d'aquells dies. No tots tindrien, però, el mateix tracte. Les tensions generades per les detencions, i les pressions de les organitzacions que, després de maig del 37, s'havien afiançat, feren que alguns dels implicats fossin alliberats gairebé d'immediat. D'altres passaren mesos a la presó, sense entendre el perquè uns havien quedat alliberats. Fins que la causa –la guerra ja entomava un mal final– fos finalment sobreseïda.

En tot cas, el que aquell afer evidencià foren les interferències i dificultats que hagué de patir la justícia republicana durant la guerra.

Els Fets de Maig de 1937 i la seva repressió

A inicis de maig de 1937 els dos projectes que convivia en el si del bàndol republicà es veuen abocats a una confrontació al carrer que determinaria el futur de la guerra. El projecte de socialistes, republicans i catalanistes que pretenia

¹ Cal no confondre aquest afer amb el dels quintacolumnistes assassinats al Pont de Vallbona l'abril de 1938, i enterrats igualment de manera clandestina al cementiri de Sitges. Veure R.Sierra i R.Conesa *Diari de Vilanova*, 22-08-2008.

retornar el poder a la Generalitat, i que prioritzava guanyar la guerra per davant de qualsevol altra consideració, s'enfrontava al projecte llibertari i marxista que pretenia seguir amb el control del procés revolucionari i amb les transformacions socioeconòmiques engegades, alhora que es feia la guerra.

La tensió esclatà quan aquell mes de maig forces governamentals intentaren desallotjar la CNT de l'edifici de la Telefònica a Barcelona sota la denúncia d'escoltar i fer ús partidista de les converses telefòniques entre les autoritats republicanes. L'acció armada no assolí l'objectiu, i la CNT, ajudada per la seva base social, es feu forta a l'edifici durant uns dies. Els aldarulls es van estendre arreu de la ciutat.

A Sitges els fets no foren més enllà del desarmament de milicians socialistes i esquerrans per part dels membres de la CNT i el POUM, i el transport a Barcelona d'alguns dels canons que protegien la costa sitgetana, per prendre part, si feia falta, en la topada al carrer. Aquell fet, però, el desarmament de membres del PSUC, ERC i EC, resultà un fet destacable perquè succeeix en sentit invers a com s'estan esdevenint els fets arreu del país, on anarquistes i militants del POUM són els que es veuen desarmats. Un acte que no fa sinó corroborar el pes rellevant que a Sitges tenien encara anarquistes i sobretot el POUM, i l'encara relatiu pes de socialistes-comunistes. Aquets, passats els dies, es retiraran de l'Ajuntament en protesta per haver estat en certa mesura humiliats en ser desarmats i amb la perspectiva molt propera de la constitució d'un nou ajuntament on ara ells formarien el govern davant l'anul·lació del POUM i el menysteniment de la CNT.

Però la violència general d'aquets dies a Barcelona, en la que morí el poumista sitgetà Antoni Carbonell Raventós, i que fou titllada per alguns de Guerra Civil catalana dins la Guerra Civil espanyola, significarà l'estroncament d'un procés radical de

transformació i de tot allò que l'estiu de 1936 havia volgut fer la revolució, per part dels que volien la supremacia i el retorn al poder de les autoritats de la Generalitat i la República. Serà la fi, doncs, d'aquells que afirmaven que guerra i revolució era tot una mateixa cosa.

Dels Fets de Maig a Barcelona en sortí clarament reforçat el PSUC i els seus adlèters comunistes, i s'inicia tot un procés de repressió encaminat a acabar amb tot allò sospitosos de voler transformar profundament la societat.

La CNT veurà minvada la seva influència, però el partit més perjudicat serà el POUM, que serà il·legalitzat, i perseguida la seva cúpula en ser titllats de feixistes. Amb un partit en vies de desaparició i amb el seu líder, el vendrellenc Andreu Nin, desaparegut, l'estigmatització de les seves bases serà un fet.

L'ofensiva, instigada a l'URSS i concretada en les pressions contra el POUM, havia començat ja mesos abans amb l'expulsió, al desembre del 36, del POUM del govern de la Generalitat. De la seva materialització en calúmnies i difamacions, que els estalinistes espanyols deixaven anar sobre l'acció del POUM, es passa als Fets de Maig, que no representen només un punt clau en l'evolució d'aquella república, sinó sobretot el pretext que buscaven, i molt probablement crearen per, un cop neutralitzada la CNT, portar a terme la més intensa repressió política contra el POUM.²

A partir d'aquí una onada de detencions i persecucions s'estendrà, i les presons i les txeques barcelonines s'omplen paradoxalment de lluitadors antifeixistes.

² La instigació soviètica sobre la persecució de què el POUM fou objecte és un fet demostrat. Cal recordar que el POUM fou l'únic partit que es posicionà obertament contrari als processos de Moscou, en els quals Stalin duia a terme la depuració dels quadres polítics.

A Sitges, l'arribada la tarda del 10 de maig d'una guarnició de guàrdies d'assalt significa la posada en ordre de moltes coses. Instal·lades a Can Misses, al carrer Illa de Cuba, les forces d'ordre inicien el desarmament dels membres de les temudes patrulles de control. Els seus membres seran obligats a desfer les barricades que ells mateixos havien muntat dies abans. Mentre que els canons portats a Barcelona són reintegrats a la defensa costanera.

L'arribada, cap a finals de juny, d'un nou contingent de guàrdies d'assalt inicia les primeres detencions dels líders locals, entre ells Joan Alsina i Manuel Grossi, el 23 de juny de 1937. I el tancament de la seu del POUM aquell mateix dia.

Comencen ara les investigacions i detencions, amb l'obertura d'un sumari contra els que portaren els canons a Barcelona durant els Fets de Maig.

Posteriorment hi haurà moltes més detencions, algunes de les quals apareixeran ja barrejades amb la investigació encetada pel jutge Bertran de Quintana.

L'historiador Marc Santasusana ha analitzat aquest procés a Sitges i l'ha dividit en tres etapes.³ Una primera, la de la recuperació de l'ordre públic, amb l'impediment de noves confiscacions d'habitatges i mobles; la neteja i clausura tant l'església parroquial com de l'antic convent de les Mercedàries, i sobretot amb la fi dels controls i escorcolls per part de milicians a l'estació de tren. Una segona etapa significarà la dissolució dels organismes locals del poder revolucionari, amb la dissolució de la conselleria de defensa i les patrulles de control. Finalment una tercera etapa, la de l'arraconament i marginació dels que havien resultat derrotats als Fets de Maig, es a dir els membres de POUM, seguint als seus líders, i apartant-los de les responsabilitats municipals.

Com a conseqüència dels Fets de Maig, la Generalitat

veurà disminuïdes les seves competències, i el Govern de la República assumirà el Departament de Defensa i la garantia de l'ordre públic a Catalunya. El nou govern de la Generalitat, encapçalat ara per ERC i el PSUC, nomenarà com a conseller de Justícia Pere Bosch i Gimpera.

La investigació dels cementiris clandestins

Serà precisament Bosch i Gimpera qui voldrà continuar amb fermesa la tasca que s'havia iniciat el mes anterior, prèviament als Fets de Maig, quan el 22 d'abril s'havia creat un Jutjat Especial amb la intenció de demostrar la integritat institucional de la Generalitat davant els excessos dels primers temps de la guerra en què molta gent fou assassinada i enterrada a fosses, a cementiris o simplement deixades a les cunetes.

Amb aquesta finalitat seran nomenats tres jutges especials: Josep Vidal Leche, Antonio Fernández Ros i Josep Maria Bertran de Quintana, encarregats de les actuacions.⁴

El fet que la justícia, en plena guerra, es decidís a investigar sobre els fets dels primers mesos del conflicte, donava a entendre quina era la voluntat de les autoritats respecte a la violència. Les autoritats tenien clar que calia perseguir i castigar els crims ocorreguts els primers mesos de la guerra, i poder així recuperar el prestigi de la causa republicana, condició indispensable per guanyar la guerra, i mostrar-se alhora com una autoritat seriosa davant la comunitat internacional.

Hi ha qui diu que l'obertura d'aquest sumari fou precisament una de les diverses causes que portaran als Fets de Maig, atès que persones i organitzacions

³ SANTASUSANA, Marc; *De la fàbrica a la Revolta*. Edicions 1979, 2015.

⁴ Aquest dos darrers magistrats, Fernández Ros i Bertran de Quintana, eren propietaris de xalets a Sitges.

es podien trobar involucrades. Però deixant de banda aquest supòsit, el cert és que la investigació de la violència a la rereguarda era tota una declaració d'intencions per part d'unes autoritats que s'esforçaven per reconduir una situació que se'ls havia anat de les mans.

Dels tres jutges inicialment destinats, serà Josep Maria Bertran de Quintana qui rebrà l'encàrrec del president de l'Audiència de Barcelona i del Tribunal de Cassació de Catalunya, Josep Andreu i Abelló d'investigar i iniciar les accions judicials necessàries en relació als crims i els excessos que s'havien produït a Catalunya durant el primers mesos de la guerra. El jutge Bertran de Quintana, amb poders per investigar per tot el territori català, començarà a obrir sumaris a diferents poblacions. Uns sumaris que popularment seran coneguts com dels cementiris clandestins.

L'obertura es feia habitualment a partir de denúncies de familiars o informacions sobre el coneixement de llocs d'enterraments il·legals. A mesura que les actuacions comencen i s'estenen seran molts els familiars de persones desaparegudes que es posaran en contacte amb el jutge per tal d'esclarir on són les restes dels seus familiars, i poder-les enterrar dignament. Ahora, li fan arribar importants informacions sobre els sospitosos d'haver comès aquells fets.

El jutge Bertran de Quintana es desplaça allí on hi ha denúncies per tal de començar unes investigacions el màxim de rigoroses i exhaustives que es pot; cerca esbrinar qui eren els responsables de les morts i en quines circumstàncies s'havien dut a terme els fets. La premsa d'aquells dies se'n farà contínuament ressò de les seves diligències.

Des de Sitges el jutge rep una carta signada per "F", en que es diu.

"(...) estamos, en principio, muy satisfechos por el envío de fuerzas de asalto, en esta población,

*pero aun más reconocidos quedaríamos, Vd. mandara indagar quienes fueron los incontrolados que asesinaron en este pueblo a personas queridísimas y muy buenas. Conste que se asesinó solo por antipatías, por tener creencias religiosas y por fútiles pretextos"*⁵

Acceptada la denúncia, Bertran de Quintana es desplaça a Sitges per indagar personalment i obrir i fer les diligències pertinents. El jutge s'interessa i reclama la participació de les autoritats locals per esbrinar noms i procedència dels desapareguts, a més de tot allò que pogués tenir relació amb la seva mort. L'expedient sobre els cementiris clandestins de Sitges fou incoat el 4 d'agost i el mateix dia 5 el jutge és a Sitges. Bonaventura Julià recollirà, *a las 5 de la tarde de hoy llegó el juzgado especial que sumarian los cementerios clandestinos, escoltado por camionetas con los guardias de asalto, instalándose en el ayuntamiento y comenzando seguidamente sus actuaciones.*⁶

Bertran de Quintana comença immediatament les instruccions i les inhumacions dels cadàvers al cementiri local, on havien estat portats després de ser trobats arreu del municipi en els mesos d'agost i setembre de 1936.

En la villa de Sitges a 5 de agosto de 1937, siendo las 18 horas y 35 minutos, el Sr. Don Bertrán de Quintana, juez especial, con asistencia del infrascrito secretario, y acompañados del alcalde presidente de esta villa don Francisco Richart Blanes y del consejero de Sanidad, Cultura y Asistencia Social, don José Sánchez Guerrero (...) se constituye en el cementerio municipal, donde han asistido también previamente citados los

⁵ GODICHEAU, François; No callaron. Las voces de los presos antifascistas de la República (1937-1939). p.89

⁶ JULIÀ..., 5-8-37

sepultureros Luis Sabater Pascual y Antonio Mirabent Hill, con objeto de determinar el lugar del recinto donde existen depósitos clandestinos de cadáveres, y al efecto los dos sepultureros, sin titubeos, señalan el parterre frente a los nichos 74 al 112, situado en la parte lateral izquierda entrando en donde en una extensión de 11 pasos de largo y 4 de ancho, aseguran se hallan enterrados clandestinamente 13 cadáveres sin ataúd. El parterre del ángulo formado por la pared lateral de la derecha entrando y al fondo, en donde, en un extensión de 10 pasos de largo por 10 de ancho aseguran que hay enterrados 7 cadáveres sin caja también clandestinamente.⁷

No hi ha dubte que aquelles exhumacions foren la part més tristament visible de l'afer. L'actuació del jutge fou exhaustiva; va reunir al cementiri les autoritats locals per tal de testimoniar i aclarir fets, i va prendre nota detallada de tot el que es trobava amb les restes.

Presa la declaració als testimonis dels fets i un cop estudiada la totalitat de la documentació, s'ordena la cerca i captura dels sospitosos d'haver participat en els crims.

La Guàrdia d'assalt procedí, aquells primers dies d'agost, a la detenció a Sitges dels sospitosos, que són posats a disposició del jutge per prendre'ls declaració. L'auto judicial reflecteix el fet i les acusacions.

Resultando: que de las diligencias practicadas se desprende que, con motivo de la revolución iniciada el 19 de julio de 1936, a raíz de la sublevación militar (...) algunos elementos abusando de la fuerza de las armas, impusieron el terror entre otros puntos de la villa de Sitges, a donde eran trasladadas las víctimas y a sus inmediaciones muertas

a tiros, siendo desvalijadas y enterradas clandestinamente en el cementerio municipal, quedando demostrado que han sido 59 las personas asesinadas y enterradas de aquella forma, indicándose como cooperadores en la omisión de tales hechos delictivos los detenidos(...) Considerando que los hechos relatados aparecen como constitutivos de varios delitos de asesinatos previstos y penados en el Artículo 412 del código Penal, y habida cuenta de la índole de los delitos y de la pena con que el Código los castiga, procede a decretar prisión sin fianza(...)⁸

El jutge torna a prendre declaració a qui encara no ho ha pogut fer, així com a nous testimonis; a la recerca de proves inculpatòries, i es fan registres amb la seva presència.

El gros de les detencions tenen lloc aquella mateixa nit del 5 d'agost. Julià dirà: *Toda la noche ha reinado el pánico entre varios directivos responsables, no cesando la circulación de automóviles con instrucciones judiciales relacionadas con dicho sumario.⁹*

Bertran de Quintana seguirà treballant en altres sumaris arreu de Catalunya, i entre el 15 i el 19 d'octubre, tindran lloc noves exhumacions al cementiri de Sitges, i el 22 el al de Sant Pere de Ribes. Encara el 29 el jutge torna a Sitges per tal de fer diligències d'identificació de restes.

En total els cadàvers extrets de les fosses comunes al cementiri local foren 59.¹⁰ Corresponents als cadàvers trobats al terme municipal durant els primers mesos del conflicte, però corresponents,

⁸ Ibid. p.91

⁹ JULIÀ..., 5-8-37

¹⁰ Alguna documentació parla de 56 cadàvers. Una hipòtesi plausible per aquesta diferència ens la donaria el *Baluard de Sitges* (27 Agost 1936) quan informa que a rel de les tasques de neteja de l'antic convent de les monges Mercedàries son trobats diversos esquelets que son portats al cementiri municipal.

⁷ GODICHEAU (2012)...., pp.89-90

alguns, a veïns d'altres municipis.

*La exhumación de cadáveres de personas asesinadas en nuestro cementerio ascienden según noticias a 59, diligencia realizada a presencia del juez Bertrán de Quintana con intervención, entre otros, de los médicos Benaprés y Padrol, tiene por principal objeto su identificación, formando la ficha de cada uno con la correspondiente bolsa conteniendo objetos del respectivo cadáver, pudiendo la familia reclamarlo en su día.*¹¹

Les investigacions iniciades per Bertran de Quintana portaren al processament d'unes 175 persones a tot Catalunya. D'ells una trentena eren de Sitges.

Però aquella investigació, que donava autoritat moral als seus impulsors i que inicialment havia rebut el suport de gairebé totes les organitzacions polítiques catalanes topà, precisament per la seva essència, amb uns entrebancs inesperats. Malgrat l'excel·lent feina feta pel jutge i la voluntat de la Generalitat per aclarir –en plena guerra, cal insistir– els fets, les constants detencions de persones amb vinculacions antifeixistes generaren un greu malestar a la rereguarda, especialment a les organitzacions a les quals pertanyien. El sotrac que això suposà per la difícil convivència de les forces antifeixistes posaren el jutge en l'ull de mira de les autoritats, que finalment cregueren que convenia més aturar-ho que seguir furgant en unes ferides que encara feien mal, i de les quals tot just es començava a saber com havia anat.

Aquella tasca seria també, de retruc, igualment cabdal en un altre sentit. En detenir molts dels elements més actius a l'estiu de 1936, fins i tot la totalitat de Comitè local en el cas de Sitges, quedava tocada l'hegemonia de la qual el moviment

llibertari gaudia. Els empresonaments arreu, exclusivament de membres de la CNT-FAI i del POUM, seran durament criticats per ser clarament partidistes.¹² A Sitges, però, com que resultava molt difícil individualitzar l'autoria dels crims, i amb les investigacions en curs, el jutge decidí empresonar la totalitat del Comitè local de juliol del 36. Es a dir, s'ordena la detenció de, a més de membres de la CNT-FAI i del POUM, a cinc del PSUC, un d'ERC i un d'EC.

I aquest fet implicarà la fi en la unitat d'acció, esvaint-se l'oportunitat de denunciar contundentment les actuacions poc exemplars dels primers mesos.

Lluny d'això les organitzacions a les quals pertanyien els empresonats actuaren de manera diferent. El POUM ja no podia fer res, s'havia iniciat el procés que acabarà amb la seva il·legalització i la persecució dels seus caps era un fet. ERC decidí expulsar el seu militant implicat, i la CNT vivia un moment de certa crisi.

Però el PSUC, reforçat a partir dels Fets de Maig, començà una ofensiva contra el procés endegat per Bertran de Quintana; defensà la innocència dels seus membres i demanà públicament la finalització de les investigacions. Postura que no era, ni de bon tros, unànime dins el govern de la Generalitat. El PSUC es recolzava en l'argument que realment el que s'estava fent era posar en dubte l'autoritat d'aquells primers dies de la guerra, i amb allò la pròpia causa antifeixista.

Cinc dies després de les detencions, el PSUC, protestava i exigia la posada en llibertat dels seus militants, presentats ara com a íntegres antifeixistes, plens de bona fe. Rafael Vidiella, conseller del PSUC, però actuant en contra del govern de la Generalitat, publicà una nota a *La Vanguardia*,¹³ on es posicionava obertament contra la feina feta per Bertran de Quintana.

¹¹ JULIÀ..., 17-10-37

¹² Aquestes detencions foren denunciades per partidistes per gent com el cenetista Joan Peiró.

¹³ *La Vanguardia*, 8-8-37

Però les pressions del PSUC eren molt fortes. Defensaven que els seus militants s'havien limitat a seguir les directius de l'únic poder legítim en aquells moments. I si s'encausava als seus militants s'estava qüestionant tota l'estructura jeràrquica governamental d'aquells dies.

Les pressions sorgides per les detencions dels militants del PSUC i d'ERC a Sitges capgiraren la investigació, i a partir d'aquell moment les facilitats per investigar s'acaben.

Les pressions no només vénen del conseller Vidiella sinó de tots els àmbits; dels partits polítics i sindicats que tenien militants empresonats, dels mateixos processats i dels seus familiars, dels familiars dels desapareguts, i fins i tot de diversos jutges que es negaren a col·laborar amb la seva tasca.

El PSUC havia transformat els cinc militants encausats en disciplinats membres d'un Comitè local, legitimat per les lleis del Govern Català. L'argumentació no estava exempta de coherència, i en conseqüència els empresonats dels PSUC foren posats en llibertat a mitjans d'aquell mes d'agost.

L'argumentació però hauria d'haver tingut el mateix pes pels encausats de les altres organitzacions. La realitat no fou aquesta, i evidencià quina era la realitat de la justícia en aquells moments de la guerra.

Una de les virtuts assenyalades a Bertran de Quintana fou, doncs, la de demostrar que els llibertaris no eren els únics que tenien responsabilitats en els crims, sinó que membres d'altres organitzacions polítiques també tenien responsabilitats, per bé que els costés reconèixer-ho.

L'historiador francès François Godicheau, el primer que va treballar sobre aquets temes, ha assenyalat que el fet que els detinguts del PSUC fossin tots del comitè local de Sitges, certificava que els primers dies de la guerra tots els partits locals anaren a una, i que els excessos no podien ser responsabilitat exclusiva de la CNT i el POUM, sinó que fou un fet d'un espectre polític més ampli del qual s'acostuma

a pensar. Atès que les relacions de les organitzacions locals no eren tan allunyades com ho podien ser les de les seves cúpules dirigents. Assenyala també que aquella simbiosi entre els diferents partits a Sitges és una excepció a Catalunya en l'inici de la revolució. El procés representa, doncs, la politització de la justícia republicana, alhora que mostra la seva parcialitat.

A partir d'aquest moment la feina de Bertran de Quintana patirà el descrèdit, i fins i tot arriba a ser acusat d'ajudar el feixisme. El procés d'investigació iniciat es va desactivant, i en contra de la seva voluntat els casos són jutjats per un jurat popular, que serà força benèvol amb els encausats, fins que es va sobreseir el cas.

La repressió per l'afer dels cementiris clandestins

En el marc d'aquesta operació són detingudes un centenar llarg de persones, d'ells una trentena són de Sitges. Aquets detinguts són enviats per ordre del jutge a la presó Modelo de Barcelona, on formaran part del col·lectiu conegut com a presoners antifeixistes. Un contingent que col·lapsarà les presons barcelonines.

La posada en llibertat a mitjans d'agost dels militants del PSUC, tot i l'enuig del conseller Bosch i Gimpera, generarà incredulitat entre la resta d'empresonats.

Davant aquella situació i la inoperant acció de les seves organitzacions, un grup de 18 empresonats antifeixistes sitgetans signen, el 27 de novembre de 1937, una carta que dirigeixen a les més altres instàncies; al President de la Generalitat, al Conseller de Justícia i al President de l'Audiència barcelonina, en la qual denuncien la seva situació i reclamen la seva posada en llibertat.

Los abajo firmantes, con pleno uso de sus facultades mentales, todos mayores de edad y casi todos hijos de Cataluña, entre los cuales se encuentran luchadores del frente en esta guerra contra el fascismo y por la libertad, militantes de organizaciones sindicales desde hace veinte años, encarcelados en el barco Uruguay por los hechos de octubre de 1934, luchadores siempre, se dirigen a Usted, después de cinco, unos, y cuatro, otros, meses de detención y de haber pasado por la Jefatura de Policía, Lechera Nestlé, Hotel Falcón, Grupo de Información, Puerta del Ángel, Salas de Justicia y últimamente cárcel Modelo, todos los procesados por el juez especial Sr. Bertrán de Quintana, para exponeros respetuosamente lo que sigue.

Hemos sido hace cuatro meses procesados por el denominado Sr. Juez por lo que se ha dado en llamar cementerios clandestinos obedeciendo a no sabemos qué denuncias, pero olvidando que el Comité Antifascista de Sitges, población de la cual procedemos todos, en la mayoría naturales de ella, estaba compuesto por partes absolutamente iguales entre los partidos y organizaciones ER de C, EC, FL de Sindicatos, PSU de C, POUM y CNT, solo que las detenciones han afectado únicamente a las dos últimas ya que cuatro procesados del PSU de C han sido puestos en libertad por el Sr. Juez pocos días después de su detención. (...)

No os hablamos de las pruebas firmadas que tenemos, ni de una carta del mismo Sr Quintana, reconociendo en agosto del próximo pasado año al Comité de Sitges; tampoco del sacrificio de nuestro pueblo que tiene treinta muertos en tierras de Mallorca y Aragón, en lucha contra el fascismo. Tampoco de nuestros certificados de antifascismo firmados y sellados posteriormente a nuestra detención por todos los sindicatos, por la ER de C, por EC, y

demás organizaciones conjuntamente con el Consejo Municipal. Sólo queremos haceros notar que en nuestro pueblo hay un montón de fábricas paradas y la falta de brazos hace que sea necesaria nuestra presencia allí, ya que somos dieciocho detenidos para impulsar todas la producciones. Además, la guerra contra el fascismo necesita a todos y creemos que nuestra contribución a la victoria no puede ser impedida por las rejas de la prisión. Son cuatro meses perdidos, cuando tenemos la absoluta seguridad de que nuestras pruebas demuestran suficientemente nuestra inculpabilidad, de lo que nos han imputado, y por tanto nuestra presencia en la calle y en la lucha es imprescindible. Así no nos queda otro remedio que practicar la huelga del hambre para que el Sr. Juez recuerde que estamos en la cárcel. Pero antes de esto hemos querido dirigiros ésta, a fin de pedirlos que tengáis en cuenta todo lo expuesto y en pro de la justicia en Cataluña, os dignéis a ordenar, una vez hechas la diligencias oportunas nuestra libertad provisional, ya que no queremos huir ni un solo momento de la justicia. No dudando que tomareis en consideración todo lo expuesto y obrareis en consecuencia a fin de hacer la justicia que toca en nuestra tierra, esperamos tendremos (noticia) del recibimiento que ha merecido esta nuestra exposición.¹⁴

Mesos després, sense cap mena de novetat en el tema, una part d'aquets presos, membres tots ells de la CNT sitgetana remetia una carta al comitè peninsular de la FAI. En ella, com que s'adonaven de la càrrega simbòlica que tenia el seu cas, es permeten retreure a l'organització anarquista les seves contradiccions i el seu allunyament respecte dels principis bàsics de la solidaritat.

¹⁴ Reproduït a GODICHEAU (2012).... pp. 108-109

Estimados camaradas:

Todas las épocas de resaca revolucionaria han conducido a los trabajadores revolucionarios a la cárcel y al banquillo de los acusados. Todavía fresco el recuerdo de la represión de octubre y de todas la demás represiones. Y lo sentimos a hora sobre nuestra carne como represalias a toda una serie de cosas. En todos estos momentos difíciles, de dolor personal y de retroceso colectivo, la revolución se ve perseguida, calumniada y llevada a declarar ante los Tribunales de justicia.

Quizás no haya nada tan significativo en este sentido como los llamados “cementorios clandestinos”. Bajo este nombre se pretende juzgar a los Comités Antifascistas del 19 de julio, a los Hombres más prestigiosos y de más limpia trayectoria revolucionaria de la clase trabajadora y casi diríamos al mismo movimiento —o lo que es el espíritu del mismo. De julio bajo los pliegues de cuya bandera todo el mundo quiere conservar un sitio.

El proceso de los llamados “cementorios clandestinos” es lo más monstruoso que podía darse. Para manchar la conducta de los Hombres que en los días de julio lograron sofocar al nacer el alzamiento faccioso han tenido que husmear en los terruños resecos y removerse las tumbas; han tenido que sacarse los cadáveres pestilentes de curas fascistas pretendiendo cargarlos a los Comités Antifascistas y sus colaboradores.

Nos ha tocado a nosotros trabajadores revolucionarios de Sitges, miembros del primer Comité Antifascista, colaboradores de los mismos, la gloria y el honor de ser los primeros de comparecer, por lo que se entiende delito nuestro ante lo Tribunales. La vista va a celebrarse en pocos días. Y allí iremos con la frente alzada, orgullosos de nuestra actuación y de nuestra conducta dispuestos a reivindicar el impulso revolucionario del 19 de julio y a

tapar la boca a quienes, para dar gusto a los enemigos de la clase trabajadora y de la causa antifascista, se han dedicado a la repugnante tarea de desenterrar cadáveres.

Sirva esta carta de comunicación fraternal hacia vosotros. Sabemos la importancia histórica de nuestro proceso que ha desbordado ya el marco insignificante de Sitges, para transformarse en el proceso de todos los Comités Antifascistas de julio. Estamos seguros de contar con la solidaridad de aquellos Comités, con la solidaridad activa de todos los hombres sinceramente revolucionarios, y antifascistas, de toda la clase trabajadora de Cataluña y España. Y, no es seguramente necesario decirlo, estamos también convencidos de vuestra obligación moral de defender aquellos hombres y aquellos organismos nacidos al calor de la lucha, sabréis, antes y durante la vista —a la que desde este momento quedáis invitados—, cumplir con vuestro deber revolucionario y antifascista al que no habéis faltado nunca como así lo hemos hecho nosotros.¹⁵

Aquestes cartes que els presoners sitgetans escriviren a les seves organitzacions defensaven d'una manera nítida i clara els principis revolucionaris i conseqüentment el poder dels comitès de l'estiu del 36, en contra del moderantisme de què feien gala els governs de la Generalitat i de la República.

Arribats a aquest punt, fem un petit parèntesi, per parlar d'un altre sitgetà de trajectòria força poc coneguda, i que també fou empresonat per la seva pertinença al POUM en aquesta dèria de caça a tot l'antifeixisme dissident. Encara que Rafael Font i Farran no hi tingué res a veure amb l'afer dels cementiris clandestins, ni amb res ocorregut a Sitges durant la guerra, és aquesta una bona oportunitat per comentar la vida poc coneguda d'aquest sitgetà.

¹⁵ Reproduït a GODICHEAU (2012)...., p.p. 109-110

Rafael Font i Farran (1912-2003) fou un periodista i advocat de tendència catalanista molt actiu. Fill de Rafael Font i Torralbas, mostrà des de jove l'interès que el seu pare li traspassà pel periodisme. A la universitat fundà diverses publicacions i es mostrà com un activista contra la dictadura de Primo de Rivera. Militant d'Estat Català, col·laborà en la formació de Esquerra Republicana de Catalunya. I sent corresponsal de *L'Opinió* a Madrid es relaciona amb els polítics catalans que allí treballaven. Serà l'assistent de Companys, fins que un cert distanciament el farà allunyar-se d'aquesta formació, i juntament amb altres companys formarà el Partit Nacionalista República d'Esquerra. Viu amb intensitat els fets d'octubre de 1934 des del Palau de la Generalitat, i és designat membre del Comissariat General d'Ordre Públic de la Generalitat. Amb l'esclat de la guerra trenca amb tot, i vist el panorama polític decideix adherir-se al POUM. Treballarà al diari *La Batalla*, al costat entre d'altres d'en Pere Pagès (Víctor Alba). Tindrà una relació personal amb Andreu Nin, fins el punt de buscar-lo, un cop desaparegut, per les dependències policials i convertir-se posteriorment en l'advocat de la seva causa.

L'estiu de 1937 obre un despatx d'advocats per tal de defensar els seus companys del POUM. Aquella oficina es convertirà *de facto* en la seu central del partit, i allí serà detinguda la seva cúpula l'abril del 1938. Però Font i Farran ja era, feia mesos, a la presó per, tant sols, haver distribuït un full en protesta per les detencions arbitràries dels seus companys. Peregrinarà per diferents presons catalanes, tot i que és a La Modelo on passa més temps, convertit en un dels líders dels poumistes empresonats. Acostant-se el final de guerra és incorporat als batallons de treballs.

Acabada la guerra, aconsegueix entrar a França i és reclòs al camp de Saint-Cyprien, d'on aconseguirà sortir. Començant ara la seva vida d'exiliat, sempre però vinculat a la política, fos legalment o des de la clandestinitat. Fou un dels representats espanyols

en la Quarta Internacional, de la que arribarà a formar part de la secretaria europea.

Sempre mantingué el contacte amb la família a Sitges, amb el seu pare, i amb els seus cosins. Especialment amb el seu cosí Felip Font i Soler, qui, tot i ser en aquells moments l'alcalde franquista de Sitges mostrà molt interès pel seu cosí, preocupant-se en tot moment per ell i la seva situació. Confirmant el fet que familiars diametralment oposats políticament seguien en contacte anys després d'acabat el conflicte, interessant-se els uns per els altres.

A partir de 1963, ja apartat de la política, comença a retornar a Sitges, on serà un habitual a les planes de *l'Eco de Sitges*.

Rafael Font i Farran periodista com era, deixà escrita unes memòries que li serviren al seu fill, Rafael Font i Vaillant, per escriure un interessant llibre sobre la vida del seu pare.¹⁶

Rafael Font i Farran,
dibuixat per Agustí Ferrer Pino.

¹⁶ FONT VAILLANT, Rafael; ¡Adelante, adelante! Vida de un revolucionario. Éditions Villar, 2014.

Josep Maria Bertran de Quintana, un jutge incòmode

Hem vist com l'afer dels cementiris clandestins té un nom propi, el del jutge especial Josep Maria Bertran de Quintana. La seva valent tasca a favor d'esclarir els fets foscos dels primers mesos de la guerra a la rereguarda el feren esdevenir el personatge clau per entendre aquets procés, alhora que continua sent un personatge força desconegut.

Josep Maria Bertran de Quintana és una *rara avis*, un personatge solitari i gens gregari, que esdevingué incòmode per a tothom, tan per a republicans com per a franquistes. La seva tasca sovint contradiu les autoritats al poder, i fuig de sotmetre's al poder, i a la disciplina de partit.

Nascut el 1884, procedent d'una família de l'alta burgesia barcelonina, llicenciat en Dret, d'idees republicanes, progressistes i catalanistes, establí contacte amb Lluís Companys i formà part del Centre d'Esquerra Republicana de Barcelona. Tingué un paper destacat en la proclamació de la República al costat de Macià. Regidor de l'ajuntament de Barcelona per ERC, el 1933 trencarà amb la formació. Durant els anys anteriors a la guerra es destaca com un fervent antibel·licista, i es vincula amb el Partit Sindicalista d'Àngel Pestaña.

Només darrerament els historiadors Oriol Dueñas i Queralt Solé han aprofundit en la seva biografia i l'han posada a l'altura que segurament mereix. Concloent que és un figura a qui cal un reconeixement que mai ha tingut.¹⁷ Amb tot, existeixen unes connotacions que han passat per alt i que mereixen ser posades de relleu.

En primer lloc, Bertran de Quintana no era pas un

desconegut a Sitges, ben al contrari. Com s'ha dit el jutge, era propietari -de fet ho era la seva dona- almenys d'un xalet i una parcel·la, és a dir formava part de la colònia d'estiuejants.¹⁸ Així pot entendre's com la gent de Sitges es dirigeix amb certa confiança a la seva persona abans que comencin els sumaris pels cementiris clandestins per tal de denunciar-li la situació a la població.

El fet, doncs de ser propietari d'una casa que sembla fou ocupada i saquejada en algun moment inicial del conflicte, converteix el jutge també en damnificat. És a dir és part i jutge en la causa. Fet impensable en qualsevol procés judicial. Una de les cartes comentades anteriorment, escrites pels presoners sitgetans des de la Modelo ho posa de relleu, i parla d'uns interrogatoris de dubtosa neutralitat.

Resulta también que todos los interrogatorios del mencionado Sr. Juez, han sido hechos con una interpretación personal, a nuestro entender, ya que la mayor parte de las preguntas han sido encaminadas a interesarse por unos muebles que ese señor dijo que poseía en una torre de su propiedad en el pueblo de Sitges, y según afirma fue asaltada no sabemos por quién ya que el Comité Antifascista de Sitges, compuesto por todos los partidos y sindicatos los habría sancionado como lo demuestra otros casos o hechos y concretamente en el caso de la vigilancia especial organizada en casa del Magistrado de Audiencia de Barcelona Sr. Fernández Ros, y también en casa del entonces Consejero de la Generalitat Sr. Corachán. También esos milicianos que entonces prestaban esos servicios reconocidos por las partes interesadas y bajo las órdenes de dicho Comité, están hoy entre rejas procesados

¹⁷ DUEÑAS, Oriol, i SOLÉ, Queralt; *El jutge dels cementiris clandestins. Josep Maria Bertran de Quintana, 1884-1960*. Ed. Gregal, 2012

¹⁸ El diari de Bonaventura Julià, en l'entrada de l'1 de novembre de 1937, comenta com Bertran de Quintana cedí el seu xalet al ministre Manuel Irujo, *decorándose al efecto a toda prisa*. El xalet esmentat era La Pèrgola; a més era també propietari d'uns solars a Terramar.

tambien por el Sr. Bertrán de Quintana.

Mesos després, a la primavera de 1938, amb motiu dels desallotjaments de xalets ocupats per ser destinats al projecte de la Ciutat Infantil, el mateix jutge és requerit a abandonar un dels diferents xalets que en el seu nom son ocupats per part de membres del seu servei. Donant la casualitat que alguna de les cases que ocupava, i en conseqüència protegia, era propietat del seu bon amic el Dr. Corachán.

Enllestint el sumari pels cementiris clandestins, Bertran de Quintana, desencantat de la classe política, desapareixerà de la vida pública. Es farà càrrec del Tribunal Industrial de Barcelona, del qual era titular, però la seva delicada salut li ho impedeix fer-ho en un primer moment. Exiliat a França en acabar la guerra, és detingut i recorre diferents camps de presoners. Finalment, aconsegueix marxar a Mèxic i reunir-se amb el seu germà. De salut tocada i amb precarietats econòmiques, aconsegueix portar la seva dona Valentina España de Digoine i passar els últims anys en família a Mèxic, on morí el 1960.

En qualsevol cas, com conclouen Oriol Dueñas i Queralt Solé, Josep Maria Bertran de Quintana és un personatge escassament conegut i al qual se li deu molt, perquè és gràcies a ell que la Generalitat i en certa mesura la República, queda exonerada d'uns crims violents, dels quals no tenia culpa, però dels quals se'n podia sentir responsable.

Bibliografia:

DUEÑAS, Oriol i SOLÉ, Queralt; *El jutge dels cementiris clandestins. Josep Maria Bertran de Quintana, 1884-1960*. Ed. Gregal, 2012

FONT VAILLANT, Rafael; *¡Adelante, adelante! Vida de un revolucionario*. Éditions Vilar, 2014

GODICHEAU, François; *No Callaron. Las voces de los presos antifascistas de la República (1937-1939)*. Presses Universitaires du mirail, 2012

GODICHEAU, François; *La Guerre d'Espagne: République et révolution en Catalogne (1936-1939)*. Odile Jacob, 2004

JULIÀ, Bonaventura; *Diari de Guerra i Postguerra. Sitges 1936-1942*. Grup d'Estudis Sitgetans, 2002

SANTASUSANA I CORZAN, Marc; *De la fàbrica a la revolta*. Edicions del 1979, 2015

SOLÉ SABATÉ, Josep. M. i VILLARROYA, Joan (directors); *Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions 62, 2005

Retrat d'un jove
Jack Bilbo
(Foto: Autobiografia,
Jack Bilbo).

Al servicio de Al
Capone, novel·la de
Jack Bilbo, editada
a Espanya el 1933

Bilbo a la seva casa a
Sitges, amb la lleona Rasa
(Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

L'altre “CAU” de Sitges, *el bar S.O.S.*, o les aventures sitgetanes del misteriós Jack Bilbo

En els mesos que precediren la Guerra Civil espanyola, a Sitges hi convisqueren dos caus ben diferents. L'un, el conegudíssim Cau Ferrat, obert al públic des de feia poc, el 1933, i joia artísticocultural d'un Sitges que ensumava les potencialitats atraients d'un equipament d'aquest nivell. L'altre cau, molt més frugal, era un bar regentat per un personatge alemany que deia haver treballat sota les ordres directes del mafiós italoamericà Alfonso Capone. Des d'aquell cau, anomenat S.O.S. International Bar, estrangers de passada, o d'altres establerts a Sitges, es divertien, però també comentaven els moviments de la política nacional i internacional. Alguns ho feien desinteressadament, amb la simple inquietud de conèixer l'opinió de persones provinents d'altres parts del món, d'altres, en canvi, tenien unes intencions molt més interessades.

L'amfitrió resultava ser tot un personatge, excèntric, atraient, dels que deixen empremta. De fet, el Sitges modern, o la configuració mental que d'ell en té actualment la gent, deu molt a personatges peculiars o estrambòtics que en algun moment hi han recalat. Personatges que per la seva singularitat han esdevingut icones i han generat atracció. Artistes trencadors, bohemis, lletraferits noctàmbuls..., tots tenim al cap algun d'aquets personatges, al qual

sovint titllem, amb certa ironia, com “d'avançat al seu temps”.

Potser precedit per un esperit d'aquesta mena, i segur influenciat per un cosmopolitisme del qual Sitges ja feia gala als anys trenta, Jack Bilbo, un alemany de vida atzarosa, hi recalà durant uns anys. Temps que, a més, esdevingué determinant per a la història del país.

No és cap exageració dir que Jack Bilbo és un dels personatges més fascinants que han passat per Sitges, i alhora que més atracció ha aixecat. Perquè si alguna cosa feu bé Bilbo fou vestir un personatge que certament tenia imatge de realisme, però al qual, segur, afegí algun punt de condimentació. Fins on? És difícil d'establir. De fet, la imatge que ell projectava ja li estava bé. Li servia per tenir lluny qui no volia, i alhora atreia qui li interessava.

Curiosament, però, la vida d'en Jack Bilbo és ben poc coneguda. Sovint només es fa esment a la presumpta estada als EUA, signe inequívoc del triomf de la seva imatge. Però, la seva vida és molt més interessant i extensa que això, i conté capítols interessants a l'Europa d'entreguerres que bé mereixerien una monografia exhaustiva.

Jack Bilbo, qui deia ser descendent del filòsof Baruch Spinoza (1632-1677), és el que diríem

un cul inquiet, un busca-aventures i alhora un emprenedor. Un home que es guanyà la vida de mil i una manera diferents, sempre cercant o empaïtat per l'aventura i el descobriment de maneres diferents de canalitzar la seva capacitat creativa.

Amb la seva fama guanyada a pols, Bilbo arribarà a fer-se un lloc en l'imaginari de la vida social dels primers anys trenta a Sitges, i més enllà. A vegades, la seva persona és citada per tal d'exemplificar una certa extravagància, d'altres una contundència sense mesura.¹

Bon coneixedor dels submons del "lumpen" d'arreu, sovint apareix embolicat en negocis poc clars, o barrejat amb personatges de dubtosa reputació. La seva vida és una constant barreja d'aventura, misteri i llegenda, cosa a la qual ell indubtablement hi contribuï, i en la qual sovint joc, alcohol i art formen part d'una o altra manera.

Els episodis que ell mateix relata sobre la seva estada a Sitges són poc o gens coneguts, i ajuden a posar una mica de llum en una vida de clars i obscurs que amb el temps s'ha farcit i descuidat a parts iguals. Són aventures que a més tenen episodis interessants a Sitges en els primers mesos del conflicte bèl·lic.

Probablement el fet més determinant de la seva vida fou la publicació, el 1932, de la seva novel·la *Carrying a Gun for Al Capone*,² on en to autobiogràfic relatava les aventures dins els ambients de la màfia italoamericana del jove Jack Bilbo. L'èxit d'aquesta novel·la creà al seu voltant una aurèola de misteri que l'acompanyarà sempre més, i de la qual mai fugirà.

A banda d'aquesta novel·la, suposadament autobiogràfica, Bilbo recollí la seva biografia en diverses

ocasions, per bé que sempre en contextos i situacions ben diferents. Totes elles comparteixen, però una singularitat, la combinació que fa de realitat i ficció, on esbrinar què és real i què no, no resulta fàcil.

Al poc d'haver fugit d'una Espanya en guerra, Bilbo recollí les seves vivències viscudes a *I can't escape adventure*.³ Llibre que acaba justament amb la seva sortida d'Espanya, i on, com indica el títol, es tracten les vivències d'un personatge gens normal, en el qual tot fa olor d'aventura, de la qual no hi ha manera de fugir. Aquesta autobiografia, que pretén ser una continuació de *Carrying a gun for Al Capone*, recupera les seves preteses aventures americanes, però bàsicament es centra en els dies de la seva tornada a Europa i les seves aventures durant el començament de la Guerra Civil, fins l'arribada a Londres, a finals de 1936.

En el text l'autor parla dels dies de la seva estada a Sitges, on creu haver trobat finalment el seu lloc definitiu on treballar i descansar, i de la seva participació a la Guerra Civil. Però la fatalitat d'aquella guerra farà que les aventures el continuïn perseguint. El llibre, publicat el juny del 1937, resulta interessant perquè els records dels dies de la guerra són molt frescos, i el conflicte no està, ni molt menys, decidit.

L'any 1948 escriurà una altra versió de la seva autobiografia amb el definitori títol de; *Jack Bilbo, an autobiography. The first forty years of the complete an intimate life story of an artist, author, sculptor, art dealer, philosopher, psychologist, traveler, and modernist fighter for humanity*.⁴ Una autobiografia que sembla ser un intent de regularitzar la situació, presentant-se a si mateix ara com un artista. Hi recupera, amb algunes modificacions, els fets

¹ Exemples que hem trobat, sense voler ser una llista exhaustiva; *El Be Negre*, 11-04-1934 i 26-09-1934; *Acció ciutadana; setmanari del Partit Republicà Federal Nacionalista de les comarques gironines*, 27-07-1934.

² BILBO, Jack; *Carrying a gun for Al Capone*. Putnam: London & New York, 1932.

³ BILBO, Jack; *I Can't Escape Adventure*. The Cresset Press, London, 1937.

⁴ BILBO, Jack; *Jack Bilbo, an autobiography*. Modern Art Gallery, London, 1948.

recollits a l'anterior llibre, i incorpora part dels anys viscuts a Anglaterra durant els dies de la Segona Guerra Mundial, així com la seva incorporació al món de l'art. El llibre és alhora una mena de catàleg artístic de l'autor en incorporar abundants reproduccions de les seves obres.

Bilbo admetrà en el llibre que mai va treballar per a la màfia americana, i que ni tant sols havia estat mai a Chicago. Admet, doncs, l'assumpció d'una personalitat fictícia, i reconeix alhora el profit que d'allò aconseguí treure.

No obstant això, temps després, l'any 1963, tornarà a editar les seves memòries, ara en alemany. Al text, que obre una introducció d'Henry Miller, s'afegeixen ara els anys del seu pas per França i el seu retorn al Berlín de la seva infància.⁵ Aquesta versió incorpora novament passatges clarament ficticis, com els del seu periple dins el si de l'organització mafiosa. Sembla com si s'hagués adonat que el que interessava d'ell a la gent era precisament aquella etapa fosca i misteriosa de la seva vida. Un Bilbo madur, doncs, volia tornar a ser el centre d'atenció, i recuperar la personalitat que tant li havia significat en la seva joventut. Aquesta versió fou reeditada el 1965 i traduïda al francès l'any 2014.⁶

No seran aquestes les úniques incursions en el camp narratiu de Bilbo, qui constantment cerca la manera de donar sortida a una gran capacitat creativa. Als anys 40 escriví diferents monografies sobre art i sobre alguns artistes trencadors del moment. Escriu també algun pamflet de caire polític, i fins i tot recopila les seves imaginatives i extravagants narracions.

No resulta fàcil dir què hi ha de cert i què de fantasiós en els llibres de Bilbo. Hem d'admetre

que tot el que sabem d'ell és bàsicament per les seves autobiografies. I totes tenen versemblança i, almenys pel que fa als fets que comenta de Sitges durant la Guerra Civil, són bàsicament reals. Tots els seus relats barregen realitat i ficció, però aquesta –cas de ser-ho–, té versemblança, en estar ben assentada sobre fets reals.

Alhora, però, es fa difícil creure que tanta intensitat aventurera coincideixi en una mateixa persona. De fet, llegir Bilbo resulta un exercici constant per esbrinar què hi ha de cert i què de fictici. Un fet que ell mateix fomentava.⁷

La seva vida és un continu fer i desfer. Sempre que ho té tot ben muntat apareix la desgràcia o l'imprevist i tot se li desmunta fent-lo tornar a començar de nou. Bilbo refà la seva vida en diverses ocasions, mai però renegarà dels seus fonaments de caire antitotalitari, del seu origen, ni del seu passat, i fins a la seva mort serà volgudament conegut amb el seu renom "gangssterià".

Aventures per Amèrica i Europa

Hugo Cyrill Kulp Baruch, el seu vertader nom, havia nascut el 13 d'abril de 1907 a Berlín. De mare anglesa, Daisy Tuchmann, i pare alemany, Bruno Baruch, va néixer en el si d'una família acomodada d'origen jueu. L'avi, Hugo Baruch, tenia un pròsper i reconegut negoci d'equipament teatral.⁸ Però la felicitat no fou mai el sentiment més present a casa seva. La seva infància serà en general trista, a excepció de la possibilitat de jugar que li oferien

⁵ BILBO, Käpt'n; *Rebell aus Leidenschaft*. Erdmann, 1963 i Goldman, 1965.

⁶ BILBO, Jack; *Rebelle par passion*. Les fondeurs de briques, 2014.

⁷ El seu llibre de narracions *Out of my Mind* (1946), és tot ell un joc on les històries poden ser reals, fictícies, o quedar-se a mig camí; només al final de cada narració ell dirà si és una cosa o una altra.

⁸ La *Baruch & Co*, fou una de les més importants empreses europees del sector teatral. Va arribar a ser proveïdora de l'emperador de Prússia. Més tardanament es decantà cap al camp de l'interiorisme.

els estocs de disfresses i articles teatrals de l'empresa familiar. La mala relació entre els seus pares acabà en divorci quan ell tenia només set anys. Durant la Primera Guerra Mundial marxa a viure amb la mare a Holanda, però la manca d'estima i el desequilibri mental d'aquesta, fan que no s'hi trobi a gust. El 1919 torna a Alemanya, amb un pare que mostrava més atenció per les seves amistançades que per ell. L'adolescència serà per a ell un període cru i difícil en el qual Hugo forja un temperament solitari però alhora compulsiu i decidit.

Amb poc més de tretze anys, cansat de la família i amb una gran ambició per conèixer món, marxa tot sol a Nova York. Per tal d'esquivar les autoritats, menteix en l'edat i s'inventa un nom, Jack Bilbo, barreja del seu admirat Jack London i d'un vell vaixell basc. Als EUA farà tot tipus de feines, algunes d'elles en el sector teatral, amb què tenia vinculació familiar. D'altres li permeten recórrer el país, on creix i es fa un home.

A Hugo el fascina l'ambient del carrer, es sent atret pels baixos fons, la gent peculiar i humil amb estretors per tirar endavant, però també pels traficants de licors i els extorsionadors d'un sistema mafiós i corrupte que ho envoltava tot en aquells dies.

Bilbo camina sol per un món que li fa d'escola. Segons ell dona dues vegades la volta al món embarcat en vaixells mercants; així adquireix multitud d'experiències de tot tipus. És a Nova Orleans, Shangai, Génova, coneix món i torna a Nova York amb només 16 anys. Allí treballarà a la indústria teatral que tan bé coneixia. També treballarà al *New York Times*, on assisteix als reporters criminals, i on coneix de prop les interioritats de la màfia.

Segons la seva autobiografia, torna a Alemanya el 1924; en altres versions retarda aquesta tornada al 1931. Ara farà tota mena de feines, a la indústria cinematogràfica, de comerciant, al circ, tot plegat

entremig d'aventures i situacions inversemblants. El seu caràcter marcadament llibertari i el desenvolupament dels esdeveniments a Alemanya dels primers anys 30 l'apropen a simpatitzar amb grups anarquistes, així serà un dels fundadors dels *Kampfbund gegen den Faschismus*, una agrupació de caire antifeixista que assistia i protegia els actes en contra dels nazis.

A Berlín viu mil aventures diferents. A través de les amistats del seu pare, coneix un important editor que s'interessa per una versió escrita de les seves aventures, inicialment publicades en premsa. Bilbo barrejarà en aquesta novel·la els seus coneixements del submón americà amb a seva pròpia vida. Segurament s'havia adonat de la fascinació que en la societat europea d'aquell moment aixecava un personatge com Al Capone i la màfia italoamericana. *Carrying a gun for Al Capone* es publica el 1932 i té un èxit immediat. Serà traduït a diferents idiomes -el 1933 ja apareix en castellà.⁹ El llibre relata les aventures viscudes als EUA per un jove europeu, un buscavides, que sense voler-ho entra a treballar en el si d'una organització mafiosa, i adopta el nom de Jack Bilbo. El jove Jack pren part en accions mafioses com baralles, pallisses, recaptació d'extorsions, compra-venda de licors, i arriba a fer-se imprescindible al costat del seu cap, Al Capone. Però en ser aquest detingut per la policia, el jove Jack retorna a Europa.

L'èxit del llibre és immediat i Hugo es veu ara convertit en un escriptor reconegut, fet que li reporta uns bons guanys i, el que li resulta més interessant, una certa aurèola de misteri i respecte amb la que jugarà la resta de la seva vida.¹⁰

⁹ BILBO, Jack; *Al servicio de Al Capone*. Ed. Fénix, 1933.

¹⁰ Segons declaracions del mateix Bilbo a *La Publicitat*, 15-12-1933, el llibre s'havia traduït ja a 15 idiomes, i es portaven venuts 300.000 exemplars en anglès; 600.000 en alemany; 130.000 en francès; 40.000 en holandès i més d'un milió en rus. De la versió en castellà ho desconeix, però afirma estar enfadat amb els editors, perquè el venen al preu d'una pesseta, molt

Potser per aquest motiu a partir d'aquell moment Hugo Baruck pren la personalitat del seu personatge, i a partir d'aquell moment es converteix en Jack Bilbo. Hugo afirmarà que el llibre és totalment autobiogràfic, i assumirà les aventures viscudes pel seu personatge com a pròpies. Es va servir, a conveniència, del misteri i l'atracció que aquest generava, i per això sempre més serà Jack Bilbo, el lloctinent d'Al Capone.

Pel que fa a l'èxit comercial del llibre val la pena recollir una anècdota que ens arriba de la mà d'un dels seus il·lustres clients als Bar S.O.S., l'escriptor britànic G.K.Chesterton, molt apreciat a Sitges, vila que visità en diferents ocasions.¹¹ En l'estada de 1935 Chesterton conegué Bilbo, i encara que no el menciona explícitament, sí que parla d'ell a la seva autobiografia, quan comentant les seves anècdotes pels cafès d'arreu d'Europa diu:

Uno estaba a las afueras de Barcelona y su propietario era un auténtico gángster americano que había escrito un libro de confesiones sobre su propia organización de robo y fraude; estaba muy satisfecho de su experimento literario, y sobre todo, del libro; sin embargo, como les sucede a otros literatos, no estaba satisfecho con sus editores. Contaba que había llegado justo a tiempo de descubrir que le habían robado todos sus derechos de autor. "Qué vergüenza! —dije compasivamente, —porque eso fue sencillamente un robo". "Yo diría que eso es lo que fue —respondió, dando un golpe sobre la mesa—. Fue sencillamente un robo".¹²

barat segons ell.

¹¹ Les seves visites son de 1926, 1928 i maig de 1935. Un monòlit al Passeig Marítim recorda les seves estades.

¹² CHESTERTON, G.K.; *Autobiografia*. Quaderns Crema, 2003 p. 362.

Al fragment, Chesterton subratlla amb la seva característica ironia la idea que era vergonyant que a tot un malfactor retirat, antic col·laborador d'Al Capone, li volguessin ara prendre el seus merescuts drets d'autor.

Amb els diners guanyats amb l'exitós llibre i algun que altre article, Jack viatja per Holanda, París i la Riviera francesa. Recorre els casinos i viu intensament el moment. A Holanda es retroba amb un vell amic que porta un bar amb un bon assortit de còctels que li funciona molt bé. A Jack aquesta idea el fascinarà.

La novel·la, però, no deixa de ser un frau si s'entén com a autobiogràfica. De fet, està escrita en primera persona i certament narra fets reals de la seva pròpia vida. Però com ell mateix reconeixerà anys després, *és un llibre estúpid, escrit per un jove de 17 anys* (l'havia començat a escriure durant els seus viatges), però gràcies a les acurades descripcions que fa del món de la màfia fou un èxit rotund i li serví per fer diners. Bilbo llança una frase que ho resumeix tot, *Murder is a good Business*. L'èxit queda reflectit en què anys després seguirà sent una referència a l'hora de parlar de la temàtica en qüestió. Encara que l'ombra de la seva farsa és també latent des de el primer moment.

Al llibre autobiogràfic de 1937 *I can't escape adventure*, Jack inclou les aventures viscudes des de la seva tornada dels EUA. Comenta les peripècies en mil i una feines diferents i com finalment amb els diners aconseguits gràcies al primer llibre, viatja i gaudeix de la vida.

Segons ell, al Casino de París és reconegut, doncs ja gaudia d'un cert renom, per una persona que es dona a conèixer com a Paul Gorguloff. Es tractava d'un exiliat rus que havia llegit el seu llibre. Gorguloff li farà una curiosa proposta, li demana que l'ajudi a matar el president de la república francesa Paul Doumer. Bilbo, naturalment, no entra al joc, i

Gorguloff li demana que almenys li recomani al seu editor un llibre que havia escrit *The life of a Cossack*. En arribar de nou a Berlín després de viatjar per Itàlia i Suïssa, Bilbo és cridat urgentment pel seu editor. Aquest havia rebut el manuscrit de Gorguloff juntament a una carta on anunciava per aquell mateix dia l'assassinat del President Doumer. Immediatament corren a avisar la policia de Berlín i aquesta, la de París. Era mig matí del 6 de maig de 1932. A les dotze del migdia Gorguloff buidà el carregador d'una Browning sobre Doumer. El president francès moria hores després.

Bilbo, profundament empenyat, escriu a la premsa en relació al magnicidi, i en conseqüència és perseguit per la policia de Berlín en creure'l còmplice.

Paral·lelament l'ambient a Berlín s'estava enverinant per moments, i Bilbo ho percep. Veu com el nazisme comença a agafar volada i el seu caràcter –i els seus antecedents familiars–, no ho accepten.¹³ Se sent perseguit pels nazis, i en veure com uns exaltats el volen linxar, fuig a París sense ni tan sols equipatge. I ara, a començar de nou.

A París col·labora amb la revista *Vu*, publicació marcadament antifeixista. Però també serà perseguit per les acusacions que havia fet d'inoperant a la policia francesa. No veu altra sortida que abandonar aquell món que irònicament titlla de “civilitzat”.

Gràcies a un jove amic pintor, coneix Mallorca. Aquest li proposa una vida reposada, escriure, i gaudir de la vida tot compartint una modesta casa molt econòmica. Una vida tranquil·la i bucòlica a l'illa, que l'atrau.

D'aquesta manera Bilbo descobreix Cala Ratjada, i després d'una fugaç i decebedora visita a Algèria, decideix establir-se allí. Però ara es troba sol, l'amic ha marxat a la Península i Jack contrau una terrible

febre tifoide. Després de disset dies de febre i ja agonitzant, és trobat pel fotògraf Konrad Leisegang, un dels alemanys que ja residia amb la seva família a la contrada. Quasi moribund és portat al metge, i gràcies a la cura de la gent que desinteressadament cuiden d'ell, es recupera.

Bilbo es sent agraït, però necessita activitat, està avorrit i sense diners. Observa com l'abundant colònia d'estrangers està igualment molt avorrida, no hi ha res a fer en aquella part de l'illa. Bilbo té una idea, convertir casa seva en un bar. Amics pintors l'ajuden en la decoració, cada un se'n cuida d'una habitació, gratuïtament. Els seus nous amics l'ajuden a muntar-ho tot. Del no-res crea un local molt original que primer anomenarà Hugo's Club, i finalment serà el Wikiki.

L'èxit serà immediat i desbordant. El local aconsegueix atraure estrangers de tota l'illa. Bilbo fa de tot al local, i cada dia s'exhaureixen les existències d'alcohol. El local agafa fama, i grups de músics de vacances comencen a tocar a diari. Els nadius no ho entenen, el tracten de boig, i al lloc, d'infern. Per allí passen els personatges més estranys imaginables, alcohòlics, solitaris, vídues amb ganes de relacionar-se, personatges estrambòtics, o simplement llunàtics...

Jack es sorprèn del seu propi èxit i de la peculiaritat de la seva parròquia. En l'entrevista feta per a *La Publicitat*,¹⁴ a la pregunta de si creu en l'espionatge a Mallorca, Jack respon que tant se val. *-El que us puc assegurar és que tots els estrangers que viuen a Mallorca tenen una vida bastant... pintoresca*. El Wikiki es converteix en punt de referència a l'illa. Acudeixen estrangers, alemanys sobretot, desitjosos de poder beure i divertir-se sense limitacions.

Paral·lelament el Wikiki es veurà convertit en una mena de seu oficiosa de la important colònia d'alemanys antifeixistes a l'illa, on des de 1932 ja funcionava una secció del partit nacionalsocialista alemany, amb membres de la Gestapo recopilant

¹³ Bilbo que, recordem, era de família jueva, havia estat un dels fundadors dels *Kampfbund gegen Faschismus* (comitès de combat al feixisme), organització clandestina de suport a activitats de caire antifeixista.

¹⁴ *La Publicitat*, 15-12-1933

informació sobre els seus compatriotes. Sembla, doncs, que al Wikiki s'espiaaven els uns al altres.¹⁵

Durant aquest període Bilbo coneix la figura d'un personatge que li generarà una barreja de menyspreu i admiració. Es tracta del tot-poderós Joan March, qui ja en aquell moment dominava tot el contraban a l'illa. Per a ell, March és una figura a l'altura del que havia estat Al Capone als Estats Units.

Estant al bar, Bilbo coneix una noia que visita el bar amb el seu acompanyant. Jack s'enamora immediatament d'ella, es tracta de l'anglesa Agnes Kerr Gamble, qui sempre més anomenarà com a Billi.

Jack la segueix obsessivament, i finalment després d'una rocambolesca situació la posa en l'atzucac d'haver d'escollir entre ell o el seu acompanyant. Finalment Billi el prefereix a ell.

Gràcies potser a la reputació adquirida amb aquest afer, Billi no s'adapta a Cala Ratjada, i Bilbo tampoc s'hi troba ja a gust. Finalment deixen l'illa, i van a Barcelona, on viuen dels diners guanyats amb la venda del Wikiki. Bilbo pensa a obrir un nou bar, ara a Andorra, on es diu que s'ha de crear un Casino. Hi van, però tornen sense haver aconseguit el seu propòsit. I així descobreixen Sitges. L'ambient i la tranquil·litat que s'hi respira els meravella, i decideixen quedar-s'hi.

Intrigues al *S.O.S. International Bar*

El mes de maig de 1933 Bilbo, amb només 26 anys

¹⁵ Sobre el període en què Bilbo visqué a Cala Ratjada és molt interessant el documental *El temps sèsmicola*, d'Antoni Capellà, on es fa un retrat de la Cala Ratjada dels anys trenta, incloent-hi declaracions de la mateixa filla i el nét de Bilbo. També la ponència *Jack Bilbo i una Cala Ratjada increïble. Turisme i Contraban*, de Miquel Flaquer i Lull, dins les IV Jornades d'Estudis Locals. Capdepera, 2010.

i una vida intensa al seu darrera, arriba a Sitges amb la seva companya Billi, que en tenia 24. S'instal·len primerament durant una temporada al recentment estrenat Hotel Terramar Palace.¹⁶ De seguida troben Sitges un lloc tranquil i encantador, l'ambient els fascina i el cosmopolitisme que s'hi respira els agrada molt. Decideixen que aquest potser un bon lloc per establir-se, i així, junts, adquireixen aquell mateix estiu un solar al carrer Joaquim de Miró, i decideixen construir-se una casa, modesta però moderna, que anomenaran "Fort-Bill".¹⁷ Bilbo i la seva companya dissenyaran la casa al seu gust, i hi treballaran intensament a l'obra durant més de vuit hores al dia. Mentre Bilbo comenta amb disgust, com els treballadors espanyols s'ho prenen amb parsimònia. La casa està acabada en dos mesos, mentre que allò habitual, en aquella Espanya i sempre segons ell, hauria estat vuit o dotze mesos. Bilbo fa vida tranquil·la. Respecta tothom i es fa respectar. L'aparença física de Jack també hi ajuda, cos atlètic, cabells ericats, sempre amb una pipa a la boca. A Sitges gaudeix d'una vida plàcida, cuida les gallines que té al jardí, passeja els gossos i un mico, i fins i tot té un cadell de lleona, *Rasa*. Tot plegat farà que Bilbo es converteixi en el centre de les xafarderies locals. A Sitges ningú sabia ben bé a què es dedicava exactament, qui era, d'on treia els diners, i a més, es començava a comentar que aquell home havia tingut tractes amb la màfia italoamericana.

Per aquells anys corria per Catalunya un periodista anglès, a qui tornarem a trobar més endavant, Robert Donald Darling. Coneixedor de l'estada a Sitges de Bilbo, li ho comenta als seus amics de *La*

¹⁶ L'Hotel Terramar Palace, un dels més moderns i distingits del moment, s'havia inaugurat el 8 d'abril. Tot just un mes abans de l'arribada de Bilbo i Billi a Sitges.

¹⁷ La casa, que per bé que molt modificada segueix en peu al mateix lloc. És obra de l'arquitecte Josep Alemany, qui ja tenia diverses obres a Sitges en aquells moments.

Publicitat, i junts decideixen fer-li un reportatge.¹⁸ El reportatge s'inicia amb l'arribada dels periodistes Donald Darling i Fermí Vergés, qui signa l'article, a Sitges. Tot buscant la casa de Bilbo pregunten a uns joves:

-Que sabeu on viu un senyor alt, gros, amb un cabellera abundant, que es diu Jack Bilbo?
-Qui volem dir; aquell a qui li diuen el secretari d'Al Capone? - ens contesten. Com si Al Capone fos una mena d'actor cinematogràfic.

Bilbo era ja, doncs, un personatge conegut entre la població local, per les seves preteses aventures americanes.

A l'entrevista Bilbo, que segons el periodista és *famós pels llibres i la premsa* [i que] *descansa a Sitges. I es fa una casa per quedar-s'hi*, comenta el que ha estat la seva vida fins aquell moment, centrant-se sobretot en el tema que resultava més atractiu a ulls del lector, la seva aventura per Amèrica, repassant els anys viscuts a Chicago a les ordres d'Al Capone. I com la tranquil·litat de Sitges l'ha fet decidir-se a construir una casa.

Bilbo, que es defineix com a socialista i pacifista, reconeix la profunda admiració que sent per Al Capone, de qui diu que és l'home més original que ha conegut mai. L'entrevista transcorre mentre els periodistes prenen diversos *Dubonnet & Gin* preparats pel mateix Bilbo, mentre que l'amfitrió només pren Malvasia, de la qual reconeix ser un gran entusiasta.

Tanmateix, la notícia de l'estada d'un personatge tan peculiar com Bilbo a Sitges devia córrer en aquells dies pels despatxos tan de periodistes com de la policia. *La Publicitat* informarà al març de 1934 sobre una visita de la policia de Barcelona a

Bilbo, a Sitges, com a conseqüència de l'entrevista publicada a finals de l'any anterior.

Però el temps passava i en la tranquil·litat d'un Sitges plàcid, Jack gaudia de la vida. Per la carta que li remet una amiga del seu pare, Jack s'assabenta que aquest havia estat totalment arruïnat pels nazis, i que havia intentat suïcidar-se. Jack contacta amb ell i el convenç que vingui amb ell a Sitges. Bruno Baruch, un exitós interiorista i decorador del Berlín dels anys vint, havia perdut molt i no només materialment. Estava deteriorat físicament i creia veure espies nazis arreu on anava. Però per a un home que ho havia estat tot al Berlín dels feliços anys vint, viure en un petita població com Sitges no l'omplia. Ell estava acostumat a l'agitació i el bullici nocturn d'una gran ciutat. A Sitges estava cohibit.

Un matí en veure que no s'aixecava Jack el cridà, però Bruno no respongué. S'havia pres un tub de pastilles. Encara amb vida és portat a l'hospital, però Bruno no ho superarà. La vida havia perdut sentit per a ell. En una carta Bruno s'acomia del seu fill. La relació entre Jack i el seu pare mai havia estat bona, però ara semblava haver començat una nova etapa.

El suïcidi serà un fet habitual en la família de Jack; el seu pare, un germà del seu pare, una àvia materna, tots acabaren amb la seva vida de manera voluntària.¹⁹

A Sitges, Jack s'havia adonat de la necessitat que tenien els visitants estrangers d'un lloc modern, a l'avantguarda en temes de cocteleria, i on l'ambient fos obert i internacional. Juntament amb la necessitat de treballar per fer alguns diners i amb la voluntat d'assentar-se a Sitges, la primavera de 1934 Bilbo obre un bar, que anomenarà S.O.S.,

¹⁸ "Jack Bilbo, lloctinent d'Al Capone, reposa a Sitges de la seva vida agitada". *La Publicitat*, 15-12-1933. Sobre aquesta entrevista *El Baluard* (17-12-1933), dirà que resultat tot *un xic novel·lesc*.

¹⁹ Respecte a la seva mare, acabarà sent internada en un institució psiquiàtrica a Holanda, on serà morta a mans dels alemanys durant l'ocupació.

al carrer de les Parellades, número cinc, cantonada amb Fermín Galan (actual carrer de Sant Pau).²⁰ La raó del nom és senzilla, segons el mateix Jack és un nom fàcilment recordable i pronunciable tant pels estrangers com per la gent local. Per fer-ho, Jack es veu obligat a demanar un crèdit, perquè reconeix que la casa se li ha emportat tot el que havia aconseguit estalviar.

Després de treballar durament i amb una bona publicitat, el bar resulta tot un èxit, sobretot entre la gent que visita Sitges. A l'acte d'inauguració de l'establiment, Bilbo convida l'*stablishment* local, fins i tot acut l'escultor Pere Jou, qui recordarà que aquella nit provà per primera vegada "*aquella beguda americana*", el Whisky.²¹

El *Baluard de Sitges* publicava la setmana anterior a la inauguració una nota amb el títol S.O.S., signada per Ironical, i potser instigada pel mateix Bilbo, sempre molt implicat en qüestions publicitàries,

La setmana vinent s'inaugura un bar d'aquesta mena, un "internacional Bar", el propietari del qual és, esgarrifeu-vos que això és tràgic, el famós Guarda de Corps (?) d'Al Capone, Jack Bilbo, l'home dels cabells eriçats i pipa voluminosa, de cos atlètic, forçut i d'un ventrell excessiu a punt d'escapar de la seva cordial persona.

(...) obre pacientment una bar americana a la nostra vila, potser per descansar de la seva vida agitada...

*Els fets diran si en la Blanca Subur, el Sr. Bilbo és tan fer com el dibuixen, i a veure si per descans de tots, aquest bon senyor serà tan dolç com els seus cocktails.*²²

²⁰ La primera referència al Bar SOS a l'*Eco de Sitges*, és del 4-3-34.

²¹ Record del seu fill, David Jou i Andreu. Testimoni oral, desembre 2015.

²² "S.O.S", *Baluard de Sitges*. 4-3-1934.

El setmanari *Mirador* parlava també del bar S.O.S. als pocs dies d'haver-se inaugurat. En una nota que també té molt d'acció publicitària i que bé podria haver estat escrita pel seu amic Robert Donald Darling -en aquells moments habitual a les pàgines de *Mirador*-, parlava irònicament d'un dels tiberis al Terramar, un d'aquells en el qual, *el tot Catalunya es troba al Palace Hotel Terramar*,

La tornada gairebé tothom la realitzà travessant la població, a guisa de desgreuge de l'anada, en que tots els autos les emprengueren cap a Terramar directament, bo i deixant Sitges per banda.

En ésser al cap damunt del carrer Bonaire, ja no es podia tirar endavant. Un embús de cotxes inexplicable, un embotellament complet.

-S.O.S.!, S.O.S.!, S.O.S.!, -cridaven els ocupants

Hi hagué uns instants d'acorament, però de seguida ja es veié de què anava.

Era el rètol que Jack Bilbo, l'ex-lloctinent d'Al Capone, ha posat al bar americà que farà el seu agost, ja des d'abril, i que té mil formules de cocktails, i cent porrons de llet diaris per a vendre.

-I si no els volen? -preguntà una senyoreta.

*-Això rai, se'ls beuran les meves lleones.*²³

Jack, ambiciós i emprenedor, no volia renunciar a altres iniciatives. El mateix mes d'abril l'*Eco de Sitges* anunciava la intenció que tenia de fabricar un licor, el *Jack's Subur*, que portaria arreu el nom de Sitges. Sembla, però, que aquesta iniciativa no tirà endavant.²⁴

²³ *Mirador*, 22-3-1934

²⁴ "Sitges, nombre mundial". *Jack Bilbo el ya popular propietario del SOS International Bar, nos ha revelado un proyecto que llevará el nombre de nuestra querida villa a través de todos los mundos. En efecto, tiene la intención de fabricar un licor*

El S.O.S. anava fent-se un racó entre la gent que venia o passava per Sitges, un lloc cosmopolita, atent a les tendències sobre còctels i on potser conèixer algú interessant. Un text publicitari deia “*S.O.S. es com es diu el nou port de refugi que els noctàmbuls trobaran al seu pas en sortir dels teatres*”. Un altre afirmava que es podia arribar a oferir, tres-cents tipus de còctels diferents. S'imprimeixen targetes de promoció del Bar amb imatges del mateix fetes pel fotògraf establert a Sitges Sonnino.

Però la diversió nocturna al cèntric local havia de conviure amb la vida de la vila, i això no era Cala Ratjada. De tant en tant la policia haurà de fer acte de presència al local, en ser advertida pels veïns queixosos del soroll del local, -un problema, doncs, més que recurrent a Sitges.

El S.O.S. exerceix de centre de trobada dels visitants de Sitges. D'entre les celebritats que Bilbo recorda que visitessin el local anomena: l'actor Douglas Fairbanks i el seu fill; el boxejador Max Schmeling amb la seva dona l'actriu txeca Anny Ondra i Joe Jacobs, el seu manager; l'alpinista Louis Trenker; l'artista de la revista parisenc Jeanne Aubert; el filòsof americà Michael Fraenkel; Leslie Woodgate i la seva dona Lena; els escriptors G.K.Chesterton i H.G.Wells; Ronald Colman; el director de la Universal Films, Kusel; el pilot David Llewellyn; la campiona francesa de natació Solita Salgado;²⁵ el tennista Budi Maier; el pianista Travers, el primer ministre francès Leon Blum, l'advocat George Davies, qui serà un important amic d'ell i l'ajudarà en moments difícils.

Recorda com va haver de fer fora del local el rei Carol d'Hongria, per comportament incorrecte. I com l'actriu Jeanette MacDonald va arribar a

ligero, que se titulará Jack's Subur, y que se venderá en todos los mercados, especificando su fabricación en Sitges. Alabamos la idea y la agradecemos esperando el momento de paladearlo. L'Eco de Sitges. 14-04-1934

²⁵ Solita Salgado, era una nedadora francesa molt important. Es feu habitual aquells estius a Sitges.

cantar per ell.²⁶

A més d'aquestes i d'altres visites il·lustres, Bilbo recordarà amb especial afecte la visita anual que feien estudiants d'Oxford i Cambridge.

Amb una part d'aquesta selecta clientela Jack mantindrà posteriorment relació epistolar, que li servirà per mantenir el contacte viu amb la gent. Alhora part de la clientela guardarà una bon record d'aquell petit local regentat per un misteriós personatge.²⁷

Una de les visites al local la feu el periodista vilanoví Nicolau Barquet qui, amb la voluntat d'ensenyar Sitges a unes amistats, culminà el dia fent parada al S.O.S. Les seves impressions del local, i del personatge que el regentava les recollí en un article, a la vilanovina revista *Prisma*.²⁸ Després d'assistir a una dissertació de Bilbo sobre el món del còctel, dirà sobre el local:

Fotos d'artistes, d'escriptors, de campions de natació, de "gangsters" més o menys autèntics, totes valorades amb una afectuosa dedicatòria al propietari del local, és la decoració de les parets del bar. A un angle, un estant ple de novel·les angleses i alemanyes, per a l'ús dels clients de la casa, que així trobem, a més de les begudes que els emplenen l'estómac, agradables lectures que els emplen l'esperit. Com una curiositat entre els llibres s'hi remarca un exemplar de "Al servicio de Al Capone" de Bilbo, en cada una de les llengües que ha estat traduït.

²⁶ L'actriu americana Jeanette MacDonald havia visitat Sitges anteriorment el 1933, i n'havia quedat encantada.

²⁷ L'escriptor d'origen argentí però establert a Sitges Lázaro Covadlo, recordava el juliol del 2012, en un article "Nostalgia de lo no vivido", publicat a *El Mundo*, una anècdota en la qual en una estada a Londres una senyora ja molt gran, en assabentar-se que ell residia a Sitges, li preguntà si encara existia el local del misteriós Bilbo, que havia conegut de visita per Sitges.

²⁸ Barquet, Nicolau, "S.O.S. Bar", *Prisma*, nº 23, 1 d'abril de 1936.

Anys després en una altre article el mateix autor recordarà,

El S.O.S. era un pequeño y coquetón local consistente en un salón decorado con muebles y accesorios en forma de cubos y cuadriláteros según los cánones predominantes en el estilo de moda aquel entonces. Había un mostrador en forma de ángulo recto con su barra correspondiente, altos taburetes, media docena de mesillas individuales y un reservado anexo donde el propietario del establecimiento atendía privadamente a los clientes que consideraba merecedores de esa atención. De las paredes de la estancia colgaban diversos cuadros en los que se exhibían enmarcadas las portadas impresas que figuraban en los volúmenes de las "Memorias" de Bilbo en las diferentes traducciones que habían sido publicadas entre ellas las de la edición española aparecida en la colección "Vida Nueva" con el título "Al Servicio de Al Capone". Nuestro artículo en "Prisma" había gustado tanto a Bilbo que le puso un marco a la página de la revista y lo anexionó a la abigarrada colección de portadas y recortes de prensa que exornaban los muros de su bar.²⁹

Menció especial cal fer a un dels primers clients del S.O.S., que Jack ja coneixia anteriorment i amb qui sembla que mantingué una relació no gens clara. Es tracta de Daniel Strauss, l'organitzador del famós combat de boxa entre Schmeling i Uzcudun, que sembla tenia la intenció real d'aproximar-se al govern de la Generalitat i poder així col·locar el seu nou sistema de ruleta amb la qual "tots guanyarien". Afortunadament Companys no entrà al joc, i Strauss no aconseguí l'objectiu amb

l'organització del combat, que resultarà un desastre econòmic. Però l'estada a Sitges d'Schmeling i la seva parella, l'actriu Anny Ondra, la presentació de l'acte a l'hotel Terramar Palace, l'espectacle dels seus entrenaments..., tot conferia a l'acte un aire publicitari no menyspreable per a un Sitges que pujava posicions entre les glamuroses viles de la Mediterrània. El camí d'Strauss ja serà una altra cosa.

Segons l'escriptor Jose Carlos García Rodríguez, Strauss ja va ser un dels presents en la inauguració del Bar S.O.S., que va tenir lloc el 10 de març de 1934.³⁰ Strauss, doncs, era a Sitges almenys des de primers de març d'aquell any.

Segons aquest autor, Bilbo i Strauss es coneixien dels seus periples per casinos de França i Alemanya. Cal recordar aquí que Bilbo sempre demostrà cert interès per les sales joc d'arreu.

Daniel Strauss era ja un conegut i controvertit empresari holandès, d'origen alemany, que com Bilbo, es buscava la vida allà on podia. Es dedicava a l'organització d'espectacles, festes, combats de boxa i produccions cinematogràfiques. Havia viscut als Estats Units i Mèxic, d'on tenia nacionalitat, i d'on va haver de sortir fugint per un afer tèrbol de joies. De tornada a Europa el seguiren els escàndols, ara a Dinamarca. Finalment, inicia a Holanda l'explotació d'un joc de saló que havia patentat a Alemanya amb el nom d'"Straperlo". Nom sortit de la combinació del seu cognom amb el del seu soci Joachim Perlowitz.

Strauss voldrà fer córrer el seu invent per Espanya, on el joc d'atzar era prohibit, però allò que ell ofería es podia considerar com un joc de càlcul i observació. Tot correcte si no fos perquè havia dotat el sistema amb un dispositiu que permetia manipular la jugada a conveniència.

García Rodríguez afirma que Strauss i Perlowitz es trobaven a Barcelona a requeriment de Bilbo, qui

²⁹ Barquet, "Cuando el lugarteniente de Al Capone frecuentaba la playa vilanovesa", *Diario de Villanueva*, 14-5-1960, en el que però les dades son poc reals.

³⁰ GARCÍA RODRÍGUEZ, José Carlos; *El Caso Strauss*. Akron, 2008.

S. O. S.

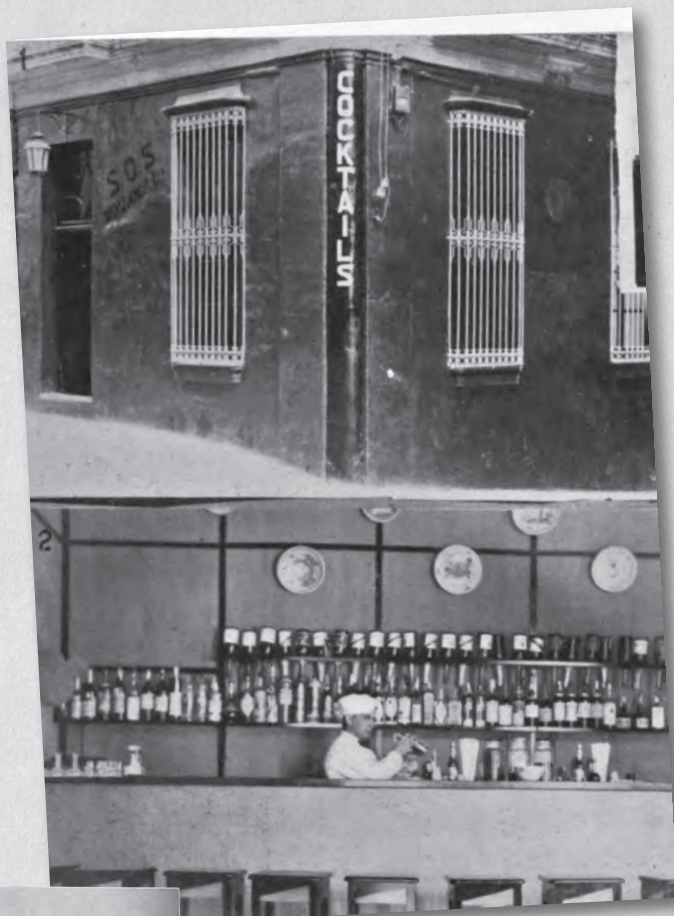
Oldest cocktail bar, in Sitges
 150 original cocktails
 All Cobblers, Fizzes, Flips, Sours, Slings
 Famous American soft drinks
 Brazilian coffee-English teas
 Best service-Five languages spoken
 Moderate prices

Often copied
 But there is only one

S. O. S. BAR

Parelladas, 5. - SITGES

S. O. S.

El Primer Cocktail Bar de Sitges.
 150 cocktails originales.
 Cobblers, Fizzes, Flips, Sours, Slings.
 Famosas bebidas americanas.
 Café exprés - Thé inglés.
 Servicio esmerado.
 Precios moderados.
 Se hablan cinco idiomas.
 Muchas veces imitado
 pero sólo hay un

S. O. S. BAR

Parelladas, 5. - SITGES

El Barco

The shop for gifts
 Spanish curios
 English library
 Antique tiles and plates
 Olive-wood-work
 Souvenirs of Sitges
 Beach wear

If you want to do your shopping
 comfortably, come and visit

El Barco
 where your language is spoken.

Fermí Galán, 3 - SITGES

Imatges del S.O.S.
International Bar
 (Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

Targetes publicitàries del S.O.S.
Bar i de la botiga El Barco
 (Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

Bilbo a l'avinguda de la República (passeig Marítim de Sitges).

Bilbo fent d'espàrring a Max Schmeling, març 1934 (Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

gràcies a la seva reconeguda fama com activista d'esquerres, havia engegat els contactes amb el govern de la Generalitat, a les mans d'Esquerra Republicana, amb la intenció de regularitzar el funcionament d'aquest enginy. Punt però que no hem pogut corroborar, i del que almenys Bilbo no diu res a les seves memòries.

El lloc escollit des d'on actuar seria l'Hotel Terramar Palace de Sitges, on Bilbo s'havia hostatjat i on era ben conegut. Bilbo, segons aquest autor, aconsellà a Strauss que actués amb prudència i que es presentés davant els mitjans de comunicació, la classe política i els empresaris, com un estranger desitjós de contribuir a la promoció del turisme a Catalunya. Eren els anys en què l'Ajuntament de Barcelona estudiava el futur aprofitament dels pavellons construïts per la Exposició Universal de 1929 i la utilització d'alguns com un gran centre esportiu, i d'espectacles, concessió a la qual Strauss optava. La seva proposta seria, però, desestimada.

Continuant aquest intent de donar-se a conèixer i consolidar així la seva reputació, amb una imatge publicitària i filantròpica, Strauss projecta l'organització d'un gran combat de boxa a l'estadi de Montjuïc. Per aquest objectiu s'associa amb Joaquim Gasa, president de l'Olympia-Ring i experimentat organitzador de vetllades de boxa. Acorden un combat entre les dues grans figures dels pesos pesants d'aquells moments, el basc Paulino Uzcúndun, campió d'Europa, i Max Schmeling, campió del món. Aviat es crea a Barcelona una gran expectació al voltant del combat que es publicita enormement. En la seva estada a Catalunya, a Max Schmeling l'acompanya la seva dona, l'actriu txeca Anny Ondra, molt popular als anys vint, i centre d'atenció per un bon grapat de periodistes. S'hostatgen a l'Hotel Terramar Palace, i entren en contacte amb Bilbo, qui ajudarà als entrenaments d'Schmeling, i li arriba a fer d'espàrring. El muntatge a l'estadi de Montjuïc per la diada del combat fou espectacular, tres rings diferents, trenta-cinc combats i setanta boxejadors, que des de les

deu del matí i fins a les sis de tarda combatrien ininterrompudament.

La Prensa, diario republicano, parlava així de la preparació del combat a Sitges, i del seu peculiar espàrring;

Las caravanas se suceden a diario hacia la bella urbe. Los sábados por la tarde y domingos es impresionante la procesión de autos, motos, autocares y bicicletas que serpentean las costas de Garraf para trasladarse al campo de "training" (...) En Terramar, justo en la piscina "Maria Teresa", ha montado sus bártulos, en perfecto gimnasio, donde efectúa 4 o 6 rounds de guantes con sus entrenadores. (...)

*Como es sabido, es vecino desde algunos meses de la hermosa ciudad suburensa el ex-secretario de Al Capone, mister Jack Bilbo. Quien desde el primer momento se hizo amigo indispensable del célebre boxeador, mostrándole no ser manco en destreza de fuerza (...)*³¹

També *Mundo Gráfico* descriurà l'ambient que precedí aquells dies;

*Llegó Max Schmeling. Por si su llegada era poco reclamo, vino acompañado de su esposa, la actriz cinematográfica Anny Ondra, que sembró decepciones entre sus enamorados de la pantalla. Organizadores y protagonistas se trasladaron a Sitges, y todos los días una caravana de coches caros enlazaba el Hotel Colón, en el corazón de la ciudad, con el Hotel Terramar, en la playa de moda. Por si todo esto era poco, coincidieron en Sitges los dos Douglas Fairbanks, padre e hijo, para redondear la estela internacional que se iba formando en torno al espléndido promotor.*³²

³¹ *La prensa, diario republicano*, 31-3-1934

³² *Mundo Gráfico*, 6-11-1934

La manera de comportar-se d'Strauss en aquells dies, l'havia fet molt popular a Barcelona. Despertava curiositat entre les classes polítiques que s'acostaven a ell, cosa que a la fi era el seu objectiu. El dies previs al combat són frenètics per a Strauss, qui fa una ingent tasca de relacions socials. És saludat i coneix tothom. Fins i tot és rebut per l'alcalde de Barcelona.

A l'hotel Terramar té lloc un banquet al que assisteixen els boxejadors, els actors Douglas Fairbanks i Anny Ondra, el torero Rafael el Gallo..., i on trobem, és clar, a Jack Bilbo i la seva parella, així com un escollit nombre de periodistes i fotògrafs que donaran a l'acte la difusió que busca. *L'Eco de Sitges* ho narrava així,

(el dia 25) llegan Max Schmeling y Anny Ondra. Fueron recibidos por la gerencia del Terramar Palace, que en nombre de HUSA les dio la bienvenida. La emisora E.A.S.13 Radio Asociación, había instalado un micrófono en dicho hotel y, exactamente a las 2'30 Max Schmeling y Anny Ondra saludaron al pueblo catalán.

*A las 3 espléndido banquete, 30 comensales más organización. Acto amenizado por la Pallarés Jazz Orquesta. Los entrenamientos comenzaran el lunes en el Casino Platja d'Or.*³³

Dies després Strauss intenta organitzar un altre dinar semblant ara amb la presència esperada del president Companys, diferents consellers i l'alcalde de Barcelona. Aquets no assistiran en ensumar-se les tèrboles intencions de l'organitzador.

El combat té lloc el 13 de maig de 1934, i acaba en nul. Però el més important, acaba sent un desastre econòmic, no pot cobrir ni els costos del combat. Strauss encara continuaria uns dies per Barcelona

relacionant-se amb qui podia i oferint la millor imatge que d'ell podia donar, amb la intenció de presentar al President el seu enginy. Companys, però, previngut de l'objectiu de l'empresari holandès a Catalunya, es negà en rodó a rebre'l.

Amb totes les despeses que havien corregut de part seva i amb uns resultats nuls, Strauss voldrà picar més alt. I buscarà qui el relacioni amb esferes més importants, ara a Madrid. Com és sabut, tot acabarà malament. Naturalment Bilbo no menciona res de tot això a cap versió de les seves memòries.

Mentrestant, el S.O.S. International Bar s'havia convertit en un "cau" on anaven a parar els visitants més o menys il·lustres que en aquells dies passaven per Sitges, algun noctàmbul despistat i algun que altra vilatà amb esperit de relacionar-se. Gent de tota mena, gent coneguda com hem vist, però segur també gent no tan coneguda, gent anònima. Anònima per voluntat pròpia, o també per necessitat de la tasca que realitzava. S'ha parlat molt de les suspicàcies que aixecava la República entre les nacions veïnes i com totes col·locaven interessadament a súbdits perquè informessin en primera línia del que estava succeint a Barcelona i a Espanya. I quin millor lloc des d'on restar "d'incògnit" que en una població que començava a ser reconeguda com a turística i on el fet de ser estranger no aixecava cap sospita. I el Bar S.O.S., amb Bilbo al seu davant, oferia un mirador esplèndid des d'on observar la realitat espanyola i connectar amb estrangers. Més d'una vegada s'ha comentat la possibilitat que des d'aquest lloc actuessin súbdits estrangers en accions que podríem anomenar subtilment com d'informació. Potser aquesta teoria no anava desencaminada.

Bilbo es mostra en tot moment content i agraït pel bon funcionament del bar. Amb la casa acabada i el bar funcionant satisfactòriament, Jack i Billi es plantegen tenir un fill. Billi però posarà una condició innegociable; que es desfaci del cadell de

³³ *L'Eco de Sitges*, 29-04-1934

lleó. No li agrada la idea que el seu nadó convisqui amb un cadell a la mateixa casa. I així fou, un nadó va venir i un cadell va marxar. Merry serà, segons Jack, una nena encantadora, a qui carinyosament anomenaran *Chumpetz*.³⁴

Als tres mesos de vida fan una petit viatge a Londres, a veure la família d'ella. Aquest viatge privat i intrascendent, ens confirma, però, que Jack era objectiu d'una certa atenció de Sitges estant. Existeix un missatge d'algú que adverteix les autoritats angleses del viatge d'aquest súbdit alemany, resident a Sitges, que viatja amb la família a Londres. Qui podria ser aquest personatge que coneixia bé Jack, i que al mateix temps passava informació als serveis d'informació britànics. Malgrat no poder afirmar-ho amb total rotunditat, ens inclinem a pensar que es tracta del periodista anglès, amic ja de Jack, Robert Donald Darling. Qui s'havia interessat per ell, i gràcies a qui li havien fet l'entrevista per a *La Publicitat*. També serà, curiosament juntament amb Jack, l'encarregat de l'evacuació d'estrangers a Sitges, el mes de juliol de 1936.³⁵

Sembla que Robert Donald Darling encara no exercia pròpiament com a espia, però sí és probable que col·laborés amb els serveis d'informació britànics. Poc després de finalitzada la guerra, i com a membre del Comitè Britànic d'Ajut als Refugiats Espanyols, ajudarà molts catalans a sortir dels camps de sud de França, per enviar-los a Anglaterra, o bé els ajuda en la seva estada a França. Durant la Segona Guerra Mundial, i ja com a membre del

³⁴ Merry no adoptarà el cognom del pare, perquè no estaven casats. Serà Merry Kerr, qui es casarà el 1961 amb John Woodeson, i amb qui tindrà un fill, l'artista plàstic Ben Charles Woodeson.

³⁵ Robert Donald Darling és un personatge força interessant i poc conegut de la Catalunya d'aquells anys. Des dels anys trenta corre per Catalunya com a periodista i sempre vinculat a qüestions de turisme, (apareix a Sitges com a cap de l'Oficina de Turisme). Publica a *Mirador*, i el 1935 és membre de la Agrupació de Premsa Estrangera. Sembla que en aquells dies ja passava informació a les autoritats britàniques a Barcelona.

MI9 amb el nom en clau de Sunday, és enviat a Lisboa, Madrid i finalment Gibraltar, d'es d'on s'encarregarà de l'evasió de molta gent, presoners o refugiats escapats dels territoris ocupats pels alemanys (entre ells en Henry Buckley i la Maria Planas). Els facilita la fugida alhora que n'extreu informació, que envia a Anglaterra.

El cert és que al S.O.S s'hi servia tant a gent del Foreign Office britànic com a agents de la Gestapo alemanya, a qui, si Bilbo descobria i sempre segons ell mateix, condimentava el còctels amb laxant.

A *I Can't escape adventure*, Bilbo ressenya la visita al Bar d'un antic gàngster de Chicaco i la proposició que li fa d'anar a Abissínia en missió especial. Bilbo accepta i es veu embolicat en una rocambolesca acció sobre unes mines d'or que acaba amb la trobada amb el rei d'Abissínia, Haile Selassie. Desconeixem la veracitat d'aquestes aventures que Bilbo relata, per bé que són força poc creïbles, però sí que sabem que va fer el viatge a Abissínia.

Cansat de tanta aventura, Bilbo vol tornar a la placidesa de la vida familiar a Sitges. El Bar havia estat tancat durant la part més intensa d'aquell hivern. I el 24 de febrer de 1935 *El Baluard* anunciava la reobertura del S.O.S., amb un nota interessant, *ara serà més econòmic*.

De tornada de l'aventura africana i amb la tranquil·litat de veure com a Sitges tot sembla anar bé, Jack obrirà una botiga, l'anomenarà *El Barco*. Situada al costat del S.O.S. al carrer Femin Galan numero 3 (actual carrer Sant Pau).³⁶ Hi ven souvenirs de tot tipus, antiguitats, estris de platja, cinturons, sandàlies, bosses, estris fets amb fusta d'olivera, i fins i tot té una petita selecció de llibres en anglès. Bilbo no es conformava amb

³⁶ Sobre l'adreça de la botiga cal esmentar que en "*l'Eco*" del 9 i del 16 de febrer del 36 apareix al carrer San Pablo 3, mentre que al del número del 8 de març del 36 apareix al carrer Fermín Galan. Mostra de la relativitat en els canvis de nom que havia portat la República.

qualsevol mena de material per a la seva botiga; es mostra interessat a poder tenir a la botiga material de gran qualitat. Així contacta amb el ceramista i pintor establert a Breda Josep Aragay, mitjançant una amiga comuna, la baronessa Laura T.Bucòvitx, també clienta del S.O.S. i que alhora regentava una galeria d'art a Tossa de Mar, on venia rajoles fetes per Aragay. En una carta de febrer de 1936, Bilbo li demana a Aragay preu per una comanda de rajoles amb motius de Sitges, i pels jocs de te per a sis persones que feia.³⁷

Potser aquest interès en els jocs de te té a veure amb una de les altres iniciatives que Bilbo intentava engegar aquells dies. Es proposava obrir un saló de te a la seva casa del Vinyet-Terramar, cosa que sembla que finalment no feu, per bé que ja disposava del permís municipal per fer-ho.³⁸ Les seves dots com a publicista el porten fins i tot a demanar el poder posar un gran cartell al passeig que indiqués la ubicació de l'esmentat saló.³⁹

La revista *Ahora* li dedica un reportatge-entrevista, on Bilbo deixa anar tota la seva fantasia vivencial, al mateix temps que deixa entreveure la fascinació i el dubte que la seva persona generava. El periodista Juan Puente ho resumia: *¿Jack Bilbo es un escritor de imaginación que ha sabido identificarse con los protagonistas de sus obras o un excéntrico “gánster”? Para los vecinos de Sitges es un buen hombre; el hombre que se encuentra en la esquina de una calle y que se desea salud por lo buen hombre que parece.*⁴⁰

³⁷ CASTANYER i ANGELET, Xavier; *Josép Aragay, artista i teòric del noucentisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012. p.249

³⁸ *Jack Bilbo ex-secretari d'Al Capone, de tornada d'Abissínia, ha demanat permís a l'ajuntament de Sitges per instal·lar un saló de te al seu xalet de Terramar*. Mirador, 19-12-1935.

³⁹ Actes del Consell Municipal de Govern, 1935.

⁴⁰ “Jack Bilbo, el lugarteniente de Al Capone, vive en Sitges y quiere hacerse súbdito español”, *Revista Ahora*, 1936.

A Jack tot li va bé. Gaudeix d'una plàcida vida a Sitges. De tant en tant, fa alguna escapada a Barcelona, per gaudir de la gran ciutat. D'altres ocasions les fa a Vilanova, per comprar peix a la llotja i passar llargues estones a la terrassa del restaurant Peixerot, tot esperant l'arribada de les barques.

Des de finals de 1935 s'instal·len a casa seva la parella alemanya formada per Else Homberger i Gerhard Henschel; ella apareix inscrita com a secretària, i ell, com a soci.⁴¹ En quin negoci?, ho desconeixem. El cas és que aquesta parella, probablement alemanys fugits del Nazisme, s'unirà civilment a Sitges durant els dies de la guerra. I formaran part també de la secció local del POUM, ella, com a periodista; ell, com a responsable d'un hospital de sang. A la casa també hi convivia des primers de 1936 una minyona, Maria Lorente Canó.

A Sitges, amb els dos negocis funcionant i amb un cert èxit aconseguit com a escriptor, Bilbo se sent segur, fins i tot es planteja demanar la nacionalitat espanyola. Després de totes les aventures que havia tingut a la vida, què més podia demanar que una vida tranquil·la, amb la dona, la nena, els gossos i les gallines...

Anava ben equivocat.

Bilbo durant la Guerra (l'estiu del 1936)

Bilbo havia lluitat molt per arribar a l'èxit i la tranquil·litat que havia assolit. Havia descobert que Sitges era el lloc més tranquil de la Terra, on fins i tot en un món en guerra res podia succeir. Creia que ningú estaria interessat en Espanya i encara menys en aquell petit llogaret vora el mar. Sitges, deia, *era el meu món ideal*.

⁴¹ Padró Municipal Sitges, 1936.

Jack s'havia significat sempre pel seu caràcter antitotalitari. La seva fugida d'Alemanya, la seva militància en agrupacions de caire antifeixista, la trajectòria del seu pare, l'origen jueu de la família, tot en la seva existència havia girat en una missió molt alliberada de la vida. Per això no és d'estranyar que un cop es produeix l'aixecament militar del 19 de juliol, Bilbo no dubta a posar-se al servei del Comitè de Defensa local, ni a col·laborar en l'intent fallit d'alliberar les illes.

El relat que fa Bilbo dels dies de l'esclat de la Guerra Civil són força interessants. Jack narra en primera persona com viu els fets d'aquells dies, és, a més de testimoni del que passava a Sitges, un valuós testimoni dels fets també a Barcelona, on es desplaça. Comenta fets i anècdotes que encara que no aporten res desconegut, sí que matisen la difícil realitat d'aquell moment.

En les seves paraules, tot anava bé, *fins que un dia la ràdio va deixar d'emetre música..., l'exèrcit s'havia amotinat*. S'afirmava que no era cert que l'exèrcit s'hagués fet amb el comandament de la situació. A Barcelona pels carrers hi havia confrontació furiosa. La gent defensava al carrer el govern elegit legítimament, però l'exèrcit volia el poder. La gent prengué les armes. Jack escolta per la radio informacions de Barcelona, de Madrid, de Saragossa. Hi ha confusió; uns diuen que els militars controlen la situació; altres que controlen els militars. Tothom és cridat a defensar la República.

La confusió s'imposava entre la gent, tant la local, com els turistes, *Què passava? Em vaig posar darrera la barra del bar. Els meus dos empleats, i els clients em miraven inquisitivament. Que faria? Qui era el govern? Qui els revolucionaris?, què volien els revolucionaris? Els clients m'ho preguntaven tot a mi, creien que jo ho sabia*.

Només hi havia una manera d'esbrinar-ho del cert, anar a Barcelona. Bilbo tanca el bar; s'havia proclamant la vaga general. Agafa un taxi, el seu revòlver i en companyia d'amics sitgetans es dirigeix

cap a Barcelona. De camí, pels pobles per on passa la gent és al carrer, armada com bonament poden. Els costa molt arribar a Barcelona, i amb gran dificultat arriben a la Plaça de Catalunya. Són observadors de la topada entre l'exèrcit i la gent enquadrada ja en grups paramilitars. Voregen les barricades fetes amb llambordes per policies i civils. Observa les poques armes de què disposa la gent, molts van amb les mans buides.

De sobte, a l'esquerra, des de la Rambla, l'artilleria dispara contra la multitud. La gent s'abraona sense armament, o amb armament prehistòric. *No m'hauria cregut mai que la gent fos tan valenta*.

La gent creia, segons Bilbo, que l'església catòlica era la responsable que la meitat de la població fos analfabeta. Afirmava que a Espanya els religiosos són propietaris de les terres i fàbriques, i paguen els pitjors salaris explotant a la gent, i si aquesta protesta li neguen treball.

Durant cents d'anys foren els responsables de l'educació i els interessava que la gent romangués inculta. Tot i haver gent bona a l'església, diu haver sentit barbaritats molt grans d'abusos d'autoritat, i s'inclina a entendre les atrocitats de la gent contra l'església.

Bilbo veu de primera mà l'assalt i destrucció d'una de les esglésies barcelonines. Ho arrasen tot, i hi calen foc. Però a Jack el fascina veure com la gent amb necessitat no toca els tresors que troben, els posen a disposició de les noves autoritats.

Torna a Sitges, a veure com estan Billi i la nena. Tot sembla estar tranquil. Tot el que havia passat era que el mobiliari havia estat apilat davant de l'església. No hi havia hagut enfrontaments al poble. La policia era al costat de la població i no hi havia guarnició militar. A Vilanova i la Geltrú la guarnició també s'havia posicionat al costat de la gent. Tot semblava controlat.

Al seus ulls els pobles foren presos pels treballadors i ciutadans, que formaren els comitès de milícies locals i els de defensa.

El dia següent Bilbo és cridat pel Comitè local de Sitges. Li pregunten si vol, juntament amb el periodista anglès Robert Donald Darling, organitzar l'evacuació dels estiuejants estrangers que restaven a Sitges.⁴² Els podia ser útil pel coneixement d'idiomes. Hi havia al voltant d'un centenar d'estrangers a Sitges.⁴³ Tots bona gent, tots estaven molt ben cuidats i amb bones atencions, malgrat estar nerviosos per les comunicacions que no funcionaven, i amb la impossibilitat aparent de tornar a casa.

El commou veure com uns treballadors buiden la gasolina dels seus cotxes militaritzats per tal d'omplir el dipòsit d'un autobús que se'ls ha d'emportar, per tal de solucionar ràpidament les necessitats de transport. Hi havia lloc per vint-i-sis estrangers al bus. Tots ells tranquils; veien que no els ocorreria res a ells. Només un metge posà problemes, portava tres grans maletes, i s'havia d'escollir entre les maletes o encabir més estrangers.

Naturalment vaig decidir que marxessin els estrangers. Ell no ho entengué. Va muntar un escàndol. El vaig bufetejar amb la mà. Es va quedar quiet. Darling i jo vam suar sang. Ens la vàrem empescar per aconseguir dos cotxes més per poder encabir dotze persones més. El Comitè ens proporcionava escorta pel comboi, i els permisos necessaris. El cotxe va marxar.

⁴² Aquest periodista és el mateix que l'havia entrevistat el 1933 per a *La Publicitat*. Curiosament sembla que va arrelar a Sitges. El mateix 19 de juliol del 1936 *El Baluard*, i per una informació en relació a la mort de Chesterton, comentava que Darling era el "cap de la oficina turística de Sitges".

⁴³ Gràcies a *L'Eco de Sitges*, òrgan del Comitè de Defensa de Sitges (únic numero publicat amb aquesta capçalera) el 13-08-1936, sabem que realment foren 116 els estrangers evacuats de Sitges. Les xifres d'embarcament i nacionalitats no coincideixen ben bé amb les que dona Bilbo.

També parla d'una dona excèntrica, que feia malbé la imatge dels britànics. Anava pel carrer embolicada amb la *Union Flag* cridant que estava sota protecció britànica i reclamant prioritat en la seva evacuació. Naturalment Bilbo no li feu el cas que reclamava.

Al poc d'haver marxat un grup de turistes per carretera a Barcelona per tal d'embarcar al buc britànic HMS London, el destructor anglès Garland va arribar a Sitges i s'emportà altres quaranta-tres persones. L'actuació de la seva tripulació fou, segons explica Bilbo, impecable. Van baixar a terra desarmats, cosa que d'entrada causà bona impressió, i van ajudar els estrangers en tot allò que van poder. S'establí una bona convivència entre els militars i els membres del comitè local. A les nou de la nit el Garland va marxar amb els quaranta-tres passatgers (entre ells la Billi i la nena). *Abans de marxar el capità del Garland, em va preguntar que qui era jo, i per què feia aquella feina, a la qual cosa vaig respondre, ningú. Ell rigué.*

Bilbo està també darrere l'evacuació dels estrangers restants, els quals no havien pogut reunir en les tres hores que el Garland va estar a Sitges i que també volien marxar. Entre ells una dona anglesa que tenia cura de la seva mare malalta i que creia que el viatge podia resultar nefast per a ella.

Al dia següent el Garland, va tornar. Després de discutir vaig convèncer a la dona anglesa d'emportar-se la mare. Aquest cop el Garland s'emportà alemanys, italians, francesos, holandesos i belgues. Només vuit estrangers restaven a Sitges. A les deu del matí del dia següent altre destructor de classe G, el Grafton va venir, i va proposar d'emportar-se'ls. Només dos dels vuit van accedir. Altres cinc van marxar dies després per carretera. El filòsof escossès Paterson, va restar a Sitges.

Insistia a quedar-se, semblava excitat amb la situació.⁴⁴ Naturalment els cònsols de les diferents nacionalitats van ordenar els seus súbdits abandonar el país, i així es feu.

La feina d'en Jack s'havia acabat. La gent ja no estava per anar al bar, ni a la botiga, i la Billi i la nena estaven segures. Els seus empleats també havien marxat al front.

Al darrer dels estrangers l'acompanya personalment al sud de França, a la Riviera,⁴⁵ i té lloc una de les seves bogeries,

*Jo no tenia diners per gaire. Amb lo poc que tenia vaig anar al Casino de Monte-Carlo. Ja hi havia anat en sis ocasions, sempre havia guanyat alguna cosa. Però aquella vegada, no era important, era essencial.
Ho vaig perdre tot.*

Bilbo torna a Espanya amb un camió ple de medicines de part de la Creu Roja. Amb uns petits coneixements mèdics, però suficients a ulls dels organitzadors, Jack s'embarca en l'expedició dirigida per Bayo, en l'intent de conquerir Mallorca. Ho fa en un vaixell de la Creu Roja.

Els avions alemanys i italians no s'abstingueren de bombardejar-nos. Eren tan valents que ens bombardejaven a molta alçada i cap de les bombes ens feu mal. El vaixell espanyol que ens escortava, el Jaime I, els disparava però volaven massa alt, per ser tocats.

⁴⁴ Es tracta del filòsof i escriptor escocès William Romaine Paterson, qui des de 1935 es trobava a Sitges hostatjat a l'Hotel Subur des d'on escrivia un llibre, *The Passions of Life*. El seu arxiu, conservat a la Universitat de Glasgow, conté la correspondència que envià des de Sitges en aquells temps. Per la seva descripció concisa, podem saber que Paterson, molt interessat en el conflicte espanyol, va continuar relacionant-se epistolàriament amb algú de Sitges que l'informava de la situació.

⁴⁵ Presumiblement parla del mateix W. R. Paterson.

Segons ell trenta-cinc milicians de Sitges havien anat a Mallorca, i només dotze en van tornar. Les escenes esgarrifoses es succeïren al plaça de l'estació amb l'arribada dels supervivents. Bilbo ho viu de primera mà, és testimoni d'aquell tràgic moment. Segons ell, el Comitè de Defensa de Sitges li encomana encarregar-se de dos joves alemanys de 17 i 18 anys, que acompanyarà fins a la frontera amb França, amb el disgust de veure com estaven totalment convençuts que la guerra la guanyarien els feixistes.

Segueix com a membre de la Creu Roja. A Molins de Rei dorm al terra d'una església.

Els espanyols em deien "médico", m'havien ascendit de categoria, increïble. Potser perquè un cop vaig fer de "llevadora"; una dona estava a punt de parir en una caseta al camp. No es trobava a cap metge ni llevadora. El seu marit em va a buscar a mi i em diu que anés ràpid, la dona és a punt de parir, no el vaig voler posar més nerviós del que ja estava. Per això no li vaig deixar veure com estava jo. Després de tot, he fet tantes coses a la meua vida (però portar un nen al món, no). Quina expectació, tot va anar bé.

Bilbo, quan reflexiona sobre el paper dels rics a l'Espanya del moment recorda com un botiguer de Sitges el va aturar per carrer i li va preguntar per les cinc pessetes que li devia –*Señor Bilbo, perdoni. He sentit que us anireu al front, i si moriu, jo perdré el meu diner. Però no vaig morir, i el botiguer tindrà els diners algun dia.* Cosa que sembla almenys dubtós que Bilbo complís.

Segons el relat de Bilbo d'aquells dies, a Sitges va conèixer, potser per primera vegada, la por, i no precisament gràcies a l'enemic.

Eren les tres de la matinada, vaig ser despertat

per sis anarquistes. Vaig haver d'anar amb ells, havien obert un club en un Castell, i tenien una meravellosa malvasia vella allí. Ho havia de tastar. Ara?, a les tres de la matinada? vaig dir.

Sospitava, tenia la consciència clara, sabia al mateix temps com de fàcilment podien disparar. Una delació, una calúmnia i disparaven. Sense formalitats legals, sense possibilitat de defensa. La guerra porta aquestes coses. La seguretat dels combatents demanda aquests mètodes expeditius. M'havia calumniat algú? Les meves simpaties havien estat sempre antifeixistes. Potser els camarades només volien posar a prova la meua integritat. Pugem al cotxe, la bandera negra i vermella onejava a la capota. Vàrem anar al castell on els "malvats rojos" estaven ocupats fregant el terra, vaig entrar i anàrem al celler. Ningú no va dir res. Només Lipes, assenyalant el barril va dir, omplèt el got! Vaig sentir com carregaven l'arma. Vaig omplir el got. Estava segur que ara em dispararien. Però no va passar res.

*El Largo, simplement va dir, ets valent, tens agalles. Varem veure aquell vi vell i celestial. Vaig preguntar als anarquistes el perquè d'aquella pantomima amb la meua persona. És molt simple. Tu ets estranger, ets un "devot" de la nostra causa. Tu treballes dia i nit: ets sospitós. Si haguessis implorat quan hem carregat l'arma, haguéssim disparat. Ara estem satisfets.*⁴⁶

Aquells dies les pistoles es disparaven amb molta facilitat. La més petita sospita era suficient. Bilbo

⁴⁶ El fragment pot semblar exagerat, i probablement ho sigui, però almenys la descripció del lloc que fa és la de l'antic convent de les monges mercedàries, en aquells dies centre de tota acció de confiscació i repressió de caire antifeixista. Pel que fa al noms que dona són verídics; Lipes era en realitat Próspero Lípiz, conegut com "el Cubano", i "el Largo", Juan Aznar Cañabete.

afirma, els espanyols no fan res de manera brutal. Ho poden fer amb un palmell a la l'esquena, i amb la paraula "amigo" a la boca.

Una altra aventura difícil de creure, té els mateixos protagonistes. El Largo i Lipes van venir un dia disfressats de religiosos. Tenien un plan, en cas que no tornessin hauria de donar unes cartes a les seves mares i dones. Van marxar. Hora i mitja després vaig sentir una forta explosió. Havien anat disfressats de religiosos a un aeròdrom feixista. Havien volat uns aeroplans. Podien haver volat ells mateixos. Herois!

Com a sanitari, Bilbo afirma haver tingut també experiències amb el bàndol dels nacionals. A Saragossa,

Portàvem una nena de set anys a qui li havien disparat al braç fora de la zona de front. Un oficial em cridà:

Que fas? És la filla d'un roig. Que pot causar aquesta ferocitat inexplicable?

Vaig comentar a un pescador que lluitava amb els feixistes. Ni tant sols sabien contra qui lluitaven. Els seus oficials els havien dit que estaven defensant la república.

Vaig parlar amb tropes mores, que amb sinceritat em varen dir que els seus oficials els havien dit que estaven lluitant per l'Islam contra els cristians infidels, i que el General Franco volia introduir la religió musulmana a Espanya.

En un dels passatges, potser també fantasiós, Bilbo atén el Bisbe de Tarragona en els seus darrers moments. Els dos tenen una conversa molt profunda sobre l'ésser humà i la religió. El Bisbe, commogut per l'atenció que li presta aquell anarquista abans de morir, li vol oferir un gran favor. Li revela la fórmula secreta del licor Chartreuse, elaborat pels monjos cartoixans, la qual només ell tenia completa. Bilbo li promet que mai comercialitzarà la fórmula, a lo

que el Bisbe assenteix. Bilbo afirma que durant molt de temps va elaborar el licor per ús propi i d'amics, brindant sempre en honor de la persona que li va confiar la recepta.

Un altre episodi més fantasiós que real te a veure amb les cartes d'una suposada "amiga" de Franco, que ell posseïa, fet pel qual els serveis secrets franquistes el perseguiren, i pel qual, segons ell, va haver de falsejar la seva pròpia mort i fer un fals enterrament de la seva persona. Tot plegat molt fantasiós.

En el punt àlgid de la seva reflexió en torn de la guerra Bilbo afirma, *un cop més em vaig reafirmar, en la meva convicció que només a través de l'estupidesa humana és possible la guerra. Nacionalismes exagerats, ignorància del altres pobles, or i la manca d'educació son els aliats dels traficants de la guerra.*

Bilbo torna a Sitges, buida el bar i la botiga, tanca la casa, i li dóna els gossos i les gallines al seu amic Rudolf. Ell ho resumeix; *tanco la porta i me'n vaig d'Espanya. Un cop més, pobre. Molts dels meus amics eren morts. Tot el que havia aconseguit s'havia esvaït. Tot el que havia muntat amb l'esforç dur....*

Bilbo, probablement a contracor, abandona un Sitges, on creia haver trobat el paradís. Un Sitges on havia mort el seu pare, i on li havia nascut una filla. Abans de marxar s'acomia de les seves amistats, entre elles el doctor Benaprés, a qui seguirà enviant abraçades i records.⁴⁷

Un cop més es troba sense casa i sense país. Es retroba a Marsella amb la Billi i la nena, i junts van a Londres, on diu tenir amics de debò, i on, al cap i a la fi, la gent és, segons ell, civilitzada.

I a començar de nou, des del principi. Com a estranger, no tenia dret a treball, ni a fer negocis.

Però Bilbo no s'ensorra, només tenia 29 anys. *El*

món s'obre davant meu. Tinc fortalesa i energia. I el destí em diu que em refaré de nou.

Jack acaba el relat a *I can't escape adventure*, a primers de 1937, amb l'enigmàtica frase; *Escrivint aquest llibre torno a ser un escriptor. I jo em ric.*

Un artista *outsider*

Jack comença ara una nova etapa, totalment diferent a les anteriors, en la qual l'art es convertirà en l'eix central de la seva vida. Però inicialment no tot va ser fàcil.

Potser pensant en repetir l'èxit de l'anterior llibre, però segur amb la voluntat d'explicar al món el que sabia de la revolució espanyola i el que havia vist dels feixistes, publica *I can't escape adventure*, escrit en tan sols dues setmanes. També escriu alguns articles en premsa, però no serà ben bé el mateix que abans.

Efectivament a Londres té problemes, és un refugiat. El cònsol alemany li nega la renovació del passaport per la simple raó de ser un antifeixista i haver militat a l'esquerra alemanya.

Jack, amb el passaport caducat, rep l'amenaça de la deportació a Alemanya, fet que significava poc menys que la mort. Finalment, amb un permís de residència personal aconsegueix quedar-se a Londres. Penúries materials i afectives culminaran amb el trencament de la relació amb la Billi. Molt afectat, Bilbo comença a buscar refugi en l'art.

Després d'un intent de suïcidi –cosa, com hem vist, recurrent en la seva família- començarà a plantejar-se l'art com a escapatòria. Comença a dibuixar, a pintar, i a relacionar-se amb el món de l'art. Decideix convertir-se en un artista, i lentament aconsegueix tirar endavant.

Començarà ara una nova vida, totalment diferent a la que havia dut fins a ara. Entra en contacte amb el món de les galeries i les seves contradiccions i

⁴⁷ BENAPRÉS, Joan Ramon; *Unes memòries intranscendents*. El pati blau edicions, 2001. p.12

particularitats. Aconsegueix exposar en solitari, amb escàs profit econòmic, però fent-se un lloc en un món alternatiu a l'art dominant. És increpat pels feixistes anglesos per les seves referències crítiques a Hitler. Però aconsegueix una segona exposició individual a la Zwemmer Gallery, l'abril del 40.

Durant aquells dies, sense cap mena d'advertiment anterior i per la seva condició precisament d'alemany, és cridat per les autoritats britàniques per tal d'establir quina era la seva perillositat en aquells dies de guerra. I el 16 de maig de 1940, sense avís previ, és internat, juntament amb milers d'homes i dones, primer a Kempton Park, després a Bury i finalment a l'illa de Man, al camp d'Onchan. Però l'esperit de Bilbo no el permet estar de braços creuats, i funda dins el camp una Universitat Popular, per tal d'ajudar els estudiants a seguir els ensenyaments. També munta una biblioteca, organitza exposicions, cabaret...

Durant el seu internament, l'organització jueva de refugiats del camp recluta voluntaris per incorporar-se a l'exèrcit britànic. Bilbo es presenta i aconsegueix sortir del camp incorporant-se a l'exèrcit. Bilbo només s'hi estarà sis mesos a l'exèrcit, passa la major part del temps fent instrucció i netejant. Degut als problemes de salut física i mental que feia temps arrossegava, és donat per inútil.

Durant l'internament a Onchan, Jack coneix d'altres artistes igualment reclosos, i això el porta a la fundació, en ser alliberat, de la Modern Art Gallery, inaugurada el 1941 als baixos del petit pis on vivia amb la seva nova parella, l'Owo -Anna Elisabeth Boirie. La Modern Art Gallery es convertirà en una meca per als artistes refugiats com Kurt Schwitters, i altres joves britànics.

La finalitat de la Modern Art Gallery era *dar al artista moderno un espacio libre y una plataforma imparcial, y crear para la gente un oasis de cordura y construcción en un mundo de valores falsos, creyendo en la necesidad de una lucha intelectual contra el fascismo*. La primera exposició és de la seva pròpia

obra, a la qual seguiran les dels seus amics. Al soterrani de la galeria crea un espai per fer tertúlia i tota mena de performances, lectura de poesia dadaïsta. Jack fa narracions de les seves històries macabres, on barreja realitat i ficció utilitzant el bagatge de la seva vida amb recursos trets de les seves estades als EUA, a Cala Ratjada, a Sitges...

La galeria funcionà bé de manera immediata. Esdevé un dels pocs focus d'art en un Londres sota els bombardejos alemanys, i on es reuneix amb el cercle d'amics que ell escull.

Acabada la Guerra tanca la galeria i Jack es trasllada a Weybridge, a una casa que anomenarà Bilbo Bay; on cerca la pau i la tranquil·litat desitjades. Finalment, es casa amb l'Owo, amb qui sempre més tindrà una excel·lent relació.

L'any 1945 Bilbo comença a escriure sobre art i sobre artistes. Escriu *The Moderns*, sobre Picasso, Toulouse Lautrec, *No Heaven, Nudes, Comon sense*.

I un recull anomenat *Out of my mind*, on Bilbo reuneix estranyes històries que li han succeït arreu del món, algunes reals, algunes irreal, i d'altres barreja de totes dues coses. El llibre és concebut com un juguesca on el lector ha d'esbrinar si les històries són certes o no. Només al final de cada una en donarà la solució. Al llibre hi ha dues històries centrades en els seus dies a Sitges. Una sobre la infidelitat d'un parella de carnisers, que acabarà de manera tràgica. I l'altra sobre una de les seves suposades clientes al Bar S.O.S., una vampiressa amb qui es retrobarà anys després a Londres.

En aquets anys Bilbo explora un món molt personal i alternatiu, fora dels circuits comercials. Muntarà un museu a casa seva, i allí crearà figures primitives, sovint amb referències africanes, fetes amb ciment al jardí de casa seva. Imatges salvatges i estranyes que combina amb visions demoníaqes.⁴⁸ Però l'hostilitat i la incomprensió dels seus veïns farà que

⁴⁸ Existeix un reportatge de la "Revista Pathé" sobre Bilbo en relació a aquestes imatges.

aquestes siguin dinamitades un cop Bilbo abandoni la casa.

Els seus constants problemes amb la policia pel seu estatus de refugiat culminen el 1948 quan li denegen la naturalització; i es veu abocat a abandonar Anglaterra. Bilbo es sent rebutjat per la seva manera de pensar, i així ho expressa.

Marxa a França, juntament amb l'Owo, on acabaran obrint un petit restaurant a la població de Sanary, a la Provença. I des d'allí l'any 1956 retorna al seu Berlín natal.

L'any 1963 publica *Käpt'n Bilbo Rebell aus Leidenschaft* signat com a Käpt'n Bilbo, i el 1966 obre a Berlín el bar Käpt'n Bilbos Hafenspelunke, és a dir, El Cau del Capità Bilbo.

Jack Bilbo morí el 19 de desembre de 1967. És enterrat en un petit cementiri jueu a Berlín.

Jack Bilbo, aquell busca-vides que recalà a Sitges durant uns anys, i que arribà a definir-se *com un anarquista que creu en Déu, en un Déu per a tots els homes*, arribà a ser un artista ben considerat, en cercles molt determinats, com un dels creadors, a partir de la Segona Guerra Mundial, d'un cert estil precursor del pop art.

BIBLIOGRAFIA

BILBO, Jack; *Al Servicio de Al Capone*. Ed. Fénix, 1933

BILBO, Jack; *I Can't escape Adventure*. The Cresset Press Ltd. London, 1937

BILBO, Jack; *Jack Bilbo, an autobiography*. Modern Art Gallety, 1948

BILBO, Jack; *Rebell aus Leidenschaft*. Erdmann, 1963 i Goldman, 1965

BILBO, Jack; *Rebelle par passion*. Les fondateurs de briques, 2014.

CONESA, Ricard; *La democràcia fugaç. Sitges durant la Segona República*. Ajuntament de Sitges, 2011

Bilbo als seus anys d'artista
(Foto: Autobiografia, Jack Bilbo).

Arribada d'un grup
de nens a la Residència
Infantil Santiago
Rusiñol.
Sitges, 31-5-38
(Foto: FAL)

Grup de nens refugiats
a la Casa-Escuela
Pueblo de Cuba,
(Casa Vilella).
Sitges, 31-5-38
(Foto: FAL)

Nens refugiats en el
seu primer dia de bany.
Sitges, 31-5-38
(Foto: FAL)

L'acolliment infantil a Sitges durant la Guerra Civil

Durant el període de la Guerra Civil, Sitges, com moltes poblacions del llevant peninsular, es convertí en centre d'acollida per un gran nombre de refugiats provinents de les zones més colpides pel conflicte bèl·lic. Un acolliment que estimativament girà, durant bona part de la guerra, al voltant del 15% de la població que la vila tenia abans de la guerra, però que puntualment superà el percentatge que les autoritats aconsellaven com a màxim d'un 20%.

D'entre la munió de gent que Sitges acollí, en destaca àmpliament el col·lectiu infantil evacuat des del front. Un fet propiciat per l'aparent situació de refugi que la població oferia, i per la facilitat que donaven els abundants xalets i finques buides, en haver fugit els seus propietaris, dels que es podia disposar. Però sobretot aconsellat tant pel bon clima, com per un component molt valorat pels responsables de les institucions, l'efecte temperador i relaxant del mar, atractiu i sempre interessant per a nens, que, en molts casos, mai abans l'havien vist.

Tant els nens acollits en règim familiar, és a dir els que es trobaven directament hostatjats per una família que se'n feia càrrec, com els que estigueren a Sitges a redós d'una institució que supervisava o controlava directament un determinat col·lectiu infantil, visqueren un període a Sitges que no oblidaren durant la resta de la seva vida. No únicament pel trist fet d'haver-se allunyat traumàticament de la família i romandre en una comunitat aliena on rebien, això sí, un tracte preferencial; sinó també per la qualitat de l'ensenyament i el tractament que reberen. Dur contrast amb el que posteriorment tindrien quan es van reincorporar als ensenyaments

establerts pels guanyadors del conflicte.

Aquells nens gaudiren a Sitges d'uns mesos de tranquil·litat, trencats només pels raids aeris del bàndol franquista, i gaudiren també de la vila en aspectes que contrastaven amb els mesos anteriors que havien viscut prop del front o sota els bombardejos. Un drama incalculable que tingué, en els darrers dies del conflicte, un terrible colofó amb la improvisada evacuació *a corre cuita*, fugint de l'implacable avançada de les tropes franquistes.

Aquelles colònies escolars i les residències per a nens refugiats projectades a Sitges havien de ser segurament l'aportació més important que feu la vila durant el període de la Guerra Civil, però alhora són també un dels aspectes més poc coneguts d'aquell període. Resulta sorprenent com tota aquesta iniciativa no ha estat recollida en cap dels diversos treballs bibliogràfics, ni tesis, que sobre aquest tema s'han realitzat, i confirma que la realitat dels refugiats i acollits durant la Guerra Civil de 1936-1939 és encara un fet poc conegut.

El drama dels refugiats¹

La malaurada Guerra Civil espanyola fou tristament pionera en multitud d'aspectes, molts d'ells espe-

¹ La dissort ha fet que mentre preparava aquest text, les informacions dels refugiats sirians siguin presents en els mitjans de comunicació a tothora. Es planteja novament la miserable realitat d'aquells que, sigui on i quan sigui, fugen de la seva terra per tan sols salvar la vida i la dels seus fills.

cialment tràgics i negatius. Hi ha, però, també una sèrie d'iniciatives positives en què el conflicte fou pioner, com ara la protecció civil, l'atenció als refugiats, la solidaritat popular...

Catalunya havia estat, com a territori de rereguarda, i per la seva llunyania amb el front a l'inici de la guerra i la seva proximitat amb la frontera francesa, una de les zones fidels a la República que més nombre de refugiats havia acollit des de ben aviat. Nens i nenes que escapaven dels bombardejos de Madrid; fugitius de l'avanç nacional per l'Andalusia oriental; bascos sorpresos per la derrota, tots escapaven al territori català cercant un refugi on refer provisionalment les seves vides, tot esperant un canvi en la situació. Aquell acolliment, que acabà sent una operació de grans dimensions -es calcula al voltant d'un milió els refugiats que Catalunya acollia cap al final de la guerra-, posà de manifest la solidaritat d'una societat, la catalana, en uns moments extremadament complicats.

Durant les primeres setmanes de la guerra, el contingent de refugiats -molts d'ells perquè ja es trobaven a Catalunya prèviament-, foren correctament encabits per famílies, organitzacions obreres i les institucions assistencials ja establertes abans de l'esclat de la guerra. Tot feia pensar que la situació era purament temporal. Cap institució s'hi dedica pròpiament, en no creure's necessària una actuació àmplia per part de les autoritats.

Tres mesos després, es veu ja la necessitat d'abordar seriosament una situació que comença a ser preocupant. Les autoritats s'adonen que la quantitat de gent evacuada en aquell moment era ja molt gran, i cal posar-s'hi a treballar.

Les primeres accions d'acollida apel·laven a la solidaritat de la gent. Es demanava que qui pogués acollís a casa seva un infant desplaçat des d'una zona afectada per la guerra. Moltes famílies a Sitges s'oferiren. Moltes, però, amb el pensament que era una qüestió que en poc temps quedaria restablerta. Amb l'avanç del conflicte i davant la complicació de

la situació i l'esgotament de les iniciatives particulars i locals, diferents institucions, com el mateix govern republicà, els seus ministeris i la mateixa Generalitat, donaran lloc o aixopluc a un ventall ampli de noves entitats creades per sindicats, partits polítics, països estrangers, o simples col·laboradors particulars amb la finalitat de protegir la infància obligada a abandonar el seu lloc de residència habitual, que vindran a afegir-se a les ja existents.

En aquest marc i atès l'aparent resguard que oferia la rereguarda, la zona de llevant de la Península s'omple d'institucions que munten la seves colònies per atendre els nens refugiats, sota l'empara sempre de les institucions governamentals. Aquestes colònies, però, no partien de zero, seguien un model que ja havia arrencat feia uns anys de la mà d'organitzacions que treballaven donant suport a l'educació infantil, volent-la obrir als nous mètodes i a visions molt més modernes i experimentals. De fet, les transformacions que la República havia iniciat a tots els nivells d'ensenyament, com ara l'alfabetització més estesa de la població i la implantació de mètodes pedagògics innovadors, basats en els principis de l'escola laica, pública i gratuïta, i en la coeducació, constituïa en si mateix un dels elements fonamentals de la mateixa República.

Els organismes d'ajut, a més de qüestions higiènico-sanitàries,² de socor i allotjament, es plantegen d'una manera valenta la qüestió de l'ensenyament. Per a ells, aquesta constituïa un pilar de la nova societat, i això implicava la necessitat de dotar de mitjans necessaris els llocs d'acollida per tal que els infants poguessin fer una vida "normal" en aquesta etapa essencial del seu desenvolupament. Dintre però d'aquets moviments pedagògics renovadors que trobaren lloc en les noves institucions, la

² En les qüestions sanitàries d'aquets nens refugiats tingué un paper important el pediatra sitgetà Josep Roig i Raventós, qui el 1937 publicava *El problema de l'infant*, sobre la qüestió sanitària en temps de guerra.

concepció pedagògica no fou unitària, com ho seria en el bàndol nacional, sinó que palesava la diversitat d'enfocs que aquesta qüestió tenia. Encara que sempre sota una perspectiva moderna i laica.³

Amb la guerra en marxa, les zones costanera i pirinenca de Catalunya, per la seva posició de llunyania amb el front i la seva relativa proximitat amb la frontera, esdevenen punts geogràfics interessants per la instauració d'aquestes institucions on els nens orfes, amb els pares al front, o simplement davant la impossibilitat familiar de treure'ls endavant, són acollits i on tenen, a més de l'educació, les necessitats elementals cobertes. Amb l'arribada massiva d'infants es crearan molts centres, fruit de tot tipus d'iniciatives; de partits polítics, de sindicats, de l'administració municipal, autonòmica, d'associacions culturals, pedagògiques, professionals, de les brigades internacionals... El finançament d'aquets centres també és divers, alguns són ajudats en part o totalment per algun d'aquets mateixos col·lectius que les havien impulsat, d'altres ho són per consolats de països europeus, per col·lectius d'estrangers afins a la República, o fins i tot per empreses privades.

La Generalitat continuarà tenint cura d'aquets centres, tot i delegar funcions en diversos organismes com Ajut Infantil de Rereguarda i Segell Pro-Infància, que s'afegeixen a la tasca de la ja existent Assistència Infantil.

Aquesta diversitat d'iniciatives provoquen, sobretot els primers mesos, descoordinació entre el govern central de la República i els governs autònoms de Catalunya i Euzkadi, i també entre el govern de la Generalitat i els responsables de les colònies. Una descoordinació que, en uns moments, comportà desinformació i caos. Cal tenir present que l'any 1937 hi ha unes 560 institucions que tenen uns 100.000 nens acollits. Malgrat això, cal admetre

que la voluntat d'allunyar els nens de la guerra fou una tasca impressionant, que significà un gran esforç col·lectiu.

Finalment, des del govern de la República es crearan nous organismes que permetran posar ordre en les qüestions assistencials.

A Catalunya, la Generalitat inicialment gaudia de competència absoluta i plena sobre el tema dels refugiats, i comptava amb la col·laboració dels ajuntaments. Però la manca de mitjans d'aquets farà necessària l'aportació econòmica de la Generalitat a través del Comitè d'Ajut als Refugiats.

Per part del Govern català, els refugiats foren assistits per l'esmentat Comitè d'Ajut als Refugiats, i posteriorment pel Comissariat d'Assistència als Refugiats. Quant pròpiament als infants ho foren per, Ajut Infantil a la Rereguarda, Segell Pro-Infància, Grup Benèfic de Protecció a la Infància i Assistència Infantil.

Per part del Govern de la República, els refugiats són inicialment atesos pel Comité Nacional de Refugiados, el Ministerio de Sanidad y Asistencia Social, i la Oficina Central de Evacuación y Asistencia a los Refugiados (OCEAR). Pel que fa als infants, la responsabilitat era del Ministerio de Instrucción Pública, a través del Consejo Nacional de Tutela de Menores, que inicialment tenia el control de totes les colònies infantils. Posteriorment, el febrer del 1937, es crearà una Delegación Central de Colonias, que depenia de la Dirección General de Primera Enseñanza, amb la seva delegació a Catalunya, Ajut Infantil a la Rereguarda. I finalment, a l'agost d'aquell mateix any es crearà el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, entitat que fins el final de la guerra vetllarà per aquets infants.

Totes aquestes organitzacions dependents del govern no foren les úniques que van fer-se càrrec de l'atenció als infants que seguien arribant a Catalunya. Moltes institucions independents sorgeixen o vénen a treballar a Catalunya. Algunes sorgides de partits i organitzacions sindicals (Socor Roig Internacional, Soliraridad Internacional

³ Els avenços de l'educació durant el període republicà foren molts i interessants. Entre aquets, obrir l'educació a les noves tendències pedagògiques.

Antifascista, Socor Roig del POUM), d'altres de les delegacions d'altres governs autonòmics (com el govern basc), sense oblidar les organitzacions humanitàries de caràcter universal i amb independència funcional que segueixen treballant sense deslligar-se dels organismes públics, i fan una feina ímproba (la Creu Roja, la recentment creada Forter's Parents Plan, o més tardanament la Societat Religiosa d'Amics -els Quàquers-, entre d'altres).

Tot aquest batibull d'organitzacions oficials i independents van haver de col·laborar entre si perquè les seves gestions fossin més eficaces i poguessin arribar a la totalitat dels infants allunyats de les seves famílies. Però la relació fou complexa, amb tensió i rivalitat. Les acusacions de manca d'eficiència llençades des de diversos sectors governamentals sobre la gestió que estava portant el govern català pel que feia als refugiats, no es correspon, segons els experts, amb la realitat, i al darrere no hi havia més que una lamentable lluita de competències entre les dues administracions. Afegint-hi també la baralla del govern de la República amb les institucions basques, instal·lades a Barcelona, que provocaren no poques protestes. Les existents desavinences entre el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada i l'Assistència Social de la Generalitat acabaran quan el govern de la República s'instal·li finalment a Barcelona i assumeixi la coordinació de totes aquestes institucions encarregades del funcionament i direcció de les residències.⁴

Però la guerra seguia avançant i es complicava la situació dels refugiats, que seguien marxant de casa seva, omplint Catalunya, últim punt des d'on emprendre un exili incert. I a aquell moviment de nouvinguts caldria afegir el de catalans que buscaven l'aixopluc de la família o amics a d'altres zones que la seva habitual.

⁴ SERRALLONGA i URQUIDI, Joan de; *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936-1939*. Ed. Base, 2004. p.83

El punt culminant del drama arribà al gener del 1939, quan la ràpida avançada de les tropes franquistes pel sud de Catalunya obliga tota la República a retirar-se cap al nord buscant la frontera, esperant que el país veí es dignés a deixar-los entrar. Entre ells, milers de nens evacuats a correu de les institucions que els acollien, per tal de salvar-los d'una repressió segura en ser familiars de militars o personal afí a la República. El drama que visqueren aquestes criatures, que moltes vegades recorregueren part del camí a peu i transportant ells mateixos les seves pertinences, és un dels fets més esfereïdors i menys tractats d'aquella guerra.⁵

Sitges centre de refugiats

Fer un càlcul dels refugiats que Sitges acollí durant aquest període no és cosa fàcil. El batibull d'organitzacions que hi treballen i es barregen, juntament amb la poca informació existent al respecte donen per resultat unes xifres confuses, que sovint tenen en compte només un col·lectiu o a una administració. La realitat, per bé que encara inconcreta, ha de ser més alta de la que s'ha cregut, i tot i així continua sent desconeguda pel que fa als números. La complexitat d'aquella situació fa que hores d'ara ens trobem en un estadi de coneixement que només podem qualificar de momentani o parcial, podent parlar només de dades estimatives. Amb tot, el que resulta del tot inqüestionable és que la pressió dels refugiats a Sitges fou més alta de la recomanable.

⁵ IZARD, Miquel; *Entre la ira, la inquietud y el pánico*. Plataforma, 2013. És un dels poc treballs que recull la sinistra fugida per terres catalanes de milers de famílies, especialment des de la caiguda de Barcelona en mans franquistes.

Les tipologies d'acolliment a Sitges durant aquell temps no es corresponen amb un model de refugiat o amb un grup determinat o homogeni, ben al contrari, es tracta de grups molt diferents i que res tenen a veure uns amb d'altres.⁶

D'una banda, hi hagueren els refugiats en règim familiar, és a dir, nens, o fins i tot famílies senceres, acollides a casa, de manera solidària, per famílies de Sitges, a través de la iniciativa d'alguna institució o partit polític, i sempre amb el pensament que es trobaven davant una situació temporal. També els refugiats per pròpia iniciativa vinguts d'arreu, que arribaven de manera continuada i gens controlada a Sitges, i que foren auxiliats per la iniciativa municipal d'acolliment i ajut, el que permeté encabir-los en espais cedits per a ells. Més organitzats foren els grups d'infants emparats per institucions dedicades a l'atenció infantil, que trobaren lloc a Sitges on poder dur a terme la seva tasca assistencial amb certa comoditat. Sense oblidar l'acolliment particular de familiars, amics, o simplement coneguts que molts sitgetans dugueren a terme, al marge de tota iniciativa i sovint sense informar de la situació a les autoritats. Finalment, existeix gent que simplement s'instal·la de manera provisional als establiments i fondes que romanen obertes durant la guerra, també sense informar a les autoritats.

Tot aquell volum de persones conformà un conjunt humà allunyat forçadament del seu espai natural, amb un munt d'incerteses i angoixes, de les que la població local no podia desentendre's. De fet, no ho feu, malgrat les tensions existents.

Els primers combois d'infants refugiats arriben cap a mitjans d'octubre de 1936. Provenien de centres assistencials de Madrid i estaven sota la tutela del Govern, a través del Consejo Nacional de Tutela

⁶ Cal fer aquí un recordatori a la persona de Froilán Franco, qui començà a recollir informació sobre aquesta temàtica, i reclamà insistentment un reconeixement per aquest col·lectiu.

de Menores. A aquest comboi el seguiren uns altres durant 1937. I ja el 1938 arribarien els diversos col·lectius emparats per les diferents institucions que s'instal·len en els espais llogats per aquesta finalitat.

D'altra banda, des de finals de 1936 el degoteig de refugiats vinguts d'arreu per pròpia iniciativa és constant, alhora que preocupant. La voluntat de donar-los refugi i cobrir les seves necessitats vitals es veu ràpidament col·lapsada.

Els números, aproximats i trets de la documentació municipal,⁷ ens indiquen que al mes de maig de 1937 els refugiats oficialment acollits a Sitges eren ja 941 -d'ells 280 instal·lats a l'Hotel Subur. El mes de març de 1938 la xifra pujava a 1.294. Una xifra que, més o menys, es manté estable fins al final de la guerra. Cal destacar-hi, però, pel seu volum el contingent de nens refugiats d'Euzkadi.

Una queixa feta el desembre de 1938 per part de l'Ajuntament de Sitges a la Generalitat que demana urgentment una furgoneta, parlava de més de 2.000 nens refugiats a càrrec del Ministerio, i de 700 bascos. Menys plausible encara és una nota publicada a *La Vanguardia* en la que es parlava de 3.000 refugiats a Sitges.⁸ Són xifres que cal relativitzar i entendre-les només com aproximades, d'una banda pel probable interès local a inflar-les, i poder obtenir així les necessàries ajudes, i per altra banda, perquè l'avenç de l'exèrcit franquista empenyia molta gent a refugiar-se momentàniament allà on podia a l'espera de poder sortir del país, d'una manera poc organitzada, sense registrar-se, i al marge de qualsevol mena de còmput al respecte.

Des del punt de vista purament local, el fet més significatiu el constitueix la diferenciació entre

⁷ Les poques dades sobre refugiats a Sitges son tretes de les Actes del Consell Municipal d'aquell període. D'altra banda, el padró efectuat a Sitges el mateix febrer de 1936 donava una població de 8.023 habitants.

⁸ *La Vanguardia*, 3-09-1938

refugiats en règim familiar o els que estigueren emparats per alguna institució.

Mentre els refugiats en règim familiar ho foren per gent de la població en els primers mesos de la guerra, per pròpia voluntat, sovint omplint un buit existent, i en general amb una acollida molt bona, els refugiats en institucions foren totalment diferents, atès que aquestes vivien freqüentment d'esquenes a la població, s'autoregulaven i abastien. D'altra banda, la població local prou feina tenia a cobrir les seves necessitats elementals com per preocupar-se d'unes institucions que, a més, estaven situades en aquells dies a certa distància del centre de la vila. Amb tot, alguns sitgetans hi col·laborarien treballant en el servei a aquelles cases.

Amb el pas dels mesos i l'arribada continuada d'infants i famílies senceres a Sitges, la inicial predisposició acollidora quedà alterada. Aquella eufòria dels primers mesos canvià lentament cap a una mena d'apatia que amb el pas dels mesos es convertirà en desgana. Joaquina Caballol, en una mena de menyspreu condescendent, arribarà a parlar d'ells com a *miserables refugiats*.⁹ L'entusiasme inicial derivarà, per culpa del desenvolupament de la guerra, en esgotament i irremeiablement apareixerà el conflicte.

L'empitjorament de les condicions de vida a la rereguarda, sobretot cap el 1938, enrariren la vida de tothom. La pressió del nombre creixent de refugiats feia encabir-los allà on es podia, i això s'afegia a les dificultats igualment creixents per al proveïment de productes bàsics, i es combinava perversament per generar tensions i situacions explosives, quan minvaven els queviures.

Altres qüestions de la vida diària com la feina foren també elements de fricció per la disputa pels llocs de treball entre autòctons i refugiats adults. Mentre uns eren criticats per no treballar i tenir cobertes de franc les necessitats bàsiques, d'altres, que no se

sentien a gust vivint de la solidaritat de sindicats, partits i institucions, per la desagradable sensació de dependència i d'inutilitat, intentaven aconseguir treball. Però quan ho aconseguien, podien ser reprovats pels seus veïns, que llavors els veien com a competidors.

També qüestions com el comportament d'alguns joves refugiats, o les xafarderies sobre l'actitud d'algunes refugiades amb soldats de permís, crearen recels.

La tensió acumulada, els nervis i l'estrès per la desinformació sobre les famílies, feu que durant la primavera del 38 hi haguessin topades entre la població local i els refugiats, que obligaren l'alcalde-president del Consell Municipal, Joan Santaló, a publicar un ban en català i castellà, per animar a superar els *rozamientos, recelos y pasioncillas locales*.

El gran problema, però serà permanentment el de la provisió dels refugiats. La situació de penúria a Sitges és tal que ja el mateix estiu de 1937 s'arribà a demanar als possibles estiuejants que no vinguessin a Sitges per tal de no disminuir les poques possibilitats de racionament de que disposava la població. Aquest racionament acabarà convertint-se en la queixa més freqüent per part dels refugiats, els quals exigeixen més i millor menjar a un ajuntament que ha de fer mans i mànigues per cobrir les necessitats elementals. Fins i tot el col·lectiu provinent del País Basc, hostatjat a l'Hotel Subur, es queixarà repetidament. Queixes que arribaran fins als darrers dies del conflicte.¹⁰

Però la realitat municipal era complicada. Malgrat els intents de buscar queviures allí on es podia, la capacitat financera municipal havia patit una forta sotragada, i en aquell context de guerra fer una activitat recaptatòria resultava molt complicat.

⁹ CABALLOL..., 11-7-37

¹⁰ El 14 de gener de 1939, l'Hospital de Terramar, evacuat ja de militars, fou utilitzat per instal·lar malalts tuberculosos procedents de l'Hospital General de Catalunya, però, sembla, en condicions penoses. Les queixes ho deixen entendre.

Malgrat això, el pressupost municipal de 1938 destinava 90.000 pessetes a l'atenció dels refugiats.

Davant la complicada situació d'un Ajuntament que havia intentat respondre de manera positiva a les necessitats de la gent que arribava, i havia posat a disposició d'ells finques ocupades com Can Planàs, l'Hotel Subur o posteriorment l'antic convent de les Mercedàries, la realitat fou, però, que aquest es veié clarament superat, decidint posar un cert fre a aquella tasca acollidora.

La comissió municipal del govern del 9 de juliol de 1937 recull uns acords durs i clars que posaven fi a la inicial bona intenció d'acollir refugiats. En primer lloc, s'acorda no donar àpats als menjadors populars més que al impedit i a gent de més de 60 anys, i es redueix el personal destinat a aquella tasca a la mínima expressió. S'acorda també no admetre més refugiats per un col·lapse en la capacitat local per poder-se fer càrrec d'ells; *Prou refugiats. No admetrem més refugiats per esgotament de la capacitat immigratòria de Sitges mentre les circumstàncies especials que s'esdevinguin no ho facin indispensable. I comunicar a la comissaria de Refugiats de Catalunya la impossibilitat absoluta d'assistir els refugiats en cap nombre sense que sigui el seu proveïment garantit per la Generalitat, a menys, que siguin pagats amb puntualitat els subsidis per atendre'ls degudament.*¹¹

Finalment, s'acorda agrupar a l'antic convent de les monges Mercedàries tots els refugiats que vivien en diferents llocs, i es resol que els que no ho fessin haurien de pagar un lloguer com qualsevol altre veí del terme municipal. Es reclama novament la confecció d'un cens de refugiats amb tota mena de detalls.

El problema de la quantificació de refugiats vingué donat pel pes dels passavolants, que passaven algun dia en alguna pensió o en casa d'algun conegut, i els refugiats que de pas per Sitges feien una breu estada i no volien registrar-se. Això generarà un

greu conflicte, perquè l'Ajuntament reclamarà en diverses ocasions que tothom es registrés, per d'aquesta manera poder reclamar l'assignació econòmica que la Generalitat concedia amb aquesta finalitat, -dues pessetes per cada refugiat i dia. Les amenaces contra aquells refugiats que no s'inscrivissin són, a mesura que passa el temps, més intenses. S'arriba a advertir, *a todos los compañeros que se encuentran refugiados en esta villa que si en el plazo de cuatro dias no han pasado a inscribirse en la consejeria seran entregados al tribunal popular por perturbadores de la buena marcha de la guerra.*

L'acolliment en règim familiar

Al finals de l'estiu de 1936 la crida feta a través de les organitzacions polítiques que controlaven la població donà resultat i moltes famílies s'oferiren per acollir a casa seva algun dels infants vinguts del front, i es feren càrrec de les necessitats que poguessin tenir. Era una situació d'emergència en els inicis d'una situació que tothom entreveia com a provisional.

La primera acció engegada en aquest sentit fou l'acolliment el 19 d'octubre d'un grup de 122 infants provinents de Madrid. *Front* recull en una nota el 25 d'octubre l'arribada d'aquest grup,

El Comitè de Defensa de Sitges, a través de la seva delegació de Cultura, ha fet vindre a la nostra Vila, per ésser cuidats pels treballadors, un estol de nens de Madrid, i de diferents indrets d'Espanya, els qual els seus pares s'han vist en la necessitat de despendre's d'ells. Cal que tot el poble nostre vibri davant la necessitat d'aquest menuts, atenent-los i procurant-los que no els manqui de res, contribuint així a la magnífica obra que el Comitè de Sitges té iniciada.

¹¹ Actes Consell Municipal de Sitges, 10-10-1937

Interior d'una de les cases d'acollida de nens refugiats amb el personal al seu càrrec.
(Foto: BNE)

Personal de les cases d'acollida d'infants refugiats a Sitges
(Foto: BNE)

Caballol dirà, *Arriben a Sitges dues expedicions de nens i nenes procedents de Madrid. Venen en qualitat de refugiats. El repartiment d'aquesta quitxalla es fa a la piscina. Son grandets, tenen entre 8 i 14 anys.*¹²

Aquets nens havien abandonat Madrid cap el 12 d'octubre. Pertanyien a diferents institucions assistencials dependents del govern, i havien passat un parell de dies a Barcelona, on els grups havien estat refets per tal de distribuir-los per diferents poblacions. Arribats a Sitges, foren rebuts oficialment a les instal·lacions de la piscina Maria Teresa, al passeig marítim, i allí mateix repartits entre les famílies que s'oferiren a cuidar d'ells. Cal entendre que aquelles eren famílies compromeses i solidaries, conscienciades amb la problemàtica generada pel conflicte.

Per bé que als qui no acullen, se'ls fa col·laborar econòmicament en el manteniment dels nouvinguts. El mes de desembre arribarà un altre contingent d'infants també de Madrid.

Aquells nens refugiats foren encabits dins el sistema educatiu local que tot just s'estava remodelant sota la direcció del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), que amb uns nous criteris s'havia organitzat a Sitges; el Grup escolar Mèxic, situat al Patronat d'Acció Social Catòlica, i el Grup escolar URSS, ubicat a la casa Vidal i Quadras. A més d'un servei de Parvulari en un altre dels xalets ocupats els primers dies del conflicte.

Pel que fa al Grup escolar URSS, del qual l'Emili Picó era el director interí, sabem, per exemple, que al març de 1938 tenia matriculats 171 nens en els sis graus que s'impartien. D'ells assitien regularment uns 121 nens. I d'entre els matriculats, uns 40 formaven part del col·lectiu de nens refugiats.

Una d'aquelles nenes vingudes a Sitges en aquell primer comboi de nens provinents de Madrid, fou la Maria Luisa Álvaro. Una nena que en aquells

moments tenia tretze anys, i a qui la seva família havia reclòs en un centre assistencial. Anys més tard, ja de gran, Maria Luisa es dedicà al periodisme, i cap als anys setanta escriví una novel·la amb el rerefons de la guerra, i centrada en la seva pròpia experiència com a nena refugiada.

El seu testimoni, extremadament viu i alhora colpidor, retrata la vida al Sitges en guerra. Una vida no gens fàcil per aquella nena que just traspassava la barrera de la infantesa i descobria un món que en res s'assemblava al que s'havia pogut imaginar. La seva experiència, lluny de ser idíl·lica, és plena de sotracos que li generen rebuig a tot el que implica la guerra. Maria Luisa patí un acolliment poc exemplar, lluny de ser feliç, passà per molts tràngols personals, allunyada de la família, i tot durant una de les etapes més difícils de la vida, el trànsit entre la infància i l'adolescència. El seu cas és amb tota seguretat diferent al de la majoria d'infants, però alhora el seu testimoni és extraordinari.

Aquella novel·la, que inicialment titulà *Víctimas ignoradas de la guerra civil*, concursà al Premio Planeta i al Ateneo de Sevilla de 1977, on arribà a ser una de les finalistes, però per on passà sense generar gaire interès. No fou editada fins a l'any 2003, a Buenos Aires, amb el títol, *Los niños de la guerra. Memorias de una niña refugiada*.¹³ L'experiència que relata l'autora ens porta, a través de l'evolució emocional de Maribel, la protagonista, des de l'inici del conflicte fins al seu final, tot però sota el context tràgic de la guerra. El seu testimoni, atès que aquest tipus d'acolliment en règim familiar generà molt poca documentació, ens permet copsar l'ambient en el qual vivia aquella nena "desubicada", en un Sitges lluny del front però on les conseqüències de la guerra es feien notar.

A la novel·la, que l'autora reconeixerà com a totalment autobiogràfica, la protagonista viu a

¹² CABALLOL..., 19-10-1936

¹³ ALVARO, Maria Luisa; *Los niños de la Guerra. Memorias de una niña refugiada*. Ed. Dunkin. Buenos Aires, 2003.

Madrid en un família molt humil. Passa gairebé tota la infància reclosa entre un hospici i un hospital, per una poliomelitis. Quan esclata la guerra, la seva família la interna novament en un col·legi que serà evacuat. En no poder contactar amb la mare, la protagonista passa a convertir-se en una refugiada més. Així ho explica,

Yo no lo sabía, en esos momentos. Ignoraba que, a partir del segundo en que el tren se pudo en marcha, me había convertido en una refugiada. Todos los niños íbamos a ser víctimas inocentes de una guerra en la que no teníamos arte ni parte. Y cuando hubiera terminado, nadie escribiría nuestra historia, global o indistintamente. Algunos iban a perderse, desaparecer o morir en cualquier lugar de España, o fuera de ella. Unos pocos sobrevivirían para regresar a sus hogares, sin cicatrices en el cuerpo pero con el alma llena de heridas, que no se cerrarían jamás. Los que pudieran volver serían mutilados de espíritu, sin derechos especiales, sin retiro económico. Los niños pelearíamos nuestra guerra, solos: la guerra del pequeño refugiado, extranjero en su propio país.

*Pero no, ¡yo no lo sabía, entonces!*¹⁴

El grup arriba en tren a Barcelona on passaran uns dies, fins que son distribuïts. El seu grupet és enviat en autobús a Sitges, on arriben entre la curiositat i l'expectació dels nens,

El vehículo entró en un pueblo y, luego de dejar atrás un cartel que decía "Sitges", llegó a una avenida de palmeras donde se destacaba, frente al mar, la mole de una iglesia, con su alto campanario. Siguió un trecho más y, por fin, se detuvo ante un edificio bajo, alargado, blanco. Era -o había sido- un casino o club.

En medio del césped que lo rodeaba, había una piscina cuyas aguas azules brillaban bajo el sol de mediodía.

*Cuando descendimos del coche, la multitud que nos aguardaba se hizo a un lado, para dejarnos entrar en el salón, lleno también. En éste, había una mesa larga dispuesta para servirnos la comida.*¹⁵

Una estranya sensació envaeix la protagonista, *Lo que me parecía un sueño, desde que salí de Madrid, amenazaba convertirse en pesadilla. Las personas circulaban a nuestro alrededor. Mirándonos de forma extraña.* I en aquelles instal·lacions té lloc un dels moments més contundents..., amb aires de transacció.

-No entiendo el catalán pero, por palabras sueltas que he logrado pescar, creo que van a distribuirnos entre las familias del pueblo.

(...)

-¿Cuántos años tienes?

La pregunta me sobresaltó, porque vino casi simultáneamente, sin que yo pudiera comprender que era otra persona, otro momento. No comprendí que iba dirigida a mí hasta que un codazo de Rosario, me obligó a responder:

-Trece.

Por un segundo, creí que, como la anterior, diría "Es massa gran".

Pero lo que dijo fue:

Así, escueto y simple. "Me la quedo"

(...)

Fui con ellos hasta la mesa donde la mujer firmó varios papeles. Parecía ser un negocio, pero yo misma comprendí que se trataba más bien, de un cambio de responsabilidades. El Gobierno, representado por la autoridad de Sitges, se desentendía de sus obligaciones,

¹⁴ Ibid. p.35

¹⁵ Ibid. p.39

*respecto a mi y pasaba el bulto a un tercero quien, a partir de entonces, debía cuidarme, vestirme, alimentarme...¿quererme?. El niño, por supuesto no entraba en el convenio.*¹⁶

Malgrat l'experiència de l'autora, en general l'acolliment familiar a Sitges fou un fet molt positiu. L'estimació que reberen els infants lluny de la família, si la tenien, fou inqüestionablement molt positiva. A redós de les formacions polítiques, i de manera sovint improvisada, aquells nens reberen tota mena d'atencions, i van convertir el que era una situació traumàtica en una situació almenys suportable.

Alhora aquella situació incomodava la protagonista. La feia sentir enmig d'una situació estranya,

*Yo también me sentía incómoda, porque la atención de las personas iba más allá de la simple curiosidad. Nuestro grupo se componía de veinticinco o treinta niños, de ambos sexos cuya única diferencia con los del lugar podría ser nuestra situación de refugiados.*¹⁷

Amb el pas del temps, lentament, els nens es van relacionant amb els vilatans, i fan desaparèixer els inicials recels.¹⁸ L'arribada de nous contingents farà que, de mica en mica, surtin de l'enfoc principal de les atencions dels sitgetans. *Los primeros días, todo fueron agasajos para los niños refugiados. Cine, teatro, meriendas, paseos,(...) Pronto, con la llegada de otros grupos dejamos de ser una novedad y se acabaron los homenajes.*

El cas de Maribel, la protagonista de la novel·la,

¹⁶ Ibid. p.41

¹⁷ Ibid. p.40

¹⁸ Inicialment aquells nens foren vistos com una mena de "salvatges" pels nens locals. David Jou recorda com es deia que es menjaven les sardines crues..., signe inequívoc de quina era la situació. David Jou, testimoni oral, desembre 2015.

és prou diferent al de la majoria de nens. La relació amb la família acollidora, que començà positivament, no trigarà a girar-se, en adonar-se que les coses no són com ella les havia imaginat. Maribel xocarà frontalment amb el seu amfitrió, encara que mantindrà una bona relació amb la seva dona, *Juan bebía mucho, y el vino le desataba la lengua especialmente a las horas de comer o de cenar, únicos momentos que permanecía en casa.*¹⁹

Aquell home resultà ser un dels capitosts del moviment revolucionari local. Un dels "paseadores", qui segons ella s'enorgullia d'aquest fet. Arribarà a apallissar aquella nena, a retreure-li la seva condició d'acollida, i li reclama contraprestacions en forma de treball.

La protagonista queda sumida en una gran tristor, més i quan la guerra continua i lentament s'esvaeixen les possibilitats que allò acabés ràpidament, *La guerra continuaba, pero ya no se decía, como al principio, "esto terminará pronto", sino "cuando termine", o "¿cuándo terminará?"*.²⁰

La novel·la testimonia un Sitges transformat en centre d'acolliment, on recalen refugiats de tot arreu, i on, malgrat la bona predisposició inicial de tothom, comencen a aparèixer les desavinences.

Sitges se transformó en un sitio al que no iba a llegar la guerra. Los refugiados venían de todas partes. Ya no eran grupos de niños enviados por el Gobierno. Era un auténtica invasión de persona extrañas que escapaban de las ciudades bombardeadas, en busca de seguridad y de alimentos. A causa de los inconvenientes que traían consigo, -sus costumbres, sus criterios, su lenguaje-, una nueva lucha de desató entre habitantes

¹⁹ ALVARO, Maria Luisa..., p.46

²⁰ Ibid. p.76

y forasteros. La tradicional cursilería del pueblo (en aquella época, Sitges no dejaba de ser un pueblo) se vio sacudida por chismes, murmuraciones y calumnias. Empezó a rumorearse que las mujeres refugiadas –en particular, las jóvenes– andaban “por ahí” con los soldados que venían con licencia.²¹

Els retrets cap a la situació que ella viu, ben diferent a la que observa en els seus companys acollits, forcen Maribel a madurar emocionalment d’una manera ràpida. Malgrat això, deixa sempre ben clar que la seva situació no és la majoritària, i reconeix que la població en general es portà de manera exemplar amb aquells nens refugiats.

*La murmuración fue otra de las cosas que me vi obligada a enfrentar sin más armas que mi propia inocencia, o mi estupidez, si se quiere. Los naturales de Sitges eran buenas gentes, en su mayoría. Acogieron a los niños sin reservas, dándoles su hogar, alimentos, y hasta cariño. Mas no faltaban los envidiosos, los despechados, las malas lenguas.*²²

*Ellos pensaban que, dándome un techo, comida, ropa, ya habían cumplido. Pero lo que yo necesitaba no era eso, era un poco, una pizca, de amor. Precisaba que se olvidaran de mi condición de refugiada, que me vieran como un ser humano. Quería un hogar o una casa. Deseaba cariño, no pan.*²³

Vivía en Sitges mas daba la impresión de que me hubiese ido a un lugar remoto. Aunque todos se conocían, cada cual tenía su propias amistades en el pueblo, y por la situación geográfica del mismo era fácil que muchas personas pasaran sin verse días, semanas, y

*hasta meses. Pero, eso sí, cualquier cosa que ocurria, era del dominio público, en seguida.*²⁴ *Los niños que vinieron conmigo, y otros que llegaron después, todos, incluso Rosario, habían encontrado una familia que los cuidaba. Los atendía. Hasta lo amaba. Ninguno, que yo supiera, tuvo que cambiar de casa. La mayoría de los pequeños refugiados eran felices. Posiblemente, ya ni se acordaban de sus padres, sus hermanos, su hogar (...). Los habitantes de Sitges eran personas tan buenas, amables, desinteresadas. Abrieron su corazón sus brazos, sus hogares, a los niños refugiados, dándoles todo aquello que les arrebató la guerra. Pero yo, por algún motivo inexplicable, no lograba encajar en ningún sitio, aún cuando era, quizá, la mas obediente, la más dócil, la más sumisa.*²⁵

Maribel testimonia també les dificultats i tensions per les que passa la població en aquells dies,

Lo que sí se terminaba, en cambio, era la comida, aún en Sitges, donde, quién más quién menos, contaba en la casa con un pequeño huerto, tenía gallinas, huevos conejos cerdos, y –algunos– hasta vacas y leche abundante.

*Sin embargo, se formaban largas colas ante toda clase de tiendas de comestibles, para comprar harina, azúcar, café y otros alimentos. Por la mañana muy temprano las mujeres acudían a la playa y esperaban a los pescadores que, allí mismo, vendían los productos.*²⁶

Aquella situació li fa concloure contundentment,

²¹ Ibid. p.77

²² Ibid. p.77

²³ Ibid. p.86

²⁴ Ibid. p.96

²⁵ Ibid. p.101

²⁶ Ibid. p.106

Los refugiados ya no interesan a nadie. Se han convertido en una plaga, una invasión.

En la seva aventura per Sitges, la protagonista canvia de casa amb la intenció de millorar la seva situació. Lluny d'això es veu envoltada per tafaneries que culminen quan li suggereixen, en creure-la embarassada, que abandoni Sitges, i vagi a Barcelona a una altra casa. Tampoc això fa millorar la seva vida. Pateix una situació de treball forçat i fins i tot intents d'abús sexual, que la sumeixen en una mena de depressió.

Després de recórrer part del país, Maribel retorna a Sitges. Sempre amb un temor present, retrobar-se amb els anteriors protagonistes de la seva desventura,

Al día siguiente, Marta, Robertito y yo empezamos a vagar por las calles de Sitges, como pordioseros, no solo en busca de un lugar para vivir, sino pidiendo limosna. Limosna que, en esa época, no consistía en dinero. Pedíamos ropas, alimentos.

Lo terrible era que no quedaba ningún sitio vacío, porque los refugiados, (...) se habían convertido en una plaga, y ocupaban hasta el más pequeño rincón, o agujero, de Sitges, y los pueblos cercanos. Durante una semana picamos aldabones, pulsamos timbres, golpeamos puertas. Ante cada una de estas, yo temía encontrarme con algún conocido, pero era tan insignificante, que, en poco menos —o más— de cinco meses, todos se habían olvidado de mí.²⁷

Durant la seva primera estada a Sitges, Maribel és testimoni d'un dels fets més esfereïdors que tingueren lloc a Sitges durant la guerra. Per bé que es tenia notícia d'aquest fet, la seva narració posa una altra dimensió a una realitat trista i emmascarada

durant molts anys.

Maribel freqüentava la casa d'uns amics, on estava acollida la seva millor amiga. La casa tenia al pis superior unes habitacions reservades per a dos germans que de tant en tant venien amb el propietari de la casa a passar uns dies; eren guapos, simpàtics, divertits... Un matí reben la notícia de l'arribada de la dona d'un d'ells. Res no passaria, sinó fos perquè al dia següent havia d'arribar un d'aquells nois, el seu marit, amb la miliciana amb qui estava amistançat, i amb la qual esperava un fill. La situació resultava òbviament molt tensa, en sentir-se, la legítima esposa, arraconada. Aquesta, ferida a l'orgull, es mostra desafiant, amb retrets, fins que,

El colapso llegó casi al final de la comida. Lo que hasta el momento pudiera haber sido una comedia, tomó proporciones de drama, para terminar convirtiéndose en una verdadera tragedia.²⁸

Davant la negativa d'aquella dona a servir a l'amant del seu encara marit, aquest, encès d'ira, enceta una terrible discussió. Finalment, s'aixeca, treu una arma curta i dispara contra la seva esposa, sense adonar-se que la seva amant s'havia aixecat interposant-se entre ells dos i rebent el mortal tret al ben mig del pit. Crits, ràbia, dolor, ira..., la noia cau morta, mentre el seu amant crida desesperat. Tothom queda paralitzat.

El noi agafa l'arma i es dispara un tret al cap.

És difícil fer-se una idea del que aquest espectacle pogué representar per a una noia de tretze anys. El cas és que el que més li dol a la protagonista, que no entén res, és veure com, a la noia, se l'emporten per enterrar-la, mentre el cadàver del seu amic és custodiat com un heroi, i rep tota mena d'honors.

²⁷ Ibid. p.166

²⁸ Ibid. p.70

*Asistí al entierro porque me pareció un deber. No pude imaginar el tinglado que se había dispuesto para el sepelio, y que resultó una nueva experiencia, incomprensible y dolorosa al mismo tiempo. (...) En medio de aquella farsa, sentí que me dominaba la histeria. Se habían confundido de hombre, o yo me equivoqué de entierro.*²⁹

Sembla que oficialment es divulgà que aquell noi havia mort al front, com un heroi, cosa que enervà a Maribel.

Els fets tenen lloc els darrers dies del mes de març de 1937. Caballol ho recull al seu dietari. També *Front* publica una nota, certament cínica, sobre l'enterrament del milicià, *Víctima de una estado de cosas que los revolucionarios auténticos luchan por acabar*.

Les aventures viscudes per Maribel no són ni de bons tros l'exemple majoritari. No només la majoria de refugiats en règim familiar guardaren un bon record de la seva estada a Sitges, sinó que n'hi hagueren que, per la seva situació familiar, decidiren quedar-se sempre més a la vila. Gent com la Carmen, la Blanca, l'Araceli, s'integraren a la població que els havia acollit, i van passar a formar-ne una part indestruïble.

Els diferents col·lectius

Més enllà de l'acolliment en règim familiar, aquell Sitges, enclavat en una zona aparentment poc conflictiva i relativament pròxima als centres d'avituallament de la capital, esdevé un lloc on diferents institucions s'assenten per posar en marxa les seves iniciatives.

Amb la col·laboració dels governs de la República

i la Generalitat, que n'autoritza disposar dels xalets i infraestructures prèviament incautades pels municipis, i amb la confiança que aquelles residències restarien fora de constituir objectiu militar, diferents institucions duren a terme des de Sitges la seva tasca assistencial.

Malgrat això, treballar el tema de les colònies a Sitges durant la guerra no és fàcil, així pot entendre's que sovint han passat desapercebudes o han estat ignorades. Hi ha, entre la poca documentació municipal, documents on es barregen noms, sense gaire informació més, que dificulten el treball. Tampoc les dades, cas de ser-hi, són molt fiables. Així apareixen referències a instal·lacions com les conegudes Can Planàs, l'Hotel Subur, l'Hotel Sitges, l'antic convent de les Mercedàries, la Casa-escuela "Pueblo de Cuba" instal·lada a la casa Vilella, la colònia "Santiago Rusiñol" al xalet Fradera. Però també a d'altres desconegudes, o de difícil localització; el parvulari "Asturias"; els dos xalets ocupats per la Fosters Parent's Plan; la colònia "Bartolome Cossío"; la colònia "Tu eres la paz"; una Colònia Suïssa; la "Claudio Mayano"; l'"Achille Galopin"; la nº2; la nº6. I en algun moment també són mencionades institucions de Suïssa i Bèlgica com a padrines.

En un inici va ser el mateix Consell Municipal el que decidí afrontar la problemàtica dels desplaçats per la guerra. Als oferiments particulars, s'afegí l'intent de creació i gestió directa d'alguns allotjaments, Can Planàs i l'Hotel Subur. Però davant les complicacions i dificultats del dia a dia i l'esgotament a què arribà la població l'estiu de 1937, es decidí replantejar la qüestió dels refugiats optant per posar les instal·lacions disponibles a disposició d'institucions governamentals, i reubicant alguns dels refugiats ja establerts.

Sembla que la primera instal·lació dedicada pròpiament a l'acolliment de refugiats fou una iniciativa

²⁹ Ibid. p.73

municipal, la desapareguda Can Planàs.³⁰ Arribà a ser ocupada per un centenar de refugiats, però les instal·lacions i el servei que donava no devia ser el més idoni. Les queixes són constants i l'Ajuntament, al novembre de 1937, conscient que aquella tasca no es complia de manera satisfactòria, acaba oferint-la a la delegació de Colonias Infantiles del Ministerio de Instrucción Pública. S'ofereix també l'antic convent de les monges Mercedàries, un cop aquest havia estat abandonat pel Comitè de Defensa de Sitges, com a lloc alternatiu.

Però en aquest sentit Sitges tenia una especificitat, la munió de torres o xalets que havien quedat buits per la fugida dels seus propietaris, i que seran cobejats per diferents grups. Periodistes estrangers que volien apartar-se de Barcelona, o militars per encabir-hi instal·lacions o les seves famílies. L'Ajuntament no aprovarà aquestes sol·licituds en creure que això podria convertir Sitges directament en objectiu militar.

Així des de l'estiu de 1937 apareix la possibilitat d'oferir aquestes instal·lacions buides a diferents institucions. Un fet que a més de raonable, resultava beneficiós per a tothom.

Aquelles instal·lacions, doncs seran cedides a les autoritats perquè en disposessin, i alhora aquestes les posessin a disposició dels col·lectius encarregats de l'atenció infantil.

De manera que diferents col·lectius podran beneficiar-se d'aquesta iniciativa. Primer el col·lectiu dels nens bascos, després, amb el projecte de la Ciutat Infantil, diferents institucions independents, però alhora relacionades.

Els Nens Bascos

Per al govern basc, la situació dels seus nens refugiats

va ser en tot moment una qüestió prioritària. Hi dediquen importants mitjans materials i econòmics. Des de ben aviat grups d'infants son enviats a l'estranger o passats a la zona republicana, via territori francès. Amb la instal·lació del govern Basc a Barcelona, el 18 d'octubre de 1937, aquest passarà a tenir el control dels seus refugiats.

A Sitges la colònia basca fou de lluny la més quantiosa numèricament, i negociaren directament entre els serveis socials del govern basc i els representats municipals el lloguer dels espais.

El 5 de novembre de 1937 el departament d'assistència social del Govern Basc a Barcelona mostra ja interès pels espais buits existents a Sitges susceptibles d'encabir grups de nens refugiats procedents d'Euzkadi.

Una acta del Consell Municipal del 27 de novembre de 1937 informa de les incautacions dels Hotel Subur i Hotel Sitges per instal·lar-hi ara els refugiats procedents del front, amb despeses a càrrec de la Generalitat. És molt probable que aquesta acció ja tingués en compte aquell interès del govern Basc, perquè el mateix desembre té lloc un primer contracte pel lloguer de l'Hotel Subur, l'Hotel Sitges i l'antic convent Mercedàries. Aquest contracte quedarà, però, superat pel definitiu de 2 de febrer de 1938. Segons aquest, els espais llogats seran: l'Hotel Subur (C/Bernardino Fernandez, 1); l'Hotel Sitges (C/San Gaudencio, 5); l'antic convent de les Mercedàries (C/Francisco Gumá, 10); el xalet Solimar (Terramar); Can Planàs (C/Mariana Pineda); Can Llopart (C/Ferrer i Guardia, 44), i una casa al número 20 del passeig de la Ribera. La durada del contracte seria fins a 15 dies després d'acabada la guerra, i el preu, 2.100 pessetes mensuals, a pagar durant la primera quinzena de cada mes.

Segons el conveni, el govern d'Euzkadi es feia càrrec del personal, les instal·lacions, les reparacions i els consums de gas, electricitat i comunicacions. També, *el racionamiento y la manutención de todos*

³⁰ Torre que alhora era la seu de la secció local de la CNT.

Grup de nens de la Casa-Escuela Pueblo de Cuba esperant l'arribada dels seus nous companys de la Residència Infantil Santiago Rusiñol. Sitges 31-5-38 (Foto: FAL)

Nens nouvinguts a la Residència Infantil Santiago Rusiñol fent jocs d'adaptació. Sitges 31-5-38 (Foto FAL)

Autoritats i nens esperant l'arribada d'un nou grup de nens a la Residència Infantil Santiago Rusiñol, (Can Fradera). Sitges 31-5-38 (Foto: FAL)

los refugiados de la colonia Vasca corren por cuenta y están al cuidado del Gobierno de Euzkadi.

Així doncs des del mateix gener de 1938 comencen a arribar els refugiats bascos, allotjats d'entrada a l'Hotel Subur i a l'Hotel Sitges. Caballol, afirma, són *ben rebuts, però mirats amb indiferència*. Tota una declaració sobre l'estat de les coses.

Altres espais com el xalet El Barco (Casabó), el xalet Corachan-Muntaner i el xalet Montenegro, foren reservats però no utilitzats per aquest col·lectiu, motiu pel qual es demanarà posteriorment, que es revoqui el contracte i que aquets siguin retornats al municipi, com finalment serà.

El delegat de la colònia Basca a Sitges fou el socialista bilbaí Felipe Malda Allende. Posteriorment el departament d'assumptes socials del govern d'Euzkadi designaria a Don Aurelio Ruiz com a responsable de l'administració d'aquest col·lectiu. De fet, el 19 de maig de 1938 el govern d'Euzkadi demana a l'Ajuntament de Sitges una "*habitación*" per ell i els seus familiars.³¹ Sembla però que Aurelio Ruiz que no arribà a incorporar-se al càrrec.

El col·lectiu sempre estigué sota l'empara del seu propi personal, i els contactes amb la població local foren escassos.

Els subministraments a la colònia basca no estigueren exempts de controvèrsies donat que ells en reclamaven a l'ajuntament i aquest els recordava les condicions del contracte. De fet les queixes d'aquest col·lectiu contra l'ajuntament seran freqüents per la qüestió dels queviures. El 22 març del 1938 sol·liciten un augment en l'assignació de farina. Dies després, repeteixen la demanda, dirigida ara al delegat de proveïments de la regió de Tarragona, parlen de 700 refugiats d'Euzkadi. El 16 de maig d'aquell mateix any es repeteixen les queixes a l'Ajuntament per la falta de subministres, tot i no ser responsabilitat del municipi.

³¹ AHS. Fons Cartró. Carpeta nens bascos.

També hi ha notícia d'un "Sanatorio Euzkadi" ubicat a Villa Tula, un hospital pels membres del grup. L'entrega però d'aquest immoble es demorà perquè serà utilitzat per ubicar als vilatans perjudicats pel bombardejos a Sitges.

Segons un informe sobre els refugiats a Catalunya emès el 16 de maig de 1938 per Manuel Irujo,³² i tramés al Lehendakari Jose Antonio Aguirre, a Sitges existia un *Refugio Mixto "mercedarias" a la salida del pueblo izquierda*, amb Felipe Malda com a delegat i amb 718 refugiats. També un *santuario* (per sanatorio) *antituberculoso mixto, con un número de 50 refugiados a la entrada del pueblo, derecha*. Un total, doncs de 769 refugiats que suposaven, en aquell moment, la concentració més alta de refugiats bascos a la província de Barcelona.³³ No hi ha informació en relació a la marxa d'aquest col·lectiu, però sabem que almenys el 16 de gener del 39 encara hi havia a Sitges una part d'aquest grup.

Un cop acabada la guerra, tingueren lloc les constants reclamacions en busca dels infants acollits. La majoria tingueren per resposta la impossibilitat de donar informació, posant alhora de manifest la total autonomia que aquest grup tenia; *es muy difícil saber datos de los refugiados de la colonia Vasca, porque funcionava con absoluta autonomia y sin ni siquiera haver suministrado relación de las personas que la componían*.

*Días antes de la liberación de Sitges por los ejércitos nacionales, salió dicha colonia con rumbo desconocido.*³⁴

³² Manuel Irujo era en aquells dies ministre del govern Negrín, encara que sense cartera. Més d'una vegada visità Sitges, i és més que probable que s'interessés per la situació de la colònia de nens bascos acollits a Sitges.

³³ ARRIEN, Gregorio i GOIOGANA, Iñaki; *Primer exili dels bascos a Catalunya, 1936-1939*. Fundació Trias Farga i Fundació Sabino Arana. Barcelona, 2000.

³⁴ AHS. Carpeta Guerra Civil.

La frustrada “Ciudad Infantil”

L'acció del govern de la República en benefici de la infància evacuada anava molt més enllà. Proposava la construcció de noves i modernes infraestructures que permetessin donar a la infància el benefici de l'educació moderna en paratges adients pel seu desenvolupament. A Sitges concretament proposava un projecte ampli i ambiciós, que havia d'omplir molts dels xalets, concretament 45, dels existents en aquells moments entre l'avinguda Sofia i el Terramar, fins acollir uns 1.350 nens refugiats, procedents del front i de les zones més castigades pels bombardeigs, entre d'altres ciutats també de Barcelona.

El mes de juliol de 1937 el Consell Municipal, es fa ressò de la crida per part de Ministerio de Instrucción Pública per tal de cercar llocs on poder ubicar noves cases-colònies. Els consellers locals: Bella, Duran, Richart, i Sastre es desplacen a València, per veure com funcionaven aquelles cases-colònies, i, per tal de fer gestions davant els departaments ministerials pertinents en relació a la forma i condicions necessàries per poder establir una colònia d'aquest tipus a la vila. *Hom convé d'organitzar una colònia de nens refugiats utilitzant el Xalet Vilella, en el qual seran allotjats els nens dels quals se n'hagin de despendre justificadament les famílies interessades, amb l'ajut del Consell tutelar de Menors.*³⁵

A aquella inicial intenció d'oferir la instal·lació d'una casa-colònia a la casa Vilella, es veu superada quan al mes de setembre el Consell Municipal acorda estudiar una primera proposta feta per a la ciutat infantil.

Es determina estudiar detingudament un primer esborrany de contracte entre el Ministerio de Instrucción Pública i el Consell Municipal. Especialment *la proposta de la clàusula principal*

per el contracte relatiu a la instal·lació en els xalets disponibles d'una Ciutat Infantil per minimitzat és resolt de formular una consulta als departaments competents de la Generalitat de Catalunya i a cada organització representada avui al si de l'Ajuntament abans de procedir a l'estudi de detall del susdit contracte per tal de donar una contestació, segons escaigui, a la Dirección General de Colonias Infantiles.

L'octubre de 1937, el president del Consell Municipal de Sitges envià al president de la Comissió de Responsabilitats de Generalitat de Catalunya una relació dels 70 edificis “apropiats pel municipi”, per tal que aquest donés validesa a l'acció incautadora i així es pogués seguir treballant en la qüestió de la Ciutat Infantil. Els regidors Sastre, Tutusaus i Belmonte seran delegats per resseguir l'estat dels xalets amb aquesta finalitat.

D'entre els documents que Isidor Cartró salvà amagant-los a casa seva, amb greu perill per a la seva persona, doncs comprometien clarament a moltes persones, sortits a la llum als anys 90 del s.XX, es troba un esborrany del contracte esmentat. L'objectiu d'aquest contracte, *concertado entre el Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, y el Ayuntamiento de Sitges para la instalación de una ciudad infantil*, era aconseguir que aquesta fos permanent.

El ayuntamiento de Sitges se compromete a ceder por el plazo de 5 años las casas y demás edificios y dependencias que se relacionan a continuación (no apareixen) y que resultan adjudicados a favor del Municipio en virtud del resultado de sendos expedientes tramitados por la comisión de responsabilidades de la Generalidad de Cataluña, por la calidad de facciosos de sus respectivos propietarios; cuya cesión se entiende libre de todo gasto, impuesto, alquileres o compromisos derivados de la propiedad de los relacionados inmuebles.

³⁵ Actes del Consell Municipal de Sitges, 16-7-1937.

Al desembre s'informa que el Ministeri segueix preparant-hi un contracte. Efectivament es degué seguir treballant a l'ombra, perquè el 22 de març de 1938 fou finalment signat el conveni entre l'ajuntament de Sitges i el Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad.

Pel conveni, l'Ajuntament posava a disposició del ministeri 45 xalets, per a colònies escolars i altres serveis ministerials, i aquest pagaria el preu convingut, 80.000 pessetes, de manera esglaonada, i s'encarregaria íntegrament de la construcció d'un grup escolar per la població. La durada del contracte seria fins a 6 mesos després d'haver acabat la guerra per a 35 xalets, i 10 anys més per a 10 d'ells. Tot plegat feia molt interessant el conveni, que cal tenir en compte s'afegia al signat amb les autoritats del Govern Basc, i a un altre també amb el Ministerio de Instrucción Pública pel Xalet Los Arcos. Tot en un període d'escassa liquiditat municipal.

El primer de maig de 1938 tingué lloc al Prado, un acte cultural a benefici de les colònies infantils del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, i de la Biblioteca de Soldado del hospital militar de Terramar. Segons la crònica, el teatre estava *materialmente ocupado por el pueblo de Sitges, predominando el elemento juvenil*. En el festival, bàsicament musical, intervenen cantants com Angelita Martinez, Luis Gimeno i Angel Soto, als qui acompanya el mestre Gabriel Pallarés i l'orquestra del Sindicat Musical de Sitges. En els parlaments intervenen Joan Puig i Elies, subsecretari del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, el comissari polític de l'hospital militar i l'alcalde de Sitges Joan Santaló qui després d'elogiar la tasca assistencial duta a terme a Sitges, anuncia la creació d'una magnífica Ciutat Infantil. Amb aquesta finalitat anuncià haver cedit per part de l'ajuntament de Sitges al Ministerio, 45 Hotels.³⁶

³⁶ Amb el terme Hotel o Hotelito, les autoritats d'aquell moment i els mitjans de comunicació es referien a les viles i xalets que

A canvi, el Ministerio indemnitzaria l'Ajuntament, i es comprometia a fer realitat l'anhel·t grup escolar ressolent de manera definitiva les antigues necessitats de la població.³⁷

La Soli també es feu ressò d'aquell *simpático acto cultural en Sitges*. La seva crònica incorpora la intervenció de Puig Elies, abraonant els infants a preparar-se pel futur, i als soldats per tal de construir un millor món on poder viure. *En la Ciudad infantil de Sitges no habrá niños tristes que no ríen. Estas residencias serán verdaderos hogares escuelas, con ventanas de luz sobre el Mediterráneo de ilusión. Y no les daremos pan solamente, porque el pan es poco, les enseñaremos a ser libres y marchar por el camino glorioso de los héroes.*³⁸

Segons aquell conveni, el Ministerio condicionaria les cases, i l'Ajuntament s'encarregaria del seu manteniment. Acolliria tant part dels nens ja acollits a Sitges en règim familiar, com de nous. A canvi de la cessió, també s'habilitarien vivendes per tal que s'instal·lessin els refugiats que en aquells moments ocupaven les cases destinades a la Ciutat Infantil.

Les cases serien desallotjades, i habilitades per ser cedides al Ministerio de Instrucción Pública, i aquest en estreta col·laboració amb les autoritats de la Generalitat les cediria a les institucions que ja feien feina amb els infants arreu del país. Algunes d'aquestes serien també gestionades directament a través del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada.

El 4 d'abril de 1938 s'entreguen els primers 10 xalets; Xalet Vilella, Xalet Vidal i Guardiola, Torre China, Xalet Margarita, Xalet Peris Mencheta, Xalet Sans Souci, Xalet Fradera, Xalet Teresita, Xalet Marqués de Dosaigues, i el Xalet Barrabeitg. Immediatament

havien estat incautades.

³⁷ Crònica de *La Vanguardia*, 5-5-1938

³⁸ *La Solidaridad Obrera*, 5-5-1938

és rebuda la primera part del pagament assenyalat, 40.000 pessetes.

El 28 d'abril s'entreguen 15 més; Torre Socías, Villa Enriqueta, Esguard Blau, Villa Enyorança, Villa Antonia, Villa, Gloria, Villa Maria Paz, Villa Tu eres la paz, Villa Londres, Torre El Pilar, Villa Balasch, Villa Dolores, Villa Mirasol, Xalet Farga i Casa Ferratges. Es cobren, a primers de maig, les 40.000 pessetes restants.

L'alliberament i entrega dels vint xalets restants serà una tasca complicada. El fet que molts d'aquets xalets ja fossin ocupats prèviament per refugiats complicava l'operació. I durant la segona meitat del 1938 hi ha una constant, el conflicte per tal d'aconseguir alliberar-los i poder cedir-los finalment al Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad.

L'Ajuntament va haver de reclamar insistentment que fossin desallotjats, però les circumstàncies de la guerra ho dificulten tot. Fins i tot es requereix al mateix jutge Bertran de Quintana, encarregat d'investigar l'afer del cementiris clandestins a Sitges, que desallotgi algun dels tres xalets que en el seu nom hi han ocupats.

El 2 de juliol es determina fer gestions per tal d'aconseguir siguin desallotjats els xalets ocupats indegudament per persones que es resisteixen a marxar. Entre aquets el Sr. Ballester, Capità intendent de l'Hospital Militar.

Però les gestions es compliquen, i s'han de fer requeriments per tal de desallotjar xalets i poder complir amb el tercer lot de xalets a entregar. Entre aquets, el xalet "El Barco" on hi havia la *Clinica del campo de instrucción, que ha de irse al hospital militar de terramar*. El xalet "Las Rosas" convertida en oficina d'intendència del camp d'instrucció, situat a l'antic autòdrom. El xalet "Los Pinos", ocupat per familiars del tinent coronel d'intendència Don Manuel Fernández Martínez, Inspector general de Catalunya. El xalets "los Geranios", "Villa Sol", i encara un tercer, ocupats pel jutge Bertran de

Quintana. El xalet "Eudivigis", ocupat pel consolat de Suïza. I la "Torre Duran", ocupada pel consolat de Chile.

La notícia que Sitges disposava de xalets buits i el seu oferiment a les institucions devia córrer pels passadissos institucionals, perquè el 2 d'abril és rebut un comunicat de la Comissaria de Propaganda de la Generalitat de Catalunya en què són demanats quatre xalets per a reporters estrangers corresponsals a Catalunya. La sol·licitud no serà satisfeta per part de l'Ajuntament, en haver estat compromesos amb el Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, *per una altra finalitat*.

Un cop el Ministerio de Instrucción Pública disposà dels equipaments pactats, i de comú acord amb les organitzacions d'ajuda a la infància de la Generalitat, que habitualment es feia càrrec del sous de mestres i cuidadors, i amb la col·laboració de les organitzacions internacionals que coordinaven l'ajut als infants, aquets s'aniran cedint a les institucions que sobre el terreny les reclamaven per atendre les necessitats dels infants.

L'operació resultava interessant en la part econòmica. A la promesa de la construcció del grup escolar, calia afegir la quantitat que havia de rebre l'Ajuntament per la cessió, 80.000 pessetes. El que feia l'operació força interessant, en uns moments en què els problemes de liquiditat i d'abastiment ho alteraven tot. A això cal afegir la contribució del govern Basc, i algun altre lloguer, com el del xalet Los Arcos, llogat igualment al Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad per 1.000 pessetes mensuals, però fora del projecte de la Ciutat Infantil.

Un altre fet interessant, per bé que no és més que una hipòtesi, però que la trista realitat de la guerra feia tenir en compte, és que la Ciutat Infantil i el proper hospital de sang de Terramar podien contribuir a

fer que Sitges no fos objectiu militar i s'evitessin els temuts bombardeigs. Fet que, com és sabut, no s'aconseguí. De fet, l'Ajuntament és requerit per cedir alguns espais amb finalitats militars, cosa que l'Ajuntament comunica al Ministerio per si això pogués significar perill per als infants refugiats.

La inauguració oficial de les cases-colònies tingué lloc el 31 de maig de 1938 amb l'arribada d'un grup de nens i la visita de les autoritats. *La Solidaridad Obrera* en feu la crònica el 2 de juny.

El Ministerio de Instrucción Pública y el subsecretario visitan las instalaciones de Sitges. Se habilitan 45 chalets para dar alberge a 1.350 niños.

Continua el Ministerio de Instrucción Pública dedicando preferente atención al alojamiento de los niños evacuados. Ayer, durante la mañana, se verificó el traslado a la Colonia Infantil Escuelas de Sitges, de 95 niños que, junto a los 45 ya alojados en el simpático pueblo de la costa catalana, dan un total de 140. Esta cifra será aumentada hasta 1.350, a razón de 30 niños por cada uno de los hotelitos que el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada ha recibido de las autoridades locales de Sitges para tal fin.

La expedición a que nos referimos, salió de la plaza de la Bonanova minutos antes del mediodía. Los niños fueron objeto antes de la partida, del examen sanitario que llevo a efecto personalmente con sus auxiliares, la doctora Josefina Bastars, consejera de Sanidad. Llenado este requisito, se obsequió a los pequeñuelos con un magnífico desayuno que les fue servido en el comedor del Ministerio.

Todas estas operaciones fueron captadas por el objetivo cinematográfico para los noticiarios, que, con destino al extranjero, realiza la Sección de Propaganda y Prensa del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad.

LOS NIÑOS LLEGAN A LA COLONIA. ALBOROZO INFANTIL- LA COMIDA- EL BAÑO- LOS JUEGOS AL AIRE LIBRE. Para presenciar la llegada a la colonia y girar una visita a los locales ocupados actualmente y a los hoteles que han de ir habilitándose sucesivamente se trasladaron a Sitges el ministro, compañero Segundo Blanco; el subsecretario de Instrucción Pública compañero Puig Elías; la directora general de Primera Enseñanza y presidenta del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, compañera Ester Antich; la consellera de Sanidad, doctora Josefina Bastars; el consejero de Propaganda, compañero Campuzano; la consellera de Orientación Pedagógica y de Personal, compañera Coloma Feliubaladó; el jefe de Negociado de Propaganda y Prensa, compañero Pou y una delegación de la Asociación Cubana de Auxilio al Niño del Pueblo Español, formada por las compañeras Rosa Leclere y Leonor Pérez, profesoras ambas y madrinas de la colonia "Pueblo de Cuba", en la cual ingresarán muy pronto hasta 50 niños.

El ministro y sus acompañantes fueron recibidos en la Colonia del Consejo de la Infancia Evacuada por el delegado en Sitges del Consejo de la Infancia y por la directora de la colonia y el profesorado y personal de la misma, rodeados de los niños allí evacuados que saludaron a las autoridades entonando el himno nacional.

Poco después llegaron los dos autocares donde viajaban los nuevos encantadores huéspedes de la colonia, y, en ese momento, rota la un poco obligada parsimonia de la visita oficial, les pequeños se mezclaron con los que llegaban y se diseminaron por los amplios jardines entregándose a las más simpáticas muestras de regocijo y expansión.

Para los pequeños no existen jerarquías,

ni protocolos. Rodeaban al ministro, al subsecretario y a cuantas personalidades encontraban al paso, con una encantadora “falta de respeto” y un deliciosa camaradería. Estos instantes de alborozo infantil terminaron pronto en los jardines para continuar en el comedor, donde solícitamente atendidos, se les sirvió un buen yantar.

Tras la comida, reanudáronse los juegos, y hecha la digestión, los pequeños buscaron la felicidad del baño marino, continuando entre las mansas aguas de la playa el espectáculo delicioso de sus juegos.

EL REGRESO-OFRECIMIENTOS DEL MINISTERIO, DEL SUBSECRETARIO Y DE LA DIRECTORA GENERAL DE ENSEÑANZA

El Ministro y sus acompañantes presenciaron todas esas escenas con visible satisfacción y recorrieron las dependencias de la Colonia, pasando también por la titulada “Pueblo de Cuba”, en la que tuvieron ocasión de apreciar el cuidado y el cariño con que se realizan las instalaciones.

Al regresar a Barcelona, niños y maestros despidieron con muestras de entusiasmo al ministro y demás expedicionarios, y tanto el compañero Blanco como el subsecretario, compañero Puig Elías, y la directora general de Primera enseñanza, compañera Antich, prometieron seguir interesándose con el elevado celo y espíritu que lo vienen haciendo, por el más perfecto desarrollo y el más completo éxito de la obra escolar que se realiza en estas colonias.

Una nota publicada a la mateixa *La Solidaridad Obrera* el dia següent, deia que la Colònia escolar acolliria 3.500 nens, dada probablement exagerada. La tarda, d'aquell mateix 3 de juny, Granollers fou víctima d'un brutal bombardeig. El dia següent

La Soli publicava una entrevista amb el ministre Segundo Blanco, en relació al terrible bombardeig. El ministre hi contraposava la terrible desgràcia de Granollers amb l'alegria que havia trobat entre els nens portats a Sitges.

-Sitges parece como un Edén para la infancia ... ¿No lo conoces?

Y ante mi negativa me explica que se trata de un pueblo de recreo, donde los potentados, los que contribuyeron a que esto niños quedaran huérfanos, construyeron soberbias villas de recreo que ahora han sido destinadas a colonias infantiles, en las que los huérfanos de nuestros soldados puedan vivir lejos de la guerra y sus crueldades.

-¿Y todas pertenecen al Consejo Nacional de la Infancia Evacuada?

-Todas están controladas por el CNIE, pero sostenidas por distintas naciones, entidades o extranjeros particulares amigos de España. Quiero hacer constar que una de ellas está sostenida por dos damas cubanas, en representación de los antifascistas de aquella República.

Y ya preso en estos recuerdos, continua hablando con el entusiasmo de la evocación.

-Fue una mañana deliciosa; ninguno hubiéramos querido que acabara. La alegría de los niños nos alejaba, en un olvido claro, de los duros deberes diarios y de sus múltiples contrariedades. Allí encontré al hijo de un amigo y compañero que cayó luchando allá, en nuestra tierra. Al abrazarle me pareció abrazar a toda Asturias.

El 27 de juliol de 1938 *La Solidaridad Obrera* publicava un article sobre aquestes cases colònies i quin havia estat el seu origen, el titulava, *Los hoteles de placer de la burguesía, al servicio de la infancia.*

Sitges era un a playa de moda de la plutocracia

catalana. En esta playa mediterránea encontraban sus ocios y sus placeres los burgueses de la gran industria y de la Banca de Cataluña. Aquí un escritor venal y traidor, que se la dio siempre de filósofo trastocado, encontró “la Bien Plantada”, como prototipo de la mujer catalana adinerada. Y frente al mar azul del Mediterráneo toda esta “canalla dorada” a que hemos hecho referencia goza de todos los placeres de la vida mientras lo niños y los huérfanos deambulan hambrientos por la calzada de la Ciudad cercana, carentes de todo apoyo moral y material. Pero el MIP ha convertido aquellos blancos hotelitos en hogares infantiles, donde descansan, se educan y comen, los niños de los trabajadores, por medio de colonias infantiles. La obra no puede ser más beneficiosa. El empleo que se ha dado a estos edificios de la burguesía catalana no ha podido ser más certero. Ahora los niños que andaban sueltos por las calles, faltos de pan de educación y medio desnudos, son atendidos por los medios económicos del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, para que todos estos niños vean cómo alborea en nuestra España un mañana mejor y más justo, que comienza a tratar a todos los niños por igual. Y estos niños que ven cada mañana levantar el sol desde el fondo del horizonte azul del mar, mientras cantan canciones infantiles, y rien o juegan en las huertas y sobre las doradas arenas de la playa, comprenden que la lucha que en España se ha entablado posee la esencia de la transformación social de un Pueblo, que hasta ayer fue paria y ahora comienza a ser hombre, y que ellos, los niños, los hijos de los trabajadores, se hallan atentados debidamente, mientras sus padres trabajan para la guerra social o luchan como héroes en los frentes de combate. Estos niños son ya la semilla de una España mejor; por eso nosotros los saludamos con el hurra que

vitorea un pueblo que se halla en camino de ser completamente libre.

En tractar del tema de l'educació i de les residències escolars a Sitges en aquells temps de guerra, és obligat fer esment d'un nom propi i absolutament desconegut. Luis Huerta Naves, una prestigiós pedagog asturià, que vingué a Sitges després d'un espai de temps a València, i on fou professor de la residència Santiago Rusiñol, però sobretot fou el delegat del Consejo Nacional de Infancia Evacuada, i com a tal, el màxim responsable del Ministerio en aquesta població.

Mestre catòlic, home d'ordre, però declaradament republicà i renovador fou un pedagog brillant i amb gran experiència. Però sobretot fou un home molt estimat per tothom que el conegué. Tant ell com la seva dona, Maria Josefa Valera, es desvivien per aquells nens que sovint estaven allunyats de la seva família. Per a molts d'aquells nens, Luis, els altres mestres i els companys de la colònia eren la seva vertadera família.

És amb ell amb qui es discuteix la qüestió de les viles que cal ocupar per construir la Ciutat Infantil. Ell, com a intermediari amb el Ministeri, però trepitjant el territori i coneixent la realitat, aconsella com fer les coses. Huerta s'instal·là al xalet “Peris Mencheta”.

Aquells equipaments que ja funcionaven per als refugiats l'estiu del 38, és a dir les primeres concrecions del que havia de ser la Ciutat Infantil, es convertiren en un model de referència. A l'agost d'aquell any un centenar de “cursillistes” aspirants a mestres, fan una visita a les colònies establertes a Sitges i a Vilanova i la Geltrú, *para apreciar la organización interna y pedagógica de las mismas*. Durant la seva visita a Sitges el delegat del ministeri per les colònies, Luis Huerta, donà una conferència sobre “*Colonias en sus diversos aspectos*”.³⁹ Pocs dies

³⁹ La Vanguardia, 24-8-1938. Aquesta conferència bé podria ser l'article que ell mateix publicà en aquells mateixos dies a la

Joan Puig i Elias,
Subsecretario de Instrucción
Pública; Rosa Pastora
Lecrec, directora de la
Casa-Escuela Pueblo de
Cuba; Segundo Blanco,
ministro de Instrucción
Pública; Ester Antich,
presidenta del Consejo
Nacional de la Infancia
Evacuada, i Leonor Pérez,
col·laboradora de la
Casa-Escuela Pueblo de
Cuba, durant la seva visita
a Sitges. 31-5-38
(Foto FAL)

Nens familiaritzant-se amb
la seva nova casa, la
Residència Santiago Rusiñol
(Can Fradera). Sitges 31-5-38
(Foto: FAL)

El ministre Segundo Blanco,
inspeccionant l'àpat dels
nens. Sitges 31-5-38
(Foto: FAL)

després era l'ambaixador de Mèxic i el seu secretari qui, acompanyats de la directora general de primera ensenyanza, i diversos representants del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, visitaren les colònies infantils de Sitges. Visites totes, que no parlen sinó molt favorablement d'allò que veuen.

Aquell projecte d'una ciutat Infantil no era pas un projecte petit. Estava pensat perquè perdurés en el temps. Es pretenia que un cop acabada la guerra, quedés permanentment a Sitges un grup d'unes 10 cases en les quals s'oferís a la comunitat escolar la possibilitat de gaudir, de manera fixa i regular, d'unes colònies. Entre els ja comentats 45 xalets previstos per acollir nens hi havia la intenció de dedicar-ne alguns a nens amb especials necessitats d'atenció.⁴⁰ En aquest sentit, en un fulletó editat a Londres es pot llegir que entre els projectes començats a moure durant el segons trimestre de 1938 s'incloïa l'organització a Sitges de les següents institucions; una escola per a nens invidents; una altra per a sord-muts; i una tercera per a deficients mentals; una altra per el tractament de nens problemàtics i una dedicada als nens superdotats, amb la investigació de la seva possible vocació i aptituds per tal d'enviar-los a l'estranger.⁴¹ No hi ha cap certesa que aquesta part del projecte s'hagués començat, però el fet mateix de la notícia és remarcable.

L'estança d'aquells nens a Sitges es pot dir que fou plenament positiva. Encara que en moments determinats la cruesa de la guerra se'ls presenti

Revista de Pedagogía, núm.182-183, d'agost-setembre de 1938, sobre la temàtica de les colònies escolars.

⁴⁰ Entre la documentació diversa que sobre el període de la Guerra Civil que conserva l'AHS, existeix una sol·licitud per a un nen, José Pomares Montes, per entrar a una escola especial que sembla anava a ser habilitada a Sitges.

⁴¹ *The War in Spain A Weekly Summary*. Editat per Charles Duff. Londres, 24 de desembre de 1938.

novament, en forma de raid aeri, o en el moment de reviu les experiències traumàtiques viscudes -com a part de la teràpia per superar-les.

Exemple d'aquesta cruesa a les colònies ens la dona una dada de la biografia de l'anarquista i militant antifranquista Jesús del Olmo Saez (1924-1958), qui va ser un dels nens refugiats a Sitges, i perdé tres dits de la mà dreta tot jugant amb un detonador a la platja. També el nen Ramon Armora i Baida, de 13 anys, hagué de ser traslladat a l'Hospital Clínic de Barcelona, el 10 de maig de 1938, perquè va patir lesions per l'explosió d'un artefacte.

La independència de cada una de les institucions era orgànicament total. Tot i amb això, mantenien relacions, confraternitzen i compartien béns utilitzables, com és el cas de l'òmnibus de la Casa-Escuela Pueblo de Cuba, i feien actes festius i diversions conjunts. Fins i tot, en algun cas, criatures que tenien afinitat amb nens d'altres institucions, sol·licitaven, i se'ls concedia, canviar d'institució d'acollida.

Encara que aquestes institucions visqueren en certa mesura d'esqueses a un poble que, amb la guerra ja avançada, prou feina tenia a superar el dia a dia, fet que probablement expliqui el poc coneixement que es té d'aquesta realitat, alguns sitgetans hi treballaren i assistiren a les institucions instal·lades a Sitges. És el cas de la Pilar Mirabent, qui recorda com la seva mare treballà a la cuina d'una d'aquestes institucions, a l'avinguda Sofia. *La meva mare va entrar amb la condició que m'agafessin a mi també, però no a dormir, dormir ho feia a casa. Els nens tenien roba, joguines, menjar de tota classe. També feien escola amb les tres professores, germanes, Julia, Elvira i Maruja.*⁴²

Malgrat els esforços titànics de la gent encarregada

⁴² OLIVÉ, Júlia; *Cròniques d'una guerra fraticida*. Consell Comarcal del Garraf. Premi de Recerca per la Pau. Garraf, 2012. Entrevista a Pilar Mirabent (1929)

d'aquestes institucions, tot acabà precipitadament el 16 de gener de 1939. Entrada ja la nit, uns camions enviats per la Generalitat arribaren a Sitges amb l'ordre d'emportar-se, davant la imparable avançada de l'exercit franquista, tots els nens refugiats. Fos quina fos la institució que els acollia.

A partir d'aquí comença segurament un dels episodis més tristos, i també més poc coneguts de la guerra, la diàspora per les comarques pirinenques dels grups de criatures fins aconseguir poder entrar en territori francès.

Així acabava la realitat de la Ciutat Infantil, un projecte només dut a terme a mitges, però en començava una altra realitat, molt més dura, més cruel, que res tindria a veure amb els dies que aquells nens havien passat a Sitges.

Acabada la guerra, té lloc un dels fets també més traumàtics, la recerca per part de familiars d'aquestes criatures. La desastrosa fugida trencà el contacte amb familiars, i es va perdre, en molts casos, el rastre dels nens. L'Arxiu Històric Municipal conserva entre els documents del període diferents sol·licituds, un cop ja acabada la guerra, de notícies de nens i persones grans. Per la seva part, l'escriptor Rafael Torres recull el cas de Miguel Bel, qui es dirigeix a la Creu Roja per saber dels seus tres fills, Enrique, Jorge i Maria, evacuats de les colònies de Sitges.⁴³

Com s'ha comentat més amunt determinar el número exacte, el nom, i la ubicació de cada una de les cases-colònies és difícil per la manca de material al respecte. Amb tot, l'esplèndid treball d'Escrivá i Maestre sobre les colònies escolars en el període de guerra, inclou unes relacions sobre aquestes institucions.⁴⁴ Una d'elles és una "*Relación*

⁴³ TORRES, Rafael; *Desaparecidos de la guerra de España* (1936-?). La esfera de los libros, 2002.

⁴⁴ ESCRIVÁ, Cristina; i MAESTRE, Rafael; *De las negras bombas a la doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*.

de Colonias que hasta el día de la fecha funcionan normalmente en Cataluña", datada el 3 de desembre de 1938; referent a Sitges inclou les següents, amb el nombre d'infants que acollia:

Achille Galopin	51
Cataluña	27
Cervantes	26
Santiago Rusiñol	41
Asturias	44
Rosalía de Castro	23
Dikens	24
Gales	20
Escocia	21
Mar y Sol	26
Tú eres la Paz	20
Newton	22
Londres	30
Shakespeare	19
Echegaray	45
Cuba	50
Administración	26

En un altre llistat, a més d'informar del número d'infants atesos, comenta qui sostenia aquestes institucions, referents a Sitges;

José Echegaray	54
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Newton	26
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Rosalía de Castro	29
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Carlos Dickens	27
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Gales	25
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Tú eres la Paz	26
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Shakespeare	26

(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Londres	35
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Escòcia	28
(Comitè britànic d'ajuda a Espanya)	
Achile Galopin 1	70
(Per el diputat René Delbroul)	
Achile Galopín 2	--
(Per el diputat René Delbroul)	
Pueblo Cubano	65
(Comitè cubà)	

El cert és que durant el darrer trimestre de 1938 arribaran a Sitges diferents grups de nens refugiats per ocupar les instal·lacions de les quals es pot disposar, a mida que són habilitades.

De tres d'aquelles colònies que componien el projecte, hem pogut arregar informació que ajuda a entendre com foren aquells dies per aquell infants. Es tracta de la colònia residència "Santiago Rusiñol", gestionada directament per la Delegación Central de Colonias; la colònia de la Forters Parent's Plan, que ocupà dues cases a Sitges, i la Casa-Escuela Pueblo de Cuba, situada a la casa Vilella.

La colònia residència "Santiago Rusiñol"

Aquesta colònia pertanyia a la Delegación Central de Colonias, del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad. Instal·lada al xalet Fradera, era composta quasi en la seva totalitat per nens de Madrid. Luis Huerta Naves en fou el director, alhora que exercia delegat general del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, és a dir, era la màxima autoritat de les colònies infantils, i en aquesta condició realitza diverses gestions amb l'ajuntament per tal de millorar les condicions de les instal·lacions i del personal al seu servei.

Una nova manera de contribuir al sosteniment

d'aquestes organitzacions es va establir en aquest colònia de manera pionera: fou l'apadrinament col·lectiu per part d'unitats al front, que així mantenia relació amb la rereguarda. *La Vanguardia* informava el 6 de març de 1938 que els soldats de la 141 brigada mixta destacada al front havien acordat apadrinar la colònia "Santiago Rusiñol", de Sitges. D'aquesta manera els nens de la colònia enviarien correspondència, treballs i realitzacions escolars als soldats. Aquella mateixa unitat, la 141 brigada mixta, apadrinarà posteriorment també el parvulari "Asturias".

Institucions com aquestes sovint cobrien unes necessitats que anaven molt més enllà de les pròpiament educatives. Salomé Roset Alari, una noia de només 15 anys del Pla de Santa Maria, entrà a formar part del cos d'educadores que donaven servei a les colònies escolars. Destinada precisament en aquesta colònia recordava, *l'ensenyament que fèiem allí no l'he vist a enlloc més, perquè a més de mestres érem educadores i érem mares...*⁴⁵

El grup de nens que havien de viure a la casa arribà el 31 de maig de 1938. L'arribada es convertí en tot un acte institucional amb la presència d'autoritats i la benvinguda que els donaren els nens d'altres colònies ja establertes. L'endemà *La Solidaridad Obrera* reportava,

Ayer durante la mañana se verificó el traslado a la Colonia Infantil escolar de Sitges, de 95 niños que, junto con los 45, ya alojados en el simpático pueblo de la costa catalana dan un total de 140. Esta cifra será aumentada hasta 1.350, a razón de 30 niños por cada uno de los hotelitos que el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada ha recibido de las autoridades locales de Sitges para tal fin.

⁴⁵ "Vivències d'un exili, per Salomé Roset". *La Planenca, Revista del Pla de Santa Maria*. núm.21, 2006

L'arribada d'aquells nens a Sitges és l'eix central d'un reportatge "*La República protege a sus niños*" rodat pel mateix Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad.⁴⁶ S'hi recull la sortida dels nens de Barcelona, el seu viatge i l'arribada a la seva nova casa, al xalet Fradera. Inclou també imatges del primer dinar a la casa i el primer bany a la platja, tot amb la presència de les autoritats ministerials i de la Generalitat del moment. També es mostra la visita de les autoritats a la Casa-Escuela Pueblo de Cuba. També la CNT en feu un reportatge fotogràfic, actualment dipositat a la Fundación Anselmo Lorenzo, a Madrid.

La Foster Parent's Plan a Sitges

Una de les diverses institucions que acaben ocupant algun dels xalets oferts per l'Ajuntament a les autoritats fou la Foster Parent's Plan, una organització creada expressament amb la finalitat de treballar per a la infància que patia les dures conseqüències de la guerra a Espanya. The Foster Parent's Scheme for Children in Spain, el seu nom real, fou creada a l'abril de 1937 per iniciativa del periodista anglès John Langdon-Davies. Inicialment a l'aixopluc del també britànic National Joint Committee for Spanish Relief, que presidida la duquessa d'Atholl, un comitè d'ajuda als damnificats per la guerra que treballà en l'acollida de nens refugiats provinents de les zones més colpides pel conflicte.

La història d'aquesta institució ha estat pràcticament desconeguda fins que recentment el periodista Jordi Finestres l'ha reconstruït, a través de la documentació de la institució dipositada a la Universitat de Rhode Island. El relat sobre la creació d'aquesta institució i la seva tasca a la

Catalunya en guerra ha estat recollida al llibre *El xalet de Puigcerdà*.⁴⁷ Gràcies a ell podem refer els dies d'aquella colònia que gestionà a Sitges dos xalets, i la seva tràgica evacuació.

Langdon-Davies, bon coneixedor de la realitat a Catalunya -havia viscut a Ripoll als anys 20-, s'adona des de l'inici del conflicte de les necessitats i patiments dels nens, que orfes o amb famílies sense mitjans, difícilment sobreviuran al conflicte. Al llibre es relata com d'impressionat està per la situació que ha vist a la guerra, on ell fa de corresponsal per al *News Chronicle*. El 1937 poc després d'escriure *Darrere les barricades*, sobre l'inici del conflicte que ell viu en primera persona,⁴⁸ concep la idea de crear cases d'acollida per als nens orfes o amb pares al front, i es basa en les donacions que amb aquesta finalitat recaptaria entre els ciutadans britànics.

L'originalitat del projecte és que s'estableixi un contacte entre un nen espanyol i un padrí britànic. La idea era innovadora i molt simple, proposava que ciutadans britànics fessin donacions per tal d'apadrinar nens. Diners destinats a l'educació, la roba i el menjar dels infants. I al mateix temps que s'hi escriguessin cartes comentant les evolucions personals de cadascú. La institució serà pionera en el concepte d'apadrinament, gran innovació i de gran continuïtat.

Les circumstàncies fan que en el seu camí es creui amb uns companys amb les seves mateixes inquietuds. Els seus companys d'aventura són, l'Eric Muggeridge, un britànic que conscienciat pels estralls de la guerra, i en desacord amb la posició del seu govern, decideix demanar un permís i venir

⁴⁶ *La República protege a sus niños*. Film, d'11 minuts. Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad. Existeix una única còpia coneguda a la Filmoteca Española, a Madrid.

⁴⁷ FINESTRES, Jordi; *El Xalet de Puigcerdà*. ARA Llibres, 2012. Al llibre l'autor descriu com fou el procés de fundació de la institució i com foren aquells primers anys a la Catalunya en guerra.

⁴⁸ LAGDON DAVIES, John; *Darrere les Barricades*. Angle Ed., 2009. Impactant i exitós llibre sobre l'inici de la guerra.

a Espanya, on durant mesos farà de transportista entre València i Madrid amb una mercaderia molt especial, nens evacuats des del front de guerra. El nord-americà Barton Carter, “Nick”, un jove americà de bona família conscienciat també amb la causa republicana. A ells s’hi unirà la periodista australiana Esme Odgers. Tots quatre posen fil a l’agulla a la idea concebuda per en John.

El naixement de la Foster Parent’s Plan, o simplement *Plan* com serà popularment coneguda, serà la conjunció, doncs, de les voluntats d’aquets quatre idealistes que enmig de la Guerra Civil decideixen treballar per als nens afectats pel conflicte.

L’apadrinament de nens és una nova manera d’entendre la solidaritat, lluny de la misericòrdia i de la caritat. Cada padrí sap qui és el seu fillol i com evoluciona la seva educació. Mitjançant la relació personal entre el nen i el donant, es crea el concepte d’apadrinament en el qual s’estableix una relació estreta i personal entre el nen i adoptant, que envia cartes dirigides a ell, material escolar, roba... Un mètode de cooperació internacional sensible i directe.

John Langdon-Davies farà la tasca de buscar diners per Anglaterra. Mentre busca recolzament econòmic, demana als seus companys que s’ocupin de gestions amb les autoritats catalanes, les autoritzacions pertinents per portar nens evacuats d’arreu de la península a Catalunya, així com la cessió definitiva de cases on poguessin romandre protegits dels estralls de la guerra. John, bon comunicador, es dedicarà a donar publicitat al projecte, i així poder disposar de més donants.

La Generalitat, amb la intercessió personal de Companys, veu sempre amb bons ulls la iniciativa i posarà al seu servei cases confiscades, i, a través d’Auxili Infantil, el personal per cuidar els nens. Les primeres cases són a Torrentbó (Arenys de Munt-Caldetes) i la més gran, el xalet “La Riglosia” a Puigcerdà, que anomenaran “Torre Anglaterra” en

honor als padrins anglesos.

Al maig de 1937 l’organització rep els primers dos-cents nens a Puigcerdà i altres cent a Caldetes. Aquets nens són orfes o bé tenen el pare al front, i la mare no se’n pot fer càrrec. En arribar el tren a Puigcerdà, John que és allí per supervisar l’operatiu, veu un nen de cinc anys que porta un cartell penjat al coll que hi diu: *Aquest és el José. Jo sóc el seu pare. Sé que em mataran quan caigui Santander, i demano que tot aquell que llegeixi això tingui cura del meu fill.* L’impacte i l’emoció envaeixen en John, cosa que no fa sinó encoratjar-lo més confirmant-li que esta treballant en la línia correcta. Aquell estiu amb el suport de la Generalitat s’obren més cases per a nens; La Molina, Alp. Els nens hi creixen, van a escola, fan vida pròpia d’infants. Segueixen les pautes de la pedagogia moderna, amb moltes activitats fora de l’aula i amb molt de contacte amb la natura. Malauradament, però, no poden oblidar la guerra i freqüentment reviu les experiències doloroses que han patit.

En John treballa incansablement a cavall entre Catalunya i Londres. La seva activitat és frenètica en busca de més recursos econòmics. Viatja també als EUA en busca de donants. Té bona acollida, fins i tot per la Sra. Roosevelt. Per Nadal, s’intensifica la relació entre padrí-nen; postals, joguets, material escolar.

A primers del 1938, el treball d’en John dona fruit i l’ajuda econòmica s’eixampla, ara també tenen donants d’Amèrica i Austràlia. La institució creix amb noves oficines als EUA i amb voluntaris a França i Anglaterra.

Però a partir de gener de 1938 també arriben les bombes a Puigcerdà, a partir d’abril es confirma la sospita, la població civil és ara també un objectiu militar. Així doncs, Puigcerdà ja no és un lloc segur. Decideixen marxar, malgrat estar a prop de la frontera amb França. La Generalitat els convenç que estar més a prop de Barcelona els donarà més seguretat, més possibilitat de refugi i més ajut

internacional. En vint-i-quatre hores abandonen la casa de Puigcerdà direcció a Caldetes, on s'han habilitat més cases.

Amb l'ajuda de la Generalitat, Plan obrirà noves colònies infantils, una a Sitges en dos xalets a la zona del passeig Marítim, i una altra a Barcelona, a Sarrià. Paral·lelament en aquest període, són creades moltes colònies arreu de Catalunya amb la implicació de multitud d'institucions.

Amb tot, els nens no són permanentment els mateixos; hi ha un cert flux d'entrada i sortida de nens que són reclamants per les famílies on el conflicte ha finalitzat, i dona lloc així a poder acollir uns altres.

Però cap al novembre de 1938 s'albira ja la tragèdia. La derrota esdevé un fet proper, comença la campanya de Catalunya. En aquells moments, Plan té quatre-cents nens acollits; uns cent cinquanta a Caldetes, altres cent cinquanta a Sitges, i cent més a la casa de Sarrià.

A primers del 1939 les tropes franquistes s'apropen ràpidament a Sitges. Aquests dies en John i l'Eric eren a Londres. L'Eric torna urgentment. Però l'ofensiva de Catalunya no té miraments. Auxili Infantil ordena l'evacuació immediata de tots els nens refugiats a Sitges, pertanyents a qualsevol institució. Des de feia dies havien començat els tràmits burocràtics per treure els nens d'Espanya, però no hi ha temps material per fer-ho. Els bombardejos dels primers dies de gener ho acceleren tot.⁴⁹

Enmig d'un mar de confusió, la nit del 16 de gener els nens són evacuats en direcció al nord del país, per tal d'organitzar des d'allí la fugida a França. Segons l'Esme Odgers, el dia abans de la fugida, Sitges havia estat bombardejada i molts nens havien abandonat per ells mateixos la colònia en una acte reflex i caòtic, *sembla que van córrer pels camp sense*

cap destinació concreta.

Durant l'evacuació, hi ha desesperació. Els nens de les colònies de Sitges foren desallotjats en diversos camions per personal del govern (alguns de Plan; altres, d'altres colònies), però sembla que alguns dels camions es desorienten i es perden.

El grup de nens refugiats a Caldetes arriba compacte a la frontera, i finalment el 29 de gener aconsegueixen passar la frontera, no sense problemes i agres discussions amb els reticents militars francesos. A l'altra banda, voluntaris anglesos traslladats a França es fan càrrec dels nens, que són portats a Biarritz.

L'endemà, 30 de gener, l'Eric i l'Esme decideixen tornar a fer el camí en sentit invers per tal de buscar els nens perduts que no han arribat a la frontera. Cal imaginar el que suposava fer aquest camí a contracorrent d'un mar de gent que, fugitius, s'arrosseguen derrotats, camí de qui sap què.

Cadascú d'ells condueix un camió; ressegueixen la ruta per on suposadament hauria d'haver passat el comboi dels nens. Van a Besalú, on creuen poden estar els nens de Sitges; troben la població pràcticament buida. Allí els diuen que no hi són, però que podrien estar a Olot. Allí tampoc hi són, feia uns dies havien marxat direcció a Camprodon. Segueixen fent camí, quan arriben a Camprodon els diuen que fa poc han marxat. Els diuen que probablement els van portar a Puigcerdà. Però, res, a Puigcerdà després d'entristir-se amb la visió de la "Torre Anglaterra", tampoc els troben. L'Eric i l'Esme estan desesperats. El pensament de tenir la responsabilitat d'uns nens que desconeixen on són, i en quines condicions seran, els aclapara. Recorren la carretera de Puigcerdà cap a França, i allí,

La carretera de Puigcerdà al Pertús està gelada. Les darreres nevades l'han convertit en un camí perillós per a la conducció de vehicles. A mig trajecte, veuen dos camions de la creu Roja que estan aturats. L'Eric s'hi acosta per

⁴⁹ Bombardejos del 13 i 15 de gener de 1939.

conèixer la situació i mirar d'ajudar, i llavors sent plors que provenen de l'interior dels vehicles. A un dels camions, el que va davant, se li ha reventat una roda i el conductor l'esta substituint per una altra com pot. L'Eric no espera ni a saludar l'home per obrir una de les lones laterals: desenes de nens, cares pàl·lides, els miren espantats.

Crida a l'Esme, que s'ha quedat al camió observant l'escena. Quan l'australiana hi arriba l'home que canvia la roda els diu que aquets nens fa dos dies que no mengen, d'ençà que van sortir de Camprodon. Explica que van ser rescatats als afores de Sitges fa uns quants dies, que sembla que són orfes tot i que alguns diuen que els mantenen uns anglesos. "Són els nostres nens de Sitges!", exclama l'Esme, plorant, nerviosa.⁵⁰

Efectivament es tractava de 112 nens dels extra-viats provinents de Sitges. L'emoció els omple. Aconseguen passar la frontera i agafen un tren direcció a Biarritz amb l'Esme Odgers.

Seguien faltant, però, els nens acollits a la casa de Sarrià. L'Eric els segueix buscant desesperadament. Dijous dia 2 de febrer entra a una Figueres fantasmagòrica; tot està destrossat i buit; la derrota és imminent. Després de vagar per la ciutat inútilment, entra en un teatre abandonat, i es troba: *un mar de carones que se'l miren en un silenci trencat per algun plor. Els nens de la colònia de Sarrià han estat abandonats. Es desesperant. L'Eric vol pensar que algú ha de tenir l'ordre de passar-los a buscar, però la qüestió és que allà no hi ha cap adult.⁵¹*

Es pregunta amb tota lògica com és possible que ningú de la ciutat s'hagi adonat que en aquella sala hi ha tantes ànimes demanant a crits per la seva vida. Ja arribarà el moment de demanar explicacions. L'anglès s'endú els nens; abans, però, deixa una nota

en què explica que s'emporta els nens a França i deixa un telèfon de contacte de Biarritz, i un de Londres.

Al cap de dues hores, els noranta nens de la colònia de Sarrià reben mantes i menjar a l'estació del Pertús per iniciar el darrer trajecte cap a Biarritz.

L'Eric sospira. Els fillols de Plan estan atesos. Però no tot és alegria. No pot dissimular l'angoixa en saber que no hi són tots. N'hi ha que s'han perdut pels diversos camins. L'evacuació infantil ha estat tan improvisada com mancada de coordinació. És difícil saber-ne el nombre de desapareguts. Tot plegat es tan boirós com desconcertant. L'avançada franquista impedeix el fet de seguir buscant nens. L'Eric ha de sortir d'Espanya i unir-se al grup a Biarritz.

Inicialment no se sap quants nens han estat traslladats a Biarritz, i ni tan sols quins són fillols de Plan i quins no. Això, però, és el de menys. Amb tot, acabaran sabent que alguns nens de les colònies de Plan a Barcelona i Sitges s'han perdut durant l'evacuació. Hauran acabat (en el millor dels casos) internats en els camps de refugiats instal·lats a les platges del sud de França.

L'Eric buscarà als camps de concentració nens refugiats de Plan. Tanmateix, en veure la gravetat d'alguns casos en sol·licita l'adopció temporal als seus pares, per tal de millorar la seva salut.

Plan estableix diverses cases al sud de França, Biarritz, Baiona i voltants. Caldrà algun temps perquè alguns puguin tornar a casa a Espanya, sempre que els familiars que els reclamen estiguin "nets" de la depuració que s'està efectuant a l'Estat espanyol. Plan, com a institució és denigrada i esborrada pel Franquisme.

L'Eric i l'Esme, (en John és reporter durant la Segona Guerra Mundial, i en Nick, colpit per la pena, s'havia fet voluntari de les brigades internacional, on morí) acullen nens dels camps de refugiats siguin els de Plan o no, per fer-se càrrec a les seves cases,

⁵⁰ FINESTRES..., p.107

⁵¹ Ibid. p.108

TARJETA POSTAL

Escuela "Pueblo de Cuba. Playa de Sitges
Cataluña.

Con el ejercicio al sol y al aire, sus cuer-
pecitos adquieren vitalidad, al tiempo
que su alma se moldea para el bien, en
un ambiente de amor y así no habrá
mañana tanta ignominia.

Asociación de Auxilio al Niño del Pueblo Español.
Manzana de Gómez 432. Habana.

Targeta postal cursada per
la Casa-Escuela Pueblo de
Cuba, amb una imatge dels
nens fent gimnàstica a la
platja. (Foto: MHC)

Grup de nens acollits a la
Casa-Escuela Pueblo de
Cuba, (Casa Vilella).
Sitges 31-5-38 (Foto: FAL)

Òmnibus cubà al servei
de les colònies a Sitges.

fet que té ressò a EUA, i Hollywood.

Intentaran que els nens tornin a Espanya com a repatriats. Però les autoritats espanyoles no els posen les coses fàcils, i el conflicte europeu ho complica tot encara més. A més, ara reben nens de Polònia i França que es veuen en perill. Plan abandona França per anar a Anglaterra amb aquets nens, inclosos alguns espanyols que no han tingut sort buscant familiars...

Finalment, Plan deixa de ser oficialment una entitat dedicada als nens espanyols, i a partir d'ara acollirà nens de qualsevol país. Al setembre de 1941 Plan té 25 colònies al Regne Unit, amb més de 1.000 nens acollits. L'any 1957 es trasllada definitivament als EUA, on encara té la seu central.⁵²

Gràcies a la publicació del llibre de Jordi Finestres s'aconseguí localitzar una de les supervivents d'aquesta colònia. Magdalena Julián, una de les supervivents de Plan a Sitges, explicà en una entrevista al diari *ARA* les experiències del seu pas per la institució, i per França.⁵³ I posteriorment s'aconseguí plasmar aquesta troballa en forma de documental, "*La distància dels noms*",⁵⁴ centrat en l'activitat d'aquesta institució, i on s'aconsegueix reunir una de les nenes d'aquella institució amb la filla dels seus padrins als EUA, que sempre la tingueren present.

⁵² Des dels anys seixanta PLAN treballa bàsicament a Amèrica del Sud i Àsia. L'any 2012 l'organització, nascuda a la Barcelona de 1937, va complir 75 anys de vida, dedicada ara a donar ajut a nens de tot el món. Ajuda directament més d'un milió i mig de nens i indirectament més de nou. És present a 68 països i manté programes en 50 països d'Àfrica, Àsia i Amèrica.

⁵³ "LARA trova una nena extraviada en la Guerra Civil". *ARA*, 9-12-2013

⁵⁴ *La distància dels Noms*. Documental. Batabat Produccions. Universitat Pompeu Fabra, 2014.

La Casa-escuela "Pueblo de Cuba" a Sitges

L'ajuda cubana a la República espanyola és una qüestió força poc coneguda, a desgrat de constituir el primer contingent de voluntaris, més de 1.400, vinguts d'Amèrica.

La concreció de la seva solidaritat tampoc fou un tema fàcil. Les iniciatives, molt diverses, que en aquest sentit s'intentaren coordinar des de l'illa des de l'inici del conflicte, toparen amb els impediments que les autoritats cubanes posaren a aquestes accions, en no veure amb bons ulls, l'ajuda internacional a la democràcia republicana. Amb tot, la resposta que el poble cubà donà a la guerra a Espanya significà el desplegament d'una forta cooperació.

Dintre d'aquesta col·laboració la institució instal·lada a Sitges amb el nom de Casa-Escuela Pueblo de Cuba, resulta especial per diferents motius.

En primer lloc, per l'estrany silenci en què ha quedat sumida durant vora 80 anys, sense que pràcticament res ni ningú recordés l'existència d'aquella institució, fins a ser ignorada en els treballs que sobre aquesta temàtica s'han realitzat.

Perquè gràcies al recull de la premsa cubana de l'època, i a les informacions aportades per Nuria Gregori, podem disposar de molta informació sobre la institució.⁵⁵

També perquè una part de la valuosíssima i fins ara desconeguda documentació generada per la institució, com són els escrits i dibuixos que els nens confeccionaren per tal de ser enviades a Cuba, són

⁵⁵ El recull de premsa ha estat facilitat pel professor de la Universidad Complutense de Madrid, Niall Binns. Nuria Gregori, directora de l'Institut de Literatura y Lingüística Jose Antonio Portuondo Valdor, realitzà una conferència a Sitges el 17-12-2013 sobre la Casa-Escuela Pueblo de Cuba. Prèviament es va realitzar una visita a la casa Vilella, per veure la casa que havia acollit la institució.

finalment, a l'abast dels investigadors.⁵⁶ Tanmateix s'ha pogut trobar també material gràfic sobre la institució.

Pel fet que la casa que serví de refugi a l'entitat, la casa Vilella, s'ha conservat més o menys igual durant aquest període.⁵⁷

I encara perquè en tot aquest periple de cerca d'informació ens hem trobat amb un testimoni, un d'aquells nens que 78 anys més tard s'ha retrobat amb els documents fets, entre molts d'altres, per ell mateix.

En definitiva, doncs perquè constitueix una institució d'ajuda als infants durant la guerra que surt d'un silenci i de la qual podem reconstruir bona part de la seva història.

Les diferents campanyes de solidaritat engegades a Cuba tot just començar la guerra, que de manera no organitzada es realitzaren, aixecaren un rotunda resposta per part, no només de la colònia espanyola, sinó sobretot del poble cubà. A l'Havana grups afins a la democràcia creen la Asociación de Ayuda al Pueblo español (AAPE), i la Asociación de Auxilio al Niño del Pueblo Español (AANPE). També els catalans residents a l'illa s'organitzaran per fer arribar queviures i materials als seus familiars i amics a través, entre d'altres, del Centre Català,⁵⁸ o a través d'enviaments particulars, com recullen els dietaris de Caballol i Julià. D'altra banda, moltes famílies espanyoles residents a l'Havana sol·licitaren a les autoritats cubanes el poder acollir

⁵⁶ Dipositada al Museu d'Història de Catalunya, es tracta d'una documentació bàsicament gràfica, custodiada durant molts anys a Cuba per Bertha Valdés, i vinguda a Catalunya gràcies a Maria Rosa Puiggròs.

⁵⁷ A l'hora d'encetar aquest treball, la casa es trobava tancada, degradant-se, però amb un aspecte molt similar al que tenia als anys 30. En finalitzar el mateix treball, la casa és a punt de convertir-se en un equipament hotel·ler.

⁵⁸ "Expedición de víveres de los amigos de Cuba". *La vanguardia*, 1-09-1938.

a nens orfes mentre el conflicte durés. S'obrí fins i tot una llista i es feren diligències en aquest sentit. Però les autoritats cubanes no ho autoritzaren.⁵⁹ Com tampoc autoritzaran l'anada a Cuba, un cop la guerra finalitzés, d'un grup de nens, tot i tenir ja els espais per encabir-los concretats.

L'AANPE fou creada al febrer del 1937, i es va integrar immediatament a l'Oficina Internacional de Ayuda a la Infancia Española, organisme internacional que amb seu a París s'encarregava de coordinar les accions de la solidaritat internacional.⁶⁰

Es tractava d'una entitat cívica, no governamental, que aglutinava gent de visions prou diferents, però unida per la lluita per la llibertat i la dignitat de la democràcia, amb la voluntat d'ajudar els més desvalguts. L'èxit d'aquesta institució va lligada per una part a la difusió de les imatges brutals de la guerra i les conseqüències sobre els infants que es feien en reportatges gràfics, i pel posicionament de la intel·lectualitat cubana, favorable en bona mesura a la República.⁶¹

L'AANPE constituirà la manera més útil a través de la qual la població cubana podia demostrar el seu suport cap a la República a Espanya, i cap a la democràcia en general.

Des de ben aviat es fan crides amb l'objectiu d'ajudar els nens víctimes de les atrocitats feixistes. I de seguida es demana ajuda urgent a les entitats cubanes en forma de queviures. Aquelles iniciatives tindran de seguida gran acceptació entre la societat cubana, i fan petita la seva seu, alhora que fan necessària l'expansió. Es creen filials arreu del país, amb l'ajuda i suport de la intel·lectualitat cubana

⁵⁹ "La Colonia española de Cuba desea cuidar de los huérfanos españoles". *La Solidaridad Obrera*, 26-01-1937

⁶⁰ L'AANPE serà una de les 37 filials que tindrà aquesta Oficina.

⁶¹ BINNS, Niall (coord.); *Cuba y la guerra civil española. La voz de los intelectuales*. Calambur. Madrid. 2015. Excel·lent recull i estudi dels posicionament de la intel·lectualitat cubana respecte del conflicte espanyol.

que s'incorpora a la causa.

L'associació s'articula a través de diferents comitès sectorials, dirigits sempre per un comitè central que presidirà Ramiro Valdés Daussá; la vice-presidenta serà la pedagoga Rosa Pastora Leclerc, i una de les vocals, Teté Casuso, vídua del periodista i escriptor Pablo de la Torriente Brau, mort a Espanya lluitant el desembre de 1936.

L'associació es planteja inicialment l'ajuda directa amb l'enviament de quantitats econòmiques i d'ajuda material, destinada als infants, sempre a través de l'Oficina Internacional de Ayuda a la Infancia Española, situada a París. El 31 d'agost de 1937 s'envien 1.000 pesos cubans destinats al Consejo Nacional de Tutela de Menores. Al desembre s'envien 24.000 llaunes de llet condensada per el Consejo de la Infancia Evacuada, i al febrer de 1938, 5.579 peces de roba i calçat al mateix Consejo de la Infancia Evacuada. A l'agost s'envien 1.000 pesos cubans per tal de comprar a Europa 5 tones de llet en pols.

Un dels elements clau en la difusió de l'entitat fou la seva tasca propagandística. El juliol de 1937 surt al carrer *¡Ayuda!*, com a òrgan de difusió de l'entitat. Paral·lelament es creen butlletins, i s'aconsegueix també la col·laboració d'alguns dels diaris del país. S'arriba a disposar també d'un programa setmanal de ràdio en una emissora de difusió nacional, on entre d'altres, seran llegides les cartes que els nens envien des de Sitges.⁶²

Amb tot aquest ressò publicitari aconseguit l'entitat es planteja una sèrie de campanyes més concretes que pal·liïn de manera més eficaç les mancances dels nens espanyols. Es determinen accions, com la campanya de recepció dels nens espanyols en el seu viatge a Mèxic, els coneguts com a nens de Morélia, que havien de fer parada a l'Havana en el

seu viatge. Atès que les autoritats cubanes havien negat la possibilitat de baixar ningú del vaixell, l'AANPE decidí pujar a bord i fer entrega dels regals i materials recollits amb aquesta intenció. Aquell 5 de juny de 1937 s'entreguen 968,55 pesos cubans i una valuosa càrrega de roba, joguets i queviures als 456 nens que formaven aquella expedició.⁶³ Entre els qui pujaren al vaixell hi havia Juan Ramón Jiménez i Zenobia Camprubí, que durant aquells dies es trobaven a l'Havana.

També es realitzen les anomenades campanyes d'hivern, organitzades per un Comitè de Damas que promogué la recaptació de fons que invertien en roba, amb la que sovint confeccionaven elles mateixes roba d'abric per als nens.

Acabada ja la guerra, s'iniciarà una campanya d'empara a Cuba, *a no menos de cien niños huérfanos de la guerra*. Intentant portar a Cuba un grup de nens refugiats des del sud de França per lo que es van moure fils, aconseguint cases i permisos. La iniciativa trobà força suport en les institucions locals, però la nacional li acabà denegant l'autorització per portar aquells espanyols a Cuba.

Segurament, però, el fet més important i transcendent de l'AANPE fou la decisió d'instal·lar una casa-residència en la qual s'acollís nens que, allunyats de la primeria línia del front, poguessin ser educats i créixer amb normalitat. Per aquesta delicada feina es confià en la mestra i pedagoga Rosa Pastora Leclerc (1888-1966), qui l'acceptà considerant-la com un repte personal. Rosa Pastora, considerada com la primera mestre internacionalista cubana, i que tenia ja 50 anys i una llarga trajectòria en l'àmbit educacional, ve a Espanya a buscar una casa adequada i, finalment, i després de voltar pel llevant peninsular observant altres institucions, troba, a través del Ministerio de Instrucción Pública, la casa Vilella, a la platja de Sitges.⁶⁴

⁶² Aquell programa anomenat *Hora de Auxilio al niño del Pueblo español*, s'emetia els dissabtes per tot el país. El director del programa era José Antonio Potuondo i la locutora Bertha Valdés.

⁶³ "¡Así se ayuda al PUEBLO ESPAÑOL!". *Futuro Social*, 1938.

⁶⁴ La casa Vilella (1919), situada al passeig Marítim, és obra de

A *¡Ayuda!*, l'òrgan de difusió de l'entitat, es publica, tot just creada la Casa-escuela un article afalagador sobre Rosa Pastora Leclerc i la seva nova empresa.⁶⁵ Una mena de semblança de la seva persona i la seva trajectòria.

La AANPE, ha rubricado el triunfo de la "Casa-escuela pueblo de Cuba" en Cataluña-España, llevando la dirección del establecimiento a las manos hábiles y maternales de Rosa Pastora Lecrec.

A cincuenta niños rotos por la intransigencia bárbara de la guerra sin límite ni ley, les tocará de cerca la enseñanza sana de esta mujer nuestra que sabe a la escuela como posesión del niño y no al niño como posesión de la escuela.

Rosa Pastora s'involucrà de tal manera en aquell projecte que esdevingué la seva vertadera ànima. A més de la direcció administrativa, va continuar amb la seva tasca educativa. Rosa Pastora va buscar recursos arreu on va poder, i, amb la seva dedicació, la casa Vilella es va convertir en un centre d'acolliment i educatiu de referència, sent visitada per soldats de l'exèrcit vinguts des del front per portar joguines, per diferents col·lectius solidaris de Barcelona, i per grups de mestres en formació que volien veure una casa-residència exemplar.

Inaugurada la institució oficialment el 31 de maig de 1938, encara que ja funcionava amb anterioritat, significa la culminació de l'ajuda del poble cubà als infants espanyols.

L'1 de juny son enviats des de Cuba 1.900 pesos per la constitució oficial de la residència i l'adquisició

l'arquitecte Joan Rubió i Bellver. Feta construir per l'empresari del petroli reusenc Joan Vilella Estivill, fou coneguda a Sitges durant molts anys com la Residència Helvètica, en haver funcionat com equipament hotel·ler.

⁶⁵ *¡Ayuda!*, 5-5-1938

d'un petit òmnibus per les necessitats de la residència. El 14 de juliol s'envien 2.284 pesos per augmentar la colònia dels 50 nens inicials a 75, i per tal de poder cobrir les despeses fins a final d'any. Cal tenir present que el pressupost mensual assignat pel manteniment de la institució era de 393,10 pesos cubans.

Des de la casa, Rosa Pastora informa regularment a través de cartes a Cuba per tal de tenir informada a l'entitat de la seva tasca. Aquestes cartes, difoses per la premsa cubana, explicaven sovint les dificultats del dia a dia, les dramàtiques situacions que havien viscut aquells nens, però també la il·lusió i l'empenta amb que realitzaven la seva tasca.

Gràcies a elles, tenim notícia de com era el dia a dia a la casa.⁶⁶

Malgrat la guerra, la vida a la colònia era plàcida i s'hi gaudia d'una tranquil·litat poc comuna en aquells dies. Les activitats que s'hi feien mantenien els nens ocupats, aprenent, i descobrint un nou entorn, per molts desconegut, *la playa con el sol es un verdadero sanatorio, la vitalidad extraordinaria de estos niños contribuirá a que su crecimiento y su desarrollo sigan su proceso normal.*⁶⁷

Fora dels temuts raids aeris, aquells nens gaudien d'una bona educació i d'un ambient molt favorable al seu desenvolupament com a persones. Malgrat estar lluny de la família, si no l'havien perdut, aquells infants gaudiren d'uns dies que marcaren la seva infància.

A primers de juliol de 1938, Rosa Pastora dirigeix una carta a Ramiro Valdés, president de l'AANPE.⁶⁸ Hi relata en un cert to eufòric, el seu viatge de Barcelona a Sitges portant roba, sabates, queviures i material escolar. Acompanyada de Constance Kelly,

⁶⁶ Dec la troballa d'aquestes cartes al professor de la Universidad Complutense de Madrid, Niall Binns.

⁶⁷ *Noticias de Hoy*, 23-08-1938

⁶⁸ Publicada a *Noticias de Hoy*, 5-8-1938

delegada de l'oficina d'ajut internacional, arriben a l'hora de dinar i es queden meravellades de com mengen els nens i el bon aspecte que presenta tot plegat. Dinen amb els nens, i a l'hora del berenar s'ajunten amb mestres d'altres colònies.

Llegamos a la playa a las doce. Los niños estaban almorzando. El comedor presentaba un aspecto tan agradable, con sus mesitas, los lindos mantelitos y las servilletas de cuadraditos, el servicio de cristal azul, y los niños comiendo tan sosegados, que hubiese deseado que estuviesen allí presentes para regocijarse de su obra, todos los que, con ustedes la han hecho realizable por su esfuerzo creciente. He aquí el menú del día: sopa de pan, judías blancas, carne en conserva con abundante cantidad de patatas fritas, pan – pan suave y blanco, especialmente elaborado para los colonos- y Arroz con Leche de postre. (...) podemos garantizar que nuestros niños tienen una excelente cocinera, pues les acompañamos a hacerles cumplido honor a su almuerzo.

A la hora de la merienda nos reunimos en el jardín, el profesor Huerta, Delegado del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, su esposa, la profesora del parvulario “Asturias”, que es una muchacha encantadora, un profesor de la residencia infantil “Santiago Rusiñol” y todo el personal de nuestra residencia. Les repartimos a los niños confituras y los juguetes que recogieron para ellos los jóvenes combatientes que hicieron el viaje conmigo. No alcanzaban para todos y ellos acordaron que se les diesen a los más pequeños. Se divertieron muchísimo con unas cajitas de caramelos con sorpresa y como quieren mucho al profesor Huerta y a sus maestros que son muy cariñosos con ellos venían llenos de alegría a enseñarles lo que les había tocado.

Parla també de les adequacions que el Ministerio ha fet de la casa, però també de la necessària rehabilitació de part de les instal·lacions i dels articles consumibles que necessiten abans d'acollir nous nens. Comenta la propera visita del club de cubans residents a Barcelona “Julio Antonio Mella”, i com d'esperada que és aquesta visita. Finalment, explica com uns germans han descobert en les granotes que els han enviat des de Cuba, unes cartes amb monedes, i prometen escriure al remitent per agrair-li el regal.

Només tres dies després de la publicació, *Noticias de Hoy* portava una altra carta de Rosa Pastora de l'11 de juliol del 38.⁶⁹ De fet, és la continuació de l'anterior. Ja s'hi comenta la vinguda dels cubans de Barcelona a repartir joguets. També els porten vestits de bany, amb els quals es banyaran aquell mateix dia amb membres de l'esmentat club cubà. Comenta com passaren aquella tarda de diumenge divertint-se, enmig d'actuacions mig improvisades, repartint joguines, tot juntament amb professors d'altres colònies i amb els nens del parvulari “Asturias”.

Después del almuerzo se improvisó la fiesta en el gran salón de nuestra residencia. Un muchacho soldado cantó canciones cubanas, españolas y argentinas; otro cantó números cómicos que divertieron mucho a los niños, y una niñita española que esta siempre en el Club bailó y cantó graciosamente.

I té lloc un dels diàlegs més colpidors amb uns germans (Julio i Juan Conesa) refugiats de la Barceloneta,

*¿Por qué estas contento?
Porque aquí no viene la aviación, me cuidan,
me quieren y esto es muy lindo, no crea usted*

⁶⁹ Publicada a *Noticias de Hoy*, 8-8-1938

que soy tonto...

¿Como se llama tu hermanito?

Juan, tiene mucho miedo a la aviación.

¿Y tú?

Yo también. ¡El susto que llevamos cuando la bomba cayó en mi casa! Nos caímos y nos levantamos; una y otra vez caímos y nos volvimos a levantar. Ya no nos caímos más. Ahora estamos alegres ¿Verdad que aquí no viene la aviación?

Observa també que hi ha algun nen que no riu mai, i això l'entristeix.

El mateix diari inclou també la carta d'agraïment dels germans (Matilde i Enrique Orejón), que havien trobat cartes i monedes en la seva granota. Donen les gràcies als seus donants, i els conviden a visitar la casa per veure com de ben tractats estan.

Soy el niño Enrique Orejón, tengo doce años, soy de sangre española y partidario de la libertad y democracia de la España leal.

Camarada Amparo: hemos recibido ya los trajecitos que usted nos mandó y del Mono (overall) mío salió tu carta; también he recibido una peseta, tengo una hermanita que encontró una carta en su Mono y diez céntimos.

También tendrá usted una carta de mi hermanita de seis años de edad.

Camarada Amparo: también tenemos muchas ganas de que venga un día a la "colonia" para hacer una fiesta en su honor.

Todos los compañeros de la colonia te tienen mucho cariño y ganas de verla. En nombre de mis compañeros le damos muchas gracias por su comportamiento con nosotros.

Mientras no la vemos por aquí queremos tener un retrato de usted para colocarlo en sitio de honor en nuestra "residencia".

A finals de juliol, Rosa es desplaça a París a una conferència internacional sobre l'ajuda a la infància

espanyola. Des d'allí escriu una carta,⁷⁰ en que dona notícia dels avenços en les instal·lacions de la casa. Relata també l'anècdota de perquè li diuen Madrinina.

Durante mi penúltima visita a la colonia, uno de los niños llamó a otro compañero para que viniera a saludarme, a mí la madrina. Entonces yo aclaré que la madrina de ellos y de la colonia se llama PUEBLO DE CUBA. Todos estaban ya a mi lado y me miraban con ojos que querían resolver la duda que les planteaba no saber como llamarme, ya les dije: Bueno la Asociación es la madrina, y yo estoy aquí porque ella me mandó para que ya les diera a ustedes todo su cariño. Yo soy una madrina chiquitica. Y salta uno, de Asturias, contentísimo: ¡Madrinita! Nos reímos, de la ocurrencia creímos que no tendría otra transcendencia, y, al despedirnos, ellos siempre le dan un viva a la República y otro a la República Española, y cuando ya el automóvil salía le dan otro viva a la madrinita, y ya se ha quedado consagrado.

En una carta signada a Barcelona el 14 de setembre de 1938,⁷¹ Rosa Pastora anuncia la recepció d'un vehicle amb el qual podran moure's amb llibertat, i descriu el viatge que fa a Sitges amb la nova delegada de l'oficina d'ajuda internacional Alice Sportssice. La furgoneta generà la lògica curiositat entre els nens. Fan una recepció que li fan els nens de la colònia, amb exhibició de música, amb els preceptius himnes cubà i de Riego.

Los niños corrieron a saludarnos, besos, abrazos, risas. Y, en seguida la inspección de la camioneta: elogiaron los neumáticos, su pintura gris su elegancia. Y el mayor elogio

⁷⁰ Publicada a *Noticias de Hoy*, 23-8-1938

⁷¹ Publicada a *Noticias de Hoy*, 22-10-1938

para la bandera cubana. Claro que salieron para dar un paseo por la población para probarla.

Al regreso del paseo dieron su lección de música. Cantaron La Bandera Cubana, Las Aves, Los Carpinteros, del libro de canciones escolares de Dulce Maria Borrero y Fidelma de Torroella. Era emocionante para mí, oír tan lejos de la tierra natal las amadas canciones entonadas por la voz purísima de estos niños amados.

El 4 d'octubre, Rosa escrivia una altra carta dirigida al comitè de Damas Pro-ropero de invierno de La Havana.⁷² Davant l'hivern que s'acostava, Rosa Pastora demana roba d'abric i dóna una llista de numeració de sabates perquè l'hi enviïn. Encara que amb bon criteri aconsella que seria millor s'enviessin diners a l'Oficina parisenca, per tal que es compressin a Europa, perquè sortirà més econòmic. Finalment, donant fe que hi ha molts nens encara hospitalitzats arran dels bombardejos de març a Barcelona, suggereix l'enviament de diferents estris molt útils: mocadors, raspalls, gots, dentífric, raspall de dents, assortiments alimentaris.

En una altra carta publicada de Rosa Pastora, signada el 21 d'octubre de 1938,⁷³ ella mateixa anuncia el seu proper viatge a Cuba.

Comenta un proper projecte per ubicar un nou centre on acollir 50 nens més, i valora la possibilitat d'obrir un menjador a Barcelona per a 25 nens més. La notícia del seu proper viatge havia corregut entre els nens.

¡Ah, se me olvidaba! El último que fuimos a la colonia ella (Alice Sportssice) le propuso a Florinita llevarla para Francia. Yo no estaba presente. Y dice que Florinita le contestó resueltamente. Para Francia no. Yo quiero

irme para Cuba. Más tarde si estábamos en la playa y llegó Florinita con su inseparable caja de cuentas azules y amarillas, conmovedor regalo de una brigada de combatientes del Ebro (...) Y otra niña me dijo; Vea, usted, madrinina, no quiere nada más que estar enhebrando las cuentas. Y ella protestó "No es cierto; lo que yo quiero es irme para Cuba". En mi hondo dolor de despedida este anhelo de la mascota es un alfilerazo.

Ja a l'Havana, Rosa Pastora prosseguí la seva tasca de recaptació de fons i materials per a les criatures espanyoles, alhora que fa tasques de proselitisme cap a la causa. La periodista Emma Pérez feu una ressenya d'una xerrada a què va assistir,⁷⁴ i en què Rosa Pastora havia mostrat la seva força persuasiva i havia injectat dosis d'encoratjament a les dones, hi explicava anècdotes i alhora revelava la crítica situació dels infants a l'Espanya en guerra. Transcriu unes paraules de Rosa Pastora en aquella xerrada.

¡Que la ayuda del pueblo de Cuba al pueblo de España, tan necesitado de ella en estos trágicos momentos nos haga merecedores del gran cariño que ese maravilloso pueblo siente por nosotros! ¡Que no defraudemos la esperanza que tienen en nosotros hasta los niños más pequeños de España, que ya saben decir "no quiero ir a Francia, no quiero ir sino a Cuba! ¡Que sea Cuba uno de los países a quien más sientan al lado suyo -en recibos constantes de las cosas que necesitan moralmente- las mujeres y los niños españoles, en estos terribles momentos en que la crueldad desenfrenada del fascismo, tapiza como nunca el cielo que lo cubre de aparatos de exterminio y de crimen...!

Aquell viatge la portaria també per Estats Units

⁷² Publicada a *Noticias de Hoy*, 25-10-1938

⁷³ Publicada a *Noticias de Hoy*, 26-11-1938

⁷⁴ Publicada a *Noticias de Hoy*, 21-01-1939

defensant la causa, a ciutats com Tampa, que s'havia significat pel seu suport a la causa republicana.

Des de l'Havana, Rosa Pastora signa també un article a *Noticias de Hoy*,⁷⁵ en què comenta la dramàtica situació de la casa-escuela a Sitges. Desconeixia, però, que en aquells moments els nens ja havien estat evacuats. Parla de bombardeos sobre Terramar (convertit en Torremar), i de les tràgiques conseqüències que poden haver tingut, coneixent els antecedents a Barcelona.

Sens dubte, el fet més esfereïdor de tota l'estada dels nens a la colònia a Sitges fou el trasbals que per a ells va suposar l'evacuació. Aquesta fugida fou improvisada, ràpida, poc coordinada i sobretot traumàtica. Tot i quan, a més, la responsable es trobava fora, la Madrinina no era allí per organitzar aquella evacuació. Mostra d'aquest trasbals són els testimonis dels mateixos nens.

El 10 març de 1939, *¡Ayuda!* publica una carta enviada l'1 de febrer desde Corders (França), en la qual el nen Francisco Pelayo, en nom dels seus companys relata la tràgica evacuació de Sitges, informant-la que es troben en aquesta població de França, en situació difícil,

Estamos en calidad de refugiados en una casa vieja y destartalada, durmiendo en unas colchonetas de paja en el suelo, todos juntos, pues nada más tenemos doce colchones, debido a que el local es muy pequeño y hay muchísima gente. La comida está bastante bien, aunque en la colonia comíamos mucho mejor. Como nos dejamos todo en Sitges no tenemos con qué mudarnos y vamos muy sucios, pues tampoco tenemos jabón para lavar lo poco que traemos. Tampoco hacemos clase, por no tener medios para ello y estamos hechos unos "pilletas", pero el buen humor y la esperanza de que algún día podamos estar juntos con ustedes no falta.

Relata també el trajecte que feren des de la sortida de Sitges, una situació dura i complicada, davant de la qual admet però que ho van passar bé.

Salimos de Sitges el 16 de enero por la noche en un camión hacia Barcelona. Allí hicimos noche y al día siguiente por la mañana nos llevaron en otro camión (en el que íbamos como las sardinas en lata) en dirección a la Vall de Vianya, cerca de Olot (Gerona). Estuvimos unos ocho días durmiendo también en el suelo, comiendo mal y lavándonos –por falta de agua– en el río, con mucho frío, que los pequeñines lloraban a lágrima viva, pero no obstante lo pasábamos bien. En la misma casa estaban instaladas todas la Colonias de Sitges, teniendo cada Colonia una habitación nada más, y comiendo tres y cuatro Colonias juntas en un comedor. (...)

Andamos unos 30 kilómetros. Cargados cada uno con nuestro petate al hombro y la manta. Pasamos muchas fatigas que no se lo decimos por entristecerla más. Por fin el día 29 llegamos a Prats de Moyó, muy cansados y pesados por no ir todos los niños de la Colonia juntos. En este pueblo dejaron detenidos a todos los maestros de la Colonia (...)

La carta d'aquest nen testimonia la duresa d'aquell moment, demana un esforç a la Madrinina, i reclama ser trets d'aquella situació.

Mándenos la dirección de Alicia en París, para escribirle lo ocurrido y ver si ella puede hacer algo para sacarnos de aquí, pues en esta situación no podemos permanecer mucho tiempo. Haga usted todo lo posible para reclamarnos a Cuba, pues tenemos muchas ganas de verla y contarle muchas cosas que les gustaran y porque además allí estaríamos muy bien. Se lo pedimos de corazón. Dé muchos recuerdos a los padrinos nuestros y a

⁷⁵ Publicada a *Noticias de Hoy*, 24-01-1939

su familia, como asimismo a los niños de la Academia Yara.

Noticias de Hoy publicava el 7 d'abril de 1939 una carta enviada per un nen, Francisco Izquierdo dirigida a Rosa Pastora Leclerc a Cuba. El nen hi relata com es troba el grup a Bèlgica. Com fou l'estada a França i com novament els separen. Uns són enviats a la ciutat de Glons; altres a Seraing, i d'altres romanen a Brussel·les.

I té lloc una de les més esgarriants demandes d'un dels nens. Davant la possibilitat que el grup, o una part d'ell, sigui enviat a Cuba, Francisco Izquierdo li demana expressament a Rosa Pastora no la separi de les seves germanes petites, perquè aquesta fou la darrera voluntat de la seva mare.

Madrinina, si por casualidad fuéramos a Cuba podría hacerme este favor tan amoroso de traerme a mis hermanas las pequeñas PORQUE MI MADRE ANTES DE EVACUAR ME DIJO QUE NO LAS DEJARA DE MI MANO Y AHORA NO SE DONDE PARAN Y YO ESTOY TRISTE POR NO TENERLAS A MI LADO Y SI PUDIERA TENERLAS A MI LADO ESTARIA MUY CONTENTO. Mis hermanas se llaman una Antonia Izquierdo, y tiene 7 años y otra se llama Nieves Izquierdo 6 años y Sonia.

Rosa Pastora tornà al Sud de França i Bèlgica per buscar els nens. El 2 de maig del 39, escriu des de la colònia d'Orly,⁷⁶ i rememora la diada del 1r de maig feta pels nens.

Però davant la negativa de les autoritats cubanes per portar els nens a Cuba, els nens romandran acollits per famílies a Bèlgica. Fins que lentament els fa-

miliars i/o les autoritats franquistes van sol·licitant la seva repatriació. Amb tot, no tots hi tornaran. Un petit nombre d'aquest grup va romandre a Bèlgica. Aquella institució, la Casa-Escuela Pueblo de Cuba, cuidà en tot moment dels nens, i els ajudà a superar el traumes que podien arrossegar. Un dels seus objectius primordials fou sempre el de no deixar en cap moment el seu procés educatiu, i en aquest sentit cal ressaltar que el projecte era ambiciós i els recursos utilitzats no eren simples. Entre aquets recursos que els mestres utilitzaren per ajudar els nens i alhora mantenir el vincle amb Cuba, demanaren que cada nen que pogués fes un conjunt de tres redaccions –*composiciones*–, on plasmarien cada un dels tres estadis diferents de la seva vida; la seva vida amb anterioritat a la guerra, la seva vida durant la guerra, i com volien que fos la seva vida un cop acabada la guerra, aquets treballs serien enviats a Cuba, a la seu de l'entitat.

Aquestes *composiciones*, escrites des de Sitges, i decorades amb dibuixos al·lusius als tres estadis de la seva vida esmentats, constitueixen un excel·lent i alhora esgarriant retrat de la situació d'aquells moments a ulls d'aquells infants. Els tres moments que cada nen retrata exemplifiquen exactament com era la vida abans de la guerra; com fou de traumàtic el fet mateix de la guerra, amb els terribles raids aeris, i sobretot l'esperança de tornar amb la família a un estadi de coses similar al d'abans de la guerra. Això sí amb una República sortida vencedora.

L'àlbum, que contenia aquestes cartes i que fou enviat a Cuba a la central de l'entitat, fou custodiat durant molts anys per Bertha Valdés, esposa de Juan Antonio Portuondo Valdor de la mateixa AANPE, i, a més locutora del programa de ràdio dedicada a l'entitat. Molts anys després Bertha Valdés entregà l'àlbum amb aquestes *composiciones* a la investigadora catalana Maria Rosa Puiggrós, qui alhora en feu entrega al Museu d'Història de Catalunya, on resten dipositats.

Aquelles *composiciones* són el cru testimoni de les tristes circumstàncies d'aquells infants, amb les

⁷⁶ *Noticias de Hoy*, 2-5-39

quals sovint hauran de conviure la resta de la seva vida.

Un d'aquells nens acollits per l'AANPE a la seva Casa-Escuela Pueblo de Cuba instal·lada a Sitges fou Francisco Rejas. Vingut de Madrid, fou primer acollit a la Garriga, i en una de les remodelacions de les institucions passà a Sitges.

Gràcies als seus records, la seva filla, Carmen Rejas,⁷⁷ recopilà la informació en un text en el que es narren les vivències d'aquell nen que marxà de Sitges i arribà a Bèlgica, on encara avui dia segueix vivint.⁷⁸

L'any 1936, Paco, com el coneixien, tenia 7 anys d'edat. Aquell juliol fou enviat des de Madrid amb les seves dues germanes a unes colònies a Barcelona. Colònies que paradoxalment la família ja tenia preparades abans de la guerra.

Quant a la partida Francisco no la recorda trista, al contrari, era una sensació especial, els enviaven a una colònia per protegir-los. A més, era estiu i tot plegat tenia la semblança d'unes vacances.

A Barcelona, però, comencen les hostilitats. Paco és separat de les seves germanes, i portat a la Garriga. Durant la guerra, només veié les seves germanes en comptades ocasions, en algun acte conjunt de diverses colònies. La congestió d'aquelles primeres institucions feu que una part d'aquestes s'hagin de recomposar, i Francisco és enviat a Sitges. Un poble de mar que li sembla preciós. L'impresiona el poble, el mar, i sobretot la casa on s'allotja. Una casa molt gran, amb un bon jardí i un bosc proper on aprenien "a fer barricades". Recorda la primera experiència amb una bicicleta, jugar a esbatussar-se formant dos bàndols: el nacionals i els republicans,

i jugar llençant pedres per trencar les rajoles de la terrassa. Paco es comunica amb carta amb el seu pare, que una vegada el ve a veure amb la intenció d'emportar-se'l. Però l'inquietant situació a Madrid ho desaconsellà, i l'infant es queda a la institució.

Recorda també com una senyora cubana els portava regularment aliments amb un camió i com el xofer del camió els passejava, fet que significava un gran divertiment.

La situació més traumàtica, segons Francisco, fou la sortida de les colònies i la separació dels altres infants i dels monitors.

Parla de com els nens van ser evacuats precipitadament, amb una teòrica prioritat sobre altres col·lectius. Però en realitat allò fou un "campi qui pugui", i aquella prioritat del nens va ser oblidada. Com que els camions arribaven en compta gotes, s'ofereix als més grans de 14 anys quedar-se a esperar el següent. Paco s'ha de quedar, només tenia 10 anys. Quan va arribar el camió, anava ple de famílies senceres que es barallaven per aconseguir lloc. Tot i això, els nens de la colònia van aconseguir passar per sobre d'aquestes persones dins el camió. Se'ls havia de donar prioritat. Francisco llençà la bossa dins el camió, i quan es disposa a pujar, és pres per la cintura i cau del camió que arrenca i se'n va sense ell. Recorda els nens cridant: "Rejas, Rejas..."; massa tard, el camió va a tota velocitat. Francisco es troba sol, amb persones que no coneix de res.

Poc després, un altre camió arriba, i aconsegueix pujar-hi. Una dona amb un nen s'interessa per ell. El camioner s'atura al camí per poder passar la nit. Francisco no volia baixar del camió per por que el camió marxés sense ell. Finalment, passen la nit en una església, dormint al terra moll i fred, sota una gran tempesta. Continuen la ruta, però troben el camí bloquejat.

Tots els passatgers d'aquell camió, dones i nens, es veuen obligats a continuar el camí a peu. Francisco

⁷⁷ Terapeuta i doctora en Filosofia, Mari Carmen Rejas ha treballat molt el tema del record escrit com a teràpia per superar tràngols personals. Cal agrair-li a ella i la seva parella, Guillermo García, les facilitats prestades per aquest treball.

⁷⁸ REJAS, Mari Carmen; 1936, *itinéraire d'un enfant espagnol*. Société des écrivains. París. 2015.

es troba amb 10 anys recentment complerts camí dels Pirineus, a peu, sense equipatge, amb sandàlies i pantalons curts. Recorda que feia molt de fred. Observa l'allau d'equipatges a la neu, deixats per altres persones incapaces de dur-les més lluny. Sols, sense ni tant sols equipatge, aquell nen travessa els Pirineus. A la baixada, segueix un pare i un nen que el precedeixen. Veu per primera vegada els soldats senegalesos, i Francisco segueix a certa distància aquell pare i aquell nen. Es pregunta ara perquè no va caminar amb ells, donat que sabia que no podia separar-se'n, per por de trobar-se completament sol.

Finalment, una mica més endavant té la millor notícia que podia tenir en aquells moments. Veu a la distància una part del seu grup. L'alegria del moment és indescriptible; no es sentiria més sol. Corre superant per primera vegada els seus "guies", i es llença als braços del seu monitor. La seva sorpresa era indescriptible, però la dels seus companys encara serà més gran. Després d'explicar-ho tot, continua amb el grup, ara en millors condicions.

Arribats a la primera població són rebuts, primer, amb indiferència. Després de rebre una xocolata, i restar un parell d'hores descansant, son pujats a un autobús, i prenen direcció a Bèlgica.

Però les parades que fan són en llocs miserables. Després de recórrer per França i trobar en algun lloc un mica d'hospitalitat, són dirigits a Brussel·les. Allí la recepció és bona, xocolata, plats, tot un luxe. Després de tres anys sense veure llums enceses a la nit, per por als bombardejos, troben Brussel·les fantàsticament il·luminada de nit, i els sobta. Són dirigits a la ciutat de Glons.

Paco serà acollit per una família, i començarà una nova vida a la ciutat de Dinant. Trigarà set anys a retrobar la família a Espanya. Durant vuit anys viurà a Espanya però finalment tornarà a la Bèlgica que li havia donat estabilitat i seguretat. Francisco Rejas encara avui dia viu a Dinant, i per a ell ha estat un fet indescriptible poder recuperar una petita part

del seu passat a Sitges. 78 anys després, Francisco Rejas ha recuperat els textos i dibuixos que realitzà durant la seva estada a la Casa-Escuela Pueblo de Cuba, dirigits al seus padrins cubans.

Un moment emotiu, que tanca un procés, i posa fi a un silenci massa llarg.

Aquella institució, l'Asociación de Ayuda al Niño de Pueblo Español, que creà a Sitges la Casa-Escuela Pueblo de Cuba, rebé en tot moment el suport d'una part considerable de la intel·lectualitat cubana.

Berta Arocena, una de les intel·lectuals més destacades de la Cuba dels anys 30, i una de les defensores més incansables de la República, col·laborà amb l'AANPE, i en diversos textos reflexiona sobre el seu lloc en la defensa de la llibertat i l'ajuda als necessitats. En un article publicat a la prestigiosa revista cubana *Bohemia*, al maig de 1938, es preguntava què havia fet ella mateixa per evitar aquell horror. Un article, amb profusió de fotografies, que portava per títol: *Por el cielo de Sitges ha pasado un avión*.

Bibliografia:

BINNS, Niall (Coord.); *Cuba y la guerra civil espanyola. La voz de los intelectuales*. Calambur, 2015

CABALLOL, Joaquima; *La Guerra de 1936-1939 a Sitges (un dietari personal)*. Grup d'Estudis Sitgetans, 1999

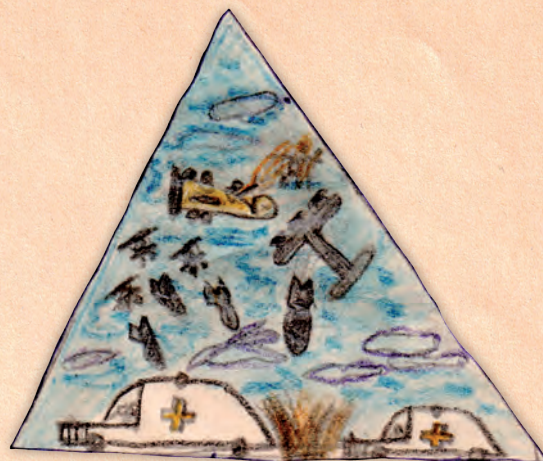
DIEGO PEREZ, Carmen; *Luis Huerta, maestro e higienista*. KRK ediciones, 2006

ESCRIVÁ, Cristina, i MAESTRE, Rafael; *De las negras bombas a la doradas naranjas. Colonias escolares 1936-1939*. L'eixam edicions, 2011

FINESTRES, Jordi; *El xalet de Puigcerdà*. ARA Llibres, 2012

REJAS, Mari Carmen; *1936, itinéraire d'un enfant espagnol*. Société des écrivains, 2015

SERRALLONGA I URQUIDI, Joan de; *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936-1939*. Ed. Base, 2004

Les cartes dels nens

un testimoni amb ulls d'infant

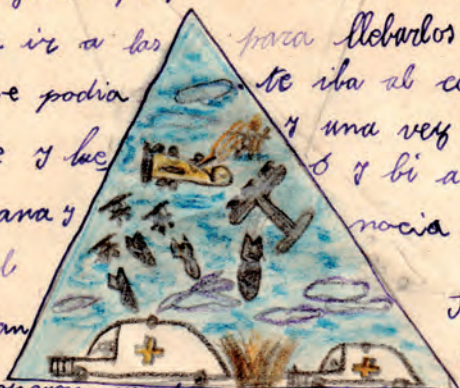

LO QUE ME CAUSA LA GUERRA

La guerra no me gusta porque matan a muchos hombres y en Asturias nos mandaron ir a los hospitales para llevarlos al cementerio y la gente iba al cementerio a ver los muertos. Una vez yo me fui al cementerio y vi a un hombre que le conocía yo.

Setien 11 de noviembre de 1938

Lore Alb^{ta} Menéndez
10 años de edad.
viva la república Española.
Salud.

LO QUE ME CAUSA LA GUERRA

Como no me gusta la guerra
a mi me trajeron a las Colonias
porque en.

Madrid bombardaron y ahora
estoy en Sitges y estoy muy
bien aquí en la Colonia.

Cuba y tenemos una Madrina y muy
buena y muy cariñosa y es de Cuba y este pueblo
es muy bonito y muy grande y tambien hay.
una playa muy bonita y muy grande
que hay nos bañamos todos los dias.

Sitges dia 10 de noviembre de
Pedro Cubergañanos

Yo cuando era pequeña fui un día
 a la escuela y hacia mal día a la
 hora de salir comenzo a nevar y yo
 con otra chica que tenia un para-
 guas me fui con ella cuando llegue

a mi casa estaba muy fria y mi mama no estaba. Estaba en
 busca mia y yo en la puerta de mi casa llorando; una veci-
 na me oyo y me llevo a su casa me dio de comer y me ca-
 lentó en un brasero luego vino mi madre me cogio y
 me fue a mi casa. En el patio teniamos una mesa y se
 lleno de nieve y yo crei que era asuear.

Sitges 10 de noviembre de 1938

Rosario Rodriguez

2

EN LA GUERRA

En la guerra yo he pasado miseria
y desgracia un día estaba en mi casa
y vino la aviación y bombardeo y cayó
una bomba y hizo destrozo y luego como
mi madre y yo no teníamos nada para darnos
de comer me apuntaron a las colonias y tuve la
suerte de entrar en una colonia que está apadrinada por Elabá
y tener una madrinina tan buena, tan buena que yo la quiero
mucho, y por eso se llama "Pueblo de Cuba".

Enrique Orejón

Litges 10 noviembre 1928

GUERRA

La guerra es muy mala. Con la guerra viene el hambre la muerte y la miseria. Hoy en esta guerra se lucha cuerpo a cuerpo, pero ahora empezamos. Mi vida en la guerra, yo me encontraba con mis padres en Madrid y estábamos contentes, hasta que un día empezó la guerra. Por las noches nos veían a bombardear sin

un poco de compasión, morían niños, jóvenes y ancianos.

Madrid estaba en el desastre, los niños esperaban que les evacuaran, yo mismo me evacué de Madrid. Mis padres se quedaron allí, hasta que llegaron a Cataluña, a donde

nos han llevado a las Colonias en las que nos tratan muy bien.

Sitges 10 - Noviembre 1938

Rafael González

COMO ESTOY EN LA COLONIA

En mi colonia yo estoy muy bien es muy
bonita enfrente tenemos el mar donde
cada día vamos a hacer gimnasia
y vamos a bañarnos, y
en la colonia vamos ser
hombres tenemos

una madre
madrinina
un abuelo
delegado
segunda
doña Emera
vamos

que es nuestra
tenemos
que es el
tenemos la
ma re que es
da y todos
hermanos

Lit. 77 de noviembre 1938 Francisco Carmelo García
8 años

Como vivo yo en guerra

yo cuando en pero la Guerra me asuste mucho y vivia en blanco garai y sali
de Madrid con mis padres y fui a Barcelona y luego fui a La Garriga y estabamos
bien y luego vine a Sitges y es hoy muy contento y quiero mucho a la
madrina y quiero que se acabe la Guerra

Manolo Serrano 8 años

LO QUE HACÍAN ANTES

DE LA GUERRA

Cuando tenía yo 6 años
y iba a la escuela
y estaba en palmu-
los y la maestra
nos quería mucho
y los de mi grupo
con un grupo iba-
mos a la casa de
campo y allí
comíamos y nos da-
gabon juguetes para
jugar en la casa de
campo y por la noche
vimos a mi casa y una vez
que estaba jugando y me fui
a una ventana y había uno so-
go que iba a otra ventana
y quedaba poco me di

de la ventana y el le hero que
me dio el lado de mi casa
vino a cogerme y se me quie-
te el hueso del codo y me lle-
vo a la clinica y me
pusieron un carton
y luego le dieron a
mi madre que se me
rompio el brazo y
era mentiroso que me
sa viacoto y cuando le
gominaba me le ganaba
por su vida me a la ventana
luego fui a mi casa

Francisco Rojas Lopez
9 años

Litex 10 de noviembre de 1938

COMO VIVIA EN GUERRA.

Me sacaron de Madrid por los bombardeos y a
mí me gusta la guerra, por que matan muchos hombres
y hermanas y me llevaron a Barcelona y luego fui a
La Jonica y estábamos muy bien y luego nos trajieron a
Sitges y un día vinieron a bombardear luego había mucho
que no venían a bombardear y en estas colonias tomamos mu-
chas clases de gimnasia y con textos y como nos iban y todos días nos va-
namos a hacer gimnasia todos días

Bernardo Rojas 9 años
Sitges 17 de noviembre de 1938

DESPUES DE LA GUERRA

Cuando se acabe la guerra tendremos que es pensar hasta que han gan los cosas des pues tienen que a arreglar las comunicaciones y luego ir a mas a nuestros cosas y es toriamos bien sin los facitos contentos y es totemos como antes o por quien sabe y en contruermos a Madrid de otra forma y no lo conocieramos por qu tanto tiempo sin verlos y comieramos bien como antes o mejor por que no vienen a bombarden y estaríamos con nuestros padres y en morar.

Francisco Dejos 9 años
 Litges 10 de noviembre de 1938

Francisco Rejas mirant els dibuixos que va fer durant la seva estada a la Casa-escuela Pueblo de Cuba. Dinant, 2016
(Foto: Carmen Rejas)

Procedència de les Imatges

Institucions:

(ACAP) Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès.

(BNE) Biblioteca Nacional de España.

(FAL) Fundación Anselmo Lorenzo.

(MHC) Museu d'Història de Catalunya.

(AHS) Arxiu Històric de Sitges.

Publicacions:

All the Brave (1939)

Jack Bilbo an autobiography (1948)

Diari de guerra i postguerra, Sitges 1936-1942 (2002)

Particulars:

Paul Quintanilla, Àlicia Llorens, Jordi Milà,
Germinal Grossi, Alec Wainman i Carmen Rejas.

Jordi Milà i Franco (Sitges, 1971)

Llicenciat en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona i màster en Museologia i Gestió del Patrimoni Cultural. Vinculat a diferents iniciatives culturals locals, col·labora habitualment en la revista de cultura popular La Xermada.

El seu centre d'interès el constitueix la recuperació d'allò que sovint ha quedat al marge de la història oficial, rescatant persones i aspectes arraconats per una història construïda sovint des de la reiteració i habitualment poc qüestionada.

En relació a la recuperació de memòria històrica, ha col·laborat en treballs col·lectius com *Entusiastas Olvidados. Comprometidos con el verano libertario borrados de la memoria*.

L'aixecament militar, el 19 de juliol de 1936, donaria lloc a Sitges, a un estadi que el polític i escriptor irlandès Peadar O'Donnell qualificaria com de poble silenciós. La pretensió d'aquest volum de la col·lecció Fragments d'Història, lluny de voler constituir un estudi acurat del conflicte a Sitges, és, treure del silenci persones i aspectes de la nostra Guerra Civil (1936-1939) relacionats amb Sitges, poc o gens coneguts. Amb la recuperació de testimonis i materials fins ara inèdits. En el 80è aniversari de l'inici del conflicte, aquest exercici de recuperació d'una part de la nostra memòria col·lectiva pretén, modestament, sortir de la situació encetada aquell 19 de juliol, i retornar el protagonisme i la dignitat a aquells que han estat engolits per la història. Tenint sempre ben present que del silenci neix la desmemòria, i d'aquesta, la injustícia.

Ajuntament de Sitges